

postea servabatur in resurrectione mortuorum : quasi possit esse imago aliqua, in qua similitudo non sit. Si enim omnino similis non est, procul dubio nec imago est. Veruntamen ut non sola ratione id agere

videamur, et auctoritas Jacobi apostoli adhibenda est, qui cum de lingua hominis loqueretur, ait : *In ipsa benedicimus Deum, et in ipsa maledicimus homines, qui ad similitudinem Dei facti sunt (Jacobi III, 9).*

ADMONITIO IN SUBSEQUENTES LIBROS.

Ecce jam tertiam in Genesim, vel quartam expositionem Augustini. Huic tractando sive tuendo contra Manichæos libro, recenti adhuc tempore conversionis suæ manum admoverat : sed in difficilioribus quibusque locis allegoricum sensum subjecisse contentus, prætermiserat litteralem ; quem postea presbyter perscrutari aggressus, cum vires suas huic labori impares comperisset, opus imperfectum reliquit. Hinc sub annum quadringentesimum idem argumentum tractandum recepit episcopus : prius quidem secundum allegoriam in postremis tribus Confessionum libris ; deinde vero ad litteram hoc in opere, deque ea re subsequentes duodecim libros confecit.

In iis historiam Geneseos ab exordio ad eum usque versiculum quo Adamus de Paradiso dimissus fuit, eaerrans, non præterit ullum apicem, nihil quod non omni ratione verset penitusque rimetur, nisi quod mysteria figurarum involucris obiecta explicare nequaquam studet : quippe qui nunc operæ pretium in eo totum reponat, uti demonstret nihil Genesim historia contineri, quod ad litteram verum esse non possit, nihil quod rationi aut naturæ rerum adversetur ; ac si quid veluti superfluum et incongruum appareat, id mysticum credi oportere altiusque referri. Quædam autem obiter in libro secundo, adversus Genethliacos ; in libro quarto, de senarii numeri perfectione ; in libro quinto, de scientia et providentia Dei ; in libro sexto, de Adami corpore ; in libro septimo, de anima, de qua rursus in libro decimo. Tum de casu angelorum, in libro undecimo ; de Paradiso et de multiplici visionum genere in libro duodecimo, deque aliis rebus passim agit, ea quæ certa sunt asserens et defendens, de incertis quæstiones et dubia movens. Opus impendio laudat Cassiodorus senator, in libro primo Institutionum, capite primo ; Basilique et Ambrosii in Genesim commentariis longe sublimius ducit.

Hisce libris in Retractationibus post opuscula quædam sub annum quadringentesimum elaborata locum dedit Augustinus, ordine, ut ait, quo eos cœpit, non quo perfecit. Nam illos quamvis efflagitent amici, diu tamen apud se retinuit, ut ad limam identidem revocaret, ex epistola centesima quadragesima tertia, ad Marcellinum, versus finem anni quadringentesimi duodecimi data. Duodecimum librum citat in epistola centesima quinquagesima nona, ad Evodium, quam anno circiter quadringentesimo decimo quarto adscripsimus, ibique se totius operis emendationem, quo illud quam primum publici juris faciat, maturare significat : nondum tamen ediderat cum alteram ad Evodium, scilicet epistolam centesimam sexagesimam secundam scripsit, uti testatur numero secundo.

Vide lib. 2, cap. 24, Retractationum, col. 640, a verbis, Per idem tempus de Genesi, usque ad verba, Bipartita est. M.

S. AURELII AUGUSTINI HIPPONENSIS EPISCOPI DE GENESI AD LITTERAM LIBRI DUODECIM ^(a). LIBER PRIMUS.

Expenditur initium Geneseos, cap. 1, vers. 1 : *In principio fecit Deus cælum et terram : usque ad vers. 5 : Et vocavit Deus lucem diem, etc.*

CAPUT PRIMUM. — *In Scriptura quid considerandum.* id quod Dominus significavit, dicens, scribam eruditum in regno Dei similem esse patrifamilias proferentem
1. Omnis divina Scriptura bipartita est, secundum

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Hos libros cum viginti sex Mss. contulimus, scilicet cum vaticanis tribus, PP. Augustinianorum majoris conventus Parisiensis duobus, Navarrici Collegii et Thuanæ bibliothecæ totidem, cum uno e bibliotheca Laudunensis Ecclesiæ, uno Abbatie S. Martini de Campis apud Parisios, cum Sorbonico, Colbertino, Bigotiano, Cisterciensi, Albinensi, Audoenensi, Cultarenensi, Gemmeticensi, Germanensi, Lyrensi, Michaelino, Remigiano, Theodericensi, Vindocinensi, et uno Abbatie B. Mariæ de Josaphat Carnutensis. Consulimus insuper variantes lectiones Belgicorum sex codicum per Lovanienses Theologos excerptas : necnon antiquiores editiones Am. Er. et Lov.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initi) Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Inchoati circiter annum 101, absoluti sub annum 113.

de thesauro suo nova et vetera (*Matth. xiii, 52*), quæ duo etiam Testamenta dicuntur. In Libris autem omnibus sanctis intueri oportet quæ ibi æterna intimentur, quæ facta narrentur, quæ futura prænuntientur, quæ agenda præcipiantur vel moneantur. In narratione ergo rerum factarum queritur utrum omnia secundum figuratum¹ tantummodo intellectum accipiuntur, an etiam secundum fidem rerum gestarum asserenda et defendenda sint. Nam non esse accipienda figuratiter, nullus christianus dicere audebit, attendens Apostolum dicentem, *Omnia autem hæc in figura contingebant illis* (*I Cor. x, 11*): et illud quod in Genesi scriptum est, *Et erunt duo in carne una* (*Gen. ii, 24*), magnum sacramentum commendantem in Christo et in Ecclesia (*Ephes. v, 52*).

2. Si ergo utroque modo illa Scriptura scrutanda est, queramus quomodo dictum est præter allegoricam significationem, *In principio fecit Deus cælum et terram*: utrum in principio temporis; an quia primo omnium facta sint; an in principio, quod est Verbum Dei unigenitus Filius. Et quomodo possit ostendi Deum sine ulla sui commutatione operari mutabilia et temporalia. Et quid significetur nomine cæli et terræ; utrum spiritualis corporalisque creatura cæli et terræ vocabulum acceperit, an tantummodo corporalis: ut in hoc libro de spirituali tacuisse intelligatur, atque ita dixisse cælum et terram, ut omnem creaturam corpoream superiorem atque inferiorem significare voluerit. An utriusque informis materia dicta est cælum et terra: spiritualis videlicet vita, sicut esse potest in se, non conversa ad Creatorem; tall enim conversione formatur atque perficitur; si autem non convertatur, informis est: corporalis autem si possit intelligi per privationem omnis corporeæ qualitatis, quæ apparet in materia formata, cum jam sunt species corporum, sive visu, sive alio quolibet sensu corporis perceptibiles.

3. An cælum intelligendum est creatura spiritualis, ab exordio quo facta est, perfecta illa et beata semper: terra vero, corporalis materies adhuc imperfecta; quia *terra*, inquit, *erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*; quibus verbis videtur informitatem significare substantiæ corporalis? An utriusque informitas his etiam posterioribus verbis significatur: corporalis quidem eo quod dictum est, *Terra erat invisibilis et incomposita*: spiritualis autem eo quod dictum est, *Tenebræ erant super abyssum*; ut translato verbo tenebrosam abyssum intelligamus naturam vitæ informem, nisi convertatur ad Creatorem: quo solo modo formari potest, ut non sit abyssus; et illuminari, ut non sit tenebræ? Et quomodo dictum est, *Tenebræ erant super abyssum*? an quia non erat lux? quæ si esset, utique superesset, et tanquam superfunderetur: quod tunc sit in creatura spirituali, cum convertitur ad incommutabile atque incorporale² lumen, quod Deus est.

¹ Editt, *figuratum*. At Mss. vix ullo excepto, *figurarum*.

² Sic Mss. aliquot optimæ notæ. At editti, *incomprabile*.

CAPUT II. — *Quomodo dixit Deus, Fiat lux; an per creaturam, an per æternum Verbum.*

4. Et quomodo dixit Deus, *Fiat lux*? utrum temporaliter, an in Verbi æternitate? Et si temporaliter, utique mutabiliter; quomodo ergo possit intelligi hoc dicere Deus, nisi per creaturam; ipse quippe est incommutabilis? Et si per creaturam dixit Deus, *Fiat lux*; quomodo est prima creatura lux, si erat jam creatura, per quam Deus diceret, *Fiat lux*? An non est lux prima creatura; quia jam dictum erat, *In principio fecit Deus cælum et terram*; et poterat per cælestem creaturam vox fieri temporaliter atque mutabiliter, qua diceretur, *Fiat lux*? Quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente Deo per creaturam spiritualem, quam Deus jam fecerat, cum in principio fecit Deus cælum et terram, *Fiat lux*; eo modo quo per talis creaturæ interiorem et occultum motum divinitus dici potuit, *Fiat lux*.

5. An etiam corporaliter sonuit vox dicentis Dei, *Fiat lux*; sicut corporaliter sonuit vox dicentis Dei, *Tu es Filius meus dilectus* (*Matth. iii, 17*): et hoc per creaturam corporealem, quam fecerat Deus, cum in principio fecit cælum et terram, antequam fieret lux, quæ in hac sonante voce facta est? Et si ita est, qua lingua sonuit ista vox, dicente Deo, *Fiat lux*; quia nondum erat linguarum diversitas, quæ postea facta est in adificatione turris post diluvium (*Gen. xi, 7*)? Quænam lingua erat una et sola, qua Deus locutus est, *Fiat lux*? et quis erat quem oportebat audire, atque intelligere, ad quem vox hujusmodi proferretur? An hæc absurda carnalisque cogitatio est atque suspicio?

6. Quid ergo dicemus? An id quod intelligitur in sono vocis, cum dicitur, *Fiat lux*, non autem ipse corporeus sonus, hoc bene accipitur esse vox Dei? et utrum hoc ipsum ad naturam pertineat Verbi ejus, de quo dicitur, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*? Cum enim de illo dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt* (*Joan. i, 1, 3*); satis ostenditur et lux per ipsum facta, cum dixit Deus, *Fiat lux*. Quod si ita est, æternum est quod dixit Deus, *Fiat lux*; quia Verbum Dei Deus apud Deum, Filius unicus Dei, Patri coæternus est: quamvis Deo hoc in æterno Verbo dicente creatura temporalis facta sit. Cum enim verba sint temporis, cum dicimus, Quando, et aliquando; æternum tamen est in Verbo Dei, quando fieri aliquid debeat: et tunc sit quando fieri debuisse in illo Verbo est, in quo non est quando et aliquando, quoniam totum illud Verbum æternum est.

CAPUT III. — *Quid sit lux illa. Cur non dictum, Fiat cælum, etc., sicut, Fiat lux. Responsio prima.*

7. Et quid est lux ipsa quæ facta est? utrum spirituale quid, an corporale? Si enim spirituale, potest ipsa esse prima creatura, jam hoc dicto perfecta, quæ primo cælum appellata est, cum dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*: ut quod dixit Deus, *Fiat lux*; et facta est lux, eam revocante ad se Creatore,

conversio ejus facta atque illuminata intelligatur.

8. Et cur ita dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*; et non dictum est, *In principio dixit Deus, Fiat cælum et terra*; et facta sunt cælum et terra: sicut de luce narratur, *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux*? Utrum prius universaliter nomine cæli et terræ comprehendendum erat et commendandum quod fecit Deus; et deinde per partes exsequendum, quomodo fecit, cum per singula dicitur, *Dixit Deus*; id est, quia per Verbum suum fecit, quidquid fecit?

CAPUT IV. — *Altera responsio ad superiorem questionem.*

9. An cum primum fiebat informitas materiæ sive spiritualis sive corporalis, non erat dicendum, *Dixit Deus, Fiat*; quia formam Verbi semper Patri coherentis, quo sempiternæ dicit Deus omnia, neque sono vocis neque cogitatione tempora sonorum volvente, sed coæterna sibi luce a se genitæ Sapientiæ, non imitatur imperfecto, cum dissimilis ab eo quod summe ac primitus est, informitate quadam tendit ad nihilum; sed tunc imitatur Verbi formam, semper atque incommutabiliter Patri coherentem, cum et ipsa pro sui generis conversione ad id quod vere ac semper est, id est ad creatorem suæ substantiæ, formam capit, et fit perfecta creatura: ut in eo quod Scriptura narrat, *Dixit Deus, Fiat*, intelligamus Dei dictum incorporeum in natura Verbi ejus coæterni revocantis ad se imperfectionem creaturæ, ut non sit informis, sed formetur secundum singula quæ per ordinem exsequitur? In qua conversione et formatione, quia pro suo modo imitatur Deum Verbum, hoc est Dei Filium semper Patri coherentem, plena similitudine et essentia pari, qua ipse et Pater unum sunt (*Joan. x, 30*); non autem imitatur hanc Verbi formam, si aversa a Creatore, informis et imperfecta remaneat: propterea Filii commemoratio non ita fit quia Verbum, sed tantum¹ quia principium est, cum dicitur, *In principio fecit Deus cælum et terram*; exordium quippe creaturæ insinuat adhuc in informitate imperfectionis: fit autem Filii commemoratio, quod etiam Verbum est, eo quod scriptum est, *Dixit Deus, Fiat*; ut per id quod principium est, insinuet exordium creaturæ existentis ab illo adhuc imperfectæ; per id autem quod Verbum est, insinuet perfectionem creaturæ revocata ad eum, ut formaretur inhærendo Creatori, et pro suo genere imitando formam sempiternæ atque incommutabiliter inhærentem Patri, a quo statim hoc est quod ille.

CAPUT V. — *Informem esse creaturam intellectualem, nisi perficiatur conversa ad divinum Verbum. Spiritus sanctus cur super aquam ferri dictus est antequam narraretur dixisse Deum, Fiat lux.*

10. Non enim habet informem vitam Verbum Filium, cui non solum hoc est esse quod vivere, sed etiam hoc est vivere, quod est sapienter ac beate vivere. Creatura vero, quanquam spiritualis et intellectualis vel rationalis, quæ videtur esse illi

¹ In prius editis, sed etiam. In Mss., sed tantum.

Verbo propinquior, potest habere informem vitam; quia non sicut hoc est ei esse quod vivere, ita hoc² vivere quod sapienter ac beate vivere. Aversa enim a Sapientia incommutabili, stulte ac misere vivit, quæ informitas ejus est. Formatur autem conversa ad incommutabile lumen Sapientiæ, Verbum Dei. A quæ enim existit ut sit utcumque ac vivat, ac illum convertitur ut sapienter ac beate vivat. Principium quippe creaturæ intellectualis est æterna Sapientia; quod principium manens in se incommutabiliter, nullo modo cessat³ occulta inspiratione vocationis loqui et creaturæ cui principium est, ut convertatur ad id ex quo est, quod aliter formata ac perfecta esse non possit. Ideoque interrogatus quis esset, respondit: *Principium, quia et loquor vobis* (*Joan. viii, 25*).

11. Quod autem Filius loquitur, Pater loquitur, quia Patre loquente dicitur Verbum, quod Filius est, æterno more, si more dicendum est, loquente Deo Verbum coæternum (*a*). Inest enim Deo benignitas summa, et sancta et justa; et quidem⁴ non ex indigentia, sed ex beneficentia veniens amor in opera sua. Propterea priusquam scriberetur, *Dixit Deus, Fiat lux*; præcæsit Scriptura dicens, *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam*. Quia sive aquæ nomine appellare voluit totam corporalem materiam, ut eo modo insinuat unde facta et formata sint omnia, quæ in suis generibus jam dignoscere possumus, appellans aquam, quia ex humida natura videmus omnia in terra per species varias formari atque concrecere; sive spiritualement vitam quamdam ante formam conversionis quasi fluitantem: superferebatur utique Spiritus Dei; quia subjacebat scilicet bonæ voluntati Creatoris, quidquid illud erat quod formandum perficiendumque inchoaverat: ut dicente Deo in Verbo suo, *Fiat lux*; in bona voluntate, hoc est in beneplacito ejus pro modulo sui generis maneret quod factum est; et ideo rectum est⁵, quod placuerit Deo, Scriptura dicente, *Et facta est lux; et vidit Deus lucem quia bona est*.

CAPUT VI. — *Trinitas insinuata cum in inchoatione, tum in perfectione creaturæ.*

12. Ut quemadmodum in ipso exordio inchoatæ creaturæ, quæ cæli et terræ nomine, propter id quod de illa perficiendum erat, commemorata est, Trinitas

¹ Editi: *Quia sicut non hoc est ei esse quod vivere, ita nec hoc vivere quod, etc.* At Mss. magno consensu ferunt: *Non sicut hoc est ei esse quod vivere, ita hoc vivere, etc.* Et verius in Augustini doctrina, qui in lib. de immortalitate animæ, cap. 8, n. 15, animum nisi vivat esse non posse dicit; moxque cap. 9: «Nulla res, inquit, seipsa caret. Est autem animus vita quædam.»

² Sic Lov. At Am. et Er., *cessabit*. Mss. decem, *cessabat*. Colbertinus codex aliique duodecim melioris notæ, *cessaret*. Et consequenter omnes prope Mss. sic proseguuntur: *Ut converteretur ad id ex quo esset, quod aliter... esse non possit.*

³ L. v., *quidam*. At Mss. prope omnes, *quidem*.

⁴ Mss. sex, *et ideo lectum est*. Vindocinensis codex, *et ideo dictum est*. At cæteri Mss. et editi hic et in libro ad Dulcit. habent, *rectum est*. Paulo post in editis caput 6 incipiebat, *Et quemadmodum*; atque infra legebatur, *ita et in conversione... insinuat*; quibus locis sequimur Mss.

(a) Quæ sequuntur, usque ad finem cap. 7, translata sunt in librum de octo Dulciti Questionibus, recens. ad præst. 8, pp. 2 et 5.

insinuat Creatoris (nam dicente Scriptura, *In principio fecit Deus cælum et terram*; intelligimus Patrem in Dei nomine, et Filium in principii nomine, qui non Patri, sed per seipsum creatæ primitus ac potissimum spirituali creaturæ, et consequenter etiam univære creaturæ principium est: dicente autem Scriptura, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquam*, completam commemorationem Trinitatis agnoscimus); ita et in conversione atque perfectione creaturæ, ut rerum species digerantur, eadem Trinitas insinuetur: Verbum Dei scilicet, et Verbi generator, cum dicitur, *Dixit Deus*; et sancta bonitas, in qua Deo placet quidquid ei pro suæ naturæ modulo perfectum placet, cum dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*.

CAPUT VII. — *Spiritus Dei cur dictus est superferri super aquam.*

13. Sed cur commemorata prius quamvis imperfecta creatura, postea commemoratur Spiritus Dei, prius dicente Scriptura, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum*¹; ac deinde inferente, *Et Spiritus Dei superferebatur super aquam*? An quoniam egenus atque indigus amor ita diligit, ut rebus quas diligit, subjiciatur; propterea cum commemoraretur Spiritus Dei, in quo sancta ejus benevolentia dilectioque intelligitur, superferri dictus est, ne faciendæ opera sua per indigentiam necessitatem potius quam per abundantiam beneficentiæ Deus antare putaretur? Cujus rei memor Apostolus dicturus de charitate, super eminentem viam demonstraturum se ait (I Cor. xii, 31): et in alio loco, *Supereminentem*, inquit, *scientiæ charitatis Christi* (Ephes. iii, 19). Cum ergo sic oporteret insinuari Spiritum Dei, ut superferri diceretur, commodius factum est ut prius insinuaretur aliquid inchoatum, cui superferri diceretur; non enim loco, sed omnia superante ac præcellente potentia.

CAPUT VIII. — *Dei amor in creaturas præstat eis ut sint, et ut maneant.*

14. Ita etiam rebus ex illa inchoatione perfectis atque formatis, *vidit Deus quia bonum est*: placuit enim quod factum est, in ea benignitate qua placuit ut fieret. Duo quippe sunt propter quæ amat Deus creaturam suam; ut sit, et ut maneat. Ut esset ergo quod maneret, *Spiritus Dei superferebatur super aquam*; ut autem maneret, *Vidit Deus quia bonum est*. Et quod de luce dictum est, hoc de omnibus. Manent enim quædam supergressa omnem temporalem volubilitatem in amplissima sanctitate sub Deo; quædam vero secundum sui temporis modos, dum per decessionem successionemque rerum sæculorum pulchritudo contextitur.

CAPUT IX. — *Utrum in tempore dictum sit, Fiat lux, an sine tempore.*

15. Quod ergo dixit Deus, *Fiat lux*; et facta est lux, in aliquo die dixit, an ante omnem diem? Si enim Verbo sibi coæterno dixit, hoc utique intempo-

raliter dixit: si vero temporaliter dixit, non Verbo sibi coæterno, sed per aliquam dixit creaturam temporalem; ac per hoc non erit prima creatura lux, quia jam erat per quam temporaliter diceretur, *Fiat lux*. Atque illud ante omnem diem fecisse intelligitur, quod dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*; ut cæli nomine intelligatur spiritualis jam facta et formata creatura, tanquam cælum cæli hujus, quod in corporibus summum est. Secundo enim die factum est firmamentum, quod rursus cælum appellavit. Terræ autem nomine invisibilis et incompositæ, ac tenebrosa abyssu, imperfectio corporalis substantiæ significata est, unde temporalia illa fierent, quorum prima esset lux.

16. Quomodo autem per creaturam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter, *Fiat lux*, invenire difficile est. Sono enim vocis non intelligimus dictum: nam quidquid tale est, corporeum est. An ex illa imperfectione substantiæ corporalis fecit aliquam vocem corpoream, per quam sonaret, *Fiat lux*? Ergo aliquod vocale corpus ante lucem creatum atque formatum est. Sed si ita est, jam erat tempus, per quod vox curreret, sonorumque spatia sibi succedentia¹ præterirent. Quod si jam erat tempus antequam fieret lux, in quo tempore fieret vox quæ resonaret, *Fiat lux*; ad quem diem pertinebat illud tempus? Unus enim dies, idemque primus ille numerari incipit, quo facta est lux. An ad ipsum diem pertinet totum spatium temporis, et quo factum est vocale corpus, per quod sonaret, *Fiat lux*, et quo facta est ipsa lux? Sed omnis talis vox propter audientis corporalem sensum a loquente profertur; ita enim factus est, ut percusso aere sentiat². Numquid itaque talem habebat auditum illud quidquid erat invisibile et incompositum, cui sic Deus per-onaret ac diceret, *Fiat lux*? Abscedat itaque hæc ab animo cogitantis absurditas.

17. Utrum ergo spiritualis motus, sed tamen temporalis erat, quo dictum intelligimus, *Fiat lux*, expressus ab æterno Deo per Verbum coæternum in creatura spirituali, quam jam fecerat, cum dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*, id est in illo cælo cæli? an et ista locutio non tantum sine aliquo sono, sed etiam sine ullo temporali motu spiritualis creaturæ, in ejus mente atque ratione fixa quodammodo a Verbo Patri coæterno, et quodammodo impressa intelligitur, secundum quam moveretur, et ad speciem converteretur inferior illa tenebrosa imperfectio naturæ corporea, et fieret lux? Sed multum est ac difficillimum capere quomodo dicatur, Deo non temporaliter jubente, neque id temporaliter audiente creatura, quæ contemplatione veritatis omnia tempora excedit, sed intellectualiter sibimet impressas ab incommutabili Dei Sapientia rationes, tanquam intelligibiles locutiones, in ea quæ infra sunt transmittente, fieri temporales motus in rebus temporalibus vel formandis vel administrandis. Si autem lux, quæ primus dicta est ut fiat, et facta est, etiam primatum creatura

¹ sic vna. juxta græc. LXX. At editi, *et tenebræ erant super faciem abyssi*.

² Editi, *et cæcudo*. Mss., *faciendū*.

¹ Mss. plerique, *succedentium*.

² In vulgatis, *facta est ut percusso aere sentiat*. Sed verius in Mss., *factus est, ut... sentiat*, scilicet auditus.

teneri intelligenda est, ipsa est intellectualis vita; quæ nisi ad Creatorem illuminanda converteretur, fluitaret informiter. Cum autem conversa et illuminata est, factum est quod in Verbo Dei dictum est. *Fiat lux.*

CAPUT X. — *Quomodo dies unus peractus fuit, sive in creatione sive post creationem lucis. Primus explicandi modus improbat. Secundus dicendi modus difficultatibus implicatur.*

18. Verumtamen quemadmodum sine tempore dictum est, quia in Verbum Patri coæternum non cadit tempus; utrum ita etiam sine tempore factum sit, quisquam forsitan quærat. Sed quomodo potest hoc intelligi, cum facta luce et divisa a tenebris, et inditis dei noctisque vocabulis, dicat Scriptura, *Facta est vespera, et factum est mane dies unus?* Unde videtur illud opus Dei factum per spatium diei, quo peracto ad vesperam ventum est, quod est noctis initium. Itemque peracto nocturno spatio completus est totus dies, ut mane fieret in alterum diem, in quo die Deus aliud consequenter operaretur.

19. Imo vero idipsam permirabile est, cum Deus nullo spatio syllabarum æterna Verbi sui ratione dixerit, *Fiat lux*; cur tanta mora facta sit lux, donec diei spatium præteriret, et vespera fieret. An forte cito quidem lux facta est, sed mora diurni temporis in eo consumi potuit, cum discerneretur a tenebris, atque utrumque discretum suis vocabulis signaretur? Mirum si et hoc vel tanta mora fieri potuit a Deo, quanta dicitur a nobis. Discretio quippe lucis et tenebrarum in ipso utique opere, cum lux fieret, consecuta est: non enim lux esse potuit, nisi discerneretur a tenebris.

20. Quod autem vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem, quanta mora fieri poterat, etiam si hoc syllabatum per sonum vocis egisset, nisi quanta et a nobis dicitur, Lux vocetur dies, et tenebræ vocentur nox? nisi forte quis ita desipiat, ut quia super omnia magnus est Deus, putet ore Dei prolatas, quamvis paucissimas syllabas, per totum diei spatium potuisse distendi. Huc accedit, quia Verbo sibi coæterno, id est incommutabilis Sapientiæ internis æternisque rationibus, non corporali sono vocis, *vocavit Deus lucem diem, et tenebras noctem.* Rursum enim quæritur, si verbis quibus utimur vocavit, qua lingua vocaverit; et quid opus erat sonis transeuntibus, ubi cuiusquam non erat corporalis ullus auditus: et non invenitur.

21. An dicendum est, quod cum cito peractum esset hoc opus Dei, tamdiu stetit lux non succedente nocte, donec diurnum spatium perageretur; et tamdiu mansit nox succedens, donec spatium nocturni temporis præteriret, et mane fieret diei sequentis, uno primoque transacto? Sed si hoc dixerō, vereor ne deridear et ab iis qui certissime cognoverunt, et ab iis qui possunt facillime advertere quod eo tempore quo nox apud nos est, eas partes mundi præsentia lucis illustret, per quas sol ab occasu in ortum redit; ac per hoc omnibus viginti quatuor horis non deesse per circuitum gyri totius, alibi diem, alibi noctem. Numquidnam ergo in parte aliqua posituri sumus Deum

ubi ei vespera fieret, cum ab ea parte in aliam partem lux abscederet? Nam et in libro qui appellatur Ecclesiastes, ita scriptum est: *Et oritur sol, et occidit sol, et in locum suum ducitur*¹; hoc est, in eum locum unde ortus est. Sequitur enim, et dicit: *Ipsa oriens illuc vadit ad austrum, et circumit ad aquilonem* (Eccle. 1, 5, 6). Australis ergo pars cum habet solem, nobis dies est: cum autem ad aquilonis partem circumiens pervenit, nobis nox est; non tamen in alia parte non est dies, ubi præsentia solis est: nisi forte poetis figmentis cor inclinandum est, ut credamus solem mari se immergere, atque inde lotum ex alia parte mane surgere. Quamquam si ita esset, abyscus ipsa præsentia solis illustraretur, atque ibi esset dies. Posset enim et aquas illuminare, quando ab eis non posset exstingui. Sed hoc monstruosum est suspicari. Quid quod etiam sol nondum erat?

22. Quapropter si spiritualis lux primo die facta est, numquidnam occidit, ut ei succederet nox? Si autem corporalis, quam illa lux est, quam post occasum solis videre non possumus, quia nec luna erat adhuc, nec aliqua stella? Aut si semper in ea parte cœli est, in qua sol, ut non sit solis lux, sed quasi comes eius, eidem ita conjuncta, ut discerni dignoscique non possit, ad eandem reditur difficultatem solvendæ hujus quæstionis: quia et ista lux eodem modo quo sol, tanquam comes ejus, ab occasu in ortum circumiens redit; et est in alia parte mundi, quo tempore pars ista in qua sumus, tenebreacit² in noctem. Ex quo cogit, quod absit, in una parte credere Deum fuisse, quam partem lux ista desereret, ut posset ei vespera fieri. An forte in ea parte lucem fecerat, in qua facturus erat hominem; et ideo cum ab ipsa parte lux discessisset, vespera facta dicitur, etiam cum in alia parte lux illa esset, quæ inde discesserat, mane exortura peracto circuitu?

CAPUT XI. — *De solis officio nova difficultas in superiore modo dicendi.*

23. Utquid ergo factus est sol in potestatem diei (Psal. cxxxv, 8), qui lucret super terram, si lux illa diei faciendo suffecerat, quæ dies etiam vocata est? An illa prior regiones superiores a terra longinquas illustrabat, ut sentiri non posset in terris; atque ita oportebat solem fieri, per quem dies inferioribus mundi partibus appareret? Potest et hoc dici, auctum esse fulgorem diei sole addito, ut per illam lucem minus fulgens dies quam nunc est, fuisse credatur. Etiam hoc a quodam dictum scio, primum naturam lucis inductam in opere Creatoris, cum dictum est, *Fiat lux, et factus est lux*; postea vero cum de luminaribus dicitur, quid ex ipsa luce factum sit fuisse commemoratum, ordine dierum, quo visum est Creatori cuncta esse faciendæ: qua natura lucis quo transierit facta vespera, ut vicissim nox perageretur, nec ille dixit, nec facile inveniri posse arbitror. Neque enim exstinctam esse credendum est, ut nocturnæ tenebræ

¹ Ms. Colbertinus tresque alii o-timæ notæ, *duc't.* Ita eundem locum refert Hieronymus, qui vulgatam editionem sui temporis se secutum testatur.

² Mss. constanter, *tenebrascū.*

zuccederent; et rursus accersam, ut mane fieret, antequam hoc solis officio gereretur; quod a quarto die cœpisse fieri, eadem Scriptura testatur.

CAPUT XII. — *Alia difficultas de successione trium dierum et noctium ante solis creationem. Congregatio aquarum quomodo facta.*

24. Quod antequam fieret, quo circuitu sibi potuerint tres dies noctesque succedere, lucis quæ primo facta est permanente natura, si lux corporalis tunc facta intelligenda est, et invenire et explicare difficile est. Nisi forte molem terrenam et aquosam, antequam esset ab alterutro utrumque discretum, quod tertio die factum scribitur, tenebras Deum appellasse quis dixerit, propter crassiorem corpulentiam, quam lux penetrare non poterat, vel propter obscurissimam umbram tantæ molis, quam necesse est ut ex altera parte habeat corpus, si ex aliqua parte lux fuerit. Ad quem locum enim cujuslibet corporis moles lucem pervenire non sinit, in eo loco umbra est: quoniam locus carens ea luce, qua illustraretur, nisi impediret corpus oppositum, hoc totum est quod umbra dicitur. Quæ si pro mole corporis tam magna fuerit, ut occupet spatium terræ, quantum ex altera parte dies occupat, nox vocatur. Neque enim omnes tenebræ nox. Nam et in speluncis amplis, in quarum abdita lux irrumpere per oppositam molem non sinitur, sunt utique tenebræ; quia lux non est ibi, totumque spatium illud locus est carens luce: nec tamen tales tenebræ acceperunt vocabulum noctis, sed illæ quæ in eam partem terræ succedunt, unde removetur dies. Sicut non omnis lux dies appellatur; nam et lunæ lux est, et siderum, et lucernarum, et coruscationum, et quarumque rerum ita fulgentium: sed illa lux appellatur dies, cui nox præcedenti recedentique succedit.

25. Sed si primaria lux illa undique terræ molem circumfusa contexerat, sive staret, sive circumiret, non erat ex qua parte admitteret noctem sibi succedere; quia nusquam ipsa discedebat, ut ei faceret locum. An ex una parte facta erat, ut ipsa circumiens, etiam noctem ex alia parte consequenter circumire permitteret? Cum enim totam terram adhuc aqua tegeret, nihil impediēbat ut aquosa et globosa¹ moles ex una parte faceret diem lucis præsentia, ex alia noctem lucis absentia, quæ in eam partem succederet a tempore vespertino, ex qua lux in aliam declinaret.

26. Quo ergo congregatæ sunt aquæ, si totam terram prius occupaverant? illæ scilicet quæ detractæ sunt, ut terra nudaretur, in quam partem congregatæ sunt? Si enim erat aliquid nudum terræ, quo congregarentur; jam apparebat arida, nec totum abyssus occupabat. Si autem totum tegerant; quis erat locus quo colligerentur, ut terræ ariditas appareret? Numquidnam in altum congregatæ sunt, sicut fit cum ad ventilandum in area messis trita subrigitur, et congesta in aggerem nudat locum quem diffusa contexerat? Quis hoc dixerit, cum viderat usquequaque campos maris æquabiliter fusos, qui etiam cum aquæ fluctuantis quidam velut montes eriguntur, sedatis rursus

¹ Mss. aliquot, gl. *voza*.

tempestatibus complanantur? Et si qua littora nudantur latius, non potest dici nulla esse alia terrarum spatia, quo accedat id quod aliunde decedit, unde in eum locum ex quo recesserat, iterum accedat. Cum autem totam omnino terram undosa natura cooperiret, quo cederet, ut nudaret aliquas partes? An forte rarior aqua velut nebula terras tegebat, quæ congregatione spissata est, ut ex multis eas partibus, in quibus arida posset apparere, nudaret? Quanquam et terra longe lateque subsidens, potuit alias partes præbere concavas, quibus confluentes et corruentes aquæ reciperentur, et appareret arida ex his partibus, unde humor abscederet.

27. Non est autem informis omni modo materies, ubi etiam nebulosa species apparet:

CAPUT XIII. — *Aqua et terra quando creatæ.*

Et ideo quæri adhuc potest, quando Deus istas conspicuas aquarum terrarumque species qualitatesque creaverit; in nullo enim sex dierum hoc invenitur. Itaque si hoc ante omnem diem fecit, sicut ante istorum primorum dierum commemorationem scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram*; ut in terræ vocabulo intelligamus jam formatam terrenam speciem superfluis aquis ista jam visibili specie sui generis declaratis: ut in eo quod sequitur Scriptura dicens, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et tenebræ erant super abyssum: et Spiritus Dei superferebatur super aquas*, nullam opinemur informatam materiam, sed terram et aquam sine luce, quæ nondum erata facta, suis jam notissimis qualitatibus condita: ut ideo terra invisibilis dicta intelligatur, quod aquis cooperta non posset videri, etiamsi esset qui posset videre; ideo vero incomposita, quia nondum a mari distincta, et cincta littoribus, et suis fetibus animalibusque decorata: si ergo ita est, cur istæ species, quæ procul dubio corporales sunt, ante omnem diem factæ sunt? Cur non scriptum est, *Dixit Deus, Fiat terra, et facta est terra*; item, *Dixit Deus, Fiat aqua; et facta est aqua*; vel utrumque communiter, si una quasi lege loci infini contineatur, *Dixit Deus, Fiat terra et aqua, et sic factum est?*

CAPUT IV. — *Ratio cur in primo versiculo Geneseos subintelligatur materia informis.*

Cur non dictum est, cum hoc factum esset, *Vidit Deus, quia bonum est?*

28. Hæc enim consideratio suavitatis (quoniam manifestum est omne mutabile ex aliqua informitate formari; simulque illud et catholica fides præscribit, et certissima ratio docet, nullarum naturarum materiam esse potuisse, nisi ab omnium rerum non solum formarum, sed etiam formabilium inchoatore Deo atque creatore, de qua etiam dicit ei quædam Scriptura, *Qui fecisti mundum ex materia informi* [Sap. xi, 18]) hanc materiam illis verbis, quibus pro spirituali prudentia tardioribus etiam lectoribus vel auditoribus congrueret¹, fuisse commemoratam, quibus ante dierum enumerationem dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram, etc.*, donec diceretur, *Et dixit*

¹ Mss. *ulures, congrueretur*.

*Deus, ut deinceps formatarum rerum ordo conser-
queretur.*

CAPUT XV. — *Materia origine, non tempore formam
præcedit.*

29. Non quia informis materia formatis rebus tem-
pore prior est, cum sit utrumque simul concreatum,
et unde factum est, et quod factum est. Sicut enim
vox materia est verborum, verba vero formatam vo-
cem indicant; non autem qui loquitur, prius emittit
informem vocem, quam possit postea colligere, atque
in verba formare: ita creator Deus non priore tem-
pore fecit informem materiam, et eam postea per
ordinem quarumque naturarum, quasi secunda con-
sideratione formavit; formatam quippe creavit mate-
riam. Sed quia illud unde fit aliquid, etsi non tempore,
tamen quadam origine prius est, quam illud quod
inde fit; potuit dividere Scriptura loquendi tempori-
bus, quod Deus faciendi temporibus non divisit. Si
enim quaeratur utrum vocem de verbis an de voce
verba faciamus; non facile quisquam ita tardo ingenio
reperitur, qui non potius verba fieri de voce respon-
deat: ita quamvis utrumque simul qui loquitur faciat,
quid unde faciat, naturali attentione satis apparet.
Quamobrem, cum simul utrumque Deus fecerit, et
materiam quam formavit, et res in quas eam form-
mavit, et utrumque ab Scriptura dici oportuerit, nec
simul utrumque dici potuerit; prins illud unde aliquid
factum est, quam illud quod inde factum est, dici
debuisset quis dubitet? Quia etiam cum dicimus mate-
riam et formam; utrumque simul esse intelligimus,
nec utrumque simul possumus enuntiare. Sicut autem
in brevitate temporis contingit, cum duo ista verba
proferimus, ut alterum ante alterum proferamus: ita
in prolixitate narrationis alterum prius quam alterum
narrandum fuit, quamvis utrumque, ut dictum est,
simul fecerit Deus; ut quod sola origine prius est
in faciendo, etiam tempore prius sit in narrando: quia
duæ res, quarum etiam altera nullo modo prior est,
nominari simul non possunt; quanto minus simul
narrari? Non itaque dubitandum est ita esse utrum-
que istam informem materiam prope nihil, ut non sit
facta nisi a Deo, et rebus quæ de illa factæ sunt simul
concreata sit.

30. Sed si credibiliter dicitur eam significari illis
verbis, *Terra autem erat invisibilis et incomposita, et
tenebræ erant super abyssum: et Spiritus Dei superfe-
rebatur super aquam*; ut excepto quod ibi positum est
de Spiritu Dei, cætera rerum quidem visibilium vo-
cabala, sed ad illam informitatem, ut tardioribus po-
terat, insinuandam dicta intelligamus; quia hæc duo
elementa, id est terra et aqua, ad aliquid faciendum
operantium manibus tractabiliora sunt cæteris, et
ideo congruentius istis nominibus illa insinuabatur
informitas.

CAPUT XVI. — *Alia ratio explicandi quomodo dies
et nox facta fuerit, emissione scilicet et contractione
lucis, non probatur.*

Si hoc ergo probabiliter dicitur, non erat aliqua
formata moles, quam lux ex una parte illustrans, ex

altera faceret tenebras, unde posset nox die disce-
dente succedere.

31. Emissionem vero contractionemque lucis illius
si velimus diem noctemque intelligere, nec causam
videmus cur ita fieret. Non enim jam erant animalia,
quibus hæc vicissitudo salubriter exhiberetur, et qui-
bus postmodum exortis per circuitum solis cernimus
exhiberi. Nec ullum occurrit exemplum, quo istam
emissionem contractionemque lucis, ut diei noctis-
que vicissitudines fierent, probare possimus. Jactus
enim radiorum ex oculis nostris, cujusdam lucis qui-
dem est jactus¹; et contrahi potest, cum aerem, qui
est oculis nostris proximus, intuemur; et emitti, cum
ad eandem rectitudinem, quæ sunt longe posita at-
tendimus: nec sane cum contrahitur, omnino cer-
nere quæ longo sunt desinit; sed certe obscurius,
quam cum in ea obtutus emittitur. Sed tamen ea lux
quæ in sensu videntis est, tam exigua docetur², ut
nisi adjuvemur extranea luce, nihil videre possimus;
et quoniam discerni ab ea non potest, quo exemplo
demonstrari possit emissio in diem, et contractio
lucis in noctem, sicut dixi, reperire difficile est.

CAPUT XVII. — *De spiritali luce difficultas, quæ modo
in ea sit vespera et mane, divisioque a tenebris.*

32. Si autem spiritalis lux facta est, cum dixit
Deus, *Fiat lux*; non illa vera Patri cœterna intelli-
genda est, per quam facta sunt omnia, et quæ illu-
minat omnem hominem; sed illa de qua dici potuit,
Prior omnium creata est sapientia (Eccli. 1, 4). Cum enim
æterna illa et incommutabilis, quæ non est facta, sed
genita Sapientia, in spirituales atque rationales crea-
turas, sicut in animas sanctas se transfert (*Sap. vii,
27*), ut illuminata lucere possint; fit in eis quedam
luculentæ rationis affectio, quæ potest accipi facta
lux, cum diceret Deus, *Fiat lux*: si jam erat crea-
tura spiritalis, quæ nomine cœli significata est, in
eo quod scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et
terram*; non corporeum cælum, sed cælum incorpo-
reum cœli corporei³, hoc est, super omne corpus,
non locorum gradibus, sed naturæ sublimitate præ-
positum. Quo autem modo simul fieri potuit et quod
illuminaretur, et ipsa illuminatio, ac diverso tem-
pore narranda fuerit, paulo ante diximus, cum de
materia tractaremus.

33. Sed huic luci succedentem noctem, ut vespera
fieret, quo pacto intellecturi sumus? A tenebris vero
qualibus talis lux dividi potuit, dicente Scriptura, *Et
divisit Deus inter lucem ac tenebras*? Numquid jam
erant peccatores et stulti decedentes a lumine verita-
tis, inter quos et in eadem luce permanentes divideret
Deus, tanquam inter lucem ac tenebras; et⁴ lucem

¹ Excusi, *lucis evidens est jactus*. Dissentiunt Mss. omnes; pars habet, *lucis quidem est jactus*; alii, prætermissa mediâ voce, *lucis est jactus*.

² Editi, *tam exigua videtur*. Mss., *docetur*: postquo etc. ex his loco adjuvemur, habent, *adjuvetur*.

³ In editis, *cælis corporeis*. At nulli dubitamus verioresem esse hanc Mss. prope omnium lectionem, *sed cælum incorpo-
reum cœli corporei*; ut Augustinus more suo ad illud
Psal. cxiii, 16, alludit, *cælum cœli Domino*. Conter su, ra,
nn. 15 et 17, nec non lib. 12 *Confess.*, capp. 2, 8 et 9.

⁴ Sic in omnibus Mss. At aq. ul. Am. Er. et Loy. annota hinc

vocans diem, ac tenebras noctem, ostenderet se non operatorem peccatorum, sed ordinatorem distributione meritorum? An hic dies totius temporis nomen est, et omnia volumina saeculorum hoc vocabulo includit; ideoque non dictus est primus, sed unus dies? *Et facta est enim vespera, et factum est, inquit, mane dies unus*: ut per hoc quod facta est vespera, peccatum rationalis creaturæ; quod autem factum est mane, renovatio ejus significata videatur.

34. Sed hæc allegoriæ propheticiæ disputatio est, quam non isto sermone suscepimus. Instituímus enim de Scripturis nunc loqui secundum proprietatem rerum gestarum, non secundum ænigmata figurarum¹. Ergo ad rationem factarum conditarumque naturarum, quomodo invenimus vesperam et mane in luce spirituali? An divisio quidem lucis a tenebris, distinctio est jam rei formatæ ab informi; appellatio vero diei et noctis, insinuatio distributionis² est, qua significatur nihil Deum inordinatum relinquere, atque ipsam informitatem, per quam res de specie in speciem modo quodam transeundo mutantur, non esse indispositam; neque defectus profectusque creaturæ, quibus sibi tempeporalia quæque succedunt, sine supplemento esse decoris universi? Nox enim ordinatæ sunt tenebræ.

35. Propterea vero cum facta esset lux, dictum est, *Vidit Deus lucem, quia bona est*; cum hoc posset post omnia ejusdem diei dicere, id e. t. ut cum explicasset³, *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux; Et divisit Deus inter lucem et tenebras; Et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem*; tunc diceret, *Et vidit Deus quia bonum est*; et deinceps annexerit, *Et facta est vespera, et factum est mane*; sicut in aliis operibus facit, quibus vocabula imponit. Hic ergo propterea non ita fecit, quoniam a formatæ re ad hoc distincta est illa informitas, ut non in ea finis esset, sed adhuc formanda restaret per creaturas ceteras jam corporales. Itaque si posteaquam distincta essent illa divisione et vocabulis, tunc diceretur, *Vidit Deus quia bonum est*; hæc facta acciperemus significari, quibus jam in suo genere nihil esset addendum. Quia vero lucem solam ita perfecerat; *Vidit Deus, inquit, lucem, quia bona est*, et divisione ac nominibus discretivit a tenebris. Neque tunc dixit, *Vidit Deus quia bonum est*; ad hoc enim erat informitas illa discreta, ut adhuc inde alia formarentur. Namque ista nox quæ nobis notissima est (facit enim eam super terras solis circuitus), quando per luminarium distributionem a die dividitur, post ipsam divisionem diei et noctis dicitur, *Vidit Deus quia bonum est*. Non enim hæc nox informis aliqua substantia erat, unde adhuc alia formarentur, sed spatium loci plenum aere, carens lumine diurno; cui utique nocti jam nihil addendum

erat particula, et, insertaque proxime ante vocem, ostenderet; pauloque post in eisdem logebatur, *distribuentorum*, pro quo in multis Mss., *distributione*; at in aliis, *distributionum meritorum*.

¹ Mss. scilicet, futurarum.

² Mss. scilicet, distinctionis.

³ In excusis, ut cum caelum explicasset. Redundat vox, caelum; abestque a Mss.

esset in genere suo, quo esset speciosior sive distinctior. Vespera autem in toto illo triduo, antequam fierent luminaria, consummati operis terminus non absurde fortasse intelligitur; mane vero, tanquam futuræ operationis significatio.

CAPUT XVIII. — Quomodo Deus operatur.

36. Sed ante omnia meminerimus, unde jam multa diximus, non temporalibus quasi animi sui aut corporis motibus operari Deum, sicut operatur homo vel angelus; sed æternis atque incommutabilibus et stabilibus rationibus coæterni sibi Verbi sui, et quodam, ut ita dixerim, fœtu¹ pariter coæterni sancti Spiritus sui. Nam et illud quod per græcam et latinam linguam dictum est de Spiritu Dei, quod *superferebatur super aquas*, secundum syræ lingue intellectum, quæ vicina est hebrææ, (nam hoc a quodam docto christiano syro fertur expositum) non *superferebatur*, sed *fovebat* potius intelligi perhibetur. Nec sicut foventur tumores aut vulnera in corpore aquis vel frigidis vel calore congruo temperatis; sed sicut ova foventur ab aliis, ubi calor ille materni corporis etiam formandis pullis quodammodo administratur, per quemdam in suo genere dilectionis affectum. Non itaque per singulos dies istorum operum divinorum tanquam temporales voces Dei carnaliter cogitemus. Non enim ad hoc ipsa Dei Sapientia nostra infirmitate suscepta venit ad colligendos sub alas suas filios Jerusalem, quemadmodum gallina pullos suos (*Matth. xxiii, 37*) ut semper parvuli simus; sed ut malitia infantes, mento pueri esse desinamus (*I Cor. xiv, 20*).

37. Et in rebus obscuris atque a nostris oculis remotissimis, si qua inde scripta etiam divina legerimus, quæ possint salva fide qua imbuimur, alias atque alias parere sententias; in nullam earum nos præcipiti affirmatione ita projiciamus, ut si forte diligentius discussa veritas eam recte labefactaverit, corrumpamus: non pro sententia divinarum Scripturarum, sed pro nostra ita dimicantes, ut eam velimus Scripturarum esse, quæ nostra est; cum potius eam quæ Scripturarum est, nostram esse velle debeamus.

CAPUT XIX. — In obscuris Scripturæ locis nihil temere asserendum.

38. Ponamus enim in eo quod scriptum est, *Dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux*; alium sensisse lucem corporalem factam, et alium spirituales. Esse spirituales lucem in creatura spirituali, fides nostra non dubitat²: esse autem lucem corporalem coelestem, aut etiam supra cælum, vel ante cælum, cui succedere nox potuerit, tamdiu non est contra fidem, donec veritate certissima refellatur. Quod si factum fuerit, non hoc habebat divina Scriptura, sed hoc senserat humana ignorantia. Si autem hoc verum esse certa ratio demonstraverit, adhuc incertum erit utrum hoc in illis verbis sanctorum Librorum scriptor sentiri

¹ Editi, fœtu. At Mss. melloris notæ fœtu. Concinnius ad illam interpretandi rationem syri cujusdam, quam hic laudet Augustinus, post Basilium in homilia 2 in Hexam.

² Sic ad melloris notæ Mss. emendamus, cum in prius editis legeretur: *alium sensisse lucem corporalem factam, et aliam spirituales esse lucem in creatura spirituali, quod nostra fides non dubitat*

voluerit, an aliud aliquid non minus verum. Quod si cætera contextio sermonis non hoc eum voluisse probaverit, non ideo falsum erit aliud, quod ipse intelligi voluit; sed et verum, et quod utilius cognoscatur. Si autem contextio Scripturæ hoc voluisse intelligi scriptorem non repugnaverit, adhuc restabit quærere utrum et aliud non potuerit. Quod si et aliud potuisse invenerimus, incertum erit quidnam eorum ille voluerit: et utrumque sentiri voluisse, non inconuenienter creditur, si utriusque sententiæ certa circumstantia suffragatur.

39. Plerumque enim accidit ut aliquid de terra, de cælo, de cæteris mundi hujus elementis, de motu et conversione vel etiam magnitudine et intervallis siderum, de certis defectibus solis ac lunæ, de circuitibus annorum et temporum, de naturis animalium, fructum, lapidum, atque hujusmodi cæteris, etiam non christianus ita noverit, ut certissima ratione vel experientia teneat. Turpe est autem ninis et perniciosum ac maxime cavendum, ut christianum de his rebus quasi secundum christianas Litteras loquentem, ita delirare quilibet infidelis audiat, ut, quemadmodum dicitur, toto cælo errare conspiciens, risum tenere vix possit. Et non tam molestum est, quod errans homo deridetur, sed quod auctores nostri ab eis qui foris sunt, talia sensisse creduntur, et cum magno eorum exitio de quorum salute satagimus, tanquam indocti reprehenduntur atque respuuntur. Cum enim quemquam de numero Christianorum in ea re quam optime norunt, errare deprehenderint, et vanam sententiam suam de nostris Libris asserere; quo pacto illis Libris credituri sunt, de resurrectione mortuorum, et de spe vitæ æternæ, regnoque cælorum, quando de his rebus quas jam experiri, vel indubitatis numeris percipere potuerunt, fallaciter putaverint esse conscriptos? Quid enim molestiæ tristitiæque ingerant prudentibus fratribus temerarii præsumptores, satis dici non potest, cum si quando de prava et falsa opinione sua reprehendi, et convinci cœperint ab eis qui nostrorum Librorum auctoritate non tenentur, ad defendendum id quod levissima temeritate et apertissima falsitate dixerunt, eosdem Libros sanctos, unde id probent, proferre conantur, vel etiam memoriter, quæ ad testimonium valere arbitrantur, multa inde verba pronuntiant, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant (1 Tim. 1, 7).

CAPUT XX. — *Genesisim cur interpretetur sententias varias proferendo, non aliquam unam asserendo.*

40. Ad hoc enim considerandum et observandum, librum¹ Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi, protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positas; non aliquid unum temere affirmans cum præjudicio alterius expositionis fortasse melioris, ut pro suo modulo eligat quisque quod capere possit: ubi autem intelligere non potest, Scripturæ Dei det honorem, sibi timorem. Sed cum

tam multis exitibus verba Scripturæ quæ tractavimus, exponantur, cohibeant se tandem qui litteris inflati sæcularibus hæc ita posita, ut omnia pia corda nutriant, velut imperitum atque impolitum aliquid exagitant; sine pennis in terra reptantes, et volatu ranarum¹ avium nidos irridentes. Periculosius autem errant quidam infirmi fratres, qui cum istos impios de cælestium corporum numeris, vel de quibuslibet elementorum mundi hujus quæstionibus subtiliter et copiose disserere audiunt, evanescent; et eos sibi cum suspirio præponentes, et magnos putantes, saluberrimæ pietatis Libros cum fastidio repetunt et quos dulciter haurire deberent, vix patienter attingunt; a segetis asperitate abhorrentes, et spinarum floribus inlantantes. Non enim vacant videre quam suavis est Dominus (Psal. xxxiii, 9), nec in sabbato esuriunt; atque ideo pigri sunt, potestate a Domino sabbati accepta, vellere spicas, et tamdiu versari manibus, contritasque purgare, donec ad escam perveniant (Matth. xii, 1).

CAPUT XXI. — *Quis fructus hujusmodi interpretationis, qua nihil temere asseritur.*

41. Dicit aliquis: Quid tu tanta tritura dissertationis hujus, quid granorum exuisti? quid ventilasti? Cur propemodum in quæstionibus adhuc latent omnia? Affirma aliquid eorum quæ multa posse intelligi disputasti. Cui respondeo, ad eum ipsum me cibum suaviter pervenisse, quo didici non hærrere homini in respondendo secundum fidem, quod respondendum est hominibus qui calumniari Libris nostræ salutis affectant; ut quidquid ipsi de natura rerum veracibus documentis demonstrare potuerint, ostendamus nostris Litteris non esse contrarium. Quidquid autem de quibuslibet suis voluminibus his nostris Litteris, id est catholicæ fidei contrarium protulerint, aut aliqua etiam facultate ostendamus, aut nulla dubitatione credamus esse falsissimum: atque ita teneamus Mediatorem nostrum, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ atque scientiæ absconditi (Coloss. ii, 3), ut neque falsæ philosophiæ loquacitate seducamur, neque falsæ religionis superstitione terreamur. Et cum divinos Libros legimus in tanta multitudine verorum intellectuum, qui de paucis verbis eruuntur, et sanitate catholicæ fidei muniuntur, id potissimum deligamus, quod certum apparuerit eum sensisse quem legimus; si autem hoc latet, id certe quod circumstantia Scripturæ non impedit, et cum sana fide concordat: si autem et Scripturæ circumstantia pertractari ac discuti non potest, saltem id solum quod fides sana præscribit. Aliud est enim quid potissimum scriptor senserit non dignoscere, aliud autem a regula pietatis errare. Si utrumque vitetur, perfecte se habet fructus legentis: si vero utrumque vitari non potest, etiam si voluntas scriptoris incerta sit sanæ fidei congruam non inutile est eruisse² sententiam

¹ Lev., vol. turarum. Et aliæ editiones et magna pars Mss. habent, volatu ranarum.

² Sic Mss. At editi, tenuisse.

¹ In B., libri; cæteri editi, librum, concinnius

LIBER SECUNDUS

De eo quod scriptum est cap. 1, vers. 6: *Et dixit Deus, Fiat firmamentum, etc.*, usque ad vers. 19: *Et factum est vesper, etc.* Nonnulla in fine contra Genethliacos.

CAPUT PRIMUM. — *Firmamentum in medio aquarum quid. Aquas supra sidereum cælum esse quidam negant.*

1. *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit dividens inter aquam et aquam: et sic est factum. Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam quæ erat infra firmamentum, et inter aquam quæ erat super firmamentum. Et vocavit Deus firmamentum cælum. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespere, et factum est mane dies secundus.* De verbo Dei quo dixit, *Fiat firmamentum, etc.*, et de placito ejus, quo vidit quia bonum est, et de vespere et mane, non opus est hic iterum similiterque disserere; atque ita deinceps quotiescumque ista repetuntur, secundum superiorem inquisitionem interim consideranda esse admonemus. Utrum autem nunc illud cælum fiat, quod excedit aeris omnia spatia, ejusque omnem altitudinem, ubi etiam luminaria stellæque constituuntur quarto die; an ipse aer vocetur firmamentum, quæri merito potest.

2. Multi enim asserunt istarum aquarum naturam super sidereum cælum esse non posse, quod sic habeant ordinatum pondus suum, ut vel super terram fluitent, vel in aere terris proximo vaporaliter ferantur. Neque quisquam istos debet ita refellere, ut dicat secundum omnipotentiam Dei, cui cuncta possibilita sunt, oportere nos credere, aquas etiam tam graves, quam novimus atque sentimus, cælesti corpori, in quo sunt sidera, superfusas: Nunc enim quemadmodum Deus instituerit naturas rerum, secundum Scripturas ejus nos convenit quærerere; non quid in eis vel ex eis ad miraculum potentia suæ velit operari. Neque enim si vellet Deus sub aqua oleum aliquando manere, non fleret; non ex eo tamen olei natura nobis esset incognita, quod ita facta sit, ut appetendo suum locum, etiam si subterfusa fuerit, perrumpat aquas, eisque se superpositam collocet. Nunc ergo quærimus utrum conditor rerum, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit (*Sap. xi, 21*), non unum locum proprium ponderi aquarum circa terram tribuerit, sed et super cælum quod ultra limitem aeris circumfusum atque solidatum est.

3. Quod qui negant esse credendum, de ponderibus elementorum argumentantur, negantes ullo modo ita desuper quasi quodam pavimento solidatum esse cælum, ut possit aquarum pondera sustinere; quod talis soliditas nisi terris esse non possit, et quidquid tale est, non cælum sed terra sit. Non enim tantum locis, sed etiam qualitativis propriis elementa distinguuntur¹, ut pro qualitativis propriis etiam loca propria

¹ Editi, *distinguntur*. At Mas., *distingui*: supple, continentur illi qui de elementorum ponderibus argumentantur.

sortirentur: aqua scilicet super terram, quæ etiam si sub terra stat aut labitur, sicut in antris cavernisque abditis, non tamen ea terræ parte quam supra, sed ea quam infra se habet, continetur. Nam si ex parte superiore fuerit pars ulla terræ delapsa, non manet super aquam, sed ea perrupta demergitur et pergit ad terram; quo veniens conquiescit, tanquam in loco suo, ut supra sit aqua, subtus autem terra. Unde cognoscitur quod etiam super aquas cum esset, non ipsis aquis portabatur, sed compage terræ tenebatur, sicut sese habent camerae speluncarum.

4. Hic occurrit admonere cavendum errorem, quem in libro primo cavendum admonui, ne forte quia scriptum est in Psalmis, *Fundavit terram super aquam*; arbitretur aliquis nostrum, adversus istos de ponderibus elementorum subtiliter disserentes, isto testimonio Scripturarum esse nitendum: quia illi non retenti auctoritate Litterarum nostrarum, et nescientes quemadmodum dictum sit, Libros sanctos facilius irridebunt, quam illud repudiabunt, quod vel certis rationibus perceperunt, vel experimentis manifestissimis probaverunt. Illud namque in Psalmis, aut figurate dictum recte accipi potest: ut quoniam cæli et terræ nomine sæpe in Ecclesia spirituales carnalesque significantur, cælos ostenderit pertinere ad serenam intelligentiam veritatis, dicens, *Qui fecit cælos in intelligentia* (*Psal. cxxxv, 6, 5*); terram vero ad fidem simplicem parvulorum, non fabulosis opinionibus incertam atque fallacem, sed prophetica et evangelica prædicatione firmissimam, quæ per Baptismum solidatur, et ideo subjecerit, dicens, *Fundavit terram super aquam*. Aut si ad litteram quisquam cogit intelligi, non incongruenter vel sublimia terrarum sive continentium, sive insularum accipiuntur, quæ superiora sunt aquis; vel ipsa tegmina speluncarum, quæ super aquas pendula soliditate firmata sunt. Quocirca nec ad litteram quisquam potest sic intelligere, quod dictum est, *Fundavit terram super aquam*; ut aquarum pondus terreno ponderi supportando naturali ordine quasi subjectum esse arbitretur.

CAPUT II. — *Aer terra superior.* ●

5. Aerem vero aquis esse superiorem, quamvis propter ampliora sui spatia etiam aridam contegat; hinc intelligitur, quod nullum vas ab ore impressum repleti aquis potest: unde satis indicat aeris naturam locum petere superiorem. Videtur enim vas inane, sed aere plenum probatur, cum ore imo in aquam deprimitur; quia enim per superiorem partem non invenit emeandi locum, nec deorsum versus irruptis¹ aquis subter eas ire natura sinitur, plenitudine sua repellit eas, et in vas non permittit intrare. Cum autem vas ita collocatur, ut os non habeat deorsum,

¹ Lov., *eruptis*. Cæteri codices, *irruptis*.

sed in latus inclinatum, intrat aqua inferius, exeunte aere superius. Itemque si vasis erecti os pateat in cœlum, cum infundis aquam, evadit aer sursum versus, ex aliis partibus qua non infundis, et fit locus aquæ deorsum versus intrandi. Quod si vi majore vas deprimitur, ut vel ex latere vel desuper aquæ repente influant, et undique os vasis obtegant, dirumpit eas aer sursum nitens, ut eis ad ima locum faciat; et ipsa disruptio singultus vasorum est, dum partibus fugit, quia totus tam cito non potest, propter illius oris angustias. Ita si aer super aquas ire cogitur, etiam confluentes eas disjicit¹, cum exsiliens impetu ejus impulsæ ebulliant, et cum bullis crepantibus emittunt in sua properantem, atque illis ad ima decidendi aditum dantem. Si autem sub aquas ire cogitur ex vase, ut illo cedente vas ab ore in ima presso repleri velis, facilius undis undique versum cooperitur, quam per os ejus ab inferiore parte intrandi gutta exigua reperit locum.

CAPUT III. — *Ignis superior aere.*

6. Jam vero ignem ad superua emicantem etiam ipsius aeris naturam velle transcendere, quis non sentiat? quandoquidem si ardentem faculam capite deorsum quisque teneat, nihilominus flammæ crinis ad superiora contendit. Sed quoniam circumfusi ac superfusi aeris præpollenti constipatione subinde ignis exstinguitur, et in ejus qualitatem per abundantiam superatus subinde commutatur ac vertitur, ad universam ejus altitudinem transiliendam non potest perdurare. Itaque super aerem purus ignis esse dicitur cœlum, unde etiam sidera atque luminaria facta coniectant, illius videlicet igneæ lucis in eas formas quas in cœlo cernimus, conglobata dispositaque natura: ac per hoc, sicut terrarum ponderibus et aer et aqua cedit, ut ad terram perveniant; sic aquarum ponderi, et ipse aer cedit, ut vel ad terram vel ad aquam perveniat. Unde intelligi volunt, hoc modo necesse fuisse ut aer quoque, si quis ejus particulam in spatiis illis sublimibus cœli posset dimittere, pondere suo caderet, donec ad aëria subter spatia perveniret. Quapropter colligunt multo minus esse posse aquis supra illud igneum cœlum aliquid loci, cum illic aer multo aquis levior manere non possit.

CAPUT IV. — *Aquæ supra cœlum aereum quod firmentum appellari quidam observavit.*

7. Talibus eorum disputationibus cedens, laudabiliter conatus est quidam demonstrare aquas super cœlum, ut ex ipsis visibilibus conspicuisque naturis assereret Scripturæ fidem. Et prius quidem, quod facillimum fuit, ostendit et hunc aërem cœlum appellari, non solum sermone communi, secundum quem dicimus serenum vel nubilum cœlum, sed etiam nostrarum ipsarum consuetudine Scripturarum, cum dicuntur volatilia cœli (*Math. vi, 26*), cum aves in hoc aere volare manifestum sit: et Dominus cum de nubibus loqueretur, *Faciem, inquit, cœli potestis probare* (*Id. xvi, 4*). Nubes autem etiam per proximum terris aërem

conglobari sæpe cernimus, cum per declivia Jugorum ita recumbunt, ut plerumque excedantur etiam cacaminibus montium. Cum ergo prolasset et hunc aërem cœlum dici, nulla alia causa etiam firmentum appellatum voluit existimari, nisi quia intervallum ejus dividit inter quosdam vapores aquarum, et istas aquas quæ corpulentius¹ in terris fluitant. Et nubes quippe, sicut experti sunt qui inter eas in montibus ambulaverunt, congregatione et conglobatione minutissimarum guttarum talem speciem reddunt: quæ si spissantur amplius, ut jungantur in anam grandem plures guttæ minimæ, non eam patitur aer apud se teneri, sed ejus ponderi ad ima dat locum; et hæc est pluvia. Ergo ex aere, qui est inter vapores humidos, unde superius nubila conglobantur, et maria subterfusa, ostendere ille voluit esse cœlum inter aquam et aquam. Hanc ergo diligentiam considerationemque laude dignissimam judico. Quod enim dixit, neque contra fidem est, et in promptu posito documento credi potest.

8. Quanquam possit videri, non impedire propria pondera elementorum, quominus etiam super illud subline cœlum possint esse aquæ per illas minutias, per quas etiam super hoc spatium aëris esse poterunt: qui quamvis gravior et inferior summo cœlo subiaceat, procul dubio levior est aquis, et tamen ut super cum sint vapores illi, nullo pondere prohibentur. Sic ergo et super illud cœlum potest minutioribus guttis levior halitus humoris extendi, qui pondere cadere non cogatur. Ipsi quippe subtilissima ratione persuadent, nullum esse quamlibet exiguum corpusculum in quo divisio finiatur, sed infinite omnia dividi; quia omnis pars corporis corpus est, et omne corpus habeat necesse est dimidium quantitatis suæ. Ac per hoc si potest aqua, sicut videmus, ad tantas guttarum minutias pervenire, ut super istum aërem vaporaliter feratur, qui natura levior est aquis; cur non possit et super illud levius cœlum minutioribus guttis et levioribus immanere vaporibus?

CAPUT V. — *Aquæ supra cœlum etiam sidereum.*

9. Quidam etiam nostri, istos negantes propter pondera elementorum aquas esse posse super cœluta sidereum, de ipsorum siderum qualitatibus et meatibus convincere moliantur. Iidem namque asserunt stellam quam Saturni appellant, esse frigidissimam, eamque per annos triginta signiferum peragere circum, eo quod superior, ac per hoc ampliore ambitu graditur. Nam sol eundem circum per annum complet, et luna per mensem; tanto, ut dicunt, brevius, quanto inferius, ut spatio loci spatium temporis congruat. Quæritur itaque ab eis, unde illa stella sit frigida, quæ tanto ardentior esse debet, quanto sublimiore cœlo rapitur. Nam procul dubio cum rotunda moles circulari motu agitur, interiora ejus tardius eunt, exteriora celerius, ut majora spatia cum brevioribus ad eosdem gyros pariter occurrant: quæ autem

¹ in excusis, *dissecat*; pro quo in veteribus codicibus quibusdam, *disjicit*; in aliis probæ notæ, *disjicit*.

¹ Navarricus Ms., *corpulentiores*.

celerius, utique ferventius. Proinde memorata stella magis debuit calida esse quam frigida : quamvis enim suo motu, quoniam grande spatium est, triginta annis totum ambitum permoet, tamen cœli motu in contrariam rotata velocius, quod quotidie necesse est patiatur (quoniam, sicut dicunt, cœli singulæ conversiones, dies singulos explicant), calorem majorem debuit cœlo concitatioe concipere. Nimirum ergo eam frigidam facit aquarum super cœlum constitutarum illa vicinitas, quam nolunt credere, qui hæc, quæ breviter dixi, de motu cœli et siderum disputant. His quidam nostri conjectaris agunt adversus eos qui nolunt aquas super cœlum credere, et volunt eam stellam esse frigidam, quæ juxta summum cœlum circumit; ut ex hoc cogantur aquarum naturam¹, non jam illie vaporali tenuitate, sed glaciali soliditate pendere. Quoquo modo autem et qualeslibet aquæ ibi sint, esse eas ibi minime dubitemus : major est quippe Scripturæ hujus auctoritas, quam omnis humani ingenii capacitas.

CAPUT VI. — *De eo quod additum est, Et fecit Deus, etc., an eo declaretur Filius Dei persona.*

10. Sed animadversum est a quibusdam, quod nec ego dissimulandum puto, non frustra cum dixisset Deus, *Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit divisio inter aquam et aquam*; parum visum esse subjungere, *Et sic est factum*, nisi adderetur, *Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter aquam quæ erat super firmamentum, et inter aquam quæ erat sub firmamento*: quod quidem sic intelligant, ut personam Patris declaratam esse dicant, in eo quod scriptum est, *Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit divisio inter aquam et aquam: et sic est factum*. Ac deinde ut intelligatur Filius fecisse quod a Patre dictum est ut fieret, arbitrantur esse subnexum, *Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus, etc.*

11. Sed cum antea legitur, *Et sic est factum*; a quo intelligimus factum? Si a Filio, quid opus erat jam dicere, *Et fecit Deus*, et quæ sequuntur? Si autem quod scriptum est, *Et sic est factum*, a Patre intellexerimus factum; non jam Pater dicit, et Filius facit: et potest aliquid Pater facere sine Filio, ut deinde Filius non hoc, sed aliud similiter faciat; quod est contra catholicam fidem. Si autem illud de quo dicitur, *Et sic est factum*, hoc idem sit cum itidem dicitur, *Et fecit Deus*; quid prohibet eundem intelligere facere quod dixit, qui dixit ut fieret? An etiam excepto eo quod scriptum est, *Et sic est factum*, tantummodo in his verbis, quibus dicitur, *Et dixit Deus; Fiat*, et postea dicitur, *Et fecit Deus*; Patris et Filii personam volunt intelligi?

12. Sed quæri adhuc potest, utrum quasi jussisse Filio Patrem debeamus accipere in eo quod scriptum est, *Et dixit Deus, Fiat*? Sed cur Scriptura non curavit ostendere etiam personam Spiritus sancti? An ita Trinitas intelligitur, *Et dixit Deus Fiat, Et fecit Deus, Et vidit Deus quia bonum est*? Sed non convenit

¹ Post, *cogantur aquarum naturam*, in editis additum fuit, *credere*: quod verbum abest a Mss., et abesse debet, si pendere quod in fine sententiæ est, non a *pendeo*, sed a *vendo* accipiat pro *estimare*.

unitati Trinitatis, ut Filius quasi jussus fecisse intelligatur, Spiritus autem sanctus nullo sibi jubente libere vidisse bonum esse quod factum est. Quibus enim verbis juberet Filio Pater ut faceret, cum ipse sit principale Verbum Patris, per quod facta sunt omnia? An eo ipso quod scriptum est, *Fiat firmamentum*, hæc ipsa dictio Verbum est Patris, unigenitus Filius, in quo sunt omnia quæ creantur, etiam antequam creentur, et quidquid in illo est, vita est¹; quia quidquid per eum factum est, in ipso vita est, et vita utique creatrix, sub illo autem creatura? Aliter ergo in illo sunt ea quæ per illum facta sunt, quia regit et continet ea; aliter autem in illo sunt ea quæ ipse est. Ipse enim vita est, quæ ita in illo est ut ipse sit, quoniam ipse vita est lux hominum (*Joan.* 1, 3, 4). Quia ergo nihil creari posset sive ante tempora, quod quidem non est Creatori coæternum, sive ab exordio temporum, sive in aliquo tempore, cujus creandi ratio, si tamen ratio recte dicitur, non in Dei Verbo Patri coæterno coæterna vita viveret; propterea Scriptura priusquam insinuet unamquamque creaturam, ex ordine quo conditam dicit, respicit ad Dei Verbum, prius ponens, *Et dixit Deus, Fiat* illud. Non enim invenit ullam causam rei creandæ, quam in Verbo Dei non invenit creari deuisse.

13. Non ergo Deus toties dixit, *Fiat* illa vel illa creatura, quoties in hoc libro repetitur, *Et dixit Deus*. Unum quippe Verbum ille genuit, in quo dixit omnia, priusquam facta sunt singula: sed eloquium scribentis descendens ad parvulorum capacitatem, dum insinuat singulatum genera creaturarum, per singula respicit uniuicujusque generis æternam rationem in Verbo Dei; nec illa repetita, ille tamen repetit, *Et Dixit Deus*. Si enim vellet prius dicere, *Factum est firmamentum in medio aquarum, ut esset divisio inter aquam et aquam*; si quis ab eo quæreret, quomodo factum esset, recte responderet, *Dixit Deus, Fiat*: id est, in Verbo Dei æterno erat ut fieret. Inde ergo incipit narrare unumquodque factum, quod etiam post facti narrationem, quærenti quomodo factum sit, in reddenda ratione respondere deberet.

14. Cum ergo audimus, *Et dixit Deus, Fiat*; intelligimus quod in Verbo Dei erat ut fieret. Cum vero audimus, *Et sic est factum*; intelligimus factam creaturam non excessisse præscriptos in Verbo Dei terminos generis sui. Cum vero audimus, *Et vidit Deus quia bonum est*, intelligimus in benignitate Spiritus ejus non quasi cognitum posteaquam factum est placuisse, sed potius in ea bonitate placuisse ut maneret factum, ubi placebat ut fieret.

CAPUT VII. — *De eadem re.*

15. Ac per hoc manet adhuc causa requirendi, cur posteaquam dixit, *Et sic est factum*, ubi perfectio operis jam indicatur; addidit, *Et fecit Deus*: cum eo ipso quod ait, *Et dixit Deus, Fiat* illud, *Et sic est factum*, jam intelligatur id Deum dixisse in Verbo suo, et factum esse per Verbum ejus; atque ibi jam non solum

¹ Editi hic interpolant, *et vita utique creaturæ*; quæ abest a Mss.

Patris, sed etiam Filii possit apparere persona. Nam si propter ostendendam Filii personam repetitur, ac dicitur, *Et fecit Deus*; numquid ergo non per Filium congregavit aquam tertio die ut appareret arida, quia ibi non dicitur, *Et fecit Deus congregari aquam*, aut congregavit Deus aquam? Sed tamen etiam ibi posteaquam dixit, *Et factum est sic*; tunc repetivit, dicens, *Et congregata est aqua, quæ est sub cælo*. Numquid etiam lux non per Filium facta est, ubi prorsus nullo modo repetivit? Potuit enim et illic ita dicere, *Et dixit Deus, fiat lux, et sic est factum*; et fecit Deus lucem; et vidit quia bona est: aut certe sicut in aquarum congregatione, ut non diceret, *Et fecit Deus*, sed tantum iterum repeteret¹, *Et dixit Deus, fiat lux, et sic est factum*; et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est. Sed nullo modo repetens posteaquam proposuit, *Et dixit Deus, Fiat lux*; nihil aliud intulit nisi, *Et facta est lux*; ac deinceps de placita luce et divisa a tenebris, et utroque appellato nominibus suis, sine ulla repetitione narravit.

CAPUT VIII. — *De luce cur non additum, Et fecit Deus, sicuti solet de aliis creaturis dici.*

16. Quid sibi ergo vult in cæteris illa repetitio? An eo modo demonstratur primo die, quo lux facta est, conditionem spiritualis et intellectualis creaturæ lucis appellatione intimari; in qua natura intelliguntur omnes Angeli sancti atque Virtutes: et propterea non repetivit factum posteaquam dixit, *Facta est lux*; quia non primo cognovit rationalis creatura conformationem suam, ac deinde formata est; sed in ipsa sua conformatione cognovit, hoc est illustratione veritatis, ad quam conversa formata est: cætera vero quæ infra sunt ita creantur, ut prius fiant in cognitione² rationalis creaturæ, ac deinde in genere suo? Quapropter lucis conditio prius est in Verbo Dei secundum rationem, qua condita est, hoc est in coæterna Patri Sapientia; ac deinde in ipsa lucis conditione secundum naturam, qua condita est: illic non facta, sed genita; hic vero facta, quia ex informitate formata: et ideo dixit Deus, *Fiat lux, et facta est lux*; ut quod ibi erat in Verbo, hic esset in opere. Conditio vero cæli prius erat in Verbo Dei secundum genitam Sapientiam; deinde facta est in creatura spirituali, hoc est in cognitione Angelorum secundum creatam in illis sapientiam: deinde cælum factum est, ut esset etiam ipsa cæli creatura in genere proprio. Sic et discretio vel species aquarum atque terrarum, sic naturæ lignorum et herbarum, sic luminaria cæli, sic animantia orta ex aquis ac terra.

17. Neque enim sicut pecora, solo sensu corporis, vident Angeli hæc sensibilia; sed si quo sensu tali utuntur, agnoscunt ea potius, quæ melius noverunt interius in ipso Dei Verbo, a quo illuminantur et sapienter vivant: cum sit in eis lux quæ primo facta est, si lucem spiritualem in illo die factam intelligamus. Quomodo ergo ratio qua creatura conditur, prior est in Verbo Dei quam ipsa creatura quæ conditur:

¹ Ita Ierisque Mss., sed tamen iterum repeteret.

² Editi, cognitione. Melius Mss., cognitione.

sic et ejusdem rationis cognitio prius fit in creatura intellectuali, quæ peccato tenebrata non est; ac deinde ipsa conditio creaturæ¹. Neque enim sicut nos ad percipiendam sapientiam proficiebant Angeli, ut invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspicerent (*Rom. 1, 20*), qui ex quo creati sunt, ipsa Verbi æternitate sancta et pia contemplatione perfruuntur; atque inde ista despicientes, secundum id quod latius vident, vel recte facta approbant, vel peccata improbant.

18. Nec mirum est quod sanctis Angelis suis, in prima lucis conditione formalis, prius Deus ostendebat quod erat deinceps creaturus. Neque enim intellectum Dei nossent, nisi quantum ipse monstrasset. Quis enim cognovit intellectum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Id. xi, 34-36*). Ex ipso ergo discebant Angeli, cum in eis fieret cognitio creaturæ deinceps faciendæ, ac deinde fieret in genere proprio.

19. Quapropter, jam luce facta, in qua intelligimus ab æterna luce formatam rationalem creaturam, cum in cæteris creandis rebus audimus, *Et dixit Deus, Fiat*; intelligamus ad æternitatem Verbi Dei recurrentem Scripturæ intentionem. Cum vero audimus, *Et sic est factum*; intelligamus in creatura intellectuali factam cognitionem rationis, quæ in Verbo Dei est, condendæ² creaturæ, ut in ea natura prius quodam modo facta sit, quæ anteriore quodam motu in ipso Dei Verbo prior faciendam esse cognovit: ut postremo, cum audimus repeti ac dici quod *Fecit Deus*, jam intelligamus in suo genere fieri ipsam creaturam. Porro cum audimus, *Et vidit Deus quia bonum est*, intelligamus benignitati Dei placuisse quod factum est, ut pro modo sui generis maneret quod placuit ut fieret, cum *Spiritus Dei superferebatur super aquam*.

CAPUT IX. — *De figura cæli.*

20. Quæri etiam solet quæ forma et figura cæli esse credenda sit secundum Scripturas nostras. Multi enim multum disputant de iis rebus, quas majore prudentia nostri auctores omiserunt, ad beatam vitam non profuturas discentibus; et occupantes, quod pejus est, multum pretiosa, et rebus salubribus impendenda temporum spatia. Quid enim ad me pertinet, utrum cælum sicut sphæra undique concludat terram in media mundi mole libratam, an eam ex una parte desuper velut discus operiat? Sed quia de fide agitur Scripturarum, propter illam causam, quam non semel commemoravi, ne quisquam eloquia divina non intelligens, cum de his rebus tale aliquid vel invenerit in Libris nostris, vel ex illis audierit, quod perceptis a se rationibus³ adversari videatur, nullo modo eis cætera utilia monentibus, vel narrantibus, vel pronuntiantibus credat; breviter dicendum est de figura cæli hoc scisse auctores nostros quod veritas habet; sed Spiritum Dei, qui per ipsos loquebatur, noluisse ista docere homines nulli salutis profutura.

¹ In excusis ad vocem *creaturæ* addebatur, *postea in genere proprio*; quod abest ab omnibus Mss.

² Plures Mss., *conditæ*.

³ Sic Mss. At editi, *assertionibus*.

21. Sed, ait aliquis, quomodo non est contrarium iis qui figuram sphaerae caelo tribuunt, quod scriptum est in Litteris nostris, *Qui extendit caelum sicut pellem* (*Psal. ciii, 2*)? Sit sane contrarium, si falsum est quod illi dicunt: hoc enim verum est quod divina dicit auctoritas, potius quam illud quod humana infirmitas conjicit. Sed si forte illud talibus illi documentis probare potuerint, ut dubitari inde non debeat; demonstrandum est hoc quod apud nos de pelle dictum est, veris illis rationibus non esse contrarium: alioquin contrarium erit etiam ipsis in alio loco Scripturis nostris, ubi caelum dicitur velut camera esse suspensam (*Jasi. xl, 22, sec. LXX*). Quid enim tam diversum et sibi met adversum, quam plana pellis extensio, et camerae curva convexio? Quod si oportet, sicuti oportet, haec duo sic intelligere, ut concordare utrumque, nec sibi met repugnare invenitur; ita oportet etiam utrumlibet horum illis non adversari disputationibus, si eas forte veras certa ratio declaraverit, quibus docetur caelum sphaerae figura undique esse convexum, si tamen probatur.

22. Et illa quidem apud nos camerae similitudo, etiam secundum litteram accepta, non impedit eos qui sphaeram dicunt. Bene quippe creditur secundum eam partem, quae super nos est, de caeli figura Scripturam loqui voluisse. Si ergo sphaera non est, ex una parte camera est, ex qua parte caelum terram contegit: si autem sphaera est, undique camera est. Sed illud quod de pelle dictum est, magis urget, ne non sphaerae, quod humanum est forte commentum, sed ipsi nostrae camerae adversum sit. Quid autem hinc allegorice senserim, *Confessionum* nostrarum liber tertius decimus habet (*Cap. 15*). Sive igitur ita ut ibi posui, sive aliquo alio modo intelligendum sit caelum sicut pellis extensum; propter molestos et nimios exactores expositionis ad litteram, hoc dico, quod, sicut arbitror, omnium sensibus patet: utrumque enim fortasse, id est et pellis et camera, figurate intelligi potest; utrumque autem ad litteram quomodo possit, videndum est. Si enim camera non solum curva, sed etiam plana recte dicitur; profecto et pellis non solum in planum, verum etiam in rotundum sinum extenditur. Nam et uter sicut et vesica, pellis est.

CAPUT X. — De caeli motu.

23. De motu etiam caeli nonnulli fratres quaestione movent, utrum stet, an moveatur. Quia si movetur, inquirunt, quomodo firmamentum est? Si autem stat, quomodo sidera quae in illo fixa creduntur, ab oriente usque ad occidentem circumeunt, septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus; ut caelum, si est alius nobis occultus cardo ex alio vertice, sicut sphaera, si autem nullus alius cardo est, velut discus rotari videatur? Quibus respondeo, multum subtilibus et laboriosis rationibus ista perquiri, ut vere percipiatur utrum ita an non ita sit; quibus inenudis atque tractandis nec jam mihi tempus est, nec illis esse debet, quos ad salutem suam et sanctae Ecclesiae necessariam utilitatem cupimus informari. Hoc sane noverint, nec nomen firmamenti cogere ut

stare caelum potamus (firmamentum enim non propter stationem, sed propter firmitatem, aut propter intransgressibilem terminum superiorum et inferiorum aquarum, vocatum intelligere licet); nec, si veritas caelum stare persuaserit, impediri nos circuitu siderum ne hoc intelligere possimus. Et ab ipsis quippe qui haec curiosissime et otiosissime quaesierant, inventum est, etiam caelo non moto, si sola sidera viderentur¹, fieri potuisse omnia quae in ipsis siderum conversionibus animadversa atque comprehensa sunt.

CAPUT XI. — De vers. 9 et 10, ubi explicat quid de terrae informitate intelligendum sit.

24. *Et dixit Deus, Congregetur aqua quae sub caelo est in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic; et congregata est aqua quae sub caelo est in congregationem unam, et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam terram, et congregationes aquarum vocavit mare. Et vidit Deus quia bonum est. Jam de hoc opere Dei propter alterius rei quaerendae necessitatem, in primo nostro volumine satis tractavimus (*Lib. 1, cc. 12, et 13*). Hic itaque breviter admonemus, ut quem forte non movet quaerere quando species aquarum terrarumque creata sit, accipiat isto die non esse factum, nisi ut discernerentur haec duo elementa inferiora. Quem vero movet cur in diebus facta sit lux et caelum, extra dies autem vel ante omnes dies aqua et terra; et cur ad Dei verbum facta sint illa, dicento Deo, *Fiat*; haec autem dicente quidem Deo discreta, non autem Deo dicente facta inveniantur: habet quod salva fide intelligat, scilicet id quod dictum est ante dierum enumerationem, *Terra erat invisibilis et incomposita*, cum commendaret Scriptura cujusmodi terram fecerat Deus, quia praedixerat, *In principio fecit Deus caelum et terram*; nihil aliud his verbis quam materiae corporalis informitatem insinuare voluisse, eligens eam usitatus appellare quam obscurius. Si tamen tardo intellectui non subrepat ut materiam et speciem, quia verbis Scriptura separat, concurt duo haec etiam tempore separare, tanquam prius fuerit materia, et ei, temporis intervallo interposito, postea sit addita species; cum Deus haec simul creaverit, materiamque formatam instituerit, cujus informitatem usitato, ut dixi, vocabulo vel terrae vel aquae Scriptura praedixit. Terra enim et aqua etiam suis qualitatibus id existentia quod videmus, tamen propter facilem corruptionem propinquiora sunt eidem informitati quam caelestia corpora. Et quoniam per enumerationem dierum jam ex informi quaeque formata numerantur, et ex ista corporali materia jam factum caelum narraverat, cujus multum distat species a terrenis; jam quod ex ea formandum in rerum infima parte restabat, noluit² sub his verbis in rerum creaturam ordinem inserere, ut diceretur, *Fiat*; non acceptura ista residua informitate talei speciem, qua-*

¹ Mss. duodecim, *moverentur*.

² Editti, *voluit*. Mss. omnes, *noluit*. Amplectimur: ratio quippe redditur, cur aquae ac terrae formationem non retulerit Genesis scriptor sub his verbis, ut diceretur, *Fiat aqua, Fiat terra*, sicuti de caelo dictum narravit, *Fiat firmamentum*. Confer superioris libri caput 13.

lem acceperat cœlum, sed jam inferiorem et infirmio-rem atque infirmitati proximam : ut his potius verbis, cum dicitur, *Congregentur aquæ, et, appareat arida*, acceperint hæc duo species proprias istas notissimas nobisque tractabiles, aqua mobilem, terra immobilem : et ideo de illa dictum est, *congregetur*; de hæc autem, *appareat* : aqua enim est labiliter fluxa, terra stabiliter fixa.

CAPUT XII. — *De vers. 11, 12 et 13, quare seorsum de herbis et lignis dictum sit, Et factum est sic, etc.*

25. *Et dixit Deus, Germinet terra herbam pabuli, ferentem semen secundum genus et secundum similitudinem; et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen sit in ipso secundum similitudinem suam super terram. Et factum est sic. Et produxit terra herbam pabuli, semen habentem secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructiferum faciens fructum, cujus semen ejus in eo sit secundum genus super terram. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespere, et factum est mane dies tertius. Illic moderamen ordinato- ris advertendum est, ut quoniam distincta quedam creatura est herbarum atque lignorum ab specie terrarum et aquarum, ut in elementis numerari non possint, seorsum de illis diceretur ut exirent de terra; et seorsum illis redderentur illa solita, ut diceretur, *Et factum est sic*; ac deinde repeteretur quod factum est : seorsum quoque indicaretur Deum vidisse quia bonum est; tamen quia fixa radicibus continuantur terris et connectuntur, ista quoque ad eundem diem pertinere voluerit.*

CAPUT XIII. — *De vers. 14, 15, etc., cur luminaria die quarto condita.*

26. *Et dixit Deus, Fiant luminaria in firmamento cœli¹, ut luceant super terram, in inchoationem diei et noctis, et ut dividant inter diem et noctem; et sint in signa et tempora, et in dies, et in annos, et sint in splendorem in firmamento cœli, ut luceant super terram. Et factum est sic. Et fecit Deus duo luminaria magna; luminare majus in inchoationem diei, et luminare minus in inchoationem noctis; et stellas; et posuit ea² Deus in firmamento cœli, ut luceant super terram, et ut sint in inchoationem diei et noctis, et ut dividant inter lucem et tenebras. Et vidit Deus quia bonum est. Et facta est vespere, et factum est mane dies quartus. In hoc quarto die querendum est, quid sibi velit ista ordinatio, ut prius vel fierent, vel secernerentur aqua et terra, priusque terra germinaret, quam in cœlo sidera fierent. Neque enim possumus dicere electa esse quæque meliora, quibus dierum series ita distingueretur, ut finis et medium maxime ornatus eminerent : septem quippe dierum medius quartus est. Occurrit enim illud quia septimo die non est facta ulla creatura. An forte lux primi diei magis respondet ad quietem diei septimi, ut eo modo concinentibus finibus iste ordo texatur, eminentibus de medio luminibus cœli? Sed si primus dies septimo concinit, debet ergo et secundus sexto concinere. Quid autem simile habet firma-*

mentum cœli cum homine facto ad imaginem Dei? An quia cœlum totam superiorem mundi partem occupat, et homini in totam inferiorem potestas dominandæ tributa est? Sed quid agimus de pecoribus et de bestiis, quas ipso die sexto in suo genere terra produxit? quæ illis cum cœlo potest esse collatio?

27. An potius, quoniam primo facta intelligitur lucis nomine spiritualis creaturæ formatio, consequens erat ut corporalis quoque creatura, id est mundus iste visibilis fieret; qui factus est biduo propter duas partes suas maximas, quibus constat universus, cœlum scilicet et terram, secundum hanc rationis collationem, quæ et ipsa universa creatura spiritualis et corporalis sæpe cœlum et terra nominatur : ita ut globus quoque iste turbulentioris aeris terrenæ parti deputetur; exhalationibus quippe humidis corporascit : si quid vero tranquillæ aeris est, ubi ventosi atque procellosi motus non possunt existere, ad cœlestem partem pertineat : post hanc universitatem molis corporeæ fabricatam, quæ uno loco tota est, quo collocatus est mundus, consequens erat ut impleretur partibus intra universam, quæ de loco in locum congruis motibus agerentur? Cujus generis herbæ atque arbores non sunt. Radicibus quippe ista fixa sunt terræ : et quavis habeant motus incrementorum suorum, de locis tamen propriis non moventur nisibus suis; sed ubi fixa sunt, ibi aluntur et crescunt : propterea magis pertinent ad terram, quam ad genera rerum quæ in aquis et terris moventur. Quia ergo visibili mundo constituendo, hoc est cœlo et terræ, duo sunt attributi dies, restat ut his mobilibus et visibilibus partibus, quæ creantur intra illum, tres dies reliqui deputentur. Et quia sicut prius cœlum factum est, ita prius est ornandum hujusmodi partibus suis; quarto die sunt sidera, quibus super terram lucentibus habitatio quoque illustretur inferior, ne habitatores ejus in habitationem tenebrosam inducantur. Et ideo, quia infirma corpora inferiorum habitatorum, succedente motibus quiete reparantur, factum est ut circumeunte sole, diei noctisque vicissitudine, propter vicissitudinem dormiendi et vigilandæ potirentur : nox vero illa non indecora remaneret, sed lunæ ac siderum luce, et ipsos consolaretur homines, quibus plerumque operandi est etiam nocturna necessitas; et quibusdam animalibus, quæ lucem solis ferre non possunt, ad sufficientiam temperaretur.

CAPUT XIV. — *Quomodo luminaria sint in signa et tempora, in dies et annos.*

28. Illud autem quod dictum est, *Et sint in signa et tempora, et in dies, et in annos*, quis non videat quam obscure positum sit, quarto die cœpisse tempora, quasi superius triduum sine tempore præterire poterit? Quis ergo animo penetrat quomodo illi tres dies transierint, antequam inciperent tempora, quæ quarto die dicuntur incipere; vel utrum omnino transierint dies illi? An circa speciem factæ rei dies appellatus sit, et circa privationem nox : ut nondum specie formata materia nox dicta sit, unde formanda erant cœtera; sicut potest quamvis in rebus formatis, intelligi

¹ Magna pars Mss. hic et infra constanter habet, *in firmamento cœli, sic ut luceant.*

² Sic Mss. At in editis, *eos.*

tamen in ipsa mutabilitate informitas materiæ: non enim spatiis vel locorum quasi remotior, vel temporum quasi anterior, discerni potest? An potius in ipsa re facta atque formata eadem mutabilitas, hoc est deficienti, ut ita dixerim, possibilitas, nox appellata sit; quia inest rebus factis, etiamsi non mutantur, posse mutari? Vespera autem et mane non quasi per temporis præteritionem et adventum, sed per quemdam terminum, quo intelligitur quousque sit naturæ proprius¹ modus, et unde sit naturæ alterius consequenter exordium: an aliqua alia ratio sit horum verborum diligentius vestiganda?

29. Quis in tantum secretum facile irrumpat, et quæ signa dicat, cum dicit de sideribus, *Et sint in signa*? Neque enim illa dicit quæ observare vanitatis est; sed utique utilia, et hujus vitæ usibus necessaria, quæ vel nautæ observant in gubernando, vel omnes homines ad prævidendas aeris qualitates per æstatem et hiemem, et autumnalem vernalemque temperiem. Et nimirum hæc vocat tempora, quæ per sidera fiunt, non spatia morarum, sed vicissitudines affectionum cæli hujus. Nam si aliquis vel corporalis vel spiritualis motus conditionem istorum luminarium præcessit, ut aliquid a futura expectatione per præsens in præteritum trajiceret, sine tempore esse non potuit. Et quis obtineat non fuisse nisi ab exordio siderum conditorum? Sed certæ horæ, et dies, et anni, quos usitate novimus, non fierent nisi motibus siderum. Itaque si hoc modo intelligamus tempora, dies et annos, ut tempora articulos quosdam² quos per horologia computamus, vel in cælo notissimos, cum ab oriente usque in meridianam altitudinem sol insurgit, atque inde rursus usque in occidentem vergit; ut possit deinceps adverti vel luna vel aliquod sidus ab oriente statim post occasum solis emergere; quod item cum ad mediam cæli venerit altitudinem, medium noctis indicet, tunc scilicet occasurum cum sole redeunte sit manē: dies autem totos solis ab oriente usque ad orientem³ circuitus: annos vero vel istos usitato solis anfractus, non cum ad orientem, quod quotidie facit, sed cum ad eadem loca siderum redit, quod non facit nisi peractis trecentis sexaginta quinque diebus et sex horis, id est, quadrante totius diei, quæ pars quater ducta, cogit interponi unum diem, quod Romani bissextum vocant, ut ad eundem circuitum redeatur; vel etiam majores et occultiores annos: nam completis aliorum siderum spatiis, majores anni fieri dicuntur: si ergo ita intelligamus tempora, dies et annos, nemo dubitat hæc sideribus et luminaribus fieri. Ita enim positum est, ut incertum sit utrum ad omnia sidera pertineat quod dictum est, *Sint in signa et tempora, et in dies, et in annos*; an signa et tempora ad cætera, dies vero et anni ad solem tantummodo.

CAPUT XV. — *Luna qualis creata fuerit.*

30. Qualis etiam luna facta sit, multi loquacissime

¹ Mss. prope omnes, *proprie*.

² Lov., *ut articulos quosdam*; omisso, *tempora*, quod in cæteris libris reperitur.

³ Editi, *ad occidentem*. Sed melius Mss., *ad orientem*.

inquirant; atque utinam inquirentes loquantur, ac non potius docere conantes! Dicunt enim ideo plenam factam, quia non decebat ut Deus imperfectum aliquid illo die faceret in sideribus, quo scriptum est quod facta sint sidera. Qui autem resistunt, dicunt: Ipsa ergo debuit prima luna dici, non quarta decima; quis enim incipit ita enumerare? Ego autem medius inter istos ita sum, ut neutrum asseram; sed plane dicam, sive primam sive plenam lunam Deus fecerit, fecisse perfectam. Ipsarum enim naturarum est Deus auctor et conditor. Omnis autem res quidquid progressu naturali per tempora congrua quodammodo prodit atque explicat, etiam ante continebat occultum, etsi non specie vel mole corporis sui, tamen ratione naturæ¹. Nisi forte arbor quæ per hiemem pomis vacua foliisque nudata est, tunc imperfecta dicenda est; aut vero in primordiis etiam suis, cum adhuc nullum fructum dedisset, imperfecta erat illa natura. Quod non tantum de arbore, sed nec de ipso ejus semine recte diceretur, ubi omnia quæ progressu temporis quodammodo procedunt, modis invisibilibus latent. Quanquam si aliquid Deus imperfectum fecisse diceretur, quod deinde ipse perficeret, quid reprehensionis haberet ista sententia? Jure autem displiceret, si id quod ab illo inchoatum esset, ab alio diceretur esse perfectum.

31. Qui ergo de terra non queruntur, quam fecit Deus, cum in principio fecit Deus cælum et terram, quia invisibilis erat et incomposita, et postea tertio die conspicua redditur atque componitur; quid sibi de luna tenebras faciunt quæstionum? Aut si quod de terra dictum est, non temporis intervallo, cum simul Deus materiam rebus concreaverit², sed narrationis distributione intelligunt dictum; cur in hoc quod etiam oculis videri potest, non intuentur integrum corpus habere lunam, et tota sua rotunditate perfectum, etiam cum lumine corniculato, sive incipiens ad terras lucere, sive desinens fulget? Si ergo lumen in ea crescit, vel perficitur, vel minuitur; non luminare ipsum, sed illud quod accenditur variatur: si autem ex una spherulæ suæ parte semper lucet, sed dum eam partem convertit ad terram, donec totam convertat, quod a prima usque ad quartam decimam fit, crescere videtur; semper est plena, sed terræ habitatoribus non semper apparet. Hæc eadem ratio est, et si solis radiis illustratur. Non enim potest etiam sic, cum soli proxima est, nisi lucidis cornibus apparere; quia cætera pars, quæ tota in orbem illustratur, non est ad terras ut videri possit, nisi cum soli contraria est, ut totum terris appareat quod ejus illuminatur.

32. Non desunt tamen qui non eo se arbitrari dicunt lunam primitus a Deo quartam decimam factam, quia plena facta credenda est; sed quia in Scripturis Dei verba sic habent, *lunam factam in inchoationem noctis*; tunc autem noctis exordium videtur, cum plena est: alias vero et per diem incipit videri ante plenitudinem, et in progressu noctis tanto ampliore quanto minuitur. Sed qui per inchoationem noctis non intelligit nisi

¹ Mss. tres, *corporis, vi tamen et ratione naturæ*.

² Sic Mss. At editi, *Deus res concreaverit*.

principatum (nam et græcum verbum hoc magis indicat, cum dictum est ἀρχή et in Psalmis apertius scriptum est, *Solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis* [Psal. cxxxv, 8, 9]), non cogitur a quarta decima numerare, et credere lunam factam primo esse non primam.

CAPUT XVI. — *An sidera æqualiter fulgeant.*

33. Quæri etiam solet utrum cœli luminaria ista conspicua, id est sol et luna et stellæ, æqualiter fulgeant; sed quod diversis intervallis distent a terra, propterea diversa claritate magis minusque nostris oculis appareant. Et de luna quidem qui hæc dicunt, non dubitant minus eam lucere quam solem, a quo etiam perhibent illustrari. Multas autem stellas vel æquales soli, vel etiam majores audent dicere, sed longius positas parvas videri. Et nobis quidem potest fortasse sufficere, quoquo modo se ista res habeat, artifice Deo condita sidera. Quanquam tencamus auctoritate apostolica dictum, *Alia gloria solis, alia gloria lunæ, et alia gloria stellarum: stella enim ab stella differt in gloria* (1 Cor. xv, 41). Sed quia possunt adhuc dicere, etiamsi non resistant Apostolo: Differunt quidem in gloria, sed ad oculos terrenorum; aut, quia hoc propter resurgentium similitudinem dicebat Apostolus, qui non utique ad oculos aliter erunt et in se aliter, differunt quidem et in seipsis sidera in gloria, sed tamen nonnulla sunt etiam sole majora: ipsi viderint quemadmodum soli tam magnum tribuant principatum, ut eum radiis suis quasdam stellas, et eas quidem principales, quibus amplius isti quam cæteris supplicant, et tenere dicant, et retro agera a cursu proprio. Non enim sit verisimile, majores aut etiam æquales violentia radiorum ejus posse superari. Aut si superiores signorum stellas vel septentrionum majores esse asserunt, quæ nihil tale a sole patiuntur; cur ista per signa circumeuntes amplius venerantur? cur eas signorum dominas perhibent? Etsi enim rogradationes illas siderum, vel fortasse tarditates, non a sole fieri quisque contendat, sed aliis occultioribus causis; soli tamen istos in suis deliramentis, quibus vini factorum a veritate devii suspicantur, præcipuam tribuere potestatem ex libris eorum certe manifestum est.

34. Sed dicant quod volunt de cœlo, alieni a Patre qui est in cœlis: nobis autem de intervallis et magnitudine siderum subtilius aliquid quærere, talique inquisitioni rebus gravioribus et melioribus necessarium tempus impendere, nec expedit, nec congruit. Et melius credimus ea esse cæteris majora luminaria, quæ sancta Scriptura ita commendat, *Et fecit Deus duo luminaria magna: quæ tamen non sunt æqualia*. Nam consequenter dicit, cum ea cæteris præposuerit, inter seipsa differre. Ait enim, *Luminare majus in inchoationem diei, et luminare minus in inchoationem noctis*. Certe enim vel hoc concedent oculis nostris, ut ea manifestum sit amplius cæteris lucere super terram, nec diem clarere nisi luce solis, nec noctem tot stellis apparentibus ita lucere si luna desit, quemadmodum præsentia illius illustratur.

CAPUT XVII. — *In Genethliacos.*

35. De fatiis autem siderum qualeslibet eorum argutias, et quasi de mathesi documentorum experimenta, quæ illi ἀποτέλεσμα vocant, omnino a nostræ fidei sanitate respuamus: talibus enim disputationibus etiam orandi causas nobis auferre conantur, et impia perversitate in malis factis, quæ rectissime reprehenduntur, ingerunt accusandum potius Deum auctorem siderum, quam hominem scelorum¹. Sed quod animæ nostræ non sint natura corporibus ne quidem cœlestibus subditæ, audiant et philosophos suos: quia vero terrenis corporibus illa corpora superiora non ad ea quæ ipsi tractant potentiora sunt, vel hinc aliquando cognoscant, quia cum multa corpora diversorum generum, vel animantium, vel herbarum et arborum, uno simul puncto temporis seminentur, unoque puncto temporis innumerabiliter multa nascantur, non tantum diversis, sed etiam iisdem terrarum locis, tantæ sunt varietates in progressibus, in actibus et passionibus eorum, ut vere isti, sicut dicitur, perdant sidera, si ista considerant.

36. Quid autem insulsius et hebetius, quam cum istis rebus convincitur, dicere ad solos homines sibi subjiciendos fatalem stellarum pertinere rationem? In quibus tamen etiam ipsi de geminis vincuntur, quorum diverse viventium, diverse felicitum vel infelicitum, diverseque morientium, easdem plerumque constellationes accipiunt. Quia etsi interfuit aliquid cum de utero funderentur, in nonnullis tamen tantum interest, quantum ab istis comprehendere computatione non possit. Manus sequentis Jacob, dum nascerentur, inventa est pedem fratris præcedentis tenens; usque adeo sic nati sunt quasi unus infans in duplum prolixior nasci videretur (Gen. xxv, 25). Horum certe constellationes, quas appellant, nullo modo disparēs esse potuerunt. Quid ergo varius, quam ut illas constellationes intuens mathematicus, ad eundem horoscopus, ad eandem lunam, diceret unum eorum a matre dilectum, alterum non dilectum? Si enim aliud diceret, falsum profecto diceret; si autem hoc diceret, verum quidem, sed non secundum suorum librorum ineptas cantiunculas diceret. Quod si huic historiæ, quia de nostris profertur, nolunt credere, numquid et naturam rerum delere possunt? Cum ergo se minime falli dicant, si horam conceptionis invenerint, saltem sicut homines non dedignantur conceptum considerare geminorum.

37. Ideoque fatendum est, quando ab istis vera dicuntur, instinctu quodam occultissimo dici, quem nescientes humanæ mentes patiuntur. Quod cum ad decipiendos homines sit, spirituum seductorum operatio est: quibus quædam vera de temporalibus rebus nosse permittitur, partim quia subtilioris sensus acumine, partim quia corporibus subtilioribus vigent, partim experientia callidior propter tam magnam longitudo vitam; partim sanctis Angelis quod ipsi ab omnipotente Deo discunt, etiam jussu ejus sibi revelantibus, qui merita humana occultissimæ justitiæ sin-

¹ Editi, *hominum scelera. Mss., hominem scelerrum.*

ceritate distribuit. Aliquando autem iidem nefandi spiritus etiam quæ ipsi facturi sunt, velut divinando prædicunt. Quapropter bono christiano, sive mathematici, sive quilibet impie divinantium, maxime dicentes vera, cavendi sunt, ne consortio dæmoniorum animam deceptam, pacto quodam societatis irretiant.

CAPUT XVIII. — *Difficultas de sideribus, an per spiritus regantur et ammentur.*

38. Solet etiam quæri, utrum cæli luminaria ista conspicua corpora sola sint, an habeant rectores quosdam spiritus suos : et si habent, utrum ab eis etiam vitaliter inspicientur, sicut animantur carnes per animas animalium, an sola sine ulla permixtione præ-

sentia. Quod licet in præsentem non facile comprehendi possit; arbitrator tamen in processu tractandarum Scripturarum opportunitiora loca posse occurrere, ubi nobis de hac re, secundum sanctæ auctoritatis regulas, etsi non ostendere certum aliquid, tamen credere licebit. Nunc autem servata semper moderatione piæ gravitatis, nihil credere de re obscura temere debemus; ne forte quod postea veritas patefecerit, quamvis libris sanctis sive Testamenti Veteris sive Novi nullo modo esse possit adversum, tamen propter auctoritatem nostri erroris oderimus. Nunc ad librum operis nostri jam tertium transcamus.

LIBER TERTIUS.

De vers. 20 : *Et dixit Deus, Educant aquæ, et reliquis usque ad primi capituli finem.*

CAPUT PRIMUM. — *Animalium ex aquis educio prius narratur quam quæ de terra; quod aqua aeri, aer celo proximum elementum sit.*

1. *Et dixit Deus, Educant aquæ reptilia animarum vivarum, et volatilia super terram, secundum firmamentum cæli. Et factum est sic. Et fecit Deus celos magnos et omne animal reptilium, quæ eduxerunt aquæ secundum genus eorum; et omne volatile pennatum secundum genus. Et vidit Deus quia bona sunt, et benedixit ea Deus dicens: Crescite et multiplicamini, et replete aquas in mari, et volatilia multiplicentur super terram. Et facta est vespera, et factum est mane dies quintus.* Nunc in inferiore parte mundi, ea quæ spiritu vitæ moventur, sunt, et primum aquarum, quod aeris qualitate proximum elementum est; quia huic cælo, in quo sunt luminaria, ita vicinus est aer, ut et ipse cæli nomen acceperit; sed nescio utrum etiam firmamentum possit vocari. Dicuntur autem cæli pluraliter in una eademque re, quæ dicitur unum cælum. Nam cum in hoc libro singulari numero dicatur cælum, quod dividit inter aquas quæ supra, et eas quæ infra sunt; in illo tamen psalmo, *Et aquæ, inquit, quæ super cælos sunt, laudent nomen Domini.* Et cælos cælorum si bene intelligimus sidereos aeriorum, tanquam superiores inferiorum, et hos in eodem psalmo accipimus, ubi dictum est, *Laudate eum, cæli cælorum (Psal. cXLVII, 4, 5).* Satis apparet hunc aereni, non solum cælum, sed etiam cælos dici: sicut dicuntur et terræ, nec aliud significatur, quam illa quæ singulariter terra dicitur, quando dicimus orbem terrarum, et orbem terræ.

CAPUT II. — *Cælos diluvio periisse, et aereni in aquas naturam transisse.*

2. Hos etiam aerios cælos quondam periisse diluvio in quadam earum quæ canonicæ appellantur, Epistola legimus (II Pet. III, 6). Neque enim humida illa natura, quæ ita concreverat, ut cubitis quindecim altissimorum montium transcenderet vertices (Gen. VII, 20), potuit ad sidera pervenire. Sed quia hujus aeris humidioris, in quo aves volitant, vel tota vel prope tota spatia com-

pleverat, periisse qui fuerant cælos in illa Epistola scribitur. Quod nescio quemadmodum possit intelligi, nisi in aquarum naturam pinguioris hujus aeris qualitate conversa: alioquin non perierunt (tunc isti cæli, sed sublimius erecti sunt, cum locum eorum aqua occupaverat. Itaque facilius eos secundum illius Epistolæ auctoritatem periisse credimus, et alios, sicut ibi scribitur, repositos (II Pet. III, 5-7), extenuatis videlicet exhalationibus, quam sic erectos, ut eis superioris cæli natura loco suo cederet.

3. Oportebat itaque ut in creandis habitatoribus inferioris hujus mundi partis, quæ sæpe terræ nomine tota commemoratur, prius producerentur ex aquis animalia, postea vero de terra: quod ita sit aeri aqua similis, ut ejus exhalationibus pinguescere probetur, ut et spiritum procellæ faciat, id est ventum, et nubila contrahat, et possit volatus avium sustinere. Quapropter etiamsi verum dixit quidam sæcularium poetarum, *Nubes excedit Olympus, et, Pacem summa tenent (Lucanus, lib. 2);* quia perhibetur in Olympi vertice aer esse tam tenuis, ut neque nubibus obumbretur, neque turbetur vento, neque sustentare alites possit, neque ipsos qui forte ascenderint homines, crassioris auræ spiritu alere, sicut in isto aere consueverunt: tamen et ipse aer est, unde aquis vicina qualitate diffunditur, et propterea ipse quoque in humidam naturam conversus diluvii tempore creditur. Neque enim arbitrandum est aliquid de spatiis siderei cæli usurpasse, cum omnes etiam altissimos montes aqua transcenderat.

CAPUT III. — *De elementorum commutatione sententiæ. Aer in Genesis historia non prætermisus.*

4. Quanquam de conversione elementorum, etiam inter ipsos qui hæc otiosa cura subtilissime perscrutati sunt, non parva quæstio est. Alii enim dicunt omnia in omnia posse mutari, atque converti: alii vero esse aliquid omnino proprium singulis perhibent elementis, quod in alterius elementi qualitate nullo modo vertatur. Unde fortassis suo loco, si Dominus

¹ Mss. fere omnes, *extenuis.*

voluerit, diligentius disputabimus: nunc autem quod ad presentem sermonem attinet, hæc commemoranda existimavi, ut intelligamus servatum esse ordinem rerum quo prius oportuit aquarum animalia quam terrarum narrari creata.

5. Nec ullo modo arbitrandum est prætermissum esse in hæc Scriptura ullum mundi hujus elementum, cum quatuor notissimis eum constare persuasum sit, quia videtur hic cælum, et aqua, et terra commemorari, de aere autem taceri. Consuetudo quippe nostrarum Scripturarum est, aut cœli et terræ nomine mundum appellare, aut interdum addere et mare. Aer itaque vel ad cælum pertinere intelligitur, si qua sunt in ejus superioribus partibus tranquillissima et pacatissima spatia; vel ad terram propter hunc turbulentum et caliginosum locum, qui humida exhalatione pinguescit, quamvis et ipse sæpius cœli nomine nuncupetur: ac per hoc non scriptum est, Producant aquæ reptilia animarum vivarum, et producat aer volatilia volantia super terram; sed utrumque hoc animantium genus ex aquis productum esse narratur. Quidquid ergo aquarum sive labiliter undosum et fluidum est, sive vaporaliter tenuatum atque suspensum, ut illud reptilibus animarum vivarum, hoc volatilibus appareat distributum, utrumque tamen humidæ naturæ deputatur.

CAPUT IV. — *Quinque sensus ad quatuor elementa referri.*

6. Ideoque sunt etiam qui subtilissima consideratione quinque istos manifestissimos corporis sensus secundum quatuor usitata elementa ita distinguant, ut oculos ad ignem, aures ad aerem dicant pertinere. Olfacendi autem gustandique sensum naturæ humidæ attribuant: et olfactum quidem istis exhalationibus humidis, quibus crassatur hoc spatium, in quo aves volitant; gustatum vero istis fluxibilibus et corpulentis humoribus. Nam quæcumque in ore sapiunt, ipsius oris humori commiscuntur ut sapiant, etiamsi arida cum acciperentur fuisse videantur. Ignis tamen omnia penetrat, ut motum in eis faciat. Nam et humor privatione caloris congelascit, et cum possint fervere cætera elementa, ignis frigesce non potest: facilius quippe exstinguitur, ut ignis non sit, quam frigidus maneat, aut sit alicujus frigidi contactu tepidior. Tactus autem, qui est quintus in sensibus, terreno elemento magis congruit: proinde per totum corpus animantis, quod maxime ex terra est, quæque tacta sentiuntur. Dicunt etiam nec videri sine igne posse aliquid, nec tangi sine terra. Ac per hoc elementa omnia in omnibus inesse; sed unumquodque eorum ex eo quod amplius habet accepisse vocabulum. Ideo autem caloris privatione, cum corpus nimie frigescit, obtundi sensum, quia motus pigrescit, qui ex calore inest corpori, dum ignis aerem, et aer humida, et humor terrena quæque afficit, subtilioribus scilicet crassiora penetrantibus.

7. Quanto autem quidque subtilius est in natura corporali, tanto est vicinius naturæ spirituali; quam-

¹ Editi, *frigescere*. At MSS. plerique, *fervescere*.

vis longe distante genere, quandoquidem illud corpus est, illud non est.

CAPUT V. — *Ut ad quatuor elementa varie se habet sentiendi vis in quinque sensibus.*

Ac per hoc quoniam sentire non est corporia, sed animæ per corpus, licet acute disseverat secundum diversitatem corporeorum elementorum sensus esso corporis distributos; anima tamen cui sentiendi vis inest, cum corporea non sit, per subtilius corpus agit vigorem sentiendi. Inchoat itaque motum in omnibus sensibus a subtilitate ignis, sed non in omnibus ad idem pervenit. In visu enim pervenit represso calore usque ad ejus lucem. In auditu usque ad liquidiorerem aerem calore ignis penetrat. In olfactu autem transit aerem purum, et pervenit ad humidam exhalationem, unde crassior hæc aura subsistit. In gustatu et hanc transit, et pervenit usque ad humorem corpulentiorerem: quo etiam penetrato atque trajecto, cum ad terrenam gravitatem pervenit, tangendi ultimum sensum agit.

CAPUT VI. — *Aeris elementum non esse prætermissum a scriptore Genesis.*

8. Non igitur ignorabat naturas elementorum eorumque ordinem, qui cum visibilibus, quæ intra mundum in elementis natura moventur, conditionem introduceret, prius cælestia luminaria, deinde aquarum animalia, terrarum autem postrema narravit: non quod aerem prætermiserit, sed quod purissimi et quietissimi aeris, ubi volare aves non posse dicuntur, si qua sunt spatia, cælo superiori conjunguntur, et cœli nuncupatione in Scripturis ad superiorem mundi partem pertinere intelliguntur: ut terræ nomine universaliter hoc totum significetur, ex quo incipit deorsum versus, *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, et omnes abyssi*, donec perveniatur ad aridam quæ proprio nomine terra dicitur. Aer itaque ille superior, sive quod ad cælestem mundi pertinet partem, sive quod nullum habet visibilem habitorem, de qualibus nunc sermo narrantis est, neque præternisus est cælo nominato, neque annumeratus in creandis animalibus: iste vero inferior qui excipit exhalationes humidæ maris ac terræ, et ad sustinendas aves quodammodo crassatur, non nisi ex aquis accipit animalia. Quod enim ejus humidum est, hoc portat alitum corpora, quæ ita nituntur pennis volantes, quemadmodum pisces quibusdam suis alis natantes.

CAPUT VII. — *Volatilia ex aquis non immerita dicuntur creata.*

9. Proinde scienter tanquam Spiritus Dei, qui scribenti aderat, ex aquis dicit producta volatilia. Quorum natura ¹ bipartitum locum sortita est; inferiorerem scilicet in unda labili, superiorem vero in aura stabili: illum deputatum natantibus, istum volantibus. Sicut huic elemento congruos duos etiam sensus animalibus datos videmus; olfactum explorandis vaporibus, gustatum explorandis liquoribus. Quod enim et tactu aquas ventosque sentimus, hoc est quod terræ

¹ MSS. quinque, *aquarum enim natura*. Sic etiam Aia. et Er.

solidum¹ omnibus admisceatur elementis: sed in his crassioribus sentitur amplius, ita ut etiam tangendo contractari valeant. Ideoque et ista in duabus maxime mundi partibus generaliter terræ nomine complectuntur: sicut ille psalmus ostendit, omnia superiora ab illo principio enumerans, *Laudate Dominum de cælis*; omniaque inferiora ab alio principio, *Laudate Dominum de terra*; ubi et spiritus tempestatis et omnes abyssi nominantur, et ignis iste qui urit tangentem (*Psal. cxlviii, 1-8*), quia de terrenis et humidis motibus ita existit, ut subinde vertatur in aliud elementum. Et quamvis naturæ suæ sursum nitendo indicet appetitum, in cœlestem tamen superiorem tranquillitatem non potest evadere; quia multo aere superatus et in eum conversus exstinguitur: ac per hoc in ista rerum parte corruptibilior atque pigriore turbulentis motibus agitatur ad temperandum ejus rigorem, et ad usus terroresque mortalium.

10. Quia ergo etiam tactu, qui ad terram proprie pertinet, sentiri possunt et fluctus undarum, et flatus aurarum, propterea ipsa quoque aquatillum animalium corpora et terrenis vescuntur, et maxime aves; in terra etiam requiescunt, fetusque propagant: pars enim humoris quæ vaporaliter exhalatur, etiam super terras extenditur. Ideoque cum dixisset Scriptura, *Educant aquæ reptilia animarum vivarum, et volatilia, inquit, super terram*; addidit sane, dicens, *secundum firmamentum cæli*, in quo potest aliquanto manifestius apparere illud quod antea videbatur obscurum. Non enim ait, *In firmamento cæli*, sicut de luminaribus; sed, *volantia*, inquit, *super terram, secundum firmamentum cæli*, id est juxta firmamentum cæli: quia videlicet hoc caliginosum et humidum spatium, in quo aves volant, illi spatio contiguum est, ubi volare non possunt, quod jam merito tranquillitatis et quietis pertinet ad firmamentum cæli. In cœlo ergo volant aves, sed in isto, quod ille psalmus etiam terræ nomine includit; propter quod cœlum vocantur multis locis volatilia cæli: non tamen in firmamento, sed secundum firmamentum.

CAPUT VIII. — *Reptilia animarum vivarum pisces cur appellati.*

11. Nonnulli putant propter sensus tarditatem non animam vivam, sed *reptilia animarum vivarum* appellata. Sed si propterea sic appellarentur, avibus daretur nomen animæ vivæ. Cum vero et ipsa volatilia dicta sunt, sicut illa, reptilia, ut subaudiatur animarum vivarum; fatendum est, ut arbitrator, ita dictum, ac si diceretur, Quæ sunt in animabus vivis reptilia vel volatilia: sicut dici posset, Ignobilia hominum, ut intelligeremus, quicumque sunt in hominibus ignobiles. Quoniam enim sint et animalia terrestria quæ repunt super terram; tamen ex multo majore numero pedibus moventur, et tam pauca fortasse in terris repunt, quam pauca in aquis gradiuntur.

12. Nonnulli autem putaverunt propterea non animam vivam, sed *reptilia animarum vivarum* pisces esse appellatos, quod eis memoria nulla sit, nec ali-

¹ Sic Mss. Al. editi, *terra solida*.

qua vix velut rationi viciniore. Sed fallit eos experientia minor. Nam quidam scripserunt, quæ animadvertere potuerunt in vivariis piscium, multa miranda. Sed etiamsi forte falsa scripserunt, memoriam tamen pisces habere certissimum est. Quod ipse sum expertus, et experiantur qui possunt et volunt. Nam fons quidam magnus Bullensium-regiorum, fere plenus est piscium. Solent autem homines desuper intuentes eis aliquid jacere, quod sibi vel præripiant confluentes, vel inter se diripiant concertantes. Quo pacto assueti, deambulantibus super oram fontis hominibus, ipsi quoque cum eis congregatim natando eunt et redeunt, exspectantes unde aliquid jacent, quorum præsentiam sentiunt. Non itaque frustra mihi videtur aquarum animalia sic appellata reptilia, quemadmodum aves volatilia: nam si vel nulla memoria, vel sensus tardior, animæ vivæ nomen repulisset a piscibus, volatilibus certe adhiberetur, quorum vita in oculis nostris est et memor et garrula¹, et in nidis construendis educandisque fetibus solertissima.

CAPUT IX. — *Quod quidam philosophi cuique elemento sua animalia tribuerunt.*

13. Nec ignoro, ita quosdam philosophos sua cuiusque elementi distribuisse animalia, ut terrena esse dicerent, non tantum quæ in terra repunt atque gradiuntur, sed aves etiam quod et ipsæ in terra requiescant, volando fatigatæ: aëria vero animalia dæmones esse; cœlestia, deos; quorum quidem nos partim luminaria, partim Angelos dicimus. Iidem tamen aquis pisces et sui generis belluas attribuunt, ut nullum elementum suis animalibus vacet: quasi vero sub aquis terra non sit, aut probare possint pisces non in ea requiescere ac reparare natandi vires, sicut volandi aves; et si forte rarius pisces id faciunt, quod ad gestanda corpora sit unda quam aura validior, ita ut terrena quoque animalia natantia ferat, sive usu docta, ut homines, sive natura, ut quadrupedia vel serpentes. Aut si propterea non putant, quia non insunt pedes piscibus; nec phocæ aquarum sunt, nec colubri cochleæque terrarum: nam et illæ pedes habent, et hæc genera sine ullis pedibus, non dico, requiescunt in terra, sed ab ea vix aut nunquam redeunt. Dracones autem sine pedibus et in speluncis requiescere, et in aerem sustolli perhibentur: qui quanquam non facile noti sint, litteræ tamen, non tantum nostræ, sed etiam Gentilium, nequaquam de istorum animantium genere tacuerunt.

CAPUT X. — *Concesso dæmones esse aëria animalia, nihil detrahatur Scripturæ docenti producta fuisse ex aquis volatilia. Venti, tonitrua, nubes, pluvia, nix, grando, serenitas.*

14. Quapropter, etsi dæmones aëria sunt animalia, quoniam corporum aëriorum natura vigent; et propterea morte non dissolvuntur; quia prævalet in eis elementum, quod ad faciendum quam ad patiendum est aptius; duobus subterpositis, aqua scilicet et terra, uno autem superposito, id est igne sidereo: distribuuntur enim elementa ad patiendum duo,

¹ Mss. aliquot, *est memoratu garrula*.

humor et humus; ad faciendum autem aëria duo, aer et ignis: si ergo hæc ita sunt, non impedit ista distinctio nostram Scripturam, quæ non ex aere, sed ex aquis producta indicat volatilia; quia subtilioris quidem et in auras exhalati atque distenti, sed tamen humoris locus volatilibus datus est. Aer autem a confinio luminosi cœli usque ad aquarum fluida et nuda terrarum pervenit. Non tamen totum spatium ejus exhalationes humidæ infuscant, sed usque ad eum finem, unde incipit etiam terra nominari, secundum illum psalmum ubi dicitur, *Laudate Dominum de terra* (Psal. cXLVIII, 7). Superior vero pars aeris, propter puram tranquillitatem, cœlo cui collimitatur, communi pace conjungitur, et ejus vocabulo nuncupatur. In qua fortassis parte si fuerunt ante transgressionem suam transgressores angeli cum principe suo, nunc diabolo, tunc archangelo (nam nonnulli nostri, non eos putant cœlestes vel supercœlestes angelos fuisse), non mirum si post peccatum in istam sunt detrusi caliginem; ubi tamen et aer sit, et humore tenui contextatur, qui commotus ventos, et vehementius concitatus etiam ignes et tonitrua, et contractus nubila, et conspissatus pluviam, et congelantibus nubilis nivem, et turbulentius congelantibus densioribus nubilis grandinem, et distentus serenum facit, occultis imperiis et opere Dei, a summis ad infima universa quæ creavit administrantis. Unde in illo psalmo cum commemorata essent, *ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*; ne talia sine divina providentia fieri moverique putarentur, continuo subjecit, *Quæ faciunt verbum ejus* (Id. 8).

15. Si autem transgressores illi antequam transgrederentur, cœlestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex pœna in aeriam qualitatem, ut jam possint ab igne, id est ab elemento naturæ superioris aliquid pati: nec aeris saltem spatia superiora atque puriora, sed ista caliginosa tenere permisi sunt, qui eis pro suo genere quidam quasi carcer est, usque ad tempus judicii. Et si quid de his transgressoribus angelis diligentius requirendum est, alius erit accommodatior Scripturæ locus. Proinde quod nunc satis est, si hæc spatia turbida et procellosa, propter aeris naturam usque ad undas terrasque porrectam¹, possunt aëria corpora sustinere; possunt et avium quæ producta sunt ex aquis, propter aquarum tenues halitus: qui scilicet eidem aëri juxta undas et terras circumfuso, atque ob hoc infimæ ac terrenæ parti deputato, vaporaliter inseruntur, et auras intexunt, quæ nocturnis rigoribus aggravatæ sereno etiam rore distillant; si autem vehementius frigus est, etiam gelu candidius inalbescunt.

CAPUT XI. — *Tractatur vers. 24 et 25, ubi de variis animantium generibus creatis de terra.*

16. *Et dixit Deus, Educat terra animam vivam secundum genus: quadrupedia, et reptilia, et bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus. Et factum est sic. Et fecit Deus bestias terræ secundum genus, et pecora secundum genus, et omnia reptilia terræ secun-*

dum genus. Et vidit Deus quia bona sunt. Jam nunc consequens erat ut alteram partem, quæ proprie terra dicitur, infimi hujus loci, quem totum cum omnibus abyssis et nebuloso aere universaliter vocabulo terræ alibi Scriptura complectitur, ornaret animalibus suis. Et manifesta quidem sunt animalium genera, quæ in verbo Dei terra produxit. Sed quia sæpe nomine pecorum vel nomine bestiarum, animalia omnia rationis expertia solent intelligi, merito quæritur quas nunc proprie bestias, et quæ pecora dicat. Et repentiæ quidem sive reptilia terrena, non est dubitandum quod omnes serpentes¹ intelligi voluit; quanquam et bestiarum dici possint: pecorum autem nomen non usitate serpentibus convenit. Rursum leonibus, et pardis, et tigrilibus, et lupis, et vulpibus, canibus etiam et sinis, atque id genus cæteris usitate convenit vocabulum bestiarum. Pecorum autem nomen his animalibus accommodatius aptari solet, quæ sunt in usu hominum: sive adjuvandis laboribus, ut boves et equi, et si qua talia; sive ad lanificium², vel ad vescendum, ut oves et sues.

17. Quid ergo sunt quadrupedia? Quanquam enim hæc omnia, præter quædam serpentiæ, quatuor pedibus gradiantur, nisi tamen hoc nomine proprie quædam vellet intelligi, non utique hic etiam quadrupedia nominaret, quamvis de his in repetitione tacuerit. An cervi, et damulæ, et onagri, et apri (quia neque illis bestiis ubi leones sunt, conjungi possunt; similes enim sunt illis pecoribus, neque tamen sub humana cura sunt) proprie quadrupedia nuncupata sunt; quasi reliqua essent hæc animalia, quibus ista appellatio generalis quidem cum multis propter numerum pedum, sed tamen speciali significatione tribueretur? An quia *ter* dixit, *secundum genus*, tria quædam genera nos invitat attendere? Primo, *secundum genus* quadrupedia et reptilia; ubi arbitror significatum quæ quadrupedia dixerit, scilicet quæ in genere sunt reptilium, sicut sunt lacerti, stelliones, et si quid hujusmodi est. Ideoque in repetitione quadrupedum nomen non iteravit, quia reptilium vocabulo fortasse complexus est: unde ibi non simpliciter ait, reptilia; sed addit, *omnia reptilia terræ*. Ideo *terræ*, quia sunt et aquarum; et ideo *omnia*, ut illic intelligantur quæ quatuor etiam pedibus nituntur, quæ superius quadrupedum nomine proprie significata sunt. Bestias autem, de quibus item ait, *secundum genus*, quidquid ore aut etiam unguibus sævit, exceptis serpentibus. Pecora vero de quibus tertio ait, *secundum genus*, quæ neutra vi lacerant, sed aut cornibus, aut ne hoc quidem. Prædixi enim et quadrupedum nomen quam late pateat, ipso pedum numero facile agnosci, et nomine pecorum vel bestiarum omne irrationale animal aliquando comprehendendi. Sed etiam ferarum vocabulum solet in latina lingua tantumdem valere: non ideo tamen negligenda fuit consideratio, quomodo possint hæc nomina, quæ non frustra in hoc Scripturarum loco posita sunt, etiam speciali distinctione discerni,

¹ Editti, porrecta. Emendamus auctoritate Mss., porrectum.

¹ Plures e Mss., repentes.

² In Mss. prope omnibus, lanichum.

quod in usu loquendi quotidiano facile animadverti potest.

CAPUT XII. — *Quid secundum genus, quod de quibusdam creaturis, non de homine dicitur.*

18. Non frustra etiam lectorem movet utrumne pœnam et quasi fortuito an aliqua ratione dicatur, *secundum genus*, tanquam fuerint et antea, cum primo creata narrentur¹: an genus eorum in superioribus rationibus intelligendum est, utique spiritualibus, secundum quas creantur inferius. Sed si ita esset, hoc de luce, hoc de cœlo, hoc de aquis et terris, hoc de cœli luminaribus diceretur. Quid enim eorum est, cuius non æterna et incommutabilis ratio in ipsa Dei Sapientia vigeat, quæ attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter? (*Sap. viii, 1.*) Incipit autem hoc dici de herbis et lignis, usque ad hæc terrena animantia. Nam et in eis quæ ex aquis creata sunt, quamvis in prima commemoratione dictum non sit; in illa tamen iteratione dictum est, *Et fecit Deus cetos magnos et omnem animam animalium reptilium, quæ eduxerunt aquæ secundum genus eorum; et omne volatile pennatum secundum genus.*

19. An quia hæc ita exorta sunt, ut ex eis alia nascerentur, et originis formam successione servarent, ideo dicantur *secundum genus*, propter propagationem prolis, qua permansura creabantur? Sed cur de herbis et lignis non solum dicitur, *secundum genus*, verum etiam *secundum similitudinem*, cum et animalia sive aquarum sive terrarum secundum similitudinem suam generent? An, quia genus sequitur similitudo, noluit eam ubique repetere? Nam et semen non ubique repetivit; cum tam herbis et lignis insit, quam animalibus, etsi non omnibus. Observatum est enim quædam ita nasci ex aquis vel terra, ut sexus eis nullus sit; et ideo semen eorum non sit in eis, sed in elementis ex quibus oriuntur. Hoc est ergo *secundum genus*, ubi et semen vis et similitudo intelligitur succedentium decedentibus²; quia nihil eorum ita creatum est, ut semel existeret, vel permansurum, vel nullo succedente decessurum.

20. Cur ergo et de homine non ita dictum est, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, *secundum genus*, cum et hominis propago manifesta sit? An quia non ita Deus fecerat hominem ut moreretur, si præceptum servare voluisset, et ideo non erat necessarius decessori successor: sed post peccatum comparatus est pecoribus insensatis, et similibus factus est eis (*Psal. xlviii, 13*); ut jam filii sæculi hujus generent et generentur, quo possit mortaliu genus servata successione subsistere? Quid sibi ergo vult post hominem factum illa benedictio, *Crescite et multiplicamini, et implete terram*; quod utique fieri posset generando? An nihil hinc temere dicendum, donec ad eum Scripturæ locum perveniamus, ubi diligentius ista requirenda atque tractanda sunt? Potest enim nunc fortasse sufficere, propterea de homine non dictum esse, *secundum genus*, quia unus fiebat,

de quo etiam femina facta est. Non enim multa genera hominum, sicut herbarum, lignorum, piscium, volatiliu, serpentium, pecorum, bestiarum: ut sic dictum accipiamus, *secundum genus*, ac si diceretur generatim, ut inter se similia atque ad unam originem seminis pertinentia distinguerentur a cæteris.

CAPUT XIII. — *Benedictio cur solis aquatilibus sicut homini impertita. Officium gignendi.*

21. Item quæritur quid tantum aquarum animalia de Creatore meruerint, ut sola benedicerentur, sicut homines. Nam et ipsa benedixit Deus, dicens: *Crescite et multiplicamini, et implete aquas maris, et volatilia multiplicentur super terram.* An in uno creaturæ genere dicendum fuit, ut in cæteris consequenter intelligeretur, quæ generationibus crescunt? Prius ergo diceretur in eo quod primum tale creatum est, in herba scilicet atque ligno. An forte quæ nullum haberent propagandæ prolis affectum, ac sine ullo sensu generarent, indigna iudicavit illis benedictionis verbis, *Crescite et multiplicamini*: ubi autem talis inesset affectus, ibi primum hoc dixit, ut in terrenis animalibus etiam non dictum intelligeretur? Necessarium autem fuit hoc in homine repetere, ne quisquam diceret in officio gignendi filios ullum esse peccatum, sicut est in libidine, sive fornicandi, sive ipso conjugio immoderatus abutendi.

CAPUT XIV. — *De insectorum creatione.*

22. Nonnulla etiam de quibusdam minutissimis animalibus quæstio est, utrum in primis rerum¹ conditiõibus creata sint, an ex consequentibus rerum mortalium corruptionibus? Nam pleraque eorum aut de vivorum corporum vitis, vel purgamentis, vel exhalationibus aut cadaverum tabe gignuntur; quædam etiam de corruptione lignorum et herbarum, quædam de corruptionibus fructuum: quorum omnium non possumus recte dicere Deum non esse creatorem. Inest enim omnibus quoddam naturæ sui generis decus, sic ut in his major sit admiratio bene considerantis, et laus uberior omnipotentis artificis; qui omnia in sapientia fecit (*Psal. ciii, 24*), quæ a fine usque ad finem pertendens, et suaviter cuncta disponens (*Sap. viii, 1*), nec ea ipsa rerum novissima, quæ pro sui generis ordine dissolvantur, et quarum dissolutionem ex pœna nostræ mortalitatis horremus, relinquit informia: sed creat minima corpore, acuta sensu, animantia; ut majore attentione stupeamus agilitatem muscæ volantis, quam magnitudinem iumentum gradientis, ampliusque miremur opera fornicularum, quam onera camelorum.

23. Sed utrum in primis, ut dixi, rerum conditionibus, quæ isto sex dierum ordine creatæ narrantur, hæc quoque minima instituta credamus, an postea consequentibus corruptibilium corporum solutionibus, hoc quæritur. Et potest quidem dici ea minutissima, quæ ex aquis vel terris oriuntur, tunc creata: in quibus etiam illa non absurde intelliguntur, quæ nascuntur ex his quæ terra germinante orta sunt; et quæ

¹ In plurimis et optimæ notæ Mss., *narrentur*.

² Mss. *tredecim, succedentium de succedentibus*.

¹ *LOV.*, *rerum mortalium*. Abest *mortalium* ab aliis libris.

præcesserant conditionem, non solum animalium, sed etiam luminarium; et quia terræ continuantur per radicum connexionem, unde illo die quo apparuit arida, exorta sunt, ut potius ad supplementum habitationis, quam ad numerum habitatorum pertinere intelligantur. Cætera vero quæ de animalium gignuntur corporibus, et maxime mortuorum, absurdissimum est dicere tunc creata, cum animalia ipsa creata sunt: nisi quia inerat jam omnibus animatis corporibus vis quædam naturalis, et quasi præseminata et quodammodo licata¹ primordia futurorum animalium, quæ de corruptionibus talium corporum pro suo quæque genere ac differentiis erant exortura, per administrationem ineffabilem omnia movente incommutabili Creatore.

CAPUT XV. — *De creatione animalium venenatorum.*

24. De generibus quoque animalium venenosis et perniciosis quæri solet, utrum post peccatum hominis ad vindictam creata sint; an potius cum jam creata essent innoxia, nonnisi postea peccatoribus nocere cœperint. Neque hoc mirum est, quandoquidem etiam temporibus hujus vitæ laboriosæ atque ærumnosæ, cum ita sit nemo justus ut perfectum se audeat dicere, fideliter attestante Apostolo et dicente, *Non quia jam acceperim, aut etiam perfectus sim (Philipp. III, 12)*; cumque adhuc exerceandæ atque in infirmitate perficiendæ virtuti necessarie sint tentationes et molestiæ corporales, eodem rursus Apostolo manifestante qui ait, in magnitudine revelationum ne extolleretur, datum sibi esse stimulum carnis, angelum satanæ, ut eum colaphizaret, rogatumque a se Dominum tertio, ut discederet ab eo, respondiisse sibi, *Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur (II Cor. XII, 7-9)*; tamen et sanctus Daniel inter leones salvus atque intrepidus vixit (*Dan. VI, 22; et XIV, 38*), qui non utique Deo mentiens in oratione, non tantum peccata populi sui, sed etiam sua fatetur (*Id. IX, 4-19*); et in ipsius Apostoli manu mortifera vipera inhæsit, nec læsit (*Act. XXVIII, 5*). Potuerunt ergo ista etiam creata nihil nocere, si causa non exstitisset vel terrendorum puniendorumque vitiorum, vel probandæ perficiendæque virtutis: quia et exempla sunt demonstranda patientiæ, ad profectum cæcerorum; et ipse sibi homo in tentationibus certius innotescit; et justæ salus illa perpetua, quæ turpiter amissa est per voluptatem², fortiter recipitur per dolorem.

CAPUT XVI. — *Bestiæ invicem nocentes cur creatæ.*

25. Dicit aliquis: Cur ergo invicem bestiæ nocent, quibus nec peccata ulla sunt, ut vindicta ista dicatur, nec ullam recipiunt tali exercitatione virtutem? Ideo nimirum, quia scilicet aliæ cibi sunt aliarum. Nec recte possumus dicere: Non essent aliæ quibus aliæ

¹ Er. et Lov.: *Præseminata materia, et quodammodo incitata primordia*. Mss. vero carent voce, *materia*: proque *incitata*, habent *licata*; uti etiam editio Am. Quod vocabulum intelliges ex lib. 23 de Civitate Dei, cap. 14; ubi membra omnia esse latentem in semine, et nascentes perfectionis modum, non in mole, sed in ratione jam habere docet Augustinus: « in qua ratione, ait, uniuscujusque materiæ incitata corporali jam quodammodo, ut ita dicam, licitatum videtur, quod nondum est, imo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potius apparebit. »

² In editis, per voluptatem. At in Mss.,

vescerentur. Habent enim omnia, quamdiu sunt, mensuras, numeros, ordines suos; quæ cuncta merito considerata laudantur, nec sine occulta pro suo genere moderatione pulchritudinis temporalis, etiam ex alio in aliud transeundo, mutantur. Quod etsi stultos latet, subluceat proficientibus, clarumque perfectis est. Et certe omnibus talibus inferioris creaturæ motibus præbentur homini salubres admonitiones, ut videat quantum sibi satagendum sit pro salute spirituali et sempiterna, qua omnibus irrationalibus animantibus antecellit; cum illa videat a maximis elephantis usque ad minimos vermiculos pro salute corporali et temporali, quam pro sui generis inferiore ordinatione sortita sunt, sive resistendo, sive cavendo, agere quidquid valent: quod non apparet, nisi cum quædam refectorem corporis sui ex aliorum corporibus quærent; alia se vel repugnandi viribus, vel fugæ præsidio, vel latebrarum munimine tventur. Nam et ipse corporis dolor in quolibet animante magna et mirabilis animæ vis est, quæ illam compagem ineffabili permixtione vitaliter continet, et in quamdam sui moduli redigit unitatem, cum eam non indifferenter, sed, ut ita dicam, indignanter, patitur corrumpi atque dissolvi.

CAPUT XVII. — *Scrupulus de corporibus mortuorum devoratis.*

26. Illud etiam fortasse aliquem moveat, si animalia noxia vivos homines aut pœnaliter lædunt, aut salubriter exercent, aut utiliter probant, aut ignoranter docent, cur in escas suas dilacerant etiam corpora hominum mortuorum? Quasi vero quidquam intersit ad nostram utilitatem, ista caro jam exanimis in naturæ profunda secreta per quos transitus eat, unde mirabili omnipotentia Creatoris reformanda rursus cruatur. Quanquam et hinc fiat quædam prudentibus admonitio, ut se ita commendent fideli Creatori, omnia maxima et minima occulto nutu administranti, cui nostri etiam capilli numerati sunt (*Luc. XII, 7*), ne propter inanes curas exanimatorum corporum suorum ulla genera mortium perhorrescant, sed piæ fortitudinis nervos ad omnia præparare non dubitent.

CAPUT XVIII. — *Spinæ et tribuli lignaque infructuose cur et quando creatæ.*

27. Talis etiam questio de spinis et tribulis solet oboriri, et de quibusdam lignis infructuosis, vel cur vel quando creata sint, cum Deus dixerit, *Producat terra herbam pabuli seminantem semen, et lignum fructiferum faciens fructum*. Sed qui ita moventur, non intelligunt saltem de usitatis formulis humani juris, quemadmodum appelletur usufructus. Utilitas enim quædam fruentium in fructus nomine consideratur. Quantæ autem sint utilitates, sive manifestæ, sive occultæ, omnium quæ terra gignens radicibus alit, et ipsi quædam intueantur, et ab expertis cætera inquirent.

28. Et de spinis quidem ac tribulis absolutior potest esse responsio, quia post peccatum dictum est homini de terra, *Spinæ et tribulos pariet tibi (Gen. III, 18)*. Nec tamen facile dicendum est tunc cœpisse ista oriri ex terra. Fortassis enim quoniam in ipsis

quoque generibus seminum multæ reperiuntur utilitates, poterant habere locum suum sine ulla poena hominis. Sed ut in agris in quibus jam pœnaliter laborabat, etiam ista nascerentur, hoc ad cumulum poenæ valere credi potest, cum possent alibi nasci, vel ad avium pecorumque pastus, vel ad ipsorum hominum aliquos usus. Quanquam et ille sensus non abhorret ab his verbis, quo ita intelligitur dictum *Spinas et tribulos pariet tibi*; ut hæc etiam antea terra pariens, non tamen homini pareret ad laborem, sed cujuscemodi animalibus convenientem cibum; sunt enim quæ his generibus, et mollioribus et aridioribus commode suaviterque vescantur: tunc autem cœperit ista homini parere ad ærumnosum negotium, cum post peccatum cœpit in terra laborare. Non quod aliis locis hæc antea nascerentur, et post in agris quos homo ad capiendas fruges coleret; sed et prius et postea in eisdem locis: prius tamen non homini, post autem homini; ut hoc significetur quod additum est, *tibi*: quia non est dictum, *Spinas et tribulos pariet, sed, pariet tibi*; id est ut tibi jam ista nasci incipiant ad laborem, quæ ad pastum tantummodo aliis animalibus antea nascebantur.

CAPUT XIX. — *De vers. 26, 27, etc. Cur in solius hominis creatione dictum, Faciamus.*

29. *Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et dominetur piscium maris et volatilium cæli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium reptentium super terram. Et fecit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit eum: masculum et feminam fecit eos. Et benedixit eos Deus dicens: Crescite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini ejus, et principamini piscium maris, et volatilium cæli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium reptentium super terram. Et dixit Deus, Ecce dedi vobis omne pabulum seminale, seminans semen quod est super omnem terram, et omne lignum quod habet in se fructum seminis seminalis; vobis erit ad escam, et omnibus bestiis terræ, et omnibus volatilibus cæli, et omni reptili repenti super terram, quod habet in se spiritum vitæ; et omne pabulum viride in escam. Et factum est sic. Et vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde. Et facta est vespera, et factum est mane dies sextus.* Etiam atque etiam de natura hominis post erit uberior considerandi et diligentius disserendi locus. Nunc tamen, ut opera sex dierum nostra inquisitio pertractatioque concludat, hoc primum breviter dicimus, non indifferenter accipiendum quod in aliis operibus dicitur, *Dixit Deus, Fiat*; hic autem, *Dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*: ad insinuandam scilicet, ut ita dicam, pluralitatem personarum propter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Quam tamen deitatis unitatem intelligendam statim admonet, dicens, *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei*; non quasi Pater ad imaginem Filii, aut Filius ad imaginem Patris; alioquin non vere dictum est, *ad imaginem nostram*, si ad Patris solius, aut Filii solius imaginem factus est homo: sed ita dictum est, *fecit Deus ad imaginem Dei*: tanquam diceretur,

fecit Deus ad imaginem suam. Com autem nunc dicitur, *ad imaginem Dei*, cum superius dictum sit, *ad imaginem nostram*; significatur quod non id agit illa pluralitas personarum, ut plures deos vel dicamus, vel credamus, vel intelligamus; sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum, propter quam Trinitatem dictum est *ad imaginem nostram*, unum Deum accipiamus, propter quod dictum est, *ad imaginem Dei*.

CAPUT XX. — *In quo homo factus sit ad imaginem Dei. Cur de hominis creatione non dicitur, Et sic est factum.*

30. Hic etiam illud non est prætereundum, quia cum dixisset, *ad imaginem nostram*; statim subjunxit, *et habeat potestatem piscium maris et volatilium cæli*, et cæterorum animalium rationis expertium: ut videlicet intelligamus in eo factum hominem ad imaginem Dei, in quo irrationalibus animantibus antecellit. Id autem est ipsa ratio, vel mens, vel intelligentia, vel si quo alio vocabulo commodius appellatur. Unde et Apostolus dicit, *Renovamini in spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem (Ephes. iv, 23, 24), qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum (Coloss. iii, 10)*; satis ostendens ubi sit homo creatus ad imaginem Dei, quia non corporeis lineamentis, sed quadam forma intelligibili mentis illuminatæ.

31. Ac per hoc sicut in illa prima luce, si eo nomine recte intelligitur facta lux intellectualis particeps æternæ atque incommutabilis sapientiæ Dei, non dictum est, Et sic est factum, ut deinde repeteretur, Et fecit Deus: quia sicut jam, quantum potuimus, disce-ruimus, non fiebat cognitio aliqua Verbi Dei in prima creatura, ut post eam cognitionem inferius crearetur, quod in eo Verbo creabatur; sed ipsa prima creabatur lux, in qua fieret cognitio Verbi Dei, per quod creabatur, atque ipsa cognitio illi esset ab informitate sua converti ad formantem Deum, et creari, atque formari: postea vero in cæteris creaturis dicitur, *Et sic est factum*; ubi significatur in illa luce, hoc est in intellectuali creatura, prius facta Verbi cognitio; ac deinde cum dicitur, *Et fecit Deus*, ipsius creaturæ genus fieri demonstratur, quod in Verbo Dei dictum erat ut fieret: hoc et in hominis conditione servatur. Dixit enim Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, etc. Ac deinde non dicitur, *Et sic est factum*; sed jam subinfertur, *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei*: quia et ipsa natura scilicet intellectualis est, sicut illa lux, et propterea hoc est ei fieri, quod est agnoscere Verbum Dei per quod fit.

32. Nam si diceretur, *Et sic est factum*, et postea subinferretur, *Et fecit Deus*; quasi prius factum intelligeretur in cognitione rationalis creaturæ, ac deinde in aliqua creatura quæ rationalis non esset: quia vero et ipsa rationalis creatura est, et ipsa eadem cognitione perfecta est. Sicut enim post lapsum peccati homo in agnitione Dei renovatur, secundum imaginem ejus qui creavit eum; ita in ipsa agnitione creatus est, antequam delicto veterasceret, unde rursus in eadem agnitione renovaretur. Quæ autem non in ea cogni-

tunc creata sunt, quia sive corpora sive irrationales animæ creabantur, primo facta est in creatura intellectuali cognitio eorum a Verbo, quo dictum est ut fierent: propter quam cognitionem primo dicebatur, *Et sic est factum*: ut ostenderetur facta ipsa cognitio in ea natura, quæ hoc in Verbo Dei ante cognoscere poterat; ac deinde fiebant ipsæ corporales et irrationales creaturæ, propter quod deinceps addebatur, *Et fecit Deus*.

CAPUT XXI. — *De hominis immortalitate difficultas ex cibo ipsi præstito.*

33. Quomodo autem homo immortalis factus sit, et acceperit escam cum aliis animalibus, herbam pabuli ferentem semen, et lignum fructiferum, et herbam viridem, difficile est dicere. Si enim peccato mortalis effectus est, utique ante peccatum non indigebat talibus cibis. Neque enim posset corpus illud fame corrumpi. Nam illud quod dictum est, *Crescite et multiplicamini, et implete terram*, quanquam nisi per concubitum maris et feminæ fieri non posse videatur; unde hinc quoque mortalium corporum existit iudicium: potest tamen dici, alium modum esse potuisse in corporibus immortalibus, ut solo piæ charitatis affectu, nulla corruptionis concupiscentia filii nascerentur, nec mortuis parentibus successuri, nec ipsi morituri; donec terra immortalibus hominibus impleretur, ac sic instituto justo et sancto populo, qualem post resurrectionem futuram credimus, nascendi etiam modus fieret: potest quidem dici, et quomodo dicatur, alia consideratio est; sed non etiam hoc quisquam dicere audebit, ciborum indigentiam quibus resciantur, nisi mortalibus corporibus esse posse¹.

CAPUT XXII. — *Opinio quorundam animæ creationem signari his verbis, Et fecit, etc., corporis vero factis, Et finxit Deus, etc.*

34. Nonnulli autem etiam hoc suspicati sunt, nunc interiorem hominem factum, corpus autem hominis postea, cum ait Scriptura, *Et finxit Deus hominem de limo terræ*: ut quod dictum est, *fecit*, ad spiritum pertineat; quod autem, *finxit*, ad corpus. Nec attendunt masculum et feminam non nisi secundum corpus fieri potuisse. Licet enim subtilissime disseratur, ipsam mentem hominis in qua factus est ad imaginem Dei, *quandam* scilicet rationalem vitam, distribui in æternæ contemplationis veritatem, et in rerum temporalium administrationem²; atque ita fieri quasi masculum et feminam, illa parte consulente, hac obtemperante: in hac tamen distributione non recte dicitur imago Dei, nisi illud quod inhæret contemplandæ incommutabili veritati. In cuius rei figura Paulus apostolus virum tantum dicit imaginem et gloriam Dei: *Mulier autem*, inquit, *gloria viri est* (1 Cor. xi, 7). Itaque quamvis hoc in duobus hominibus diversi sexus exterius secundum corpus figuratum sit, quod etiam in una hominis interius mente intelligitur; tamen et femina quæ est corpore femina, renovatur etiam ipsa in spi-

¹ In excusis habebatur: *Quibus reficiebantur, nisi mortalibus corporibus esse non posse*. Verior Mss. lectio, quam in textu exhibemus.

² Fditi: *et in quandam... administrationem*. Absert *quandam* a Mss.

ritu mentis suæ in agnitione Dei secundum imaginem ejus qui creavit, ubi non est masculus et femina. Sicut autem ab hac gratia renovationis, et reformatione imaginis Dei, non separantur feminæ, quamvis in sexu corporis earum aliud figuratum sit, propter quod vir solus dicitur esse imago et gloria Dei; sic et in ipsa prima conditione hominis, secundum id quod et femina homo erat, habebat utique mentem suam eandemque rationalem, secundum quam ipsa quoque facta est ad imaginem Dei. Sed propter unitatem conjunctionis, *Fecit Deus*, inquit, *hominem ad imaginem Dei*. Ac ne quisquam putaret solum spiritum hominis factum, quamvis secundum solum spiritum fieret ad imaginem Dei, *Fecit illum*, inquit, *masculum et feminam*, ut jam etiam corpus factum intelligatur. Rursum ne quisquam arbitraretur ita factum, ut in homine singulari uterque sexus exprimeretur, sicut interdum nascuntur, quos androgynos vocant; ostendit se singularem numerum propter conjunctionis unitatem posuisse, et quod de viro mulier facta est, sicut postea manifestabitur, cum id quod hic breviter dictum est, diligentius cœperit explicari: et ideo pluralem numerum continuo subjecit, dicens, *Fecit eos, et benedixit eos*. Sed, ut jam dixi, diligentius in consequenti Scriptura de hominis creatione requiremus.

CAPUT XXIII. — *Quo spectet illud vers. 30, Et sic est factum.*

35. Nunc advertendum est, quod posteaquam dixit, *Et sic factum est*; statim subjecit, *Et vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde*: ubi intelligitur potestas et facultas ipsa data naturæ humanæ sumendi ad escam pabulum agri et fructus ligni. Ad hoc enim intulit, *Et sic est factum*, quod ab illo loco inchoaverat, ubi ait, *Et dixit Deus, Ecce dedi vobis pabulum seminale, etc.* Nam si ad omnia quæ supra dicta sunt retulerimus quod ait, *Et sic est factum*; consequens erit ut confliteamur etiam crevisse illos jam, et multiplicatos implevisse terram in eodem sexto die; quod eadem Scriptura testante post multos annos factum invenimus. Quapropter, cum data esset hæc facultas edendi, et hoc Deo dicente homo cognovisset, dicitur, *Et sic est factum*; in hoc utique quod Deo dicente homo cognovit. Nam si id etiam tunc egisset, id est in escam illa quæ data sunt etiam vescendo assumpsisset, servaretur illa consuetudo Scripturæ, ut posteaquam dictum est, *Et sic est factum*, quod ad exprimendam præcedentem cognitionem pertinet, deinde inferretur etiam ipsa operatio, ac diceretur, *Et acceperunt et ederunt*. Poterat enim ita dici, etiamsi non rursus nominaretur Deus. Sicut in illo loco posteaquam dictum est, *Congregetur aqua quæ sub cælo est in congregationem unam, et appareat arida*; subinfertur, *Et sic est factum*: ac deinde non dicitur, *Et fecit Deus*; sed tamen ita repetitur, *Et congregata est aqua in congregationes suas, etc.*

CAPUT XXIV. — *Cur de homine non singulatim, uti de cæteris, dictum sit, Vidit Deus quia bonum est.*

36. Quod autem non singulatim, ut in cæteris, etiam de humana creatura dixit, *Et vidit Deus quia*

bonum est; sed post hominem factum, datamque illi potestatem vel dominandi vel edendi, subintulit de omnibus, Et vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde, merito quæri potest. Potuit enim primo reddi homini singulatim, quod singulatim cæteris quæ antea facta sunt redditum est; tum demum de omnibus dici quæ fecit Deus, Ecce bona valde. An forte quia sexto die perficiuntur omnia, propterea de omnibus dicendum fuit, Vidit Deus omnia quæ fecit, et ecce bona valde; non singillatim de iis quæ ipso die facta sunt? Cur ergo de pecoribus et bestiis et reptilibus terræ dictum est, quæ ad eundem diem sextum pertinent? nisi forte illa et singillatim in suo genere, et cum cæteris universaliter dici bona meruerunt; et homo factus ad imaginem Dei, non nisi cum cæteris hoc dici meruit. An quia perfectus nondum erat, quia nondum erat in paradiso constitutus? quasi vero posteaquam ibi constitutus est, dictum sit quod hic prætermisum est.

37. Quid ergo dicemus? An quia præsciebat Deus hominem peccaturum, nec in suæ imaginis perfectione mansurum, non singillatim, sed cum cæteris eum dicere voluit bonum, velut intimans quid esset futurum? Quia cum ea quæ facta sunt, in eo quod facta sunt, quantum acceperunt, manent, sicut vel illa quæ non pecca-

verunt, vel illa quæ peccare non possunt; et singula bona, et in universo bona valde sunt. Non enim frustra est additum, *valde*; quia et corporis membra si etiam singula pulchra sunt, multo sunt tamen in universi corporis compage omnia pulchriora. Quia oculum, verbi gratia, placitum atque laudatum, tamen si separatum a corpore videremus, non diceremus tam pulchrum, quam in illa connexionem membrorum, cum loco suo positus in universo corpore cerneretur. Ea vero quæ peccando amittunt decus propriam, nullo tamen modo efficiunt ut non etiam ipsa recte ordinata, cum toto atque universo bona sint. Homo igitur ante peccatum et in suo utique genere bonus erat; sed Scriptura prætermisit hoc dicere, ut illud potius diceret quod futurum aliquid prænuntiaret. Non enim falsum de illo dictum est. Qui enim singillatim bonus est, magis utique cum omnibus bonus est. Non autem quando cum omnibus bonus est, sequitur ut etiam singillatim bonus sit. Moderatum est itaque ut id diceretur, quod in præsentem verum esset, et præscientiam significaret futuri. Deus enim naturarum optimus conditor, peccantium vero justissimus ordinator est; ut etiam si qua singillatim sunt delinquendo deformia, semper tamen cum eis universitas pulchra sit. Sed jam ea quæ sequuntur in sequenti volumine pertractemus.

LIBER QUARTUS.

Tractatur initium cap. 3 Genesios. Postque nonnulla de senarii numeri perfectione, movetur questio rursum, circa vers. 5 cap. 1, quomodo scilicet creata luce, facta sit vespera et factum mane, sicutque dies numerati usque ad sextum et septimum.

CAPUT PRIMUM. — *Dies sex quomodo accipiendi.*

1. *Et consummata sunt cælum et terra, et omnis ornatus eorum. Et consummavit Deus in die sexto opera suæ quæ fecit; et requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit. Et benedixit Deus diem septimum, et sanctificavit eum; quia in ipso requievit ab omnibus operibus suis quæ inchoavit Deus facere. Ardum quidem atque difficillimum est viribus intentionis nostræ, voluntatem scriptoris in istis sex diebus, mentis vivacitate penetrare, utrum præterierint dies illi, et addito septimo, nunc per volumina temporum, non re, sed nomine repetantur. In toto enim tempore multi dies veniunt præteritis similes, nullus autem idem redit. Utrum ergo præterierint dies illi; an istis qui eorum vocabulis et numero censentur, in temporum ordine quotidie transcurrentibus, illi in ipsis rerum conditionibus maneant: ut non solum in illis tribus antequam fierent luminaria, sed etiam in reliquis item tribus, diei nomen intelligamus in specie rei quæ creata est, noctemque ejus in privatione vel defectu, vel si quo alio nomine melius significatur, cum amittitur species, aliqua mutatione a forma ad informitatem declinante atque vergente: quæ mutatio in omni creatura sive possibilitate inest, etiamsi desit effectus, sicut in cælestibus superioribus; sive ad implendam in infimis rebus pulchritudinem temporalem, per ordinatas vices quorumque mutabilium decessio-*

nibus¹ successionibusque peragitur, sicut manifestum est in rebus terrenis atque mortalibus: vespera vero in omnibus perfectæ conditionis quasi quidam terminus sit: mane autem incipientis exordium; omnis enim creata natura certis suis initiis et finibus continetur: indagare difficile est. Sed sive hoc, sive illud, sive aliquid etiam tertium probabilis, quod dicatur, possit inveniri, quod in progressu disputationis forsitan apparebit, quemadmodum in illis diebus et nox et vespera et mane intelligatur: non est tamen abs re, ut consideremus senarii numeri perfectionem in ipsa interiori natura numerorum; quam mente intuentes, ea quæ sensibus etiam corporis adjacent, numeramus, numeroque disponimus.

CAPUT II. — *De senarii numeri perfectione.*

2. Invenimus ergo senarium numerum primum esse perfectum, ea ratione quod suis partibus compleatur. Sunt enim et alii numeri aliis causis rationibusque perfecti. Proinde istum senarium ea ratione perfectum diximus, quod suis partibus compleatur, talibus duntaxat partibus, quæ multiplicatæ possint consummare numerum cujus partes sunt. Talis enim pars numeri dici potest quota sit. Nam ternarius numerus potest dici pars, non tantum senarii, cujus dimidia est, sed omnium ampliorum quam est ipsa ternarius. Nam et quaternarii et quinary pars major

¹ Mas., *cessionibus*.

ternarius est : potest enim dividi et quaternarius in tria et unum, et quaternarius in tria et duo. Et septenarius et octonarius et novenarius, et quidquid ultra est numerorum, pars est ternarius, non major vel dimidia, sed minor. Nam septenarius quoque dividi potest in tria et quatuor, et octonarius in tria et quinque, et novenarius in tria et sex : sed nullius horum potest dici ternarius quota sit pars, nisi tantum novenarii, cujus pars tertia est, sicut senarii dimidia. Itaque horum omnium quos commemoravi, nullus consummatur ex aliquot ternariis, nisi senarius et novenarius. Nam ille constat ex duobus ternariis, iste autem ex tribus.

5. Senarius ergo numerus, ut dicere cœperam, partibus suis consummatur et in summam ductis, in se completur. Alii namque sunt numeri, quorum partes simul ductæ minorem summam faciunt, alii vero ampliores : certis vero intervallorum rationibus pauciores inveniuntur, qui suis partibus compleantur, quarum summa nec citra insinat, nec ultra excreseat, sed ad tantum occurrat, quantum est ipse numerus cujus partes sunt. Huius primus senarius est. Nam unius in numeris nullæ partes sunt. Sic enim dicitur unum in numeris quibus numeramus, ut non habeat dimidium vel aliquam partem, sed vere ac pure et simpliciter unum sit. Duorum autem pars unum est, et ea dimidia, nec ulla altera. Ternarius vero duas habet, unam quæ dici possit quota sit, quod est unum, nam tertia ejus est; et aliam majorem quæ non possit dici quota sit, id est duo : nec hujus ergo partes computari possunt illæ, de quibus agimus, id est quæ dici possunt quotæ sint. Porro quaternarius duas habet tales : nam unum, quarta ejus est; duo, dimidia; sed ambæ in summam ductæ, id est unum et duo simul, ternarium faciunt, non quaternarium. Non ergo eum compleant partes suæ, quia in summa minore consistunt. Quaternarius non habet talem nisi unam, id est ipsum unum, quæ quinta pars ejus est : nam et duo quamvis pars ejus minor sit et tria major; neutra tamen earum dici potest quota pars ejus sit. Senarius vero tres partes tales habet, sextam, tertiam, dimidiam : sexta ejus, unum est; tertia, duo, dimidia, tria. Hæ autem partes in summam ductæ, id est unum et duo et tria, simul eundem consummant perficiuntque senarium.

4. Jam septenarius non habet talem partem nisi septimam, quod est unum. Octonarius tres, octavam, quartam, dimidiam, id est unum, duo et quatuor : sed hæ simul ductæ septenarium faciunt infra insistentem, non ergo compleant eundem octonarium. Novenarius duas habet, nonam, quod est unum; et tertiam, quod est tria : hæ autem simul, quaternarium faciunt longe novenario minorem. Denarius tres habet tales partes; unum decimam, duo quintam, quinque dimidiam, qui numeri simul ducti ad octonarium perveniunt, non ad denarium. Undenarius non habet nisi solam undecimam, sicut septenarius solam septimam, et quaternarius solam quartam, et ternarius solam tertiam, et binarius solam dimidiam,

quod in omnibus unum est. Duodenarius vero partibus suis talibus simul ductis, non ipse consummatur, sed exceditur; ampliores quippe duodenarius numerorum faciunt : nam usque ad sexdecim perveniunt. Habet enim eas quinque, duodecimam, sextam, quartam, tertiam, dimidiam : nam duodecima ejus unum est; sexta, duo; quarta, tria; tertia, quatuor; dimidia, sex : unum autem, et duo, et tria, et quatuor, et sex, in summam ducta sexdecim sunt.

5. Et ne multis morer, in infinita serie numerorum plures numeri reperiuntur, qui tales partes aut non habent nisi singulas, sicut ternarius, et quaternarius, et ceteri ejusmodi; aut ita plures habent tales partes, ut in unum ductæ atque in summam redactæ vel citra insistant, sicut octonarius, et novenarius et alii plurimi, vel ultra excedant, sicut duodecimus et duodeviginti, et multi tales. Plures ergo reperiuntur quilibet horum, quam illi qui perfecti vocantur, eo quod suis simul ductis talibus partibus compleantur. Nam post senarium duodeviginti invenitur, qui similiter suis talibus partibus constat : habet enim eas quinque vigesimam octavam, quartadecimam, septimam, quartam, dimidiam; id est unum, et duo, et quatuor, et septem, et quatuordecim; quæ simul ductæ eundem duodeviginti complent : sunt enim viginti octo. Et quanto numerorum ordo procedit, tanto productioribus pro rata portione¹ intervallis reperiuntur hi numeri, qui suis talibus partibus in summam redactis, ad seipsos occurrunt, dicunturque perfecti. Quorum enim numerorum tales partes simul ductæ non implent eosdem numeros quorum partes sunt, imperfecti nominantur : quorum autem etiam excedunt, plus quam perfecti appellantur.

6. Perfecto ergo numero dierum, hoc est senario, perfecit Deus opera sua quæ fecit. Ita enim scriptum est : *Et consummavit Deus in die sexto² opera sua quæ fecit.* Magis autem in istum numerum intentus fio, cum considero etiam ordinem operum ipsorum. Sicut enim idem numerus gradatim partibus suis in trigonum surgit; nam ita sequuntur unum, duo, tria, ut nullus alius interponi possit, quæ singulæ senarii partes sunt quibus constat; unum, sexta; duo, tertia; tria, dimidia : ita uno die facta est lux, duobus autem sequentibus fabrica mundi hujus; uno superior pars, id est firmamentum, altero inferior, id est mare et terra : sed partem superiorem nullis alimentorum corporaliū generibus implevit, quia non ibi erat positurus corpora tali refectione indigentia; at inferiorem, quam sibi congruentibus animalibus oruaturus erat, necessariis eorum indigentia cibis ante ditavit. Reliquis ergo tribus diebus ea creata sunt, quæ intra mundum, id est intra istam universitatem visibilem ex elementis omnibus factam, visibilia suis et congruis motibus agerentur : primo in firmamento luminaria, quia prius erat factum firmamentum; deinde in infe-

¹ Sic plures ac melioris notæ Mss. At editi, *pro rata portione.*

² In excusis, *septimo*, juxta versionem vulgatam. At in Mss., *sexto*, juxta LXX, quos sequitur Augustinus supra, n. 2, et passim profert, *in die sexto.*

riore animantia, sicut ordo ipse posecebat, uno die, aquarum; alio, terrarum. Nec quisquam ita demens est, ut audeat dicere non potuisse Deum facere uno die cuncta, si vellet; aut si vellet biduo, uno die spirituales creaturas, et alio corporales; sive uno die cælum cum omnibus pertinentibus, et alio terram cum omnibus quæ in ea sunt; et omnino quando vellet, quamdiu vellet, et quomodo vellet: quis est qui dicat voluntati ejus aliquid potuisse resistere?

CAPUT III. — *De eo quod scriptum est Sap. xi, 21, Omnia in mensura, etc.*

7. Quapropter cum cum legimus sex diebus omnia perfecisse, et senarium numerum considerantes, invenimus esse perfectum, atque ita creaturarum ordinem currere, ut etiam ipsarum partium, quibus iste numerus perficitur, appareat quasi gradata distinctio; veniat etiam illud in mentem, quod alio loco Scripturarum ei dicitur, *Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti* (Sap. xi, 21); atque ita cogitet anima, quæ potest, invocato in auxilium Deo, et impertiente atque inspirante vires, utrum hæc tria, mensura, numerus, pondus, in quibus Deum disposuisse omnia scriptum est, erant alicubi antequam crearetur universa creatura, an etiam ipsa creata sunt; et si erant antea, ubi erant. Neque enim ante creaturam erat aliquid nisi creator. In ipso ergo erant. Sed quomodo? nam et ista quæ creata sunt, in ipso esse legimus (Rom. xi, 36): an illa sicut ipse, ista vero sicut in illo a quo reguntur et gubernantur? Et quomodo illa ipse? Neque enim Deus mensura est, aut numerus, aut pondus, aut ista omnia. An secundum id quod novimus mensuram in eis quæ metimur, et numerum in eis quæ numeramus, et pondus in eis quæ appendimus, non est Deus ista: secundum id vero quod mensura omni rei modum præfigit, et numerus omni rei speciem præbet, et pondus omnem rem ad quietem ac stabilitatem trahit, ille primitus et veraciter et singulariter ista est, qui terminat omnia et format omnia, et ordinat omnia; nihilque aliud dictum intelligitur, quomodo per cor et linguam humanam potuit, *Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti*, nisi, Omnia in te disposuisti?

8. Magnum est paucisque concessum, excedere omnia quæ metiri possunt, ut videatur mensura sine mensura; excedere omnia quæ numerari possunt, ut videatur numerus sine numero; excedere omnia quæ appendi possunt, ut videatur pondus sine pondere.

CAPUT IV. — *In Deo esse mensuram sine mensura, numerum sine numero, et pondus sine pondere.*

Neque enim mensura et numerus et pondus in lapidibus tantummodo et lignis atque hujusmodi molibus, et quantiscumque corporalibus vel terrestribus vel celestibus animadverti et cogitari potest. Est etiam mensura aliquid agendi, ne sit irrevocabilis et immoderata progressio; et est numerus et affectionum animi et virtutum, quo ab stultitiæ deformitate, ad sapientiæ formam decusque colligitur; et est pondus voluntatis et amoris, ubi apparet quanti quidque in appetendo, fugiendo, præponendo, postponendoque

pendatur: sed hæc animorum atque mentium et mensura alia mensura cohibetur, et numerus alio numero formatur, et pondus alio pondere rapitur. Mensura autem sine mensura est, cui acquatur quod de illa est, nec aliunde ipsa est: numerus sine numero est, quo formantur omnia, nec formatur ipse: pondus sine pondere est, quo referuntur ut quiescant, quorum quies purum gaudium est, nec illud jam refertur ad aliud.

9. Sed nomina mensuræ et numeri et ponderis, quisquis non nisi visibiliter novit, serviliter novit. Transcendat itaque omne quod ita novit, aut si nondum potest, nec ipsis nominibus hæreat, de quibus cogitare nisi sordide non potest. Tanto enim magis cuique ista in superioribus chara sunt, quanto ipse minus est in inferioribus caro. Quod si non vult aliquis ea vocabula, quæ in rebus infimis et abjectissimis didicit, transferre ad illa sublimia, quibus intuentis mentem serenare conatur, non est urgendus ut faciat. Dum enim hoc intelligatur quod intelligendum est, non magnopere curandum est quid vocetur. Scire oportet tamen ejusmodi similitudo est inferiorum ad superiora. Non enim aliter recte hinc illuc ratio tendit, et nititur.

10. Jam vero si quisquam dicit creatam esse mensuram et numerum et pondus, in quibus Deum omnia disposuisse Scriptura testatur; si in illis omnia disposuit, eadem ipsa ubi disposuit? si in aliis, quomodo ergo in ipsis omnia, quando ipsa in aliis? Non itaque dubitandum est illa esse extra ea quæ disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt.

CAPUT V. — *In Deo ipso exstat ratio mensuræ, numeri et ponderis, ad quam disposita sunt omnia.*

11. An forte putabimus ita dictum esse, *Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti*, ac si diceretur, Omnia sic disposuisti, ut haberent mensuram, et numerum, et pondus? Quia et si diceretur, Omnia corpora in coloribus disposuisti; non hinc esset consequens ut ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, colores in se prius habuisse intelligeretur, in quibus faceret corpora: sed ita acciperetur, Omnia corpora in coloribus disposuisti, ac si diceretur, Omnia corpora sic disposuisti, ut haberent colores. Quasi vero a creatore Deo disposita in coloribus corpora, id est ita disposita ut colorata essent, possit aliter intelligi, nisi aliqua ratio colorum singulis corporum generibus distribuendorum in ipsa disponentis sapientia non defuisse intelligatur, etsi color ibi non appellatur. Ille est enim quod dixi: dum res cognoscitur non esse de vocabulis laborandum.

12. Faciamus¹ ergo ita dictum esse, *Omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti*, tanquam dictum esset, ita disposita ut haberent proprias mensuras suas, et proprios numeros, et proprium pondus, quæ in eis pro sui cujusque generis mutabilitate mutantur, augmentis et diminutionibus, multitudine et paucitate, levitate et gravitate, secundum dispositionem Dei: numquid sicut ista mutantur, ita ipsam

¹ Editi, *faciamur*. Mss. vero, *faciamus*.

Dei consilium, in quo ea disposuit, mutabile dicimus? Averterit ipse tantam dementia.

CAPUT VI. — *Ubi cernebat Deus unde omnia disponeret.*

Cum ergo hæc ita disponerentur, ut haberent mensuras, et numeros, et pondera sua, ubi ea cernebat ipse disponens? Neque enim extra seipsum, sicut cernimus oculis corpora; quæ utique nondum erant, cum disponerentur ut fierent. Nec intra seipsum ista cernebat, sicut animo cernimus phantasias corporum, quæ non præsto sunt oculis, sed ea quæ vidimus, vel ex eis quæ vidimus imaginando cogitamus. Quo modo ergo ista cernebat, ut ita disponeret? Quo, nisi eo quo solus potest?

13. Verum etiam¹ nos mortales et peccatores, quorum veritas aggravat corpora corruptibilia, et quorum sensum multa cogitantem terrena deprimit habitatio (*Sep. ix, 15*); quanquam etsi corda mundissima et mentes simplicissimas gereremus, sanctisque Angelis jam essemus æquales, non utique nobis ita nota esset divina substantia sicut ipsa sibi.

CAPUT VII. — *Senarii numeri perfectionem quomodo cernamus.*

Tamen istam senarii numeri perfectionem, nec extra nos ipse cernimus, sicut oculis corpora; nec ita intra nosmetipsos, quemadmodum corporum phantasias, et visibilibus imagines rerum, sed alio quodam longe differenti modo. Quamvis enim se objectent mentis aspectui quasi corpusculorum quædam simulacra, cum senarii numeri compositio vel ordo vel partitio cogitatur: tamen validior et præpotentior desuper ratio non eis annuit, interiusque numeri vim contactur; per quem contuitum fidenter dicit, id quod dicitur unum in numeris, in nullas partes dividi posse; nulla autem corpora nisi in partes innumerabiles dividi; et facilius cælum et terram transire, quæ secundum senarium numerum fabricata sunt, quam effici posse ut senarius numerus non suis partibus compleatur. Gratias itaque Creatori semper agat animus humanus, a quo ita creatus est, ut hoc possit videre, quod avium nulla, nulla bestiarum, quæ tamen nobiscum vident et cælum, et terram, et luminaria, et mare, et aridam, et omnia quæ in eis sunt.

14. Quamobrem non possumus dicere, propterea senarium numerum esse perfectum, quia sex diebus perfecit Deus omnia opera sua; sed propterea Deum sex diebus perfecisse opera sua, quia senarius numerus perfectus est. Itaque, etiamsi ista non essent, perfectus ille esset; nisi autem ille perfectus esset, ista secundum eum perfecta non fierent.

CAPUT VIII. — *Quies Dei in die septimo ut intelligenda.*

15. Jamvero quod scriptum est, requiesisse Deum in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit; et ideo eundem diem benedixisse, et sanctificasse, quia in ipso requievit; ut quomodo possumus, quantum ab ipso adjuti fuerimus, intellectu conemur attingere, prius de hoc carnalis hominum suspiciones a nostris

¹ *Ass. peruntamen.*

mentibus abigamus. Numquid enim ūci vei credi fas est Deum laborasse in operando, cum ea quæ supra scripta sunt condidit, quando dicebat, et fiebant? Ita quippe nec homo laborat, si aliquid faciendum, mox ut dixerit, fiat. Quamvis enim humana verba sonis adnuculata ita proferantur, ut sermo diuturnus fatiget: tamen cum tam pauca sunt, quam pauca loquimur in eo quod scriptum est, cum Deus dixit, *Fiat lux, Fiat firmamentum*, et cætera usque in finem operum, quæ sexto die consummavit; nimis absurdi deliramenti est, istum vel hominis, nedum Dei, laborem putare.

16. An forte quis dixerit, dicendo quidem ut fierent, quæ continuo facta sunt, Deum non laborasse, sed forte cogitando quid fieri debuisset; qua cura velut liberatus rerum perfectione requieverit, et eo merito diem quo primo factus est ab hac animi intentione securus, benedicere, et sanctificare voluerit? Quod si hæc sapere, multum desipere est (rerum enim condendarum tam facultas, quam facilitas incomparabilis atque ineffabilis est apud Deum),

CAPUT IX. — *Quo sensu Deus requiescere dicitur. Tristitia laudabilis.*

Quid restat ut intelligamus, nisi forte creaturæ rationali, in qua et hominem creavit, in seipso requiem præbuisse, post ejus perfectionem, per donum Spiritus sancti, per quem diffunditur charitas in cordibus nostris (*Rom. v, 5*) ut illuc feramur appetitu desiderii, quo cum pervenerimus requiescamus, id est nihil amplius requiramus? Sicut enim recte dicitur Deus facere, quidquid ipso in nobis operante fecerimus; ita recte dicitur Deus requiescere, cum ejus munere requiescimus.

17. Hoc quidem recte intelligimus; quia et verum est, et non magnæ intentionis indiget, ut videamus ita dici requiescere Deum, cum requiescere nos facit, sicut dicitur cognoscere, cum efficit ut cognoscamus. Neque enim Deus temporaliter cognoscit quod antea non noverat; et tamen dicit ad Abraham, *Nunc cognovi quoniam times Deum* (*Gen. xlii, 12*): ubi quid aliud accipimus, nisi, Nunc feci ut cognosceretur? His locutionum modis, cum ea quæ non accidunt Deo tanquam illi accidant loquimur, eum facere agnoscimus ut nobis accidant; ea duntaxat quæ laudabilia sunt: et hæc quantum Scripturarum usus admittit. Neque enim nos temere aliquid tale de Deo dicere debemus, quod in Scriptura ejus non legimus.

18. Ex hoc locutionis modo arbitror dictum illud ab Apostolo: *Nolite contristare Spiritum sanctum Dei in quo signati estis in die redemptionis* (*Ephes. iv, 30*). Neque enim ipsa Spiritus sancti, qua est quidquid ipse est, substantia contristari potest; cum habeat æternam atque incommutabilem beatitudinem, magisque sit ipsa æterna et incommutabilis beatitudo. Sed quia ita in sanctis habitat, ut eos impleat charitate, qua necesse est ut homines ex tempore gaudeant profectu fidelium et bonis operibus; et ideo necesse est etiam contristentur lapsu vel peccatis eorum, de quorum fide ac pietate gaudebant; quæ tristitia laudabilis est, quia venit ex dilectione quam Spiritus sanctus infun-

dit : propterea ipse Spiritus dicitur contristari ab eis qui sic agunt, ut eorum factis contristentur sancti, non ob aliud nisi quia Spiritum sanctum habent; quo dono tam boni sunt, ut eos mali mortificent, hi maxime quos bonos fuisse sive noverant sive crediderunt. Quæ profecto tristitia non solum non culpanda, verum etiam præcipue laudanda ac prædicanda est.

19. Hoc genere locutionis rursus idem apostolus mirabiliter usus est, ubi ait : *Nunc autem cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo (Galat. iv, 9)*. Neque enim tunc eos cognoverat Deus, præcognitos videlicet ante constitutionem mundi (I Petr. i, 10); sed quia tunc ipsi cum illius munere, non suo merito vel facultate cognoverant, maluit tropice loqui, ut tunc ab illo cognitos diceret, cum eis cognoscendum se præstitit, et verbum corrigere, quasi hoc minus recte dixerit, quod proprie dixerat, quam sinere ut hoc sibi arrogarent se potuisse, quod eis posse ille donaverat.

CAPUT X. — *Quæstio an ipse Deus proprie requiescere potuerit.*

20. Hic ergo intellectus, in eo quod positum est requiescisse Deum ab omnibus operibus suis, quæ fecit bona valde, quia ipse nos facit requiescere, cum bona opera fecerimus, quibusdam forte suffecerit : sed nos hujus sententiæ Scripturarum consideratione suscepta, urgemur quærere quonammodo et ipse requiescere potuerit; quamvis requie sua nobis insinuata, sperare admonerit in se requiem nostram futuram. Sicut enim ipse fecit cælum et terram, et ea quæ in eis sunt, et omnia sexto die consummavit; nec in eis aliquid dici potest nos creasse, illo donante ut crearemus, et ideo dictum esse, *Consummavit Deus in die sextio opera sua quæ fecit*, quia ut a nobis consummarentur ipse præstitit : ita et quod dictum est, *Requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecit*, non utique nostram requiem, quam concedente ipso adepturi sumus, sed ipsius primitus intelligere debemus, qua in septimo die requievit, consummatis operibus; ut prius omnia quæ scripta sunt facta monstrarentur, et deinde si opus est, etiam aliquid significasse doceantur. Recte quippe dicitur, sicut Deus post opera sua bona requievit, ita et nos post opera nostra bona requieturos. Sed ob hoc etiam recte flagitatur, ut quemadmodum disputatum est de operibus Dei, quæ ipsius esse satis apparet; ita de requie Dei satis disseratur, quæ propria¹ ipsius demonstratur.

CAPUT XI. — *Quomodo utrumque constat, Deum in die septimo requiescisse, et nunc usque operari.*

21. Quapropter justissima ratione compellimur indagare, si valeamus, atque eloqui, quomodo utrumque sit verum, et quod hic scriptum est, in septimo die requiescisse Deum ab operibus suis, quæ fecit; et quod in Evangelio dicit ipse, per quem facta sunt omnia, *Pater meus usque nunc operatur, et ego operor (Joan. v, 17)*. Eis enim hæc respondit, qui propter requiem Dei Scripturæ hujus auctoritate antiquitus commendatum sabbatum, ab eo non observari ouere-

¹ Mss. plerique, *proprie*.

lantur. Et dici quidem probabiliter potest, observandum sabbatum Judæis fuisse præceptum in umbra futuri, quæ spiritualem requiem figureret, quam Deus exemplo hujus quietis suæ fidelibus bona opera facientibus arcana significatione pollicebatur. Cujus quietis et ipse Dominus Christus, qui nonnisi quando voluit passus est, etiam sepultura sua mysterium confirmavit. Ipso¹ quippe die sabbati requievit in sepulchro, eumque totum diem habuit sanctæ cujusdam vacationis, posteaquam sexto die, id est parasceve, quam dicunt sextam sabbati, consummavit omnia opera sua, cum de illo quæ scripta sunt, in ipso crucis patibulo completerentur. Nam et hoc verbo usus est quando ait : *Consummatum est; et inclinato capite tradidit spiritum (Joan. xix, 30)*. Quid ergo mirum si Deus istum diem, quo erat Christus in sepultura quieturus, volens etiam hoc modo prænuntiare, ab operibus suis in uno die requievit, deinceps operaturus ordinem sæculorum, ut et illud vere diceretur, *Pater meus usque nunc operatur?*

CAPUT XII. — *Alia ratio conciliandi Scripturam quæ requie et de continua operatione Dei.*

22. Potest etiam intelligi Deum requiescisse a condendis generibus creaturæ, quia ultra jam non condidit aliqua genera nova : deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem, quæ tunc instituta sunt; non ut ipso saltem die septimo potentia ejus a cœli et terræ, omniumque rerum quas condiderat, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. Creatoris namque potentia, et omnipotentis atque omnitentis virtus, causa subsistendi est omni creaturæ : quæ virtus ab eis quæ creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species, omnisque natura conderet. Neque enim, sicut structor ædium cum fabricaverit, abscedit, atque illo cessante atque abscedente stat opus ejus; ita mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus regimen sui subtraxerit.

23. Proinde et quod Dominus ait, *Pater meus usque nunc operatur*, continuationem quamdam operis ejus, qua universam creaturam continet atque administrat, ostendit. Aliter enim posset intelligi si diceret, *Et nunc operatur*, ubi non esset necesse ut operis continuationem acciperemus : aliter autem cogit intelligi cum ait, *Usque nunc*, ex illo scilicet quo cuncta cum conderet operatus est. Et quod scriptum est de sapientia ejus, *Pertingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (Sap. viii, 1)*; de qua item scriptum est, quod motus ejus agilior celeriorque sit omnibus motibus (*Ibid. vii, 24*): satis apparet recte intuentibus, hunc ipsum incomparabilem et ineffabilem, et si possit intelligi, stabilem motum suum, rebus eam præbere suaviter disponendis; quo utique subtracto, si ab hac operatione cessaverit, eas continuo perituras. Et illud quod ait Apostolus cum Deum Atheniensibus prædicaret, *In illo vivimus, et movemur et sumus (Act. xvii, 28)*, liquide cogitatum quantum humana mens valet, adjuvat hanc sententiam, qua

Loz., *idea quippe*. At aliæ editiones et Mss., *ipsa*.

credimus et dicimus Deum in his quæ creavit, indestinerenter operari. Neque enim tanquam substantiâ ejus sic in illo sumus, quemadmodum dictum est, quod habeat vitam in semetipso (*Joan. v, 26*): sed utique cum aliud simus quam ipse, non ob aliud in illo sumus, nisi quia id operatur, et hoc est opus ejus, quo continet omnia, et quo ejus *sapientia pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter*; per quam dispositionem in illo vivimus, et movemur, et sumus. Unde colligitur quod si hoc opus summæ rebus subtraherit, nec vivemus, nec movemur, nec erimus. Claret igitur ne uno quidem die cessasse Deum ab opere regendi quæ creavit, ne motus suos naturales quibus aguntur atque vegetantur, ut omnino naturæ sint, et in eo quod sunt pro suo quæque genere maneat, illico amitterent, et esse aliquid omnino desinerent, si eis subtraheretur motus ille Sapientiæ Dei, quo disponit omnia suaviter. Quapropter sic accipimus Deum requiescere ab omnibus operibus suis quæ fecit, ut jam novam naturam ulterius nullam conderet; non ut ea quæ conderat, continere et gubernare cessaret. Unde et illud verum est, quod in *septimo die requievit Deus*; et illud, quod *usque nunc operatur*.

CAPUT XIII. — *De Sabbati observatione. Sabbatum christianum.*

24. Et opera quidem ejus videmus bona; quietem vero ejus post bona opera nostra videbimus. Ob quam significandam mandavit Hebræo populo unum diem observandum (*Exod. xx, 8*): quod tam carnaliter agebant, et eo die salutem nostram Dominum videntes operari criminarentur, ac si eis de opere Patris rectissime responderet, cum quo et ipse operabatur æqualiter, non solum creaturæ universæ administrationem, sed etiam ipsam nostram salutem. Jam vero tempore gratiæ revelatæ, observatio illa sabbati, quæ unius diei vacatione figurabatur, ablata est ab observatione fidelium. In ea quippe gratia perpetuum sabbatum jam observat, qui spe futuræ quietis operatur quidquid boni operatur, nec in ipsis bonis operibus suis, quasi habens bonum quod non acceperit, gloriatur: ita enim tanquam diem sabbati, hoc est Dominicæ cessationis in sepultura, suscipiens atque intelligens Baptismi sacramentum, quiescit a pristinis operibus suis; ut jam in novitate vitæ ambulans (*Rom. vi, 4*), Deum in se operari cognoscat, qui simul et operatur, et quiescit, et creaturæ præbens congruam gubernationem, et apud se habens æternam tranquillitatem.

CAPUT XIV. — *Cur Deus sanctificaverit diem quietis suæ.*

25. Denique ipse nec cum creavit defessus, nec cum cessavit refectus est; sed nos voluit per Scripturam suam ad quietis exhortari desiderium, intimando nobis eum diem se sanctificasse, in quo quievit ab omnibus operibus suis. Nam nosquam omnium sex dierum quibus creata sunt omnia, legitur aliquid sanctificasse, nec ante ipsos sex dies ubi scriptum est, *In principio fecit Deus cælum et terram* (*Gen. 1, 1*), additum est, *Et sanctificavit*: sed diem istum, in quo requievit ab omnibus operibus suis quæ fecit, voluit

sanctificare, tanquam et apud ipsam, qui nihil in opere suo laborat, plus quies quam operatio valeat. Hoc quidem in hominibus Evangelium nobis intimat, ubi Salvator noster meliorem partem dicit Maritæ, quod sedens ad pedes ejus requiescebat in verbo ejus, quam Marthæ, quamvis propter obsequium quo ei ministrabat circa multa occupate, et licet bonum opus operantis (*Luc. x, 39-42*). Verum hoc in Deo quomodo sit vel intelligatur, difficile dictum est, etiamsi cogitatu aliquantulum attingi potest, cur Deus sanctificaverit diem quietis suæ, qui nullum sanctificaverit operis sui, nec ipsum sextum quo et hominem fecit, et cuncta perfecit. Ac primum ipsum requiescere Deo quale sit, cujus humanæ mentis acies assequi potest? Quod tamen nisi esset, hoc omnino ista Scriptura non poneret. Dicam sane quod sentio, hæc duo indubitata præloquens, nec Deum, velut post laborem desiderantemve negotii sui finem, temporali quadam requie delectatum; nec has Litteras auctoritate tanta merito præmientes, frustra falsoque dixisse quod Deus ab omnibus operibus suis quæ fecit, in septimo die requieverit, eaque causa eumdem diem sanctificaverit.

CAPUT XV. — *Solvitur questio superius proposita.*

26. Nimirum ergo quia vitium est et infirmitas animæ, ita suis operibus delectari, ut potius in eis, quam in se requiescat ab eis; cum procul dubio melius aliquid in illa sit quo ea facta sunt, quam ipsa quæ facta sunt: insinuatur nobis Deus per hanc Scripturam, qua dicitur requiescere ab omnibus operibus suis quæ fecit, nullo opere suo sic delectatus, quasi facienti ejus eguerit, vel minor futurus nisi fecisset, vel beator cum fecisset. Quia enim ex illa ita est quidquid ex illo est, ut ei debeat quod est, ipse autem nulli quod ex ipso est, debeat quod beatus est; se rebus quas fecit diligendo præposuit: non sanctificans diem quo ea facienda inchoavit, nec illum quo ea perfecit, ne illis vel faciendis vel factis auctum ejus gaudium videretur; sed eum quo ab ipsis in seipso requievit. Et ipse quidem nunquam ista requie caruit, sed nobis eam per diem septimum ostendit: hinc etiam significans non percipi requiem suam nisi a perfectis, cum ad eam intimandam non deputavit diem, nisi qui perfectionem rerum omnium sequebatur. Nam qui semper est quietus, tunc nobis requievit, cum se requiescere monstravit.

CAPUT XVI. — *Dei requies ab operibus suis in septimo die.*

27. Illud quoque attendendum est, quod Dei requiem, qua de seipso beatus est, nobis insinuari oportebat, ut intelligamus quomodo dicatur etiam requiescere in nobis; quod non dicitur, nisi cum in se requiem præstat et nobis. Requies igitur Dei recte intelligentibus ea est, qua nullius indiget bono: et ideo certa et nobis in illo est, quia et nos beatificamur bono quod ipse est, non ipse bono quod nos sumus. Nam et nos aliquid bonum ab illo sumus, qui fecit omnia bona valde, in quibus fecit et nos. Porro alia res bona præter ipsam nulla est, quam ipse non fecit; ac per hoc nullo præter se alio

bono eget, qui bono quod fecit non eget. Hæc est ejus requies ab omnibus operibus suis quæ fecit. Quibus autem bonis laudabiliter non egeret, si nulla fecisset? Nam etiam sic dici posset nullis egens bonis, non a factis in seipso requiescendo, verum omnino nulla faciendo. Sed bona facere si non posset, nulla esset potentia: si autem posset nec faceret, magna esset invidentia. Quia ergo est omnipotens et bonus, omnia valde bona fecit: quia vero seipso bono perfecte beatus est, a bonis quæ fecit, in seipso requievit, ea scilicet requie a faciendis, nihil aliud quam non factas intelligeretur. Nisi autem diceretur requievisse a factis, non eis egere quæ fecit minus commendaretur.

28. Quo itaque die hoc commendari oportuisset, nisi septimo? Quod sane intelligit quisquis senarii numeri perfectionem, de qua supra locuti sumus, perfectioni creature congruenter adhibitam recolit. Si enim senario numero perficienda fuerat creatura, sicuti perfecta est, eaque requies Dei erat nobis commendanda, qua demonstraretur nec perfectis beatificari creaturis; procul dubio dies erat in hac commendatione sanctificandus qui sequitur sextum, quo erigeremur ad hanc requiem concupiscendam, ut et nos in illo requiescamus.

CAPUT XVII. — *Quies nostra in Deo.*

29. Neque enim similitudo pia est, si velimus ita similes esse Deo, ut et nos ab operibus nostris requiescamus in nobis, sicut ipse requievit in se ab operibus suis. In quodam quippe incommutabili honore requiescere debemus, quod ille nobis est qui nos fecit. Hæc erit igitur summa, minimeque superba, et vere pia requies nostra, ut sicut ipse requievit ab omnibus operibus suis, quia non ei opera sua, sed ipse sibi bonum est, quo beatus est: ita et nos ab omnibus operibus, non tantum nostris, verum etiam ipsius, nonnisi in illo requieturos nos esse speremus; idque desideremus post bona opera nostra, quæ in nobis agnoscimus illius potius esse quam nostra: ut etiam sic post bona opera sua ipse requiescat¹, cum post bona opera quæ ab illo justificati fecerimus, in se nobis requiem præstat. Magnum est enim nobis ab illo exstitisse, sed majus erit in illo requievisse. Sicut ipse non ideo beatus est, quia hæc fecit; sed quia etiam factis non egens, in se potius quam in ipsis requievit. Unde non operis, sed quietis diem sanctificavit; quia non hæc faciendæ, sed eis quæ fecit non egendo, se beatum intimavit.

30. Quid ergo tam humile ac facile effatu, et quid tam sublime atque arduum cogitatu, quam Deus requiescens ab omnibus operibus suis quæ fecit? Et ubi requiescens nisi in seipso, quia beatus nonnisi seipso? Quando, nisi semper? In diebus autem quibus rerum quas condidit consummatio narratur, et ab eis quietis Dei ordo distinguitur, quando, nisi in septimo die, qui earum sequitur perfectionem? A perfectis enim

¹ *Ubi dicitur, in nobis; quod abest a Mss.*

requiescit, qui nec perfectis eget, quo beator esse possit.

CAPUT XVIII.—*Septimus dies cur mane habuerit, non vesperam.*

31. Et quod apud illum quidem, quieti ejus nec mane nec vespera est; quia nec aperitur initio, nec clauditur fine: perfectis autem operibus ejus mane habet et vesperam non habet; perfecta quippe creatura habet quoddam initium suæ conversionis ad quietem Creatoris sui, sed illa non habet finem quasi terminum perfectionis suæ, sicut ea quæ facta sunt. Ac per hoc requies Dei non ipsi Deo, sed rerum ab eo conditarum perfectioni inchoatur, ut in illo incipiat requiescere quod ab illo perficitur, et in eo habere mane; in suo enim genere tanquam vespera terminatum est: sed in Deo vesperam habere jam non potest, quia non erit aliquid illa perfectione perfectius.

32. In illis enim diebus quibus omnia creabantur, vesperam terminum conditæ creaturæ; mane autem initium condendæ alterius accipiebamus. Ac per hoc quinti diei vespera terminus est conditæ quinto die creaturæ: mane autem quod post ipsam vesperam factum est, initium est condendæ sexto die creaturæ; qua condita tanquam ejus terminus facta est vespera. Et quia nihil aliud condendum restiterat, ita post illam vesperam mane factum est, ut non esset initium condendæ alterius creaturæ, sed initium quietis universæ creaturæ in requie Creatoris. Neque enim cælum et terra et omnia quæ in eis sunt, universa scilicet spiritualis corporalisque creatura in seipsis manet; sed utique in illo de quo dictum est, *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. xvii, 28). Quia etsi unaquæque pars potest esse in toto cujus pars est; ipsum tamen totum non est nisi in illo a quo conditum est. Et ideo non absurde intelligitur sexto die completo post ejus vesperam factum mane, non quo significaretur initium condendæ alterius creaturæ, sicut in cæteris; sed quo significaretur initium manendi et quiescendi totius quod conditum est, in illius quiete qui condidit. Quæ quies Deo nec initium habet nec terminum: creaturæ autem habet initium, sed non habet terminum; et ideo septimus dies eidem creaturæ cœpit a mane, sed nullo vespere terminatur.

33. Nam si in cæteris diebus vespera et mane talium temporum vires significant, qualia nunc per hæc quotidiana spatia peraguntur; non video quid prohibuerit et septimum diem vespera, noctenque ejusdem mane concludere, ut similiter diceretur, Et facta est vespera, et factum est mane dies septimus: quando quidem et ipse unus est dierum, qui omnes septena sunt, quorum repetitione menses et anni et sæcula peraguntur; ut mane quod poneretur post vesperam septimi, hoc esset initium octavi diei, de quo jam deinceps silendum fuit, quia idem primus est a quo quem reditur, a quo rursus hebdomadis series ordiatur².

¹ *Editi, Dei. At Mss., Deo. Et mox l. ov. pro, creaturæ autem, habet, creatura, refragantibus cæteris codicibus.*

² *Mss. octo, ordinatur.*

Unde probabilis est istos quidem septem dies, illorum nominibus et numero, alios atque alios sibi met succedentes currere temporalia peragere spatia : illos autem primos sex dies inexperta nobis atque inausitata specie in ipsis rerum conditionibus explicatos ; in quibus et vespera et mane sicut ipsa lux et tenebræ, id est dies et nox, non eam vicissitudinem præbuerunt, quam præbent isti per solis circuitus : quod certe de illis tribus fateri cogimur, qui ante condita luminaria commemorati atque numerati sunt.

34. Ac per hoc qualiscumque in eis vespera et mane fuerit, nullo modo tamen opinandum est, eo mane quod post sexti dici vesperam factum est, initium accepisse requiem Dei; ne temporale aliquod bonum illi æternitati et incommutabilitati accidisse vanitate temeraria suspicemur : sed illam quidem requiem Dei, qua in seipso requiescit, eoque bono beatus est quod ipso sibi est, nec initium eidem ipsi habere nec terminum; consummata autem creaturæ habere initium, eandem requiem Dei. Quoniam rei cuiusque perfectio, non tam in universo cuius pars est, quam in eo a quo est, in quo et ipsum universum est, pro sui generis modulo stabilitur ut quiescat, id est, ut sui momenti ordinem teneat. Ac per hoc ipsa universitas creaturæ, quæ sex diebus consummata est, aliud habet in sua natura¹, aliud in ordine quo in Deo est, non sicut Deus, sed tamen ita ut ei quies propriæ stabilitatis non sit, nisi in illius quiete qui nihil præter se appetit, quo adepto requiescat. Et ideo dum ipse manet in se, quidquid ex illò est retorquet ad se; ut omnis creatura in se habeat naturæ suæ terminum, quo non sit quod ipse est; in illo autem quietis locum, quo servet quod ipsa est. Scio quod non propriè dixerim locum; nam propriè dicitur in spatiis quæ corporibus occupantur : sed quia et ipsa corpora non manent in loco, nisi quo sui ponderis tanquam appetitu perveniunt, ut eo comperto requiescant; ideo non incongruenter a corporalibus ad spiritualia verbum transfertur, ut dicatur locus, cum res ipsa plurimum distet.

35. Initium ergo creaturæ in quiete Creatoris illo mane significatum arbitror, quod factum est post vesperam sexti diei; non enim posset in illo nisi perfecta requiescere: proinde sexto die consummatis omnibus, factaque vespera, factum est et mane, quo inciperet consummata creatura in illo a quo facta est requiescere. Quid initio Deum in seipso requiescentem, ubi et ipsa requiescere posset invenit, tanto stabilius atque firmitus, quanto ipsa illius, non ille hujus eguit ad quietem suam. Sed quoniam quidquid erit universa creatura quibuslibet mutationibus suis, non utique nihil erit, ideo creatura universa in Creatore suo semper manebit; ac per hoc post illud mane nulla deinde vespera fuit.

36. Hoc diximus², cur septimus dies, in quo requie-

¹ Mss. quatuor, consummata est in natura sua, aliud habet in natura sua.

² Editti, est, diximus, addunt, ut intelligatur; quæ verbo omittunt Mss. omnes.

vit Deus ab omnibus operibus suis, mane habuerit post vesperam sexti, vesperam vero non habuerit.

CAPUT XIX. — *Alia ratio qua intelligitur septimus dies habuisse mane sine vespera.*

Est aliud quod de hac re magis proprie atque melius possit, quantum existimo, intelligi, sed aliquanto difficilius explicari; ut non creaturæ, sed etiam sibi requies Dei septimo die¹ mane habuerit sine vespera, id est initium sine termino. Si enim ita diceretur, Requievit Deus in die septimo, nec adderetur, Ab omnibus operibus suis quæ fecit, frustra hujus quietis initium quæreremus. Non enim incipit Deus requiescere, cuius requies sine initio, sine termino sempiterna est. Sed quoniam ab omnibus operibus suis quæ fecit, eis non egendo, requievit, intelligitur requies quidem Dei nec coepta nec terminata; requies autem ejus ab omnibus operibus suis quæ fecit, ex eo coepta est ex quo illa perfecit. Neque enim operibus suis non egendo requievisset, prius quam essent, quibus nec perfectis eguisset; et quia eis omnino nunquam eguit, nec ista beatitudo qua non eis eget, tanquam proficiendo perficietur, ideo septimo diei nulla vespera accessit.

CAPUT XX. — *Dies septimus an creatus.*

37. Sed plane quæri potest, dignaque consideratione movet, quomodo intelligatur in seipso Deus requievisse ab omnibus operibus suis quæ fecit; cum scriptum sit, *Et requievit Deus in die septimo*. Non enim dictum est, In seipso; sed, *in die septimo*. Quid est ergo dies septimus? utrum creatura est aliqua, an temporis tantummodo spatium? Sed etiam temporis spatium creaturæ temporali concreatum est; ac per hoc et ipsum sine dubio creatura est. Neque enim ulla tempora vel sunt, vel esse potuerunt, vel poterunt, quorum Deus non sit creator: ac per hoc et istum septimum diem, si tempus est, quis creavit, nisi omnium temporum creator? Sed illi sex dies cum quibus vel in quibus creaturis creati sint, superior Scripturæ sanctæ sermo indicat. Quocirca in his diebus septem, quorum species nota nobis est, qui re quidem ipsa prætereunt, sed aliis succedentibus nomina sua quodammodo tradunt, ut illi sex dies nominentur; novimus eorum primi quando creati sunt: septimum autem diem, qui nomine sabbati nuncupatur, quando Deus creaverit, non videmus. In ipso quippe die non fecit aliquid, imo ab eis quæ sex diebus fecerat, in eodem septimo requievit. Quomodo ergo requievit in die quem non creavit? Aut quomodo eum post sex dies continuo creavit, cum sexto die consummaverit omnia quæ creavit, nec aliquid septimo die creaverit, sed in eo potius ab omnibus quæ creaverat, requieverit? An unum tantummodo diem creavit Deus, ut ejus repetitione multi, qui dicuntur dies, præterirent atque transcurrerent; nec opus erat ut septimum diem crearet, quia illius quem creaverat, septima repetitio hunc utique faciebat? Lucem quippe de qua scriptum est, *Et dixit*

¹ Sic Mss. At excusi, prætermissa voce Dei, ferunt, *requies septimi diei*.

Deus, Fiat lux; et facta est lux (Gen. 1, 3), discrevit a tenebris, eamque vocavit diem, et tenebras vocavit noctem. Tunc itaque Deus diem fecit, cujus repetitionem Scriptura appellat secundum diem, deinde tertium, et usque ad sextum, quo consummavit Deus opera sua: atque inde illius dici primitus creati septima repetitio septimi diei nomen accepit, in quo requievit Deus. Ac per hoc nulla creatura est septimus dies, nisi eadem ipsa septies rediens, quæ condita est, quando vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.

CAPUT XXI. — *De luce quæ ante luminaria fuit ad vicissitudinem diei et noctis.*

38. Rursus ergo ad eam questionem relabimur, de qua in primo libro exiisse videbamus; ut item quæramus quomodo circuire potuerit lux ad exhibendam diurnam nocturnamque vicissitudinem, non solum antequam cæli luminaria, sed antequam ipsum cælum quod firmamentum appellatum est, factum esset, antequam denique ulla species terræ vel maris, quæ circuitum lucis admitteret, sequente nocte unde illa transisset. Cujus questionis difficultate compulsi, ausi sumus disceptationem nostram quasi ad hanc terminare sententiam, ut diceremus illam lucem quæ primitus facta est, conformationem esse creaturæ spiritualis; noctem vero, adhuc formandam in reliquis operibus rerum materiem, quæ fuerat instituta, cum in principio fecit Deus cælum et terram, antequam verbo faceret diem¹. Sed nunc diei septimi consideratione commotum, facilius est ut nos ignorare fateamur, quod remotum est a sensibus nostris, quoniam modo lux illa quæ dies appellata est, vel circuitu suo, vel contractione et emissionem, si corporalis est, vices diurnas nocturnasque peregerit, vel si spiritualis est, condendis creaturis omnibus presentata sit, suaque ipsa presentia diem, noctem vero absentia, vesperam initio absentia, mane initio presentia fecerit; quam ut in re aperta contra divinæ Scripturæ verba conemur, dicendo aliud esse diem septimum, quam illius diei quem fecit Deus septimam repetitionem. Alioquin aut non creavit Deus septimum diem, aut aliquid creavit post illos sex dies, id est ipsam diem septimum; falsumque erit quod scriptum est, in sexto die consummasse omnia opera sua, et in septimo requievisse ab omnibus operibus suis. Quod utique quoniam falsum esse non potest, restat ut presentia lucis illius, quem diem Deus fecit, per omnia opera ejus repetita sit, quoties dies nominatus est, et in ipso septimo in quo requievit ab operibus suis.

CAPUT XXII. — *Lux spiritualis quomodo diei et noctis vicissitudinem exhibuisse intelligitur.*

39. Sed quoniam lux corporalis, antequam fieret cælum, quod firmamentum vocatur, in quo etiam luminaria facta sunt, quo circuitu vel quo processu et recessu vices diei et noctis exhibere potuerit, non invenimus; istam questionem relinquere non debemus sine aliqua nostræ prolacione sententia: ut si lux illa quæ primitus creata est, non corporalis sed spiritualis est, sicut post tenebras facta est ubi intelligitur a

¹ Illi addunt hic, in quo requievit; quod abest a Mss.

sua quadam informitate ad Creatorem conversa atque formata; ita et post vesperam fiat mane, cum post cognitionem suæ propriæ naturæ, qua non est quod Deus, refert se ad laudandam lucem, quod ipse Deus est, cujus contemplatione formatur. Et quia cæteræ creaturæ, quæ infra ipsam sunt, sine cognitione ejus non sunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut ejus repetitione fiant tot dies, quoties distinguuntur rerum genera creaturarum, perfectione senarii numeri terminanda: ut vespera primi diei sit etiam sui cognitio¹, non se esse quod Deus est; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus, et inchoatur secundus, conversio sit ejus, qua id quod creata est, ad laudem referat Creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creaturæ quæ post ipsam sit, hoc est firmamenti: quod in ejus cognitione sit prius cum dicitur, *Et sic est factum*; deinde in natura ipsius firmamenti, quod conditur, cum additur etiam postea, jam dicto, *Et sic est factum, Et fecit Deus firmamentum*. Deinde sit vespera illius lucis, cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa ejus natura cognoscit: quæ cognitio quoniam minor est, recte vesperæ nomine significatur. Postquam sit mane, quo concluditur secundus dies, et incipit tertius: in quo itidem mane conversio est lucis hujus, id est diei hujus ad laudandum Deum, quod operatus sit firmamentum, et percipiendam de Verbo ejus cognitionem creaturæ, quæ condenda est post firmamentum. Ac per hoc cum dicit Deus, *Congregetur aqua quæ est sub cælo, in collectionem unam et appareat arida*, cognoscit hoc illa lux in Verbo Dei quo id dicitur; et ideo sequitur, *Et sic est factum*, hæc est in ejus cognitione ex Verbo Dei: deinde cum additur, *Et congregata est aqua*, etc. (Gen., 1, 9, 10), cum jam dictum esset, *Et sic factum est*, in suo genere ipsa creatura sit; quæ item cum in suo genere facta cognoscitur ab ea luce, quæ jam in Verbo Dei faciendam cognoverat, sit tertio vespera: et inde hoc modo cætera usque ad mane post vesperam sexti diei.

CAPUT XXIII. — *Cognitio rerum in verbo Dei et in seipsis.*

40. Multum quippe interest inter cognitionem rei cujusque in Verbo Dei, et cognitionem ejus in natura ejus; ut illud merito ad diem pertineat, hoc ad vesperam. In comparatione enim lucis illius quæ in Verbo Dei conspicitur, omnis cognitio qua creaturam quamlibet in seipsa novimus, non immerito nox dici potest: quæ rursus tantum differt ab errore vel ignorantia eorum qui nec ipsam creaturam sciunt, ut in ejus comparatione non incongrue dicatur dies. Sicut ipsa vita fidelium quæ in hac carne atque in hoc sæculo ducitur, in comparatione vitæ infidelis atque impiæ non irrationabiliter lux et dies appellatur, dicente Apostolo, *Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* (Ephes. 5, 8); et illud, *Abjiciamus opera tenebrarum, et induamus nos arma lucis; sicut in die honeste ambulemus* (Rom. XIII, 12, 13): qui tamen

¹ Locus ad Mss. emendatus; in quo scilicet excusi habuerunt, *cognitione*, pauloque post, *conversio fit ejus*.

dies nisi rursus in comparatione illius diei quo æqualis Angelis facti videmus Deum sicuti est, ipse quoque nox esset; non hic prophetiæ lucerna indigeremus: unde apostolus Petrus dicit, *Habemus certiores propheticum sermonem, cui bene facitis intendentes sicut lucernæ lucenti¹ in obscuro loco, donec dies luceat, et lucifer oriatur in cordibus vestris* (II Petr. 1, 19).

CAPUT XXIV. — *Scientia Angelorum.*

41. Quapropter cum sancti Angeli, quibus post resurrectionem cœquabimur (*Math. xxii, 30*), si viam (quod nobis Christus factus est) usque in finem tenuerimus, scilicet videant faciem Dei, Verboque ejus unigenito Filio sicut Patri æqualis est perficiantur, in quibus prima omnium creata est sapientia; procul dubio universam creaturam, in qua ipsi sunt principaliter conditi, in ipso Verbo Dei prius noverunt, in quo sunt omnium, etiam quæ temporaliter facta sunt, æternæ rationes, tanquam in eo per quod facta sunt omnia: ac deinde in ipsa creatura, quam sic noverunt tanquam infra despicientes, eamque referentes ad illius laudem, in cujus incommutabili veritate rationes secundum quas facta est, principaliter vident. Ibi ergo tanquam per diem, unde et concordissima unitas eorum ejusdem veritatis participatione dies est primitus creatus; hic autem tanquam per vesperam: sed continuo fit mane (quod in omnibus sex diebus animadverti potest), quia non remanet angelica scientia in eo quod creatum est, quin hoc continuo referat ad ejus laudem atque charitatem², in quo id non factum esse, sed faciendum fuisse cognoscitur; in qua veritate stando dies est. Nam si vel ad seipsam naturam angelicam converteretur, seque amplius delectaretur, quam illo cujus participatione beata est; intumescens superbia caderet, sicut diabolus: de quo suo loco loquendum est, cum de serpente hominis seductore sermo debitus flagitabitur.

CAPUT XXV. — *Cur sex diebus non addatur nox.*

42. Quia ergo Angeli creaturam in ea ipsa creatura sic sciunt, ut ei scientiæ electione ac dilectione præponant quod eam sciunt in Veritate, per quam facta sunt omnia, participes ejus effecti; ideo per omnes sex dies non nominatur nox, sed post vesperam et mane dies unus: item post vesperam et mane dies secundus; deinde post vesperam et mane dies tertius: ac sic usque in mane sexti diei, unde incipit septimus quietis Dei, quamvis cum suis noctibus, dies tamen non noctes narrantur. Tunc enim nox ad diem pertinet, non dies ad noctem, cum sublimes et sancti Angeli id quod creaturam in ipsa creatura noverunt, referunt ad illius honorem et amorem, in quo æternas rationes quibus creati est contemplantur; eaque concordissima contemplatione sunt unus dies, quem fecit Dominus, cui conjungetur Ecclesia de hac peregrinatione liberata, ut et nos exultemus et jucundemur in eo (*Psal. cxvii, 24*).

¹ Mss. omittunt, *lucenti*.

² In cœlis, *charitatem*. In quinque Mss., *charitatem*: hanc lectionem confirmat quod rursus, u. 42 dicitur, *referunt ad illius honorem et amorem*.

CAPUT XXVI. — *Numerus dierum quomodo accipiendus.*

43. Hujus ergo diei, cujus et vespera et mane secundum supra dictam rationem accipi potest, sexta repetitione consummata est universa creatura; factumque est mane, quo finiretur sextus dies; et unde inciperet septimus vesperam non habiturus, quia Dei requies non est creatura: quæ cum per dies cæteros conderetur, aliter in seipsa facta cognoscebatur, quam in illo in cujus veritate facienda videbatur, cujus cognitionis quasi decolor species vesperam faciebat. Non itaque jam forma ipsius operis dies, et terminus vespera, et alterius operis initium mane, in hac rerum conditarum narratione debet intelligi; ne cogamur contra Scripturam dicere, præter sex dies conditam diei septimi creaturam, aut ipsum diem septimum nullam esse creaturam: sed dies ille quem fecit Deus, per opera ejus ipse repetitur, non circuitu corporali, sed cognitione spirituali, cum beata illa societas Angelorum et primitus contemplantur in Verbo Dei, quo dicit Deus, *Fiat*; atque ideo prius in ejus cognitione fit, cum dicitur, *Et sic est factum*; et postea rem ipsam factam, in ea ipsa cognoscit, quod significatur facta vespera; et eam deinde cognitionem rei factæ ad illius veritatis laudem refert, ubi rationem viderat faciendæ, quod significatur facto mane. Ac sic per omnes illos dies unus est dies, non istorum dierum consuetudine intelligendus, quos videmus solis circuitu determinari atque numerari; sed alio quodam modo, a quo et illi tres dies, qui ante conditionem istorum luminarium commemorati sunt, alieni esse non possunt. Is enim modus non usque ad diem quartum, ut inde jam istos usitates cogitarem, sed usque ad sextum septimumque perductus est; ut longe aliter accipiendus sit dies et nox, inter quæ duo divisit Deus, et aliter iste dies et nox, inter quæ dixit ut dividant luminaria quæ creavit, cum ait, *Et dividant inter diem et noctem* (*Gen. 1, 14*). Tunc enim hunc diem condidit, cum condidit solem, cujus præsentia eundem exhibet diem: ille autem dies primitus conditus jam triduum peregerat, cum hæc luminaria illius diei quarta repetitione creata sunt.

CAPUT XXVII. — *Usitati dies hebdomadæ longe disparcs septem diebus Geneseos.*

44. Quapropter quod illum diem vel illos dies, qui ejus repetitione numerati sunt, in hac nostra mortalitate terrena experiri ac sentire non possumus, et si quid ad eos intelligendos conari possumus, non debemus temerariam præcipitare sententiam, tanquam de his aliud sentiri congruentius probabiliusque non possit; istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomadam, cujus cursu et recursu tempora rapiuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus.

CAPUT XXVIII. — *Interpretatio data de luce et die spirituali non existimetur impropria et figurata.*

45. Nec quiquam arbitretur, illud quod dixi de

luce spirituali, et de condito die spirituali et angelica creatura, et de contemplatione quam habet in Verbo Dei, et de cognitione qua in seipsa creatura cognoscitur, et ejusque relatione ad laudem incommutabilis veritatis, ubi prius ratio videbatur rei faciendæ, quæ cognita est facta; non jam proprie, sed quasi figurate atque allegorice convenire ad intelligendum diem et vesperam et mane: sed aliter quidem quam in hac consuetudine quotidianæ lucis hujus et corporalis; non tamen tanquam hic proprie, ibi figurate. Ubi enim melior et certior lux, ibi verior etiam dies: cur ergo non et verior vespera et verius mane? Nam si in istis diebus habet quamdam declinationem suam lux in occasum, quam vespere nomine nuncupamus, et ad ortum iterum reditum, quod mane dicimus; cur et illic vesperam non dicamus, cum a contemplatione Creatoris creatura despicitur¹, et mane cum a cognitione creaturæ in laudem Creatoris assurgitur? Neque enim et Christus sic dicitur lux (Joan. viii, 12), quomodo dicitur lapis (Act. iv, 11); sed illud proprie, hoc utique figurate. Quisquis ergo non eam quam pro nostro modulo vel indagare vel putare potuimus, sed aliam requirit in illorum dierum enumeratione sententiam, quæ non in prophetia figurate, sed in hac creaturarum conditione proprie meliusque possit intelligi; querat, et divinitus adjutus inveniat. Fieri enim potest ut etiam ego aliam his divinæ Scripturæ verbis congruentiorem fortassis inveniam. Neque enim ita hanc confirmo, ut aliam quæ præponenda sit, inveniri non posse contendam, sicut confirmo requiem Dei Scripturam sanctam, non quasi post lassitudinem vel curæ molestiam, nobis insinuare voluisse.

CAPUT XXIX. — *In angelica cognitione dies, vespera et mane.*

46. Quamobrem potest aliquis fortasse mecum disputando certare, ut dicat sublimium cælorum Angelos non alternatim contueri, primo rationes creaturarum incommutabiliter in Verbi Dei incommutabili veritate, ac deinde ipsas creaturas, et tertio earum etiam in seipsis cognitionem ad laudem referre Creatoris; sed eorum mentem mirabilis facilitate hæc omnia simul posse. Numquid tamen dicet, aut si quisquam dixerit audiendus est, illam cælestem in Angelorum millibus civitatem, aut non contemplari Creatoris æternitatem, aut mutabilitatem ignorare creaturæ, aut ex ejus quoque inferiore quadam cognitione non laudare Creatorem? Simul hoc totum possint, simul hoc totum faciant; possunt tamen et faciunt. Simul ergo habent et diem, et vesperam, et mane.

CAPUT XXX. — *Nihilo ignobilior angelica scientia, licet in hac sit vespera et mane.*

47. Neque enim verendum est ne forte qui est idoneus jam illa sentire, ideo non putet hoc ibi posse fieri, quia in his diebus, qui solis hujus circuitu peraguntur, fieri non potest. Et hoc quidem non potest eisdem partibus terræ: universum autem mundum

¹ Bigotianus codex, *despicitur*. Alii, *despicitur*; quasi deorsum aspicitur, uti usurpat Augustinus supra, n. 41, et lib. 2, n. 17; et Virgil. *Aeneid* lib. 1, v. 228: *despicens mare veltolum, terrasque jacentes.*

quis non videat, si attendere velit, et diem ubi sol est, et noctem ubi non est, et vesperam unde discedit, et mane quo accedit, simul habere? Sed nos plane in terris hæc omnia simul habere non possumus: nec ideo tamen istam terrenam conditionem lucisque corporeæ temporalem localemque circuitum illi patriæ spirituali coequare debemus, ubi semper est dies in contemplatione incommutabilis veritatis, semper vespera in cognitione in seipsa creaturæ, semper mane etiam ex hac cognitione in laude Creatoris. Quia non ibi abscessu lucis superioris, sed inferioris cognitionis distinctione sit vespera; nec mane tanquam nocti ignorantie scientia matutina succedat, sed quod vespertinam etiam cognitionem in gloriam conditoris attollat. Denique et ille, nocte non nominata, *Vespere*, inquit, *et mane, et meridie enarrabo et annuntiabo*; et *exaudies vocem meam* (Psal. lrv, 18): hic fortasse per temporum vices, sed tamen, quantum puto, significans quid sine temporum vicibus ageretur in patria, cui ejus peregrinatio suspirabat.

CAPUT XXXI. — *Initio creationis rerum quomodo non simul dies, vespera et mane in angelica cognitione.*

48. Sed numquid si jam nunc simul ista omnia gerit atque habet angelica illa societas et unitas dici, quem primitus condidit Deus, tunc etiam cum hæc condereatur simul hæc habuit? Nonne per omnes sex dies, cum ea quæ per singulos Deo condere placuit, condereatur, primo hæc accipiebat in Verbo Dei, ut in ejus notitia primitus fierent, cum dicebatur, *Et sic est factum*; deinde cum facta essent, in sua propria natura qua sunt, Deoque placuissent quia bona sunt, tunc itidem ea cognoscebat alia quadam inferiore cognitione, quæ nomine vespere significata est; ac deinde facta vespera fiebat mane, cum de suo Deus opere laudaretur, et alterius creaturæ quæ deinceps faciendæ erat, ex Dei Verbo notitia, priusquam fieret, acciperetur? Non ergo tunc simul omnia, et dies et vespera et mane; sed singillatim, per ordinem quem Scriptura commemorat.

CAPUT XXXII. — *Si tunc ista omnia simul in Angelorum scientia, saltem non sine quodam ordine fuerunt.*

49. An etiam tunc simul omnia, quia non secundum temporum moras, sicut sunt dies isti, cum oritur et occidit sol, et in locum suum redit, ut rursus oritur; sed secundum potentiam spirituales mentis angelicæ, cuncta quæ voluerit simul notitia facillima comprehendentem? Nec ideo tamen sine ordine, quo apparet connexio præcedentium sequentiumque causarum. Neque enim cognitio fieri potest, nisi cognoscenda præcedant; quæ item priora sunt in Verbo, per quod facta sunt omnia, quam in iis quæ facta sunt omnibus. Mens itaque humana prius hæc quæ facta sunt, per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanæ modulo capit: et deinde querit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia ejus, per ea

quæ facta sunt, intellecta conspiceret (*Rom. i, 20*). Quod quanta tarditate ac difficultate agat, et quanta temporis mora propter corpus corruptibile quod aggravat animam (*Sap. ix, 15*), etiam quæ ferventissimo studio rapitur ut instanter ac perseveranter hoc agat, quis ignorat? Mens vero angelica pura charitate inhaerens Verbo Dei, posteaquam illo ordine creata est, ut præcederet cætera, prius ea vidit in Verbo Dei faciendâ, quam facta sunt; ac sic prius in ejus se habent cognitione, cum Deus dicebat ut fierent, quam in sua propria natura: quæ itidem facta in eis ipsis etiam cognovit, minore utique notitia, quæ vespera dicta est. Quam notitiam sane præcedebant quæ se habent; quia præcedit cognitionem quicquid cognosci potest. Nisi enim prius sit quod cognoscatur, cognosci non potest. Post hoc si eo modo sibi placeret, ut amplius seipsa quam Creatore suo delectaretur, non fieret manere, id est non de sua cognitione in laudem Creatoris assurgeret. Cum vero factum est mane¹, faciendum erat aliud et cognoscendum Deo dicente, *Fiat*; ut prius itidem fieret in cognitione mentis angelicæ, et posset rursus dici, *Et sic est factum*; ac deinde in natura propria, ubi subsequente vespera nosceretur.

50. Ac per hoc etiamsi nulla hic morarum temporalium sicut intervalla, præcessit tamen ratio condendæ creaturæ in Verbo Dei, cum dixit, *Fiat lux*; et secuta est ipsa lux qua angelica mens formata est, atque in sua natura facta est, non autem alibi sequebatur ut fieret: et ideo non prius dictum est, *Et sic est factum*, et postea dictum, *Et fecit Deus lucem*; sed continuo post Verbum Dei facta est lux, adhæsitque creati luci lux creata, videns illam et se in illa, id est rationem qua facta est. Vidit etiam se in se, id est, distante² quod factum est ab eo qui fecit. Et ideo cum placuisset Deo factum, videnti quia bonum est, et divisa esset lux a tenebris, et vocata lux dies, et tenebræ nox; facta est et vespera: quia necessaria erat et ista cognitio, qua distingueretur a Creatore creatura, aliter in seipsa cognita quam in illo; atque inde mane ad aliud præcognoscendum, quod fuerat Verbo Dei faciendum, prius in cognitione mentis angelicæ, deinde in natura ipsius firmamenti. Et ideo dixit Deus, *Fiat firmamentum*; et sic est factum, in cognitione creaturæ spiritualis, hoc priusquam fieret in eo ipso prænoscentis. Deinde *fecit Deus firmamentum*; iam utique ipsam firmamenti naturam, cujus minor esset tanquam vespertina cognitio: ac sic usque ad omnium operum finem, et usque ad requiem Dei, quæ non habet vesperam, quia non est facta sicut creatura, ut posset etiam ipsius geminari cognitio, tanquam prior et major in Verbo Dei sicut in die, et posterior ac minor in seipsa sicut in vespera.

CAPUT XXXIII. — *An simul omnia, an per intervalla dierum condita fuerint.*

51. Sed si omnia mens simul angelica potest, quæ singillatim per ordinem connexarum causarum sermo

distinguit; numquid etiam quæ se habent, velut ipsum firmamentum, velut aquarum congregatio, speciesque terrarum nudata, velut fruticum et arborum germinatio, luminariam et siderum conformatio, aquatilia terrestriaque animantia simul omnia facta sunt? an non potius per intervalla temporum secundum præfinitos dies? An forte non sicut ea secundum motus eorum naturales nunc experimur, ita etiam cum primitus instituta sunt cogitare debemus; sed secundum mirabilem atque ineffabilem virtutem Sapientiæ Dei, quæ attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (*Sap. viii, 1*)? Neque enim et ipsa gradibus attingit, aut tanquam gressibus pervenit. Quapropter quam facilis ei efficacissimus motus est, tam facile Deus condidit omnia; quoniam per illam sunt condita: ut hoc quod nunc videmus temporalibus intervallis ea moveri ad peragenda quæ suo cuique generi competunt, ex illis insitis rationibus veniat, quas tanquam seminaliter sparsit Deus in actu condendi, cum dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt (*Psal. xxxiii, 9*).

52. Non itaque tarde institutum est, ut essent tarda quæ tarda sunt; nec ea mora condita sunt sæcula, qua transcurrunt. Illos enim numeros tempora peragunt, quos cum crearentur, non temporaliter acceperunt. Alioquin si rerum naturales motiones, dierumque istorum, quos novimus, usitata spatia, cum hæc primitus Verbo Dei facta sunt, cogitemus; non uno die opus erat, sed pluribus, ut ea quæ radicibus pululant, terramque vestiant, subter primitus germinarent; deinde certo numero dierum pro suo quoque genere in auras erumperent, etiam si hoc usque fieret, quod de creata natura eorum die uno, id est tertio, factum Scriptura narravit. Deinde quot diebus opus erat, ut aves volarent, si a suis primordiis existentes, ad plumas et pennas per naturæ suæ numeros pervenerunt? An forte ova tantum creata erant, cum quinto die dictum est quod ejecerint aquæ omne volatile pennatum secundum suum genus? Aut si propterea recte hoc dici potuit, quia in illo humore ovorum jam erant omnia, quæ per numeros certos dierum coalescent, et explicantur quodammodo, quia inerat jam ipsæ numerosæ rationes incorporaliter corporeis rebus intextæ; cur non et ante ova id ipsum recte dici potuerit, cum jam eadem rationes in elemento humido fierent, quibus alites per temporales sui cuiusque generis moras oriri et perfici possent? De quo enim Creatore Scriptura ista narravit, quod sex diebus consummaverit omnia opera sua, de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul (*Eccli. xviii, 1*). Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul. Quid ergo opus erat sex dies tam distincte dispositæque narrari? Quia scilicet ii qui non possunt videre quod dictum est, *Creavit omnia simul*, nisi cum eis sermo tardius incedat; ad id quo eos ducit, pervenire non possunt.

¹ Abest, mane, a Jberisque et mellioris notæ Mss.

² sorbonicus Ms. distans.

CAPUT XXXIV. — *Omnia et simul facta, et nihilominus per sex dies facta.*

53. Quomodo ergo dicimus sexties repetitam lucis illius presentiam per angelicam cognitionem a vespera ad mane; cum ipsa tria simul, id est et diem et vesperam et mane, semel ei habere suffecerit: cum simul universam creaturam, sicut simul facta est, et in primis atque incommutabilibus rationibus, per quas condita est, contempleretur propter diem, et in ejus ipsius natura cognosceret propter vesperam, et Creatorem ex ipsa etiam inferiore cognitione propter mane laudaret? Aut quomodo precedebat mane, ut in Verbo cognosceret quid esset Deo postea faciendum, idipsum etiam consequenter vesperae cognitura, si prius et posterius nihil factum est, quia simul omnia facta sunt? Ino vero et prius atque posterius per sex dies quae commemorata sunt facta sunt, et simul omnia facta sunt: quia et haec Scriptura, quae per memoratos dies narrat opera Dei, et illa quae simul eum dicit fecisse omnia, verax est; et utraque una est, quia uno S. iritu veritatis inspirante conscripta est.

54. Sed in his rebus, in quibus quid prius sit vel posterius, intervalia temporum non demonstrant, quamvis utramque dici possit, id est simul, et prius et posterius, facillius tamen intelligitur quod dicitur simul, quam quod prius atque posterius: velut cum solem intuemur orientem, certo manifestum est quod ad eum acies nostra pervenire non posset, nisi transiret totum aeris coelique spatium, quod inter nos et ipsum est; hoc autem cujus longinquitatis sit, quis aestimare sufficit? Nec utique perveniret eadem acies vel radius oculorum nostrorum ad transcendendum aërem qui est super mare, nisi prius transisset eum qui est super terram, in qualibet mediterranea regione simus, ab eo loco ubi sumus usque ad litus maris. Deinde si ad eandem lineam continentis nostri adhuc post mare terrae adjacent, eum quoque aërem qui super illas transmarinas terras est, transire acies nostra non potest, nisi prius peracto spatio aeris illius qui super mare quod prius occurrit, extenditur. Faciamus jam post illas transmarinas terras nonnisi Oceanum remanere; numquid et aërem qui super Oceanum diffunditur, potest transire acies nostra, nisi prius transierit quidquid aeris citra Oceanum supra terram est? Oceani autem magnitudo incomparabilis perhibetur; sed quantacumque sit, prius oportet aërem qui supra est, transeant radii nostrorum oculorum; et postea quidquid ultra est; tum demum ad solem perveniant, quem videmus. Nam igitur quia toties hic diximus, Prius, et postea, ideo non simul omnia uno ictu transit noster obtutus? Si enim clausis oculis faciem contra visuri solem ponamus, nonne mox ut eos aperuerimus, ibi potius aciem nostram nos invenisse, quam illuc eam perduxisse putabimus;

ita ut nec ipsi oculi prius aperti fuisse videantur, quam illa quo intenderat pervenisse¹? Et certe iste corporeae lucis est radius, emicans ex oculis nostris, et tam longe posita tanta celeritate contingens, ut aestimari compararique non possit. Nempe hic et illa: omnia tam simpla immensaque spatia simul uno ictu transiri manifestum est, et quod prius posteriusque transeatur, nihilo minus certum est.

55. Merito resurrectionis nostrae celeritatem cum exprimere vellet Apostolus, in ictu oculi dixit fieri (1 Cor. xv, 52). Neque enim aliquid in rerum corporearum motibus vel ictibus potest celerius inveniri. Quid si oculorum carnalium acies celeritate tantum potest, quid mentis acies vel humanae? quanto magis angelicae? Quid jam de ipsius summæ Dei Sapientiae celeritate dicatur, quae attingit ubique propter suam munditiam, et nihil inquinatum in eam incurrit (Sap. vii, 24)? In his ergo quae simul facta sunt, nemo videt quid prius posteriusve fieri debuerit, nisi in illa Sapientia, per quam facta sunt omnia per ordinem simul.

CAPUT XXXV. — *Conclusio de diebus Genesios.*

56. Dies ergo ille quem Deus primitus fecit, si spiritualis rationalisque creatura est, id est Angelorum supercelestium atque Virtutum, presentatus est omnibus operibus Dei hoc ordine presentiae, quo ordine scientiae², qua et in Verbo Dei facienda praenosceret, et in creatura facta cognosceret, non per intervallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in connexionem creaturarum, in efficacia vero Creatoris omnia simul. Sic enim fecit quae futura essent, ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo facta currerent tempora. Ac per hoc isti dies septem, quos lux corporis caelestis circumeundo explicat atque replicat, secundum quamdam umbram significationis admonent nos quaerere illos dies, in quibus lux creata spiritualis omnibus operibus Dei per aenariam numeri perfectionem presentari potuerit; atque inde septimam³ requiem Dei mane habere, et vesperam non habere: ut non sit hoc Deo requievisse in die septimo, tanquam ipso die septimo egerit ad requiem suam; sed quod in conspectu Angelorum suorum requieverit ab omnibus operibus suis quae fecit, non utique nisi in seipso, qui factus non est; id est, ut creatura ejus angelica, quae cognoscendis omnibus operibus ejus in ipso et in illis, tanquam dies cum vespera presentata est, nihil post omnia valde bona opera ejus melius cognosceret, quam illum ab omnibus in seipso requiescere, nullo eorum egentem quo sit beator.

¹ Am. et Fr., *quam illo quo intenderant pervenisse*. Lov., *pervenissent*. Al. Ms., *quam illa quo intenderat* (scilicet, oculorum acies) *pervenisset*.

² Mss. aliquot, *praescientia*.

³ Mss. non pauci, *inde in septimam*. Unus aut alter, *habet in septima*.

LIBER QUINTUS.

De eo quod scriptum est in cap. 2 Genesios, vers. 4: *Hic est liber creaturæ cæli, etc.*, usque ad illud, vers. 6: *Fons autem ascendebat de terra, etc.*

CAPUT PRIMUM. — *Sex vel septem Genesis dies unius diei repetitione numerari potuisse.*

1. *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri, antequam esset super terram, et omne fenum agri, antequam exortum est. Non enim pluerat super terram Deus: et homo non erat qui operaretur terram. Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ.* Nunc certe firmior sit illa sententia qua intelligitur unum diem fecisse Deum, unde jam illi sex vel septem dies unius hujus repetitione numerari potuerint; quandoquidem apertius sancta Scriptura jam dicit, concludens quodammodo cuncta quæ ab initio usque ad hunc locum dixerat, atque infert, *Hic est liber creaturæ vel facturæ cæli et terræ, cum factus est dies.* Neque enim quisquam dicitur esse cælum et terram hic ita commemorata, sicut dictum erat antequam conditus insinuaretur dies, *In principio fecit Deus cælum et terram (Gen. 1, 1).* Illud enim si eo modo intelligitur, ut aliquid Deus fecerit sine die, priusquam faceret diem, qua ratione id possit accipi, suo loco dixi, quod dicendum putavi, nulli intercludens melius intelligendi licentiam. Nunc autem, *Hic est, inquit, liber creaturæ cæli et terræ, cum factus est dies:* satis, ut opinor, ostendens, non hic se ita commemorasse cælum et terram, sicut in principio antequam fieret dies, cum tenebræ essent super abyssum; sed quomodo factum est cælum et terra, cum factus est dies, id est jam formatis atque distinctis partibus et generibus rerum, quibus universa creatura disposita atque composita reddit hanc speciem quæ mundus vocatur.

2. Illud hic ergo cælum commemoratum est, quod cum creasset Deus, firmamentum vocavit, cum omnibus quæ in illo sunt; et ea terra, quæ cum abyssum obtinet locum, cum omnibus quæ in ea sunt. Sequitur enim et adjungit, *Fecit Deus cælum et terram;* ut cæli et terræ nomine et præmisso antequam factum diem commemoraret, et repetito cum commemorasset, non sinat suspicari, ita se nunc cælum et terram nominasse, sicut in principio antequam esset creatus dies. Sic enim verba contexuit, *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram:* ut si quisquam velit sic intelligere quod superius positum est, *liber creaturæ cæli et terræ,* quemadmodum dictum est, *In principio fecit Deus cælum et terram,* priusquam conderet diem, quia prius et hic commemorata sunt cælum et terra, et postea factus dies; corrigatur subsequentibus verbis: quia et post commemoratum factum diem, rursus cæli et terræ nomen adjunctum est.

3. Quamquam et hoc quod positum est, *cum,* et sic adjunctum, *factus est dies,* cuius contentioso extor-

queat alium esse intellectum non posse. Si enim ita esset interpositum, ut diceretur, *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, factus est dies, fecit Deus cælum et terram;* quisquam forte arbitraretur librum creaturæ cæli et terræ sic appellatum, quomodo appellatum est in principio cælum et terra, ante conditum diem; ac deinde subjunctum, *factus est dies,* sicut ibi postea narratum est, quod Deus fecerit diem: inde continuo rursus dictum, *Fecit Deus cælum et terram:* tanquam sic jam quemadmodum hæc facta sunt post conditum diem. Sed quia ita interpositum est ut dicereetur, *cum factus est dies;* sive hoc superioribus verbis connectas, ut sit una sententia, *Hic est liber creaturæ cæli et terræ cum factus est dies;* sive inferioribus, ut item hoc modo sit plana sententia, *Cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram:* procul dubio cogit eo modo se intelligi cælum et terram commemorasse, quomodo facta sunt, cum factus est dies. Deinde cum dictum esset, *Fecit Deus cælum et terram;* additum est, *et omne viride agri:* quæ certe manifestum est tertio die facta. Unde liquidius apparet eundem illum esse unum diem quem fecit Deus, quo repetito, factus est et secundus, et tertius; et cæteri usque ad septimum diem.

CAPUT II. — *Viride agri cur additum.*

4. Cum autem nomine cæli et terræ, usitate more Scripturarum, nunc universam creaturam voluerit accipi, quæri potest cur addiderit, *et omne viride agri;* quod mihi videtur ideo posuisse, ut significantius intimaret quem diem commendaverit, quod ait, *cum factus est dies.* Cito enim quisquam putaret hunc diem lucis corporeæ commendatum, quo circumeunte nobis vicissitudo diurni nocturnique temporis exhibetur. Sed cum creaturarum conditarum ordinem recolimus, et invenimus omne viride agri tertio die creatum, antequam sol fieret, qui quarto die factus est, cujus præsentia dies iste quotidianus usitatusque peragitur; quando audimus, *Cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri;* admonemur de ipso die cogitare, quem sive corporalem nescio qua luce nobis incognita, sive spiritualem in societate unitatis angelicæ, non tamen talem qualem hic novimus, intellectu vestigare conemur.

CAPUT III. — *Ex narrationis ordine intelligitur omnia simul creata fuisse.*

5. Illud etiam non ab re fuerit intueri, quod cum posset dicere, *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, cum fecit Deus cælum et terram;* ut in cælo et terra intelligeremus quidquid in eis est, sicut loqui divina Scriptura consuevit, ut nomine cæli et terræ æpissime, interdum addito et maris, universam insinuet creaturam, aliquando adjungens et dicens, *Et quæ sunt in eis (Psal. cxlv, 6):* ut quidquid horum dice-

ret, ibi intelligeremus et diem, sive quem primitus condidit, sive istum quem presentia solis fecit: non ita dixit, sed interposuit diem, dicens, *Cum factus est dies*. Nec ita locutus est ut diceret, Hic est liber creaturæ diei et cœli et terræ; tanquam hoc ordine, quo facta narrantur: nec ita, Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum factus est dies et cœlum et terra, cum fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri: nec ita, Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum fecit Deus diem, et cœlum et terram, et omne viride agri: hos enim magis locutionis modos loquendi consuetudo posebat. Sed ait, *Hic est liber creaturæ cœli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri*: tanquam illud insinuans, cum factus est dies, tunc fecisse Deum cœlum et terram, et omne viride agri.

6. Porro autem superior narratio factum diem primitus indicat, eumque unum diem deputat; post quem secundum annumerat, quo factum est firmamentum; et tertium, quo species terræ marisque digestæ sunt, et lignum atque herbam terra produxit. An forte hoc illud est, quod in libro superiore molliamur ostendere, simul Deum fecisse omnia, quandoquidem narrationis illa contextio, cum sex dierum ordine creata cuncta et consummata memorasset, nunc ad unum diem omnia rediguntur nomine cœli et terræ, adjuncto etiam fructuum genere? Nimirum propter quod supra dixi, ut si fortassis ex hac nostra consuetudine intelligeretur dies, corrigeretur lector, cum recoleret viride agri ante istum solarem diem Deum dixisse ut terra produceret. Ita jam non ex alio Scripturæ sanctæ libro profertur testimonium quod omnia simul Deus creaverit (*Eccli. xviii, 1*); sed vicina testificatio paginæ consequentis ex hac re nos admonet, dicens, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri*: ut istum diem et septies intelligas repetitum, ut fierent septem dies; et cum audis tunc facta omnia, cum factus est dies, illam senariam vel septenariam repetitionem sine intervallis morarum spatiorumque temporalium factam, si possis, apprehendas; si nondum possis, hæc relinquantur conspicienda valentibus: tu autem cum Scriptura non deserente infirmitatem tuam, et materno incessu tecum tardius ambulante proficias; quæ sic loquitur, ut altitudine superbos irrideat, profunditate attentos terreat, veritate magnos pascat¹, affabilitate parvulos nutriat.

CAPUT IV. — *Cur fenum antequam exoriretur factum fuisse dicitur.*

7. Quid sibi ergo vult etiam quod sequitur: nam ita sermo contextitur, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri, antequam esset super terram, et omne fenum agri, antequam exortum est*? Quid est hoc? Nonne querendum est ubi ea fecerit, antequam essent super terram, et antequam exorta sunt? Quis enim non proclivius crederet, tunc ea Deum fecisse, cum exorta sunt, non antequam exorta sunt, nisi admoneretur hoc divino eloquio, ista

¹ Veteres codices optime notæ, *agnos pascat*.

Deum fecisse antequam exorirentur, ut si ubi facta sint, invenire non possit, credat tamen ante facta quam exorta, quisquis huic Scripturæ pie credit; impie quippe non credit.

8. Quid ergo dicemus? An quod nonnulli putaverunt, in ipso Verbo Dei facta omnia, antequam exorirentur in terra? Sed si hoc modo facta sunt, non cum factus est dies, sed antequam fieret dies, facta sunt: aperte autem Scriptura dicit, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum antequam exoriretur*. Si ergo cum factus est dies, non utique antequam fieret dies: ac per hoc non in Verbo, quod Patri cœternum est antequam dies, antequam omnino aliquid fieret; sed cum factus est dies. Nam illa quæ in Verbo Dei ante omnem creaturam sunt, non utique facta sunt²: hæc autem facta sunt, cum factus est dies, sicut Scripturæ verba declarant; sed tamen antequam essent super terram, antequam exorirentur; quod de viridibus et feno agri dictum est.

9. Ubi ergo? An in ipsa terra causaliter et rationaliter; sicut in seminibus jam sunt omnia, antequam evolvant quodammodo, atque explicent incrementa et species suas per numeros temporum? Sed ista semina, quæ videmus, jam super terram sunt, jam exorta sunt: annon erant super terram, sed infra terram; et ideo antequam exorta sunt, facta sunt, quia tunc exorta sunt, cum semina germinarunt, et accessu incrementorum in auras eruperunt, quod per moras temporum nunc fieri videmus suo cuique generi distributas? Num ergo semina tunc facta sunt, cum factus est dies, et in ipsis erat omne viride agri, et omne fenum, nondum ea specie qua sunt super terram jam exorta, sed ea vi qua sunt in rationibus seminum? Semina ergo primum terra produxit? Sed non ita Scriptura loquebatur, cum diceret, *Et produxit terra herbam pabuli, vel herbam feni, seminantem³ semen secundum genus, et secundum similitudinem; et lignum fructuosum faciens fructum, cujus semen in se secundum genus super terram*. His enim verbis magis apparet semina esse orta ex herbis et lignis; non autem illa ex seminibus, sed ex terra: præsertim quia et ipsa verba Dei sic se habent. Non enim ait, Germinent semina in terra herbam feni, et lignum fructuosum; sed ait, *Germinet terra herbam feni seminantem semen*; ut semen ex herba, non herbam insinuaret ex semine. *Et sic est factum, et produxit terra* (*Gen. 1, 11, 12*); id est, prius sic est factum in cognitione illius diei, et produxit terra jam, ut hoc fieret etiam in ipsa creatura, quæ condita est.

10. Quomodo ergo antequam essent super terram, et antequam exorirentur: quasi aliud eis fuerit fieri cum cœlo et terra, quando factus est dies ille inusitatus atque incognitus nobis, quem primum Deus fecit; aliud autem exoriri super terram, quod non sit nisi per hos dies, quos circuitus solis facit per temporum moras suo cuique generi accommodatas? Quod

² Lov., non utique cum factus est dies facta sunt. M.

³ Mss. constanter habent, *seminans*.

si ita est, diesque ille societas atque unitas super cœlestium Angelorum atque Virtutum est; procul dubio longe aliter nota est Angelis creatura Dei, aliter nobis: exceptio quod eam in Verbo Dei noverunt, per quod facta sunt omnia; etiam in seipsa dico longe aliter notam eis esse quam nobis. Illis enim primordialiter, ut ita dicam, vel originaliter, sicut eam Deus primitus condidit, et post eam conditionem a suis operibus requievit, non condendo aliquid amplius: nobis autem secundum rerum antea conditarum administrationem, jam per ordines temporum, secundum quam Deus jam illis rebus per senariam perfectionem consummatis, usque modo operatur.

11. Causaliter ergo tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum, id est producendi accepisse virtutem. In ea quippe jam tanquam in radicibus, ut ita dixerim, temporum facta erant, quæ per tempora futura erant. Nam utique postea plantavit Deus paradisum juxta orientem, et eiecit ibi de terra omne lignum speciosum ad aspectum, et bonum ad escam (*Gen. ii, 8, 9*): nec tamen dicendum est, eum aliquid tunc addidisse creaturæ, quod ante non fecerat, quod velut illi perfectioni, qua omnia bona valde sexto die consummavit, post esset addendum; sed quia jam omnes naturæ fructicum atque lignorum in prima conditione factæ fuerant, a qua conditione Deus requievit, movens deinde administransque per temporales cursus illa ipsa quæ condidit, et a quibus conditiis requievit, non solum tunc plantavit paradisum, sed etiam nunc omnia quæ nascuntur. Quis enim alius etiam nunc ista creat, nisi qui usque nunc operatur? Sed creat hæc modo ex iis quæ jam sunt: tunc autem ab illo, cum omnino nulla essent, creata sunt, cum factus est dies ille, qui etiam ipse omnino non erat¹, spiritualis videlicet atque intellectualis creatura.

CAPUT V. — *Ordo creationis rerum per sex dies, non intervallis temporum, sed connezione causarum.*

12. Factæ itaque creaturæ motibus cœperunt currere tempora: unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi possint inveniri ante tempora tempora². Motus enim si nullus esset vel spiritualis vel corporalis creaturæ, quo per præsens præteritis futura succederent, nullum esset tempus omnino. Moveri autem creatura non utique posset, si non esset. Potius ergo tempus a creatura, quam creatura cœpit a tempore; utrumque autem ex Deo. Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (*Rom. xi, 36*). Nec sic accipiatur quod dictum est, Tempus a creatura cœpit, quasi tempus creatura non sit; cum sit creaturæ motus ex alio in aliud, consequentibus rebus secundum ordinationem administrantis Dei cuncta quæ creavit. Quapropter cum primam conditionem creaturarum cogitamus, a quibus operibus suis Deus in die septimo requievit; nec illos dies sicut istos solares, nec ipsam operationem ita cogitare debemus, quemadmodum nunc aliquid Deus operatur in tempore: sed quemadmodum operatus est unde in-

¹ Editi, *omnino erat spiritualis*; ommissa negante particula, quam huc ex Mss. revocamus.

² Sic Mss. et Am. At Er. et Lov., *ante creaturam tempora*.

ciperent tempora, quemadmodum operatus est omnia simul, præstans eis etiam ordinem, non intervallis temporum, sed connezione causarum, ut ea quæ simul facta sunt, senario quoque illius diei numero præsentato perficerentur.

13. Non itaque temporali, sed causali ordine prius facta est informis formabilisque materies, et spiritualis et corporalis, de qua fieret quod faciendum esset, cum et ipsa priusquam instituta est, non fuisset: nec instituta est nisi ab illo utique summo Deo et vero, ex quo sunt omnia; sive cœli et terræ nomine significata sit, quæ in principio fecit Deus ante unum illum diem quem condidit, propterea jam sic appellata, quia inde facta sunt cœlum et terra; sive nomine terræ invisibilis et incompositæ atque abyssæ tenebræ, ut jam in primo libro tractatum est.

14. In his vero quæ jam ex informitate formata sunt, evidentiusque appellantur creata, vel facta, vel condita, primum factus est dies. Oportebat enim ut primatum creaturæ obtineret illa natura, quæ creaturam per Creatorem, non Creatorem per creaturam posset agnoscere. Secundo, firmamentum unde corporeus incipit mundus. Tertio, species maris et terræ, atque in terra potentialiter, ut ita dicam, natura herbarum atque lignorum. Sic enim terra ad Dei verbum ea produxit, antequam exorta essent, accipiens omnes numeros eorum quos per tempora exsereret secundum suum genus. Deinde, posteaquam hæc velut habitatio rerum condita est, quarto die luminaria et sidera creata sunt, ut prius pars mundi superior, rebus quæ intra mundum moventur visibilibus ornaretur. Quinto, aquarum natura, quia cœlo aërique conjungitur, produxit ad Dei verbum indigenas suos, omnia scilicet natatilia et volatilia; et hæc potentialiter in numeris, qui per congruos temporum motus exsererentur. Sexto, terrestria similiter animalia, tanquam ex ultimo elemento mundi ultima; nihilominus potentialiter, quorum numeros tempus postea visibiliter explicaret.

15. Hunc omnem ordinem creaturæ ordinatæ dies ille cognovit; et per hanc cognitionem sexies quodammodo præsentatus tanquam sex dies exhibuit, cum sit unus dies, ea quæ facta sunt, in Creatore primitus, et in ipsis consequenter agnoscens, nec in ipsis remanens, sed eorum etiam cognitionem posteriorem ad Dei referens dilectionem, vesperam et mane et meridiem in omnibus præbuit; non per moras temporum, sed propter ordinem conditorum. Postremo, quietis sui Creatoris, qua in se requiescit ab omnibus operibus suis, notitiam representans, in qua non habet vesperam, benedici et sanctificari ob hoc meruit. Unde ipsum septenarium numerum sancto Spiritui quodammodo dedicatum, commendat Scriptura (*Isai. xi, 2, 3*), et novit Ecclesia.

16. Hic est ergo liber creaturæ cœli et terræ, quia in principio fecit Deus cœlum et terram, secundum materiæ quamdam, ut ita dicam, formabilitatem, quæ consequenter verbo ejus formanda fuerat, præcedens formationem suam, non tempore, sed origine. Nam utique cum formaretur, primum factus est dies

cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exoriretur, sicut tractavimus; vel si quid liquidius et congruentius videri et dici potuit aut potuerit.

CAPUT VI. — *De versiculo, Non enim pluerat, etc.*

An inde intelligendum omnia simul creata esse.

17. Quod autem sequitur, *Non enim pluerat Deus super terram, et homo non erat qui operaretur terram*; quo pertineat, et quid nobis insinuet, indagare difficile est. Tanquam ideo antequam exortum est, fecit Deus fenum agri, quia nondum pluerat super terram: si enim post pluviam fenum fecisset, pluvia magis exortum quam factum ab eo videretur. Quid enim? quod post pluviam exoritur, ab alio sit nisi ab eodem Deo? Cur autem non erat homo qui operaretur terram? Nonne jam sexto die fecerat hominem, et septimo requieverat ab omnibus operibus suis? An hoc recapitulando commemorat, quoniam quando fecit Deus omne viride agri, et omne fenum, nondum pluerat super terram, et nondum erat homo? Tertio quippe die fecit ista, hominem autem sexto. Sed cum fecit Deus omne viride, atque omne fenum agri antequam exortum est super terram, non solum homo non erat qui operaretur terram, sed nec ipsum fenum erat super terram, quod utique ante dicit factum quam exortum. An ideo die tertio fecit Deus ista, quia nondum erat homo qui operando terram faceret ea? Quasi vero tam multa ligna et tam multa genera herbarum, non sine ulla opera hominum nascantur ex terra.

18. An ob hoc utrumque positum est, et quia nondum pluerat super terram, et quia nondum erat homo qui operaretur terram? Ubi enim opera humana non est, per pluviam ista nascuntur. Sunt etiam quædam quæ per pluviam non nascuntur, nisi humana opera accedat. Ideo nunc utrumque adiutorium necessarium est, ut cuncta nascantur: tunc autem utrumque defuit; ideo fecit Deus hæc potentia Verbi sui sine pluvia, sine opere humano. Nam etiam nunc ipse facit, sed jam per pluviam et per hominum manus; quamvis neque qui plantat sit aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus (I Cor. iii, 7).

19. Quid est ergo quod adjungit, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*? Ille quippe fons tanta largitate manans, sicut Nilus Ægypto, posset universæ terræ esse pro pluvia. Quid itaque pro magno commendatum est, antequam plueret fecisset Deum illa gignentia, cum quantum posset adjuvare pluvia, tantum fons irrigans terram? Verum et si aliquid minus, minora illa fortasse, non tamen nulla nascerentur. An hinc etiam more suo Scriptura tanquam infirmis infirmiter loquitur, et tamen inuit aliquid quod intelligat qui valuerit? Nimirum enim sicut isto die, paulo superius commemorato, significavit unum diem factum a Deo, et tunc Deum fecisse cœlum et terram, cum factus est dies; ut quomodo possemus cogitaremus simul omnia Deum fecisse, quamvis superior sex dierum enumeratio velut temporum intervalla ostendisse videretur: ita cum

dixisset, cum cœlo et terra Deum fecisse omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exortum est, addidit, *Nondum enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur terram*; tanquam diceret, Non ea sic fecit Deus, quemadmodum facit nunc talia, cum pluit, et cum operantur homines. Hæc enim jam per moras temporum sunt, quæ tunc non erant, cum fecit omnia simul, unde etiam tempora inciperent.

CAPUT VII. — *De fonte qui rigabat totam terram, etc.*

20. Quod autem sequitur, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*; hinc jam, quantum arbitror, intumatur quæ fiant secundum intervalla temporum ex prima illa conditione creaturarum, ubi facta sunt omnia simul. Et recte ab eo cœpit elemento, ex quo cuncta genera nascuntur vel animalium, vel herbarum atque lignorum, ut agant temporales numeros suos naturis propriis distributos. Omnia quippe primordia seminum, sive unde omnis caro, sive unde omnia fruteta gignuntur, humida sunt, et ex humore concresecunt. Insunt autem illis efficacissimi numeri, trahentes secum sequaces potentias ex illis perfectis operibus Dei, a quibus in die septimo requievit.

21. Verumtamen quis iste sit fons ad irrigandam faciem terræ omnisoncens, merito queritur. Si enim fuit, et obstrusus est vel siccatus, causa querenda est. Nunc enim videmus nullum esse fontem, quo irrigetur omnis facies terræ. Fortassis ergo peccatum hominum hanc etiam penam commoverit, ut tanta illius fontis repressa largitas facillimam terris auferret fecunditatem, ut incolentium augetetur labor. Posset hoc, quamvis nulla id Scriptura narraverit, affirmare humana suspicio, nisi illud occurreret, quod peccatum hominum, cui poena laboris imposita est, post paradisi delicias exstitit: paradisi autem habebat prægrandem fontem suum, de quo post diligentius suo loco loquendum est; ex cujus uno capite quatuor magna flumina et nota gentibus manare narrantur. Ubi ergo erat fons iste aut ista flumina, quando ille unus maximus ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ? Certe enim tunc non Geon, qui dicitur Nilus, unus ex illis quatuor, rigabat Ægyptum, quando fons ascendebat de terra, et non Ægyptum tantum, sed omnem faciem terræ satiabat.

22. An primo Deum voluisse credendum est uno fonte maximo irrigare omnem terram, ut illa quæ in ea principaliter considerat, accepto humoris adiutorio, jam etiam per temporalia spatia gignerentur, pro suorum generum diversitate etiam diversis numeris dierum; et postea plantato paradiso repressisse illum fontem, multisque fontibus, sicut jam nunc videmus, implevisse terram; de paradisi autem uno fonte quatuor ingentia flumina divisisse; ut et terra cætera creaturarum suarum plena generibus, congruos numeros suorum temporum agentibus, fontes etiam suos haberet ac fluvios; et paradisi loco electiore plantatus, quatuor illa flumina ex capite sui fontis emitteret? aut ex ipso uno fonte paradisi multo largius exiu-

dante, prius totam irrigasse terram, atque ad parienda per temporum numeros genera, quæ in ea sine interualis temporum creaverat, fecundasse; ac postea repressisse in eo loco aquarum eruptionem vastissimam, ut de diversis per omnem terram capitibus fluminam ac fontium jam manarent; ac deinde in regione illius fontis, non jam universam terram rigantis, sed memorabiles solos illos quatuor fluvios emittentia plantasse paradisum, ubi hominem quem fecerat collocaret?

CAPUT VIII. — *Quæ Scriptura reticet, quatenus conjectando proferre juvat.*

23. Quia enim non omnia scripta sunt, quemadmodum post illam primam rerum conditionem tempora cucurrerint, sequæ securæ sint administrationes creaturarum, quæ primitus factæ sextoque illo die consummate sunt, sed quantum satis iudicavit Spiritus, qui inerat scribenti ea quæ non solum ad factarum rerum notitiam, sed etiam ad futurarum præfigurationem valerent; nescientes conjectamus quid fieri potuerit, quod ille non nesciens prætermisit; tantum id conantes pro modulo nostro, quantum adjuvamus, efficere, ut aliqua absurditas vel repugnantia putetur esse in Scripturis sanctis, quæ opinionem lectoris offendant, et dum existimat fieri non potuisse quæ facta esse Scriptura commemorat, vel resiliat a fide, vel non accedat ad fidem.

CAPUT IX. — *Difficultas de fonte terram universam irrigante.*

24. Proinde cum de isto fonte quaerimus, quomodo id quod dictum est, *Ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*, non impossibile videatur; si ea quæ diximus, impossibilia cuiquam videantur, quaerat ipse aliud, quo tamen verax ista Scriptura monstretur, quæ procul dubio verax est, etiamsi non monstretur. Nam si argumentari voluerit, quo eam falsam esse convincat; aut ipse nulla vera de creaturarum conditione atque administratione dicturus est; aut si vera dixerit, istam non intelligendo falsam putabit: velut si contendat ideo non potuisse uno quantolibet fonte omnem terræ faciem irrigari; quia si montes non irrigabat, non omnem terræ faciem irrigabat: si autem etiam montes rigabat, non erat jam impertitio saginæ, sed diluvii inundatio; quod si terra tunc sic erat, totum mare erat, et nondum discreta erat arida.

CAPUT X. — *Fons ille terram totam rigans ut intelligendus.*

25. Cui respondetur, quia hoc vicibus temperum videret, sicut certo tempore per plana Ægypti Nilus restagnat, et alio tempore ad ripas suas redit: aut si iste nescio cuius ignotæ ac longinquæ partis mundi aquis et pruinis hiemalibus anniversaria creditur incrementa colligere; quid de Oceani alternis æstibus, quid de quibusdam littoribus, quæ late nudantur fluctibus, vicissimque operiuntur, dici potest? ut omittam quod de quorundam fontium mira vicissitudine perhibetur, certo annorum intervallo sic eos inundare, ut totam illam regionem rigent, cui alio tempore vix ex altis puteis ad potandum sufficientem præbent

SANCT. AUGUST. III.

aquam. Cur ergo sit incredibile, si ex uno abyssi capite alterna inundatione fluente atque refluxente, tunc universa terra rigata est? Quod si ipsius abyssi magnitudinem, ea parte excepta quod mare dicitur et evidenti amplitudine atque amaris fluctibus¹ terras ardebit, in ea sola parte quam reconditis sinibus terra continet, unde se omnes fontes amnesque diversis tractibus venisque distribuunt, et suis quique locis erumpunt, fontem voluit appellare Scriptura, non fontes, propter naturæ unitatem; cumque per innumerabiles vias antrorum atque rimarum ascendente de terra et ubique dispersitis quasi crinibus irrigantem omnem faciem terræ, non continua specie tanquam maris aut stagni, sed sicut videmus ire aquas per alveos fluminum flexusque rivorum, et eorum excessu vicina perfundere: quis non accipiat, nisi qui contentioso spiritu laborat? Potest quippe etiam ita dicta intelligi omnis terræ facies irrigata, quemadmodum dicitur, omnis vestis facies colorata, etiamsi non continuatim, sed maculatim fiat: præsertim quia tunc in novitate terrarum, etsi non omnia, plura tamen plana fuisse credibile est, quo latius possent erumpentia fluenta dispergi atque distendi.

26. Quapropter de istius fontis magnitudine vel multitudine, qui sive unam habuit alicunde eruptionem, sive propter aliquam in terræ occultis sinibus unitatem, unde omnes aquæ super terram scaturiant omnium fontium magnorum atque parvorum, unus fons dictus est, per omnes dispersiones suas ascendens de terra et irrigans omnem faciem terræ: sive etiam, quod est credibilissimum, quia non est, Unus fons ascendebat, sed ait, *Fons autem ascendebat de terra*, pro numero plurali posuit singularem; ut sic intelligamus fontes multos per universam terram loca vel regiones proprias irrigantes, sicut dicitur miles, et multi intelliguntur, sicut dicta est locusta et rana in plagis (Psal. civ, 34), quibus Ægypti percussi sunt, cum esset innumerabilis locustarum numerus et ranarum; jam non diutius laboremus.

CAPUT XI. — *Rerum creationem primam factam esse sine temporis mora: administrationem non ita.*

27. Sed illud etiam atque etiam consideremus, utrum possit nobis per omnia constare sententia qua dicebamus, aliter operatum Deum omnes creaturas prima conditione, a quibus operibus in die septimo requievit; aliter istam earum administrationem, qua usque nunc operatur: id est, tunc omnia simul sine ullis temporalium morarum intervallis; nunc autem per temporum moras, quibus videmus sidera moveri ab ortu ad occasum, cælum mutari ab æstate ad hiemem, germina certis dierum momentis pullulare, grandescere, virescere, arescere. Animalia quoque statutis temporum metis et cursibus et concipi, et perfici, et nasci, et per ætates usque in senium mortemque decurrere, et cætera huiusmodi temporalia. Quis enim operatur ista nisi Deus, etiam sine ullo tali su

¹ Editi, *aquæ maris fluctibus*, etc. paulo post, *fontes et omnes aquæ diversis tractibus*: quibus locis MSS. lectorem representamus.

(Ouzé.)

motu? non enim et ipsi accidit tempus. Inter illa ergo opera Dei, a quibus requievit in die septimo, et ista quæ usque nunc operatur, quemdam Scriptura interponens suæ narrationis articulum, commendavit se illa explicasse, et cœpit jam ista contexere. Illorum explicatorum commendatio sic facta est: *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, cum factus esset dies, fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exortiretur. Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur terram.* Istorum autem contextio sic cœpit: *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ.* Ab hac commemoratione fontis hujus et deinceps ea quæ narratur, per moras temporum facta sunt, non omnia simul.

CAPUT XII. — *Opera Dei sub triplici consideratione.*

28. Cum ergo aliter se habeant omnium creaturarum rationes incommutabiles in Verbo Dei, aliter illa ejus opera a quibus in die septimo requievit, aliter ista quæ ex illis usque nunc operatur; horum trium hoc quod extremum posui, nobis utcumque notum est per corporis sensus, et hujus consuetudinem vitæ. Duo vero illa remota a sensibus, et ab usu cogitationis humanæ, prius ex divinâ auctoritate credenda sunt; deinde per hæc quæ nota sunt, utcumque noscenda, quanto quisque magis minusve potuerit pro suæ capacitatis modo, divinitus adjutus internis æternisque rationibus¹ ut possit.

CAPUT XIII. — *Omnia antequam fierent, in Sapientia Dei.*

29. De primis ergo illis divinis incommutabilibus æternisque rationibus, quoniam ipsa Dei Sapientia, per quam facta sunt omnia, priusquam fierent ea noverat, sic Scriptura testatur: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. 1, 1-3). Quis ergo tam sit demens, ut dicat non ea Deum fecisse quæ noverat? Porro si noverat, ubi nisi apud ipsum, apud quem Verbum erat, per quod facta sunt omnia? Nam si extra seipsum ea noverat, quis eum docuerat? Quis enim cognovit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (Rom. xi, 34-36).

30. Quanquam et ea quæ sequuntur in Evangelio, satis asserant istam sententiam: adjungit enim Evangelista et dicit, *Quod factum est, in illo vita est, et vita erat lux hominum* (Joan. 1, 4). Quia scilicet rationales mentes, in quo genere homo factus est ad imaginem Dei, non habent veram lucem suam nisi ipsum Verbum Dei, per quod facta sunt omnia, ejus participes esse poterunt ab omni iniquitate et errore mundatæ.

CAPUT XIV. — *Illud ex Joanne, Quod factum est, etc., quomodo distinguendum.*

31. Non ergo ita pronuntiari oportet, *Quod factum est* sic edidit. At Mss. optimæ notæ carent hisce verbis, *in ternis æternisque rationibus*; quæ quæ deum salvo sensu exprimi possunt.

est in illo, vita est, ut subdistinguamus, *Quod factum est in illo*, et deinde inferamus, *vita est*. Quid enim non in illo factum est, cum commemoratis multis etiam terrenis creaturis, dicatur in Psalmo, *Omnia in Sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24); dicat et Apostolus, *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cælo et in terra, visibilia et invisibilia* (Coloss. 1, 16). Consequens ergo erit, si ita distinxerimus, ut et ipsa terra, et quæcumque in ea sunt, vita sint. Quæ cum absurde dicantur omnia vivere, quanto absurdus ut etiam vita sint? præsertim quia distinguit de quali vita loquatur, cum addit, *Et vita erat lux hominum*. Sic ergo distinguendum est, ut cum dixerimus, *Quod factum est*, deinde inferamus, *in illo vita est*: non in se scilicet, hoc est in sua natura, qua factum est ut conditio creaturæque sit; sed in illo vita est, quia omnia quæ per ipsum facta sunt, noverat antequam fierent; ac per hoc¹ non sicut creatura quam fecit, sed sicut vita et lux hominum, quod est ipsa Sapientia, et ipsum Verbum unigenitus Dei Filius. Eo modo ergo in illo vita est quod factum est, quomodo dictum est, *Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio habere vitam in semetipso* (Joan. v, 26).

32. Nec prætermittendum est, quod emendatiore codices habent, *Quod factum est, in illo vita erat*, ut sic intelligatur, *vita erat*, quomodo *In principio erat Verbum*², et *Verbum erat apud Deum*, et *Deus erat Verbum*. *Quod ergo factum est*, jam *vita erat in illo*, et vita non qualiscumque; nam et pecora dicuntur vivere, quæ frui non possunt participatione sapientiæ; sed *vita erat lux hominum*. Mentis quippe rationales purgatæ gratia ejus, possunt pervenire ad ejusmodi visionem, qua nec superius quidquam sit, nec beatius.

CAPUT XV. — *Omnia qualis vita sunt in Deo.*

33. Sed etiam si hoc legamus et intelligamus, *Quod factum est, in illo vita est*; manet³ ista sententia, ut id quod per ipsum factum est, vita esse in illo intelligatur, in qua vita vidit omnia, quando fecit; et sicut vidit, ita fecit: non præter seipsum videns, sed in seipso ita enumeravit omnia quæ fecit. Nec alia visio ipsius et Patris, sed una, sicut una substantia. Nam et in libro Job ita ipsa Sapientia, per quam facta sunt omnia, prædicatur: *Sapientia vero, inquit, unde inventa est? vel quis sit locus scientiæ? Ignorat mortalis viam ejus, nec invenitur in hominibus*. Et paulo post: *Audivimus, inquit, ejus gloriam; Dominus commendavit viam ejus, et ipse novit locum ejus. Ipse enim omne quod est sub cælo perfecit, et novit quæ sunt in terra, omnia quæ fecit: ventorum libramenta, aquæ mensuras quando fecit, sicut vidit enumeravit* (Job. xxxviii, 12, 22-25). His atque hujusmodi testimoniis probatur quod hæc omnia, priusquam fierent, erant in notitia

¹ Lov., ac per hoc in illo erat. Istud, in illo erat, abest ab antiquioribus editis, Am. Er. et a sincerioribus Mss., cuius glossematis loco subaudiendum, in illo vita est.

² Mss. optimæ notæ et plerique: in illo vita erat, quomodo in principio erat; neque habent, ut sic intelligatur vita erat.

³ Mss. aliquot, morci; alii, monet; ceteri cum cæcis, manet.

facientis. Et utique ibi meliora, ubi veriora, ubi æterna et incommutabilia. Quanquam sufficere debeat ut quisque noverit, vel inconcusse credat quod Deus hæc omnia fecerit; non opinor eum esse tam exordem, ut Deum quæ non noverat fecisse arbitretur. Porro, si noverat ea, priusquam faceret ea; profecto priusquam fierent, apud illum erant eo modo nota, quo sempiternæ atque incommutabiliter vivunt, et vita sunt: facta autem eo modo, quo unaquæque creatura in genere suo est.

CAPUT XVI. — *Deum facilius mente percipimus quam creaturas.*

34. Quamvis ergo illa æterna incommutabilisque natura, quod Deus est, habens in se ut sit, sicut Moysi dictum est, *Ego sum qui sum* (Exod. iii, 14); longe scilicet aliter quam sunt ista quæ facta sunt: quoniam illud vere ac primitus est, quod eodem modo semper est, nec solum non cominuitur, sed commutari omnino non potest; nihil horum quæ fecit existens, et omnia primitus habens, sicut ipse est: neque enim ea faceret, nisi ea nosset antequam faceret; nec nosset, nisi vidret; nec vidret, nisi haberet; nec haberet ea quæ nondum facta erant, nisi quemadmodum est ipse non factus: quamvis, inquam, illa substantia ineffabilis sit, nec dici ulcumque homini per hominem possit, nisi usurpatis quibusdam locorum æ temporum verbis, cum sit ante omnia tempora et ante omnes locos; tamen propinquier nobis est qui fecit, quam multa quæ facta sunt. In illo enim vivimus, et movemur, et sumus (Act. xvii, 28): istorum autem pleraque remota sunt a mente nostra propter dissimilitudinem sui generis, quoniam corporalia sunt; nec idonea est ipsa mens nostra, in ipsis rationibus quibus facta sunt, ea videre apud Deum, ut per hoc sciamus quot et quanta qualiaque sint, etiamsi non ea videamus per corporis sensus. Remota quippe sunt et a sensibus corporis nostri, quoniam longe sunt, vel interpositis aut oppositis aliis a nostro contuitu tactuque¹ separantur. Ex quo fit ut major ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate præstantius illum ex quantumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere. Unde recte culpantur in libro Sapientiæ inquisitores hujus sæculi: *Si enim tantum, inquit, potuerunt valere, ut possent astimare sæculum; quomodo ejus Dominum non facilius invenerunt* (Sap. xiii, 9)? Ignota enim sunt fundamenta terræ oculis nostris, et qui fundavit terram, propinquat mentibus nostris.

CAPUT XVII. — *Ante sæcula, a sæculo, in sæculo.*

35. Jam nunc consideremus ea quæ fecit Deus omnia simul, a quibus in die sexto consummatis requievit in septimo, postea considerari opera ejus, in quibus usque nunc operatur. Ipse enim ante sæcula: a sæculo autem ea dicimus, ex quo cœpit sæculum, sicut ipsum mundum; in sæculo autem, sicut ea quæ nascuntur in mundo. Cum ergo Scriptura dixisset, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est*

nihil; paulo post ait, In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est (Joan. i, 3, 10). De hoc opere Dei alio loco scriptum est: *Qui fecisti mundum de materia informi* (Sap. xi, 18). Hic mundus plerumque cœli et terræ nomine nuncupatur, sicut jam commemoravimus, quæ Scriptura dicit Deum fecisse, cum factus est dies: de quibus verbis jam, quantum visum est, disputavimus, quemadmodum congruat conditioni mundi hujus, et quod sex diebus consummatus est cum omnibus quæ in eo sunt, et quod tunc factus, cum factus est dies, ut et illud congruat quod creavit omnia simul (Eccli. xviii, 1).

CAPUT XVIII. — *Creaturæ plures nobis ignotæ. Quæ ratione a Deo et ab Angelis noscuntur. Cognitio matutina et vespertina.*

36. Hujus universæ Dei creaturæ multa non novimus, sive quæ in cœlis sunt altius, quam ut noster sensus ea possit attingere; sive quæ in regionibus terrarum fortassis inhabitabilibus; sive quæ deorsum latent, vel in profundo abyssi, vel in occultis sinibus terræ. Hæc igitur antequam fierent, utique non erant. Quomodo ergo Deo nota erant quæ non erant? Et rursus quomodo ea faceret quæ sibi nota non erant? Non enim quidquam fecit ignorans. Nota ergo fecit, non facta cognovit. Proinde, antequam fierent, et erant, et non erant: erant in Dei scientia, non erant in sua natura. Ac per hoc factus est dies ille, cui utroque modo innotescerent, et in Deo et in seipsis: illa velut matutina sive diurna cognitione, hac vero velut vespertina. Ipsi autem Deo non audeo dicere alio modo innotuisse, cum ea fecisset, quam illo quo ea noverat ut faceret, apud quem non est commutatio, nec momenti obumbratio (Jacobi i, 17).

CAPUT XIX. — *Angeli Dei nuntii mysterium regni cælorum noverunt a sæculis.*

37. Non sane propter inferiorum scientiam nuntius indiget, quasi per eos fiat scientior; sed illo simplici ac mirabili modo novit omnia stabiliter atque incommutabiliter. Habet autem nuntios propter nos et propter ipsos; quia illo modo Deo parere et assistere, ut eum de inferioribus consulant, ejusque supernis præceptis et jussis obtemperant, bonum est eis in ordine propriæ naturæ atque substantiæ. Nuntii autem græce ἀγγελοι dicuntur; quo nomine generali universa illa superna civitas nuncupatur, quem primum diem conditum existimamus.

38. Nam nec illud eos latuit mysterium regni cælorum, quod opportuno tempore revelatum est pro salute nostra, quod¹ ex hac peregrinatione liberati, eorum cœtui jungamur. Neque enim hoc ignorant; quandoquidem ipsum semen, quod opportuno tempore advenit (a), per ipsos dispositum est in manu mediatoris (Galat. iii, 19), id est in ejus potestate qui Dominus eorum est, et in forma Dei, et in forma servi. Dicit item Apostolus: *Mihi minimo omnium sanctorum data est gratia hæc, annuntiare in gentibus investigabilia divitiis Christi, et illuminare quæ sit dispensatio sacra-*

¹ sic Mss. At editi, quo.

(a) U Retract. cap. 21 n. 2

¹ Mss. fere omnes, actuque.

menti quod fuit absconditum a sæculis in Deo, qui universa creavit; ut innotesceret Principibus et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei, secundum propositum sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro (Ephes. III, 8-11). Sic ergo fuit hoc absconditum a sæculis in Deo, ut tamen innotesceret Principibus et Potestatibus in caelestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei; quia ibi primitus Ecclesia, quo post resurrectionem et ista Ecclesia congreganda est, ut simus æquales Angelis Dei (Math. XXII, 30). Illis ergo a sæculis innotuit; quia omnis creatura non ante sæcula, sed a sæculis. Ab ipsa enim exorta sunt sæcula, et ipsa a sæculis; quoniam initium ejus initium sæculorum est: Unigenitus autem ante sæcula, per quem facta sunt sæcula (Hebr. I, 2). Ideoque ex persona Sapientiae, Ante sæcula, inquit, fundavit me (Prov. VIII, 23, sec. LXX); ut in ea faceret omnia, cui dictum est, Omnia in Sapientia fecisti (Psalm. CIII, 24).

39. Quod autem non in Deo tantum innotescit Angelis quod absconditum est, verum etiam hic eis apparet, cum efficitur atque propalatur, idem apostolus ita testis est: Et sine dubio, inquit, magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est in gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria (I Tim. III, 16). Et, nisi fallor, mirum est si non omnia quæ dicitur Deus tanquam ad præsens tempus cognoscere, ideo dicitur, quia cognosci facit, sive ab Angelis, sive ab hominibus. Modus quippe iste locutionis cum per efficientem id quod efficitur significatur, creber est in Scripturis sanctis; maxime cum de Deo aliquid dicitur, quod ei ad proprietatem locutionis non convenire præsidens mentibus nostris ipsa veritas clamat.

CAPUT XX. — Deum adhuc operari.

40. Jam nunc ergo discernamus opera Dei, quæ usque nunc operatur, ab illis operibus a quibus in die septimo requievit. Sunt enim qui arbitrentur tantummodo mundum ipsum factum a Deo, cætera jam fieri ab ipso mundo, sicut ille ordinavit et jussit; Deum autem ipsum nihil operari. Contra quos proferatur illa sententia Domini: Pater meus usque nunc operatur. Et ne quisquam putaret apud se illum aliquid operari, non in hoc mundo: Pater in me manens, inquit, facit opera sua; et sicut Pater suscitavit mortuos et vivificat, sic et Filius quos vult vivificat (Joan. V, 17, 20, 21). Deinde, quia non solum magna atque præcipua, verum etiam ista terrena et extrema ipse operatur, ita dicit Apostolus: Stulte, tu quod seminas non vivificatur, nisi moriatur; et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum fere tritici, aut alicujus cæterorum; Deus autem dat illi corpus quomodo voluerit, et unicuique seminum proprium corpus (I Cor. XV, 36-38). Sic ergo credamus, vel, si possumus, etiam intelligamus usque nunc operari Deum, ut si conditis ab eo rebus operatio ejus subtrahatur, intercendant.

¹ Er. Lugd. Ven. Lev. habent, arbitrantur. M.

41. Sed plane, si aliquam creaturam sic eum nunc instituere putaverimus, ut genus ejus primæ illi suæ conditioni non inseruerit, aperte contradicimus dicenti Scripturæ, quod consummaverit omnia opera sua in die sexto (Gen. II, 2). Secundum illa enim genera rerum quæ primum condidit, nova eum multa facere, quæ tunc non fecit, manifestum est. Novum autem genus instituere credi recte non potest, quoniam tunc omnia consummavit. Movet itaque occulta potentia universam creaturam suam, eoque motu illa versata, dum Angeli jussa perficiunt, dum circumveniunt sidera, dum alternant venti, dum abyssus aquarum lapsibus et diversis etiam per aerem conglobationibus agitatur, dum vireta¹ pullulant, suaque semina evolvunt, dum animalia gignuntur, varioque appetitu proprias vitas agunt, dum iniqui justos exercere permittuntur, explicat sæcula, quæ illi, cum primum condita est, tanquam plicata² indiderat: quæ tamen in suos cursus non explicarentur, si ea ille qui condidit, provido motu administrare cessaret.

CAPUT XXI. — Omnia gubernari divina providentia.

42. Admoneri autem nos oportet iis quæ in tempore formantur atque nascuntur, quomodo ista considerare debeamus. Non enim frustra de Sapientia scriptum est, quod amatoribus suis ostendit se in rebus hilariter, et in omni providentia occurrit illis (Sap. VI, 17). Nec omnino audiendi sunt qui putaverunt sublimis quidem mundi partes, id est a confinio corpulentioris aeris hujus et supra, divina providentia gubernari; hanc autem imam partem terrenam et humidam, acrisque hujus vicinioris qui terrarum et aquarum exhalationibus humescit, in quo venti nubesque consurgunt, casibus potius et fortuitis motibus agitari. Contra hos enim loquitur Psalmus, qui cum explicasset laudem caelestium, se etiam ad ista inferiora convertit, dicens: Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssus; ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis, quæ faciunt verbum ejus (Psalm. CXLVIII, 7, 8). Nihil enim tam videtur casibus volvi, quam omnes istæ procellosæ ac turbulentæ qualitates, quibus cœli hujus inferioris, quod non immerito etiam terræ nomine deputatum est, facies variatur et vertitur. Sed cum addidit, Quæ faciunt verbum ejus, satis ostendit earum quoque rerum ordinem divino subditum imperio, latere nos potius, quam universitatis deesse naturæ. Quid autem? ore suo Salvator, cum dicit unum passerem non cadere in terram sine Dei voluntate (Math. X, 29), et quod fenum agri post paululum mittendum in clibanum, ipse tamen vestiat (Id. VI, 30); nonne confirmat non solum totam istam mundi partem rebus mortalibus et corruptilibus deputatam, verum etiam vilissimas ejus abjectissimasque particulas divina providentia regi?

¹ In antiquis codicibus constantè scriptum, vireta.

² Editi, condita sunt tanquam implicata. At Mss. omnes, condita est; scilicet universa creatura. Tum aliqui prosequuntur, tanquam plicata; sed alii sincerius, plicata; a verbo plico.

CAPUT XXII. — *Argumenta divinæ providentiæ.*

45. Et certe isti qui hoc negant, nec sanctis eloquiis tantæ auctoritatis acquiescunt, si in hac mundi parte, quam putant fortuitis motibus perturbari, potius quam sapientia divinæ summitatis regi, et ut hoc quasi probent gemino abutuntur argumento, vel quod supra commemoravi de inconstantia tempestatum, vel de felicitatibus atque infelicitatibus hominum, quod non pro vitæ meritis accidunt; viderent tantum ordinem, quantus in membris carnis cujuslibet animantis apparet, non dico medicis, qui hæc propter artis suæ necessitatem diligenter patefacta et dinumerata rimati sunt, sed cuivis mediocris cordis et considerationis homini; nonne clamarent, ne puncto quidem temporis Deum, a quo est omnis mensurarum modus, omnis parilitas numerorum, omnis ordo ponderum, ab ejus gubernatione cessare? Quid ergo absurdius, quid insulsius sentiri potest, quam eam totam esse vacuum nutu et regimine providentiæ, cujus extrema et exigua videas tanta dispositione formari, ut aliquanto attentius cogitata ineffabilem incutiant admirationis horrorem? Et cum animæ natura naturæ corporis antecellat, quid est dementius quam putare nullum esse divinæ providentiæ judicium de moribus hominum, cum in eorum carne tanta ejus solertiæ clareant et demonstrentur indicia? Sed quia hæc minima in promptu sunt sensibus nostris, et ea facile investigamus, elucet in eis ordo rerum: at illa quorum ordinem videre non possumus, inordinata arbitrantur qui esse non putant, nisi quod videre possunt, aut si putant, tale aliquid putant, quale videre consueverunt.

CAPUT XXIII. — *Quomodo Deus omnia simul creaverit, et nunc usque operetur.*

46. Nos autem, quorum gressus, ne in illam perveritatem incidamus, eadem divina providentia per sanctam Scripturam regit, ex ipsis quoque operibus Dei eodem adjuvante indagare conemur ubi hæc simul creaverit, cum a consummatis suis operibus requievit, quorum species per ordinem temporum usque nunc operatur. Consideremus ergo cujuslibet arboris pulchritudinem in robore, ramis, frondibus, pomis: hæc species non utique repente tanta ac talis est exorta, sed quo etiam ordine novimus. Surrexit enim a radice, quam terræ primum germen infixit; atque inde omnia illa formata et distincta creverunt. Porro illud germen ex semine: in semine ergo illa omnia fuerunt primitus, non mole corporeæ magnitudinis, sed vi potentiaque causali. Nam illa magnitudo, copia terræ humorisque congesta est. Sed illa in exiguo grano mirabilior præstantiorque vis est, qua veluit adiacens humor commixtus terræ tanquam materies verti in ligni illius qualitatem, in ramorum diffusionem, in foliorum viriditatem ac figuram, in fructuum formas et opulentiam, omniumque ordinatissimam

distinctionem. Quid enim ex arbore illa surgit aut pendet, quod non ex quodam occulto thesauro seminibus illius extractum atque depromptum est? At illud semen ex arbore, licet non illa sed altera, atque illa rursus ex altero semine. Aliquando autem et arbor ex arbore, cum surculus demitur atque plantatur. Ergo et semen ex arbore, et arbor ex semine, et arbor ex arbore. Semen autem ex semine nullo modo, nisi arbor interveniat prius. Arbor vero ex arbore, etiamsi semen non interveniat. Alternis igitur successionebus alterum ex altero, sed utrumque ex terra, nec ex ipsis terra: prior igitur eorum parens terra. Sic et animalia, potest incertum esse utrum ex ipsis semina, an ipsa ex seminibus: quodlibet tamen horum prius, ex terra esse certissimum est.

45. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant omnia simul quæ per tempora in arborem surgerent; ita ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quæ in illo et cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum cælum cum sole et luna et sideribus, quorum specles manet motu rotabili, et terram et abyssos, quæ velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adjuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quæ aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis jam nota sunt in eis operibus, quæ Deus usque nunc operatur.

46. Quæ cum ita sint, *Hic est liber creaturæ cæli et terræ, cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exortum est*: non sic quomodo facit opere quo nunc usque operatur per pluviam et hominum agriculturam; ad hoc enim adjunctum est, *Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur terram*: sed illo modo quo creavit omnia simul, senarioque dierum numero consuminavit, cum diem quem fecit, eis quæ fecit sexies præsentavit, non alternante spatio temporaliter, sed ordinata cognitione causaliter. A quibus operibus in die septimo requievit, etiam suam requiem ejusdem diei notitiæ gaudioque præbere dignatus: et ideo non cum in quolibet opere suo, sed in sua requie benedixit et sanctificavit. Unde nullam ulterius creaturam instituens, sed ea quæ omnia simul fecit, administratorio actu gubernans et movens, sine cessatione operatur, simul et requiescens et operans, sicut jam ista tractata sunt. Quorum operum ejus quæ usque nunc operatur, per volumina temporum explicandorum, velut exordium narrandi sumemus, ait Scriptura, *Fons autem ascendebat de terra, et irrigabat omnem faciem terræ*. De quo fonte quia diximus quod dicendum putavimus, ea quæ sequuntur ab alio consideremus exordio

LIBER SEXTUS.

in vers. 1. cap. 2 Genesios, *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, etc.*, quomodo seu quando de limo formatus fuerit homo inquiritur: tum, dilata tantisper consideratione animæ, dicitur de corpore Adam.

•••••

CAPUT PRIMUM. — *An istud, Et finxit Deus, etc., de prima hominis formatione facta die sexto, an de altera posterius et per temporis moram facta intelligendum.*

1. *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ; et factus est homo in animam viventem.* Hic primo videndum est utrum ista recapitulatio sit, ut nunc dicatur quomodo factus sit homo quem sexto illo die factum legimus; an vero tunc quidem cum fecit omnia simul, in his etiam latenter hominem fecit, sicut fenum terræ antequam es- set exortum: ut eo modo et ipse cum jam esset in secreto quodam naturæ aliter factus, sicut illa quæ simul creavit cum factus est dies, accessu temporis etiam isto modo fieret, quo in hac perspicua forma vitam gerit, vel male vel bene; sicut fenum quod factum est antequam exoriretur super terram, accedente jam tempore et fontis illius irrigatione exortum est, ut esset super terram.

2. Prius ergo secundum recapitulationem id conemur accipere. Fortassis quippe ita homo factus sit in die sexto, sicut dies ipse primitus factus est, sicut firmamentum, sicut terra et mare. Neque enim hæc dicenda sunt ante in quibusdam primordiis jam facta latuisse, ac deinde in hanc faciem qua mundus exstructus est, accessu temporis tanquam exorta claruisse; sed ab exordio sæculi, cum factus est dies, conditum mundum, in cujus elementis simul sunt condita, quæ post accessu temporis orirentur, vel fructa, vel animalia quæque secundum suum genus. Nam nec ipsa sidera credendum est in elementis mundi primitus facta atque recondita, accessu postea temporis existisse, atque in has emittisse formas quæ cœlitis fulgent; sed illo senario perfectionis numero creata simul omnia, cum factus est dies. Utrum ergo sic et homo ista jam specie qua in sua natura vivit, et agit sive bonum sive malum? an et ipse in occulto sicut fenum agri antequam exortum est, ut hoc ei post esset accessu temporis exoriri, quod de pulvere factus est?

CAPUT II. — *Res exploratur ex contextu Scripturæ.*

3. Accipiamus ergo eum sexto ipso die in hac perspicua visibilique forma de limo finctum¹, sed tunc non commemoratum quod nunc recapitulando insinuatur, et videamus utrum nobiscum ipsa Scriptura concordet. Sic certe scriptum est, cum adhuc diei sexti opera narrarentur: *Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram; et habeat potestatem piscium maris et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptantium quæ reptant super terram. Et fecit Deus hominem, ad imaginem*

¹ Ex. Lugd. Ven. Lov. hic et passim, *factum*. M.

Dei fecit eum; masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite et multiplicamini, et implete terram, et dominamini ejus; et habete potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptantium super terram (Gen. 1, 26-28). Jam ergo de limo formatus erat, et illi jam soporato mulier ex latere jam facta erat, sed hoc tunc commemoratum non erat, quod nunc recapitulando commemoratum est. Neque enim sexto die factus est masculus, et accessu temporis postea facta femina; sed *fecit eum, inquit; masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos.* Quomodo ergo jam homine in paradiso constituto mulier ei facta est? An et hoc prætermissum Scriptura recoluit? Nam sexto illo die etiam paradisi plantatus est, et ibi homo collocatus est, et soporatus est ut Eva formaretur, et ea formata evigilavit, eique nomen imposuit. Sed hæc nisi per temporales moras fieri non possent. Non itaque ita facta sunt, sicut creata sunt omnia simul.

CAPUT III. — *Eadem questio ex aliis locis Scripturæ discutitur.*

4. Quamlibet enim homo cogitet facilitatem qua Deus etiam hæc simul cum cæteris fecit, verba certe hominis novimus, nisi per temporales moras emitti voce non posse. Cum ergo verba hominis audimus, vel cum animantibus, vel cum mulieri nomen imposuit, vel cum secutus etiam dixit, *Propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et conjungetur uxori suæ; et erunt duo¹ in carne una (Gen. 2, 24);* quibuslibet syllabis ista sonuerint, nec duæ quæcumque in his verbis syllabæ simul sonare potuerunt: quanto minus hæc omnia cum iis quæ simul creata sunt, simul fieri? Ac per hoc, aut et illa omnia non simul ab ipso summo exordio sæculorum, sed per moras atque intervalla temporum facta sunt, diesque ille non spiritali sed corporali substantia primum conditus, vel circuitu lucis nescio quomodo, vel emissionem et contractionem, mane ac vesperam faciebat: aut si consideratis omnibus quæ superioribus sermonibus petrectata sunt, probabilis ratio persuasit, illum diem spiritualementer ac primitus conditum lucem quamdam sapientem vocatum esse diem, cujus presentia per ordinatam cognitionem conditionum rerum in numero senario præberetur; atque huic sententiæ Scripturæ verba congruere quod ait postea, *Cum factus est dies, fecit Deus cœlum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exoriretur (Ibid., 4, 5);* attestari etiam quod alibi scriptum est, *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul (Eccli. xviii, 1);* non est dubium

¹ Mss. prope omnes, *et erunt ambo.*

hoc quod homo de limo terræ factus est, eique formata uxor ex latere, jam non ad conditionem qua simul omnia facta sunt, pertinere, quibus perfectis requievit Deus; sed ad eam operationem, quæ sit jam per volumina sæculorum, qua usque nunc operatur.

3. Huc accedit quòd ipsa etiam verba quibus narratur quomodo Deus paradisum plantaverit, in eoque hominem quem fecerat collocarit, ad eumque adduxerit animalia, quibus nomina imponeret, in quibus cum adjutorium simile illi non fuisset inventum, tunc ei mulierem costa ejus detracta formaverit, satis nos admonent hæc non ad illam operationem Dei pertinere, unde requievit in die septimo, sed ad istam potius qua per temporum cursus usque nunc operatur. Cum enim paradisus plantaretur, ita narrat: *Et plantavit Deus paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxerat. Et ejecit Deus adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam (Gen. ii, 8, 9).*

CAPUT IV. — *Idem expenditur ad Gen. ii, 8, 9.*

Cum dicit ergo, *Ejecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum*; manifestat utique quod aliter nunc egerit de terra lignum, aliter tunc cum tertio die produxit terra herbam pabuli, seminantem semen secundum genus suum, et lignum fructuosum secundum suum genus. Hoc est enim, *Ejecit adhuc*, super illud scilicet quod jam egerat: tunc utique potentialiter et causaliter in opere pertinente ad creanda omnia simul, a quibus consummatis in die septimo requievit; nunc autem visibiliter in opere pertinente ad temporum cursum; sicut usque nunc operatur.

6. Nisi forte quis dicat non omne ligni genus tertio die creatum, sed dilatatum aliquid quod sexto crearetur, cum homo factus est atque in paradiso constitutus. Sed quæ sexto die creata sunt, apertissime Scriptura declarat; anima viva scilicet secundum unumquodque genus, quadrupedum et reptantium et bestiarum, et ipse homo ad imaginem Dei masculus et femina. Proinde potuit prætermittere quomodo sit homo factus, quem tamen ipso die factum esse narravit, ut recapitulando postea, quemadmodum etiam factus fuerit intimaret, hoc est de terræ pulvere, et mulier illi de latere; non tamen aliquod creaturæ genus prætermittere, vel in eo quod dixit Deus, *Fiat*, sive, *Faciamus*, vel in eo quod dicitur, *Sic est factum*, sive, *Fecit Deus*. Alioquin frustra per singulos dies tam diligenter distincta sunt omnia, si permutationis dierum potest ulla suspicio residere, ut cum herba et lignum diei tertio sit attributum, aliqua ligna etiam sexto die creata esse credamus, quæ ipso sexto die Scriptura tacuerit.

CAPUT V. — *De eadem re.*

7. Postremo quid respondebimus de bestiis agri, et volatilibus cæli, quæ adduxit Deus ad Adam, ut videret quid ea vocaret? Quod ita scriptum est: *Et dixit Dominus Deus; Non est bonum esse hominem solum; faciamus illi adjutorium secundum ipsum. Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli, et adduxit illa ad Adam, ut videret quid*

vocaret illa: et omne quodcumque illud vocavit Adam animam vivam, hoc nomen est illius. Et vocavit Adam nomina omnibus pecoribus et omnibus volatilibus cæli, et omnibus bestiis agri. Adæ autem non est inventus adjutor similis ipsi. Et injecit Deus mentis alienationem super Adam, et obdormivit, et sumpsit unam de costis ejus, et adimplevit carnem in locum ejus, et edificavit Dominus Deus costam, quam sumpsit de Adam, in mulierem (Gen. ii, 18-22). Si ergo consequenter, cum in pecoribus et bestiis agri et volatilibus cæli non esset inventum adjutorium simile homini, fecit ei Deus adjutorium simile de costa lateris ejus; hoc autem factum est cum easdem bestias agri et volatilia cæli adhuc de terra finxisset, et ad illum adduxisset: quomodo sexto die factum hoc potest intelligi, quandoquidem illo die produxit terra animam vivam secundum verbum Dei; volatilia vero quinto die producerunt aquæ similiter secundum verbum Dei? Non itaque hic diceretur, *Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli*, nisi quia jam terra produxerat omnes bestias agri sexto die, et aqua omnia volatilia cæli quinto die. Aliter ergo tunc, id est potentialiter atque causaliter, sicut illi operi competeat, quo creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit: aliter autem nunc, sicut ea videmus, quæ per temporalia spatia creat, sicut usque nunc operatur. Ac per hoc jam per istos notissimos lucis corporalis dies, qui circuitu solis sunt, Eva facta est de latere viri sui. Tunc enim Deus adhuc finxit de terra bestias et volatilia, in quibus cum adjutorium simile ipsi Adam non esset inventum, illa formata est. In talibus ergo diebus etiam ipsum de limo finxit Deus.

8. Neque enim dicendum est, masculum quidem sexto die factum, feminam vero posterioribus diebus; cum ipso sexto die apertissime dictum sit, *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos*, et cætera, quæ de ambobus et ad ambos dicuntur. Aliter ergo tunc ambo, et nunc aliter ambo: tunc scilicet secundum potentiam per verbum Dei tanquam seminaliter mundo inditam, cum creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit, ex quibus omnia suis quæque temporibus jam per sæculorum ordinem fierent; nunc autem secundum operationem præbendam temporibus, qua usque nunc operatur, et oportebat jam tempore suo fieri Adam de limo terræ, ejusque mulierem ex viri latere.

CAPUT VI. — *Sententiam suam liquidius explicat, ne male intelligatur.*

9. In qua distributione operum Dei, partim ad illos dies invisibiles pertinentium, quibus creavit omnia simul, partim ad istos appositos, in quibus operatur quotidie quicquid ex illis tanquam involucris primordialibus in tempore evolvitur, si non importune atque absurde Scripturæ verba secuti sumus, quæ nos ad hæc distinguenda duxerunt; cavendum est ne propter ipsarum rerum aliquanto difficilem perceptionem, quam tardioribus assequi non sufficiunt, putemur aliquid sentire ac dicere, quod scimus nos nec sentire

nec dicere. Quamquam enim præcedentibus sermonibus, quantum potuerim, lectorem præstruxerim; plures tamen arbitror caligare in his locis, et putare ita fuisse prius hominem in illo Dei opere, quo cuncta simul creata sunt, ut aliquam vitam duceret, ut Dei locutionem ad se directam, cum dixit Deus, *Ecce dedi vobis omne pabulum seminale*, discerneret, crederet, intelligeret. Noverit ergo qui hoc putat, non hoc me sensitse, neque dixisse.

10. Sed rursus, si dixerō non ita fuisse hominem in illa prima rerum conditione, qua creavit Deus omnia simul, sicuti est non tantum perfectæ ætatis homo, sed ne infans quidem, nec tantum infans, sed ne puerperium quidem in utero matris, nec tantum hoc, sed nec semen quidem visibile hominis; putabit omnino non fuisse. Rebeat ergo ad Scripturam; inveniet sexto die hominem factum ad imaginem Dei, factos autem masculum et feminam. Item quærat quando facta sit femina; inveniet extra illos sex dies: tunc enim facta est, quando Deus de terra finxit adhuc bestias agri et volatilia cœli; non quando volatilia produxerunt aquæ, et animam vivam, in qua et bestię sunt, produxit terra. Tunc autem factus est homo et masculus et femina: ergo et tunc et postea. Neque enim tunc, et non postea; aut vero postea, et non tunc: nec alii postea, sed iidem ipsi aliter tunc, aliter postea. Quæret ex me quomodo. Respondebo, Postea visibiliter, sicut species humanæ constitutionis nota nobis est; non tamen parentibus generantibus, sed ille de limo, illa de costa ejus. Quæret tunc quomodo. Respondebo, Invisibiliter, potentialiter, causaliter, quomodo sunt futura non facta.

11. Illic forte non intelliget. Subtrahantur enim ei omnia quæ novit, usque ad ipsam seminum corpulentiam. Neque enim vel tale aliquid homo jam erat, cum in prima illa sex dierum conditione factus erat. Datur quidem de seminibus ad hanc rem nonnulla similitudo, propter illa quæ in eis futura consorta sunt; verumtamen ante omnia visibilia semina sunt illæ causæ: sed non intelligit. Quid ergo faciam, nisi, quantum possum, salubriter moneam ut Scripturæ Dei credat et tunc factum hominem, quando Deus, eum factus est dies, fecit cœlum et terram, de quo sibi Scriptura dicit, *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul* (*Eccli. xviii, 4*); et tunc quando jam non simul, sed suis quæque temporibus creans, finxit eum de limo terræ, et ex ejus osse mulierem? nam nec isto modo eos illo sexto die factos, nec tamen eos illo sexto die non factos intelligere Scriptura permittit.

CAPUT VII. — *Dici non posse animas prius creatas quam corpora.*

12. Forte ergo animæ eorum sexto die illo factæ erant, ubi et ipsa imago Dei recte intelligitur in spiritu mentis eorum, et postea corpora formarentur? Sed neque hoc credere eadem Scriptura permittit. Primo propter illam operum consummationem; quæ non video quomodo possit intelligi, si defuit aliquid tunc non causaliter conditum, quod postea visibiliter conderetur. Deinde quia sexus ipso masculi et feminæ

nisi in corporibus esse non potest. Quod si quisquam secundum intellectum et actionem tanquam utrumque sexum in una anima accipiendum putaverit; quid faciet de his quæ ad escam Deus ipso die dedit de lignorum fructibus, quæ nisi homini habenti corpus non utique congrua est? Nam si et hanc escam figurate accipere quisquam voluerit, recedet a proprietate rerum gestarum, quæ primitus in hujusmodi narrationibus omni observatione fundanda est.

CAPUT VIII. — *Difficultas de voce Dei ad hominem sexto die directæ.*

13. Quomodo ergo loquebatur, inquit, eis qui nondum audiebant, nec intelligebant; quia nec erant qui verba perciperent? Possem respondere sic eos allocutum Deum, quemadmodum Christus nos nondum natos, etiam longe post futuros, nec tantum nos, sed etiam eos omnes qui futuri sunt post nos. Omnibus enim dicebat, quos suos futuros videbat, *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem sæculi* (*Matth. xxviii, 20*); sicut Deo notus erat propheta cui dixit, *Præquam te formarem in utero, novi te* (*Jerem. i, 5*); sicut decimatus est Levi cum esset in lumbis Abraham (*Hebr. vii, 9, 10*). Cur enim non ita et ipse Abraham in Adam, et ipse Adam in primis operibus mundi, quæ Deus creavit omnia simul? Sed verba Domini per os carnis ejus, et verba Dei per ora Prophetarum temporali corporis voce proferuntur, et omnibus syllabis suis congruas temporum moras sumunt, atque consumunt: cum vero Deus dicebat, *Faciemus hominem ad imaginem et similitudinem nostram, et habeat potestatem piscium maris et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium quæ repunt super terram; et, Crescite, et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus; et habete potestatem piscium maris, et volatilium cœli, et omnium pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium quæ repunt super terram; et, Ecce dedi vobis omne pabulum seminale, seminans semen quod est super omnem terram, et omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit vobis ad escam* (*Gen. i, 26-29*); ipse sermo ejus ante omnem aeris sonum, ante omnem carnis et nubis vocem, in illa summa ejus Sapientia, per quam facta sunt omnia, non quas humanis auribus instrepebat, sed rebus factis rerum faciendarum causas inserebat, et omnipotenti potentia futura faciebat, hominemque suo tempore formandum, in temporum tanquam semine vel tanquam radice condebat, quando condebat unde inciperent sæcula, ab illo condita qui est ante sæcula. Creaturæ quippe aliæ creaturas alias, quædam tempore, quædam causis præcedunt: ille autem omnia quæ fecit, non solum excellentia, qua etiam causarum effector est, verum etiam æternitate præcedit. Sed de hoc opportunioribus deinde Scripturarum locis fortassis plenius disserendum est.

CAPUT IX. — *Jeremias quomodo Deo notus antequam formatus. Merita nondum natorum.*

14. Nunc de homine quod ceptum est terminetur, ea moderatione servata, ut in profundo Scripturæ

sensu magis præstemus diligentiam requirendi, quam affirmandi temeritatem. Quia enim noverat Jeremiam Deus priusquam cum formaret in utero, dubitare fas non est : apertissime quippe dicit, *Priusquam te formarem in utero, novime*. Ubi autem illum nosset antequam ita formasset, etsi nostræ infirmitati assequi vel difficile vel impossibile est ; utrum in aliquibus propinquioribus causis, sicut Levi in lumbis Abrahamæ decimatus est ; an in ipso Adam, in quo genus humanum tanquam radicaliter institutum est ; et in eo ipso utrum jam cum de limo formatus esset, an cum causaliter in his operibus factus quæ creavit omnia simul ; an vero ante omnem potius creaturam, sicut elegit et prædestinavit sanctos suos ante mundi constitutionem (*Ephes. 1, 4*) ; an potius in omnibus præcedentibus causis, sive quas commemoravi, sive quas non commemoravi, priusquam in utero formaretur ; non arbitror scrupulosius quæri oportere, dummodo Jeremiam constet, ex quo est in hac luce a parentibus editus, ex illo egisse vitam propriam, quæ grandescens ætatis accessu, posset vivere sive male sive bene ; antea vero nullo modo, non solum priusquam in utero formaretur, sed nec jam ibi formatus, antequam natus. Neque enim habet ullam cunctationem apostolica illa sententia de geminis in Rebeccæ utero nondum agentibus aliquid boni aut mali (*Rom. ix, 11*).

15. Nec tamen frustra scriptum est, nec infantem mundum esse a peccato, cujus est unius diei vita super terram (*Job. xiv, 4, sec. LXX*) ; et illud in Psalmo, *Ego in iniquitatibus conceptus sum, et in peccatis mater mea (Psal. 1, 7) me in utero aluit* ; et quod in Adam omnes moriuntur, in quo omnes peccaverunt (*Rom. v, 12*). Nunc autem liquido teneamus, qualibet parentum merita trajiciantur in prolem, quæcumque gratia Dei, antequam nascatur, quemque sanctificet, nec iniquitatem esse apud Deum, nec boni malive agere quemquam quod ad propriam personam pertineat, antequam natus est : illamque sententiam qua nonnulli putant alibi peccasse magis minusque animas, et pro diversorum meritis peccatorum in diversa corpora esse detrusas, apostolica non convenire sententiæ ; cum apertissime dictum sit, nihil egisse nondum natos seu boni seu mali.

16. Ac per hoc aliqua quæstio est suo loco retractanda, quid de peccato primorum parentum, qui duo soli fuerunt, generis humani contraxerit universa conspersio¹ : nihil tamen talium meritorum habere potuisse hominem antequam de terræ pulvere factus esset, antequam suo tempore viveret, nulla quæstio est. Sicut enim Esau et Jacob, quos nondum natos dixit Apostolus nihil egisse boni aut mali (*Id. ix, 11*), non possemus dicere traxisse aliquid meriti de parentibus, si nec ipsi parentes egissent aliquid boni aut mali ; nec genus humanum peccasse in Adam, si ipse non peccasset Adam ; non autem peccasset Adam, nisi jam suo tempore viveret, quo posset vivere sive bene sive male : ita frustra peccatum ejus, seu recte factum requiritur, cum adhuc in rebus simul creatis

¹ Er. Lugd. Ven. et Lov. legunt, *consersio*. M.

causaliter conditis, nec vita propria jam vivebat, nec in parentibus sic viventibus erat. In illa enim prima conditione mundi, cum Deus omnia simul creavit, homo factus est qui esset futurus, ratio creandi hominis, non actio creati.

CAPUT X. — *Res variis modis existentes.*

17. Sed hæc aliter in Verbo Dei, ubi ista non facta, sed æterna sunt ; aliter in elementis mundi, ubi omnia simul facta futura sunt ; aliter in rebus quæ secundum causas simul creatas, non jam simul sed suo quæque tempore creantur, in quibus Adam jam formatus ex limo, et Dei flatu animatus, sicut fenum exortum ; aliter in seminibus, in quibus rursus quasi primordiales causæ repetuntur, de rebus ductæ quæ secundum causas, quas primum condidit, existerunt, velut herba ex terra, semen ex herba. In quibus omnibus ea jam facta modis et actus sui temporis acceperunt, quæ ex occultis atque invisibilibus rationibus, quæ in creatura causaliter latent, in manifestas formas naturasque prodierunt : sicut herba exorta super terram, et homo factus in animam vivam, et cætera hujusmodi, sive fructa sive animantia, ad illam operationem Dei pertinentia, quæ usque nunc operatur. Sed etiam ista secum gerunt tanquam iterum seipsa invisibiliter in occulta quadam vi generandi, quam extraxerunt de illis primordiis causarum suarum, in quibus creato mundo cum factus est dies, antequam in manifestam speciem sui generis exorirentur, inserta sunt.

CAPUT XI. — *Opera creationis die sexto quomodo et jam consummata, et adhuc inchoata.*

18. Si enim prima illa opera Dei, cum simul omnia creavit, in suo modo perfecta non essent, ea procul dubio post adderentur quæ illis perficiendis defuisent ; ut quædam universitatis perfectio ex utrisque constaret singulis quasi œmis, velut alicujus totius partes essent, quarum conjunctione ipsum totum cuius partes fuerant, completeretur. Rursus, si ita essent illa perfecta, sicut perficiuntur, cum suis quæque temporibus in manifestas formas actusque procreantur ; profecto aut nihil ex eis postea per tempora fieret, aut hoc fieret, quod ex istis quæ suo quæque jam tempore oriuntur, Deus non cessat operari. Nunc autem quia jam et consummata quodammodo, et quodammodo inchoata sunt ea ipsa quæ consequentibus evolventa temporibus primitus Deus omnia simul creavit, cum faceret mundam : consummata quidem quia nihil habent illa in naturis propriis, quibus suorum temporum cursus agunt, quod non in istis causaliter factum sit ; inchoata vero, quoniam quædam crant quasi semina futurorum, per sæculi tractum ex occulto in manifestum locis congruis exserenda : ipsius etiam Scripturæ verba satis ad hoc admonendum insigniter vigent, si quis in eis evigilet. Nam et consummata ea dicit et inchoata : nisi enim consummata essent, non scriptum esset, *Et consummata sunt cælum et terra, et omnis compositio illorum : et consummavit Deus in die sexto opera sua, quæ facit : et requievit Deus in die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit : et*

benedixit Deus diem septimum, et sanctificavit eum; rursusque nisi inchoata essent, non ita sequeretur, quia illa die requievit ab omnibus operibus suis quæ inchoavit Deus facere.

19. Illic igitur si quis inquirat quomodo consummavit et quomodo inchoavit: neque enim alia consummavit, alia inchoavit, sed eadem ipsa utique à quibus in die septimo requievit, ex iis quæ supra diximus clarum est. Consummasse quippe ista intelligimus Deum, cum creavit omnia simul ita perfecte, ut nihil ei adhuc in ordine temporum creandum esset, quod non hic ab eo jam in ordine causarum creatum esset: inchoasse autem, ut quod hic præfixerat causis, post impleret effectis. Proinde *formavit Deus hominem pulverem terræ, vel limum terræ, hoc est de pulvere vel limo terræ; et inspiravit sive insufflavit in ejus faciem spiritum vitæ, et factus est homo in animam vivam.* Non tunc prædestinatus; hoc enim ante sæculum in præsentia Creatoris: neque tunc causaliter vel consummate inchoatus, vel inchoate consummatus; hoc enim a sæculo in rationibus primordialibus, cum simul omnia crearentur: sed creatus in tempore suo, visibiliter in corpore, invisibiliter in anima, constans ex anima et corpore.

CAPUT XII. — *Corpus hominis an singulari modo a Deo formatum.*

20. Jam ergo videamus quomodo eum fecerit Deus, primum de terra corpus ejus; post etiam de anima videbimus, si quid valebimus. Quod enim manibus corporalibus Deus de limo finxerit hominem, nimium puerilis cogitatio est, ita ut si hoc Scriptura dixisset, magis eum qui scripsit translato verbo usum credere deberemus, quam Deum talibus membrorum lineamentis determinatum qualia videmus in corporibus nostris. Dictum est enim, *Manus tua gentes disperdidit (Psal. xliii, 3); et, Eduxisti populum tuum in manu forti et brachio excelso (Psal. cxxxv, 41, 42);* sed pro potestate et virtute Dei positum hujus membri nomen quis usque adeo desipit, ut non intelligat?

21. Nec illud audiendum est, quod nonnulli putant, ideo præcipuum Dei opus esse hominem, quia cætera dixit, et facta sunt; hunc autem ipse fecit: sed ideo potius, quia hunc ad imaginem suam fecit. Nam illa quæ dixit et facta sunt, ideo sic scriptum est (*Psal. cxlviii, 5*), quia per Verbum ejus facta sunt, sicut per hominem hominibus dici potuit verbis, quæ temporaliter cogitantur, et voce proferuntur. Non sic autem loquitur Deus, nisi cum per corporalem creaturam loquitur, sicut Abrahæ, sicut Moysi, sicut per nubem de Filio suo. Ante vero omnem creaturam, ut esset ipsa creatura, eo Verbo dictum est, quod in principio erat Deus apud Deum: et quia omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (*Joan. 1, 1, 3*), utique et homo per ipsum factus est. Certe enim cælum verbo fecit, quia dixit et factum est: scriptum est tamen, *Et opera manuum tuarum sunt cæli (Psal. ci, 26)*. Et de hoc imo quasi fundo mundi scriptum est: *Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit undas, et aridas manus ejus finxerunt (Psal. xciv, 5)*.

Non igitur hoc in honorem hominis deputetur, vel cætera Deus dixerit, et facta sint, hunc autem ipse fecerit; aut verbo cætera, hunc autem manibus fecerit. Sed hoc excellit in homine, quia Deus ad imaginem suam hominem fecit, propter hoc quod ei dedit mentem intellectualem, qua præstat pecoribus; unde jam superiore loco disseruimus. In quo honore positus, si non intellexit, ut bene agat, eisdem ipsis pecoribus quibus prælatus est comparabitur. Sic etenim scriptum est: *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus est eis (Psal. xlviii, 13)*. Nam et pecora Deus fecit, sed non ad imaginem suam.

22. Nec dicendum est, hominem ipse fecit, pecora vero jussit, et facta sunt: et hunc enim et illa per Verbum suum fecit, per quod facta sunt omnia (*Joan. 1, 3*). Sed quia idem Verbum et Sapientia et Virtus ejus est: dicitur et manus ejus, non visibile membrum, sed efficiendi potentia. Nam hæc eadem Scriptura quæ dicit quod Deus hominem de limo terræ finxerit, dicit etiam quod bestias agri de terra finxerit, quando eas cum volatilibus cæli ad Adam adduxit, ut videret quid ea vocaret. Sic enim scriptum est: *Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias (Gen. 1, 25)*. Si ergo et hominem de terra et bestias de terra ipse formavit, quid habet homo excellentius in hac re, nisi quod ipse ad imaginem Dei creatus est? Nec tamen hoc secundum corpus, sed secundum intellectum mentis, de quo post loquemur. Quoniam et in ipso corpore habeat quamdam proprietatem quæ hoc indicet, quod erecta statura factus est, ut hoc ipso admoneretur non sibi terrena esse sectanda, velut pecora, quorum voluptas omnis ex terra est, unde in alvum cuncta prona atque prostrata sunt. Congruit ergo et corpus ejus animæ rationali, non secundum lineamenta figuræque membrorum, sed potius secundum id quod in cælum erectum est, ad intuenda quæ in corpore ipsius mundi superna sunt: sicut anima rationalis in ea debet erigi, quæ in spiritualibus natura maxime excellunt, ut quæ sursum sunt sapiat, non quæ super terram (*Coloss. iii, 2*).

CAPUT XIII. — *Qua ætate aut statura conditus fuerit Adam.*

23. Sed quomodo fecit eum Deus de limo terræ; utrum repente in ætate perfecta, hoc est virili atque juvenili, an sicut nunc usque format in utero matrum? Neque enim alius hæc facit, quam ille qui dixit, *Priusquam te formarem in utero, novi te (Jerem. 1, 5)*: ut illud tantum proprium habuerit Adam, quod non ex parentibus natus est, sed factus ex terra; eo tamen modo ut in hoc perficiendo, et per ætates augendo hi temporum numeri complerentur, quos naturæ humani generis attributos videmus. An potius hoc non est requirendum? Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat. Ita enim certas temporum leges generibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis attribuit, ut ejus voluntas sit super omnia.

Potentia quippe sua numeros creaturæ dedit, non ipsam potentiam eisdem numeris alligavit. Nam Spiritus ejus ita faciendo mundo superferebatur (*Gen. 1, 2*), ut et factio superferatur, non corporalibus locis, sed excellentia potestatis.

24. Quis enim nescit aquam concretam terræ, cum ad radices vitis venerit, duci in saginam ligni illius, atque in eo sumere qualitatem, qua in uvam procedat paulatim crumpentem; atque in ea grandescente vinum fiat, maturumque dulcescat, quod adhuc fervescat expressum, et quadam vetustate firmatum ad usum bibendi utilius jucundisque perveniat? Num ideo Dominus lignum quæsitivum aut terram, aut has temporum moras, cum aquam miro compendio convertit in vinum, et tale vinum quod ebrius etiam conviva laudaret (*Joan. 11, 9, 10*)? Numquid adjutorio temporis eguit conditor temporis? Nonne certis dierum numeris suo cuique generi accommodatis, omnis natura serpentium coalescit, formatur, nascitur, roboratur? Num expectati sunt hi dies, ut in draconem virga converteretur de manu Moysi et Aaron (*Exod. VII, 10*)? Nec ista cum fiunt, contra naturam fiunt, nisi nobis quibus aliter naturæ cursus innotuit; non autem Deo, cui hoc est natura quod fecerit.

CAPUT XIV. — *Rationes causales mundo primum inditæ, cujus generis fuerint.*

25. Quæri autem merito potest, causales illæ rationes, quas mundo indidit, cum primum simul omnia creavit, quomodo sint institutæ: utrum ut, quemadmodum videmus cuncta nascentia vel fruticum vel animalium in suis conformationibus atque incrementis, sua pro diversitate generum diversa spatia peragerent temporum? an ut, quemadmodum creditur factus Adam sine ullo progressu incrementorum virili ætate, continuo conformarentur? Sed cur non utrumque illas credimus habuisse, ut hoc ex eis futurum esset, quod factori placuisset? Si enim illo modo dixerimus, incipiet contra ipsas factum videri, non solum etiam illud de aqua vinum, sed et omnia miracula quæ contra naturæ usitatum cursum fiunt: si autem isto modo, multo erit absurdus ipsas istas quotidianas naturæ formas et species contra illas primarias omnium nascentium causales rationes suorum temporum peragere spatia. Restat ergo ut ad utrumque modum habiles creatæ sint; sive ad istum quo usitatissime temporalia transcurrunt, sive ad illum quo rara et mirabilia fiunt, sicut Deo facere placuerit quod tempori congruat.

CAPUT XV. — *Primus homo non aliter quam primordiales causæ haberent, formatus fuit.*

26. Verumtamen sic factus est homo, quemadmodum illæ primæ causæ habebant ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli precesserant, sed de limo formari oportebat, secundum causalem rationem, in qua primitus factus erat. Nam si aliter factus est, non enim Deus in illorum sex dierum operibus fecerat: in quibus cum dicitur factus, ipsam causam utique fecerat Deus, qua erat suo tempore homo futurus, et secundum quam fuerat ab illo

faciendus, qui simul et consummaverat inchoata propter perfectionem causalium rationum, et inchoaverat consummanda propter ordinem temporum¹. Si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo primitus Creator inseruit, non tantum posuit quod de limo formaturus erat hominem, sed etiam quemadmodum formaturus, utrum sicut in matris utero, an in forma juvenili; procul dubio sic fecit, ut illic præfixerat; neque enim contra dispositionem suam faceret: si autem vim tantum ibi posuit possibilitatis, ut homo fieret quoquo modo fieret, ut et sic et sic posset, id est ut id quoque ibi esset², quia et sic et sic posset; unum autem ipsum modum quo erat facturus in sua voluntate servavit, non mundi constitutioni contexit: manifestum est etiam sic non factum esse hominem contra quam erat in illa prima conditione causarum; quia ibi erat etiam sic fieri posse, quamvis non ibi erat ita fieri necesse esse: hoc enim non erat in conditione creaturæ, sed in placito Creatoris, cujus voluntas rerum necessitas est.

CAPUT XVI. — *In rei natura est, ut quid esse possit; ut futurum sit, non nisi in Dei voluntate.*

27. Nam et nos pro captu infirmitatis humanæ jam in ipsis rebus tempore exortis possumus nosse quid in cujusque natura sit, quod experimento perceperimus; sed utrum etiam futurum sit ignoramus. Est quippe in natura hujus, verbi gratia, juvenis ut senescat; sed utrum hoc etiam sit in Dei voluntate, nescimus. Sed nec in natura esset, nisi in Dei voluntate prius fuisset, qui condidit omnia. Et utique occulta ratio est senectutis in corpore juvenili, vel juventutis in corpore puerili: neque enim oculis cernitur, sicut ipsa in puero pueritia, sicut juventus in juvene; sed alia quadam notitia colligitur inesse in natura quiddam latens, quo educantur in promptu numeri occulti, vel juventutis a pueritia, vel senectutis a juventute. Occulta est ergo ista ratio, qua fit ut hoc esse possit, sed oculis; menti autem non est occulta: utrum autem hoc etiam necesse sit, omnino nescimus. Et illam quidem qua fit ut esse possit, esse in natura ipsius corporis novimus: illam vero qua fit ut necesse sit, manifestum est illic non esse.

CAPUT XVII. — *Ex futuris quænam vere futura.*

28. Sed fortassis in mundo est, ut necesse sit istum hominem senescere. Si autem nec in mundo est, in Deo est. Hoc enim necessario futurum est quod ille vult, et ea vere futura sunt quæ ille præcivit. Nam multa secundum inferiores causas futura sunt; sed si ita sunt et in præscientia Dei, vere futura sunt: si autem ibi aliter sunt; ita potius futura sunt, sicut ibi sunt, ubi qui præcivit³, falli non potest. Nam futura

¹ Sic in omnibus Mss. At in excusis, cum insigni glissemate habetur: *Qui simul et consummaverat, has perspicuas species producens, inchoata propter perfectionem causalium rationum; et inchoaverat, rationes causales fiendorum mundo imprimens, consummanda propter ordinem temporum.*

² Ediji: *ut homo fieret quoquo modo, ut et sic posset, id est ut ideo quoque ibi esset: pauloque post, in sua voluntate servavit, cum mundi constitutionem contexit.* Quos locos ad Mss. redintegramus.

³ Lov., *quæ præcivit.* Melius editiones Am. Er. Et Mss., *qui præcivit.*

dicitur senectus in juvene, sed tamen futura non est, si ante moriturus est: hoc autem ita erit, sicut se habent aliæ causæ, sive mundo contextæ, sive in Dei præscientia reservatæ. Nam secundum quasdam futurorum causas moriturus erat Ezechias, cui Deus addidit quindecim annos ad vitam (*Isai. xxxiii, 5*); id utique faciens quod ante constitutionem mundi se facturum esse præsciebat, et in sua voluntate servabat. Non ergo id fecit quod futurum non erat: hoc enim magis erat futurum, quod se facturum esse præsciebat. Neo tamen illi anni additi recte dicerentur, nisi aliquid adderetur¹, quod se aliter in aliis causis habuerat. Secundum aliquas igitur causas inferiores jam vitam finierat: secundum illas autem quæ sunt in voluntate et præscientia Dei, qui ex æternitate noverat quid illo tempore facturus erat (et hoc vere futurum erat), tunc erat finiturus vitam quando finivit vitam. Quia etsi oranti concessum est, etiam sic eum oraturum ut tali orationi concedi oporteret ille utique præsciebat, cuius præscientia falli non poterat: et ideo quod præsciebat, necessario futurum erat.

CAPUT XVIII. — *Colligitur Adamum non formatum fuisse contra quam erat in primordialibus causis institutum.*

29. Quapropter, si omnium futurorum causæ mundo sunt insitæ, cum ille factus est dies, quando Deus creavit omnia simul; non aliter Adam factus est, cum de limo formatus est, sicut est credibilis jam perfectæ virilitatis, quam erat in illis causis, ubi Deus hominem in sex dierum operibus fecit. Ibi enim erat non solum ut ita fieri posset, verum etiam ut ita eum fieri necesse esset. Tam enim non fecit Deus contra causam, quam sine dubio volens præstituit, quam contra voluntatem suam non facit. Si autem non omnes causas in creatura primitus condita præfixit, sed aliquas in sua voluntate servavit; non sunt quidem illæ quas in sua voluntate servavit, ex istarum quas creavit necessitate pendentes: non tamen possunt esse contrariæ quas in sua voluntate servavit, illis quas sua voluntate instituit; quia Dei voluntas non potest sibi esse contraria. Ista ergo sic condidit, ut ex illis esse illud, cuius causæ sunt, possit; sed non necesse sit: illas autem sic abscondit, ut ex eis esse necesse sit hoc, quod ex istis fecit ut esse possit.

CAPUT XIX. — *Adamo non spirituale sed animale corpus a Deo formatum esse.*

30. Solet item quæri, utrum animale corpus prius homini formatum sit e limo, quale nunc habemus, an spirituale, quale resurgentes habebimus. Quanquam eum hoc in illud mutabitur; seminatur enim corpus animale, surget corpus spirituale: tamen quid prius homini factum sit, ideo disceptatur, quia si animale factum est, non hoc recipiemus, quod in illo perdidimus, sed tanto melius quanto spirituale animali præponendum est, quando erimus æquales Angelis Dei (*Math. xxii, 30*). Sed Angeli possunt aliis et iustitia præponi; numquid et Domino? De quo tamen dictum est: *Minorasti eum paulo minus ab Angelis (Psal.*

¹ *Km. plures probas notæ, nisi ad aliquid adderentur.*

viii, 6). Unde, nisi propter carnis infirmitatem quam sumpsit ex Virgine, formam servi accipiens (*Philipp. ii, 7*), in qua moriens nos a servitute redimeret? Sed quid hinc diutius disseramus? Non enim obscura est Apostoli sententia de hac re; qui cum voluisset adhibere testimonium, quo probaret esse corpus animale, non tam de suo vel de cuiusquam hominis corpore, quod in præsentem videbatur, quam de hoc ipso Scripturæ huius loco recoluit et adhibuit, dicens: *Si es corpus animale, est et spirituale; sic etenim scriptum est: Factus est primus homo Adam in animam viventem; novissimus Adam in spiritum vivificantem. Sed non primum quod spirituale est, sed quod animale; postea, spirituale. Primus homo de terra, terrenus; secundus homo de cælo, cælestis. Qualis terrenus, tales et terreni; et qualis cælestis, tales et cælestes. Et quomodo induimus imaginem terreni, induamus et imaginem eius qui de cælo est (I Cor. xv, 44-49)*. Quid ad hoc dici potest? Imaginem ergo cælestis hominis nunc ex fide portamus, habituri in resurrectione quod credimus; imaginem autem terreni hominis ab iso exordio humanæ generationis induimus.

CAPUT XX. — *Difficultas contra superiorem sententiam. Opinio corpus Adami prius animale, postea spirituale factum fuisse in paradiso.*

31. Hic occurrit alia quæstio, quomodo renovemur, si non ad hoc per Christum revocamur, quod in Adam prius eramus. Quanquam enim multa non in pristinum, sed in melius renoventur, ab inferiore tamen statu, quam quo erant antea, remanentur. Unde ergo ille filius mortuus erat, et revixit; perierat, et inventus est (*Luc. xv, 32*): unde illi profertur stola prima, si non immortalitatem recipit, quam perdidit Adam? Quomodo autem perdidit immortalitatem, si corpus habuit animale? Neque enim animale corpus, sed spirituale erit, cum corruptibile hoc induerit incorruptionem, et mortale hoc induerit immortalitatem (*I Cor. xv, 53*). Nonnulli his angustiis coarctati, ut et illa constet sententia qua exemplum de animali corpore hinc datum est, ut diceretur, *Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem*; et ista renovatio receptioque immortalitatis, non absurde dicatur in pristinum futura, in illud scilicet quod Adam perdidit: putaverunt prius quidem hominem fuisse corporis animalis; sed dum in paradiso constitutus est, eum fuisse mutatum, sicut nos quoque resurrectione mutabimur. Hoc quidem liber Geneseos non commemorat; sed ut possint utraque testimonia Scripturarum inter se consentire, sive illud quod de animali corpore dictum est, sive illa quæ de renovatione nostra plurima in sanctis Litteris reperitur, hoc tanquam necessario consequi crediderunt.

CAPUT XXI. — *Exploditur illa opinio.*

32. Sed si ita est, frustra conamur paradysum et illas arbores earumque fructus, præter figuratam significationem, prius accipere ad rerum gestarum proprietatem. Quis enim credat jam illius modi cibos ex arborum pomis immortalibus et spiritualibus corporibus necessarios esse potuisse? Verumtamen si aliud non potest

inveniri, melius eligimus paradysum spiritualiter intelligere, quam vel putare non renovari hominem, cum toties hoc Scriptura commemoret; velle eum existimare recipere quod non ostenditur amisisse. Iluc accedit quod et ipsa mors hominis, quam eum peccato commiseruisse, multa divina testimonia colloquuntur, indicat eum sine morte futurum fuisse, nisi peccasset. Quomodo ergo sine morte mortalis? aut quomodo non mortalis, si corpus animale?

CAPUT XXII. — *Adamum peccato mortem animæ, non corporis meruisse, quidam non recte arbitrantur.*

35. Unde quidam non eum mortem corporis peccato meruisse arbitrantur, sed mortem animæ, quam fecit iniquitas. Nam credunt eum, propter corpus animale, exiturum fuisse de hoc corpore, ad requiem scilicet quam nunc habent sancti qui jam dormierunt, et in fine sæculi eadem membra immortaliter recepturum¹; ut videlicet mors corporis non de peccato accidisse videatur, sed naturaliter, ut animalium cæterorum. Verum his rursus Apostolus occurrit et dicit: *Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem vita est propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mortuis habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis (Rom. viii, 10, 11)*. Ac per hoc mors etiam corporis de peccato est. Si ergo non peccasset Adam, nec corpore moreretur; ideoque immortale haberet et corpus. Quomodo ergo immortale, si animale?

CAPUT XXIII. — *In eos qui dicunt Adæ corpus ex animali spirituale factum in paradiso.*

34. Sed rursus non vident, qui ejus corpus in paradiso mutatum putant, ut ex animali fieret spirituale, nihil impedire, si non peccasset, ut post paradisi vitam, quam juste obedienterque vixisset, acciperet eandem corporis mutationem in vita æterna, ubi jam cibus corporalibus non egeret. Quid ergo necesse est propter hoc jam cogi figurate, non proprie paradysum intelligere, quia non posset mori corpus nisi peccato? Verum est quidem quod non moreretur etiam corpore, nisi peccasset; aperte quippe dicit Apostolus, *Corpus mortuum propter peccatum*: animale tamen posset esse ante peccatum, et post vitam justitiæ, cum Deus vellet, fieri spirituale.

CAPUT XXIV. — *In renovatione quomodo id recipimus, quod Adam perdidit.*

35. Quomodo ergo, inquit, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes morimur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus justitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spirituale, cum efficiamur æquales Angelis Dei (*Muth. xxii, 30*), apti cælesti habitationi, ubi esca quæ corrumpitur non egebimus. Renovamur ergo spiritu

mentis nostræ (*Ephes. iv, 23*) secundum imaginem ejus qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit. Renovabimur autem etiam carne, cum hoc corruptibile induetur incorruptione, ut sit spirituale corpus; in quod nondum mutatus, sed mutandus erat Adam, nisi mortem etiam corporis animalis peccando meruisset.

36. Denique non ait Apostolus, *Corpus quidem mortale propter peccatum; sed, Corpus mortuum propter peccatum.*

CAPITULUM XXV. — *Adæ corpus mortale simul et immortale.*

Illud quippe ante peccatum, et mortale secundum aliam, et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus: aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus creatus est homo immortalis; quod ei præstabatur de ligno vitæ, non de constitutione naturæ: a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui nisi peccasset posset non mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio Conditoris. Si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat; quamvis et immortale, ideo quia et non mori poterat. Neque enim immortale quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur. Ac per hoc illud animale et ob hoc mortale, quod propter justitiam spirituale fieret et ob hoc omni modo immortale¹, factum est propter peccatum non mortale, quod et antea erat, sed mortuum, quod posset non fieri, si homo non peccasset.

CAPUT XXVI. — *Corpus Adæ et nostrum diversa.*

37. Quomodo ergo corpus nostrum dicit Apost. mortuum, cum adhuc de viventibus loqueretur, nisi quia jam ipsa conditio moriendi ex peccato parentum hæret in prole? Animale est enim et hoc corpus, sicut et primi hominis fuit; sed hoc jam in ipso animalis genere multo est deterius: habet enim necessitatem moriendi, quod illud non habuit. Quamvis enim restabat adhuc ut immutaretur, et spirituale factum plenam immortalitatem perciperet, ubi cibo corruptibili non egeret; tamen si juste viveret homo, et in spiritualem habitudinem corpus ejus mutaretur, non iret in mortem. In nobis autem etiam juste viventibus, corpus moriturum est; propter quam necessitatem, ex illius primi hominis peccato venientem, non mortale, sed mortuum corpus nostrum dixit Apostolus, quia omnes in Adam morimur (*Rom. v, 12; et I Cor. xv, 22*). Item dicit: *Sicut est veritas in Jesu, deponere vos secundum priorem conversationem hominem veterem; eum qui corrumpitur secundum concupiscentias deceptionis*; hoc est, factus Adam per peccatum. Vide ergo quid sequatur: *Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem; eum qui secundum Deum creatus est, in justitia et sanctitate veritatis (Ephes. iv, 24-24)*: ecce quod perdidit Adam per peccatum.

¹ Editi habuerunt hic, *mortale, cum hæc interpunctio vocum: spirituale fieret: et ob hoc mortale omnino factum est propter peccatum.* Emendavimus ad Mss. B. l. m.

¹ In editis, *recepturi*. Reponimus ex Mss., *recepturum*.

CAPUT XXVII. — *Quomodo mente et corpore ad id renovamur, quod Adam perdidit.*

In hoc ergo renovamur, secundum id quod amisit Adam, id est secundum spiritum mentis nostræ: secundum autem corpus quod seminatur animale, et resurget spirituale, in melius renovabimur, quod nondum fuit Adam.

38. Dicit item Apostolus: *Exspoliantes vos veterem hominem cum actibus ejus, induite novum qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum* (Coloss. III, 9, 10). Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum (a); quam recipimus per gratiam justitiæ; non spirituale atque immortale corpus, in quo ille nondum fuit, et in quo erunt omnes sancti resurgentes a mortuis: hoc enim præmium est illius meriti, quod amisit. Proinde illa stola prima (Luc. xv, 21), aut ipsa justitia est unde lapsus est; aut, si indumentum corporalis immortalitatis significat, etiam hanc ille sic amisit, cum propter peccatum ad eam pervenire non potuit. Dicitur enim et amisisse uxorem, et amisisse honorem, qui speratum non acceperit, illo a quo sperabat offenso.

CAPUT XXVIII. — *Adam licet spiritualis mente, corpore fuit animalis etiam in paradiso.*

39. Secundum hanc ergo sententiam corpus animale habuit Adam, non tantum ante paradysum, sed etiam in paradiso constitutus: quamvis in interiore homine fuerit spiritualis, secundum imaginem ejus qui creavit eum; quod amisit peccando, meruitque etiam corporis mortem, qui non peccando mereretur et in corpus spirituale commutationem. Nam si et interius animaliter vixit, non possumus dici ad hoc ipsius renovari. Quibus enim

(a) II *Retract.* cap. 21, n. 2.

dicitur, *Renovamini spiritu mentis vestræ*, hoc eis dicitur, ut spirituales fiant: quod si ille nec in ipsa mente fuit, quomodo nos renovamur ad id quod homo nunquam fuit? Apostoli autem et omnes justii animalia utique corpus adhuc habebant, sed tamen spiritualiter interius vivebant; renovati scilicet in agnitionem Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eos: non ideo tamen jam peccare non poterant, si consentirent iniquitati. Nam et spirituales posse cadere in tentatione peccati, ostendit Apostolus, ubi ait, *Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, intendens te ipsum, ne et tu teneris* (Galat. VI, 1). Hoc dixi, ne cuiquam impossibile videatur quod peccavit Adam, si spiritualis erat mente, quamvis animalis esset corpore. Quæ cum ita sint, nihil tamen adhuc præpropere confirmamus, sed expectamus potius utrum etiam cætera Scriptura hunc intellectum non impediatur.

CAPUT XXIX. — *De anima tractandum in sequenti libro.*

40. Sequitur enim quæstio de anima valde difficilis, in qua multi laboraverunt, nobisque ubi laborem reliquerunt. Sive enim quia non omnium omnia legero potui, qui de hac re secundum Scripturarum nostrarum veritatem ad aliquid liquidum minimeque dubium pervenire potuerunt; sive quia tanta quæstio est, ut etiam qui eam veraciter solvunt, non facile intelligantur a talibus, qualis ipse sum: fateor neminem adhuc mihi persuasisse quod sic habeam de anima, ut nihil amplius quærendum putem. Utrum autem nunc certum aliquid inventurus sim et definiturus, ignoro. Quod autem potuero, si conatum meum Dominus adjuverit, sequenti volumine explicare curabo.¹

¹ Mss. aliquot, in *tentationem*.

² Sic Mss. At editi, *conabor*.

LIBER SEPTIMUS.

In quo illud Genesios, cap. 2, vers. 7: *Et flatit in faciem ejus flatum vitæ*, etc., illustratur uberrima tractatione de anima.

CAPUT PRIMUM. — *De anima tractatio suscipitur.*

1. *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et flatit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem.* Hæc verba Scripturæ nobis et in principio superioris libri considerata proposuimus, et de ipso homine facto, maximeque de ejus corpore, quantum satis duximus, quod secundum Scripturas visum est, disseruimus. Sed quia de anima humana non parva quæstio est, ad hanc eam librum differendam putavimus, nescientes quantum nos Dominus adjuturas esset recte loqui cupidos; illud tamen scientes, nisi quantum ipse adjuvaret, recte non esse locuturos. Recte est autem veraciter atque congruenter, nihil audacter refellendo, nihil temere afirmando, dum adhuc dubium est, verum falsumne sit, sive fidei, sive scientiæ christianæ; quod autem doceri potest vel rerum ratione apertissima, vel Scripturarum auctoritate certissima, sine cunctatione asserendo.

2. Ac primum illud videamus, quod scriptum est, *Flatit*, vel, *Sufflavit in faciem ejus flatum vitæ*. Nonnulli enim codices habent, *Spiravit*, vel, *Inspiravit in faciem ejus*. Sed cum Græci habeant *ἐπιπύοντες*, non dubitatur *flatit* vel *sufflavit* esse dicendum. Quærebamus autem in superiori sermone de manibus Dei, cum homo de limo formatus cogitaretur, quid ergo nunc dicendum est in eo quod scriptum est, *Sufflavit Deus*, nisi quia sicut non manibus corporis finxit, ita nec faucibus labiisque sufflavit?

3. Verumtamen hoc verbo Scriptura in quæstione difficillima plurimum nos, quantum opinor, adjuvat. CAPUT II. — *Animam non esse ejusdem naturæ cum Deo, ex proposito Scripturæ loco arguitur.*

Nam cum quidam ex hoc verbo crediderint aliquid esse animam de ipsa substantia Dei, id est, ejusdem naturæ cujus ille est, hoc ideo putantes, quia cum homo sufflat, aliquid de seipso eicit in flatu; hinc potius ad-

monendi sumus, hanc inimicam fidei catholicæ repro-
bare sententiam. Nos enim credimus Dei naturam atque
substantiam, quæ in Trinitate creditur a multis, intel-
ligitur a paucis, omnino esse incommutabilem. Porro
autem animæ naturam vel in d. terius vel in melius
commutari posse, quis ambigit? Ac per hoc sacrilega
opinio est, eam et Deum credere unius esse substan-
tiæ. Quid enim hoc modo aliud quam et ille commuta-
bilis creditur? Credendum itaque est, et intelligen-
dum, neque ullo modo dubitandum, quod recta fides
habet, animam sic esse a Deo tanquam rem quam fe-
cerit, non tanquam de natura cuius est ipse, sive ge-
nerit, sive quoquo modo protulerit.

CAPUT III. — *Urgetur idem argumentum.*

4. Et quomodo, inquit, scriptum est, *Sufflavit in
faciem ejus, et factus est homo in animam vivam*; si non
anima Dei pars est, vel Dei omnino substantia? Imo
vero ex hoc verbo satis apparet ita non esse. Cum enim
homo sufflat, anima utique ipsa subjacentem sibi na-
turam corporis movet, et de illa, non de seipsa flatum
facit. Nisi isti forte tam tardi sunt, ut nesciant isto
reciproco halitu, quem de hoc aere circumfuso ducimus
et reddimus, fieri etiam flatum, cum voluntate
sufflamus. Quod si etiam non ex hoc aere, qui forin-
secus adjacet, accepto et reddito, sed ex ipsius nostri
corporis natura qua constat, sufflando aliquid ejicere-
mus, non eadem natura est corporis et animæ; quod
et ipsi utique consentiunt. Quapropter etiam sic aliud
est animæ substantia, quæ corpus regit et movet;
aliud flatum, quem regendo vel movendo facit de cor-
pore sibi subdito, non de seipsa cui corpus est subdi-
tum. Cum itaque longe quidem incomparabili modo,
sed tamen anima regat subditum corpus, et Deus sub-
ditam creaturam, cur non potius intelligatur de sub-
jecta sibi creatura fecisse Deus animam in eo quod
sufflasse dicitur est; quandoquidem ipsa anima, quam-
vis corpori suo non ita dominetur, ut Deus universitati
quam condidit, tamen ejus motu, non de sua substan-
tia flatum facit?

5. Possimus quidem dicere nec ipsum Dei flatum
esse animam hominis, sed Deum sufflando fecisse
animam in homine: sed ne putentur meliora quæ fe-
cit verbo, quam quod fecit flatu, quia et in nobis me-
lius est verbum quam flatum; nihil est interim secun-
dum supradictam rationem, cur animam ipsam Dei
flatum dicere dubitemus, dum intelligatur non esse
Dei natura atque substantia, sed hoc ipsum esse suf-
flare, quod est flatum facere; quod autem flatum fa-
cere, hoc animam facere. Cui sententiæ congruit quod
per Isaiam dicit Deus: *Spiritus enim a me procedet, et
flatum omnem ego feci*. Nam non quemlibet flatum
corporeum eum dicere, sequentia docent. Cum enim
dixisset, *Omnem flatum ego feci*; *Et propter peccatum,*
inquit, *pusillum quid contristavi eum, et percussi eum*
(*Isai. LVII, 16, 17, sec. LXX*). Quid ergo dicit flatum,
nisi animam, quæ propter peccatum percussa et con-
tristata est? Quid igitur est, *Omnem flatum ego feci,*
nisi, *Omnem animam ego feci*?

CAPUT IV. — *Deum sufflando non fecisse de seipso animam, nec de elementis.*

6. Si ergo Deum dicere tanquam corporei mun-
di hujus animam, cui mundus ipse esset tanquam
corpus unius animantis, recte non eum dicere
sufflando fecisse animam hominis, nisi corpoream, de
isto aere subjacente sibi ex corpore suo: non tamen
quod fecisset dedissetque sufflando, de seipso dedisse
putare deberemus, sed ita de sibi subjecto aere cor-
poris sui, sicut anima de hujusmodi re similiter adja-
cente, hoc est de corpore, non de seipsa flatum facit.
Nunc vero quia non tantummodo mundi corpus Deo
esse subditum dicimus, sed illum esse supra omnem
creaturam sive corporealem sive spiritualem; nec de
seipso, nec de corporeis elementis credendus est ani-
mam fecisse sufflando.

CAPUT V. — *An anima ex nihilo.*

7. Utrum autem ex eo quod omnino non erat, id
est ex nihilo; an ex aliqua re, quæ jam ab illo facta
spiritualiter erat, sed anima nondum erat, merito
quæri potest. Si enim Deum adhuc aliquid ex nihilo
creare non credimus, posteaquam creavit omnia si-
mul, et ob hoc a¹ consummatis omnibus operibus re-
quievisse credimus, quæ inchoavit facere, ut quidquid
deinde faceret, ex his faceret; non video quemadmo-
dum intelligamus, adhuc eum ex nihilo animas facere.
An dicendum est, eum in illis quidem operibus pri-
morum sex dierum fecisse illum diem occultum, ac si
hoc potius credi oportet, spiritualem atque intelle-
ctualem naturam, scilicet unitatis angelicæ, et mu-
dum, id est cælum et terram; atque in illis jam ex-
stantibus naturis rationes creasse futurarum ætatum,
non ipsas naturas: alioquin si jam ibi creatæ essent
sicut erant futuræ, non adhuc essent futuræ? Quod si
ita est, nondum erat in conditis rebus animæ humanæ
ulla natura, et tunc esse cœpit, cum eam Deus sufflan-
do fecit, atque indidit homini.

8. Sed non ideo quæstio sublata est, qua quæritur
adhuc utrum eam naturam, quæ anima dicitur, et
antea non erat, ex nihilo creaverit, tanquam ipse fla-
tus ejus non ex aliqua substantia subjacente factus sit,
sicut de flatu dicebamus, quem facit anima ex corpore
suo; sed omnino ex nihilo tunc factus sit flatum, cum
Deus flare voluit, idemque hominis anima factus sit:
an vero jam erat aliquid spirituale, quamvis hoc quid-
quid erat, nondum animæ natura erat, atque ex hoc
factus sit flatum Dei quæ natura esset animæ; sicut nec
corporei humani natura jam erat, antequam Deus eam
de limo terræ vel pulvere formasset. Non enim caro
humana erat pulvis aut limus; sed tamen aliquid erat
unde illa fieret, quæ nondum erat.

CAPUT VI. — *An ut corporis, ita et animæ præcesserit aliqua materies.*

9. Num ergo credibile est, in primis illis sex dierum
operibus Deum condidisse, non solum futuri corporis
humani causalem rationem, verum etiam materiem

¹ In editis: *Et ob hoc consummatis*, expuncta præpositione
a, quæ exstat in omnibus Mss.

de qua fieret, id est terram, de cuius limo vel pulvere fingeretur, animæ autem solam ibi condidisse rationem, secundum quam fieret, non etiam quendam pro suo genere materiam, de qua fieret? Si enim quiddam incommutabile esset anima, nullo modo ejus quasi materiam querere deberemus: nunc autem mutabilitas ejus satis indicat eam interim vitii atque fallacis deformem reddi, formari autem virtutibus veritatisque doctrina, sed in sua jam natura qua est anima; sicut etiam caro in sua natura qua jam caro est, et salute decoratur, et morbis vulneribusque sedatur. Sed sicut hæc, excepto quod jam caro est in qua natura vel proficit ut pulchra, vel deficit ut deformis sit, habuit etiam materiem, id est terram, de qua fieret, ut omnino caro esset: sic fortasse potuit et anima, antequam ea ipsa natura fieret, quæ anima dicitur, cuius vel pulchritudo virtus, vel deformitas vitium est, habere aliquam materiam pro suo genere spiritualem, quæ nondum esset anima; sicut terra de qua caro facta est, jam erat aliquid, quamvis non erat caro.

10. Sed enim jam terra implebat mundi infimam partem, antequam de illa corpus hominis fieret, conferens universo totum suum, ut etiamsi nulla ex ea caro fieret animantis cujusquam, specie tamen sui mundi fabricam molemque completeret, secundum quam dicitur mundus cælum et terra.

CAPUT VII. — *Dici non posse qualis fuisset illa materies animæ.*

At vero illa spiritualis materies, si fuit ulla unde anima fieret, vel si est ulla unde animæ fiunt, quid ipsa est? quod nomen, quam speciem, quem usum in rebus conditis tenet? Vivit, an non? Si vivit, quid agit? quid confert universitatis effectibus? Beatamne vitam gerit, an miseram, an neutram? Vivificat aliquid? an ab hoc etiam opere vacat, et in quodam secreto universitatis otiosa requiescit, sine vigili sensu motuque vitali? Si enim nulla prorsus adhuc vita erat, quomodo esset vita futuræ quædam incorporea nec viva materies? Aut falsum est, aut nimis latet. Si autem jam vivebat nec beate nec misere, quomodo rationalis erat? Quod si tunc rationalis facta est, cum ex illa materie natura humanæ animæ facta est; irrationalis ergo vita materies erat animæ rationalis, id est humanæ? Quid ergo inter illam pecorisque distabat? An rationalis erat jam possibilitate, nondum facultate? Si enim videmus infantilem animam, jam utique hominis animam, nondum cœpisse uti ratione, et tamen eam rationalem dicimus; cur non credatur sic in illa materie, de qua facta est anima, quietum fuisse motum etiam sentiendi, sicut in ista infantili, quæ jam certe anima est hominis, quietus est adhuc motus ratiocinandi?

CAPUT VIII. — *Beatam fuisse materiem illam admittere non potest.*

11. Nam si jam beata erat vita, de qua facta est hominis anima; deterius ergo facta est: et ideo non jam illa materies hujus, sed illius ista defluxio est. Nam materies aliqua cum formatur, præsertim a Deo, non melius sine dubitatione formatur. Sed etiam si cu-

jusquam in aliqua beatitudine factæ a Deo vitæ defluxio anima humana posset intelligi, nec sic credenda erat esse cœpisse in aliquo actu meritorum suorum, nisi ex quo propriam cœpit agere vitam, dum anima facta est animans carnem, et ejus sensibus velut notitiis utens, atque in seipsa se vivere sentiens sua voluntate, intellectu, memoria. Si enim est aliquid, unde istam defluxionem formatae carni Deus inspiraret, tanquam sufflando animam faciens, idemque beatum est; nullo modo movetur, aut mutatur, aut amittit aliquid, cum hoc ab eo defluit, unde anima fit.

CAPUT IX. — *Neque illam materiem esse quædam irracionalem animam.*

Non est enim corpus, ut tanquam exhalando minuatur.

12. Si autem anima irracionalis, materies est quodammodo, de qua fit anima rationalis, id est humana, rursus queritur etiam ipsa irracionalis unde fiat; quia et ipsam non facit nisi creator omnium naturarum. An illa de materie corporali? Cur non ergo et ista? Nisi forte quod velut gradatim fieri conceditur, compendio posse Deum facere quisquam negabit. Proinde quælibet adhibeatur interposito, si corpus est materies animæ irracionalis, et anima irracionalis est materies animæ rationalis, procul dubio corpus est materies animæ rationalis. Quod neminem unquam scio ausum esse sentire, nisi qui et ipsam animam nominat in genere alicujus corporis ponit.

13. Deinde cavendum est ne quædam translatio animæ fieri a pecore in hominem posse credatur (quod veritati fideique catholice omnino contrarium est), si concesserimus irracionalem animam veluti materiem subjicere, unde rationalis anima fiat. Sic enim fiet, ut si hæc in melius commutata, erit hominis; illa quoque in deterius commutata, sit pecoris. De quo ludibrio quorundam philosophorum etiam eorum posterius erubuerunt, nec eos hoc sensisse, sed non recte intellectos esse dixerunt. Et credo ita esse, velut si quisquam etiam de Scripturis nostris hoc sentiat, ubi dictum est, *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est pecoribus insensatis, et similis factus est eis* (Psal. XLVIII, 13): aut ubi item legitur, *Ne traderis bestiis animam constituentem tibi* (Psal. IXXIII, 19). Neque enim non omnes hæretici Scripturas catholicas legunt; nec ob aliud sunt hæretici, nisi quod eas non recte intelligentes, suas falsas opiniones contra earum veritatem pervacaciter asserunt. Sed quoquo modo se habeat vel non habeat opinio philosophorum de revolutionibus animarum, catholice tamen fidei non convenit credere animas pecorum in homines, aut hominum in pecora transmigrare.

CAPUT X. — *Ex morum similitudine non efficitur ut anima hominis in pecus transeat.*

14. Fieri sane homines vitæ genere pecoribus similes, et ipsæ res humanæ clamant, et Scripturæ testantur. Unde est illud quod commemoravi, *Homo in honore positus non intellexit; comparatus est jumentis insensatis, et similis factus est eis*: sed in hæc vita utique, non post mortem. Proinde vel talibus bestiis no-

lebat in potestatem dari animam suam, qui dicebat, *Ne tradideris bestiis animam confidentem tibi*; quales cavendos Dominus significat, ubi dicit eos indutos vestitu ovium, intus autem esse lupos rapaces (*Matth. vii, 15*): vel ipsi diabolo et angelis ejus; nam et ille dictus est leo et draco (*Psal. xc, 13*).

15. Quid enim afferunt argumenti philosophi qui putant hominum animas in pecora, vel pecorum in homines post mortem posse transferri? Hoc certe, quæ motum similitudo ad id trahat, velut avaros in formicas, rapaces in milvos, sævos ac superbos in leones, sectatores immunda voluptatis in sues: et si qua similia. Hæc quippe afferunt, nec attendunt per hanc rationem nullo modo fieri posse, ut pecoris anima post mortem in hominem transferatur. Nullo modo enim porcus similior erit homini quam porco; et eum mansuescunt leones, canibus vel etiam ovibus fiunt similiores quam hominibus. Cum igitur a pecorum moribus pecora non recedunt, et quæ aliquantulum cæteris dissimilia sunt, tamen suo generi quam humano, longeque plus ab hominibus quam a pecoribus differunt: nunquam erunt hominum animæ istæ, si ea quæ similia sint trahunt. Si autem hæc argumentum falsum est, quomodo erit illa vera opinio; quandoquidem nihil aliud afferunt, quo etiam non vera, saltem verisimilis habeatur? Unde proclivius et ipse crediderim, quod etiam eorum posteri sectatores, illos homines qui hæc primitus in suis libris posuerunt, in hac vita potius intelligi voluisse, quadam perversitate morum ac turpitudine homines pecorum similes fieri, ac sic quodammodo in pecora commutari, ut hoc dedecore objecto, eos a cupiditatem pravitate revocarent.

CAPUT XI. — *Fictitia quorundam animarum transmigrationes. Manichæorum deterior quam philosophorum opinio.*

16. Nam illa quæ feruntur accidisse, ut quidam quasi recordarentur in quorum animalium corporibus fuerint, aut falsa narrantur, aut ludificationibus dæmonum hoc in eorum animis factum est. Si enim contingit in somnis, ut fallaci memoria quas recordetur se homo fuisse quod non fuit, aut egisse quod non egit; quid mirum si quodam Dei justo occultoque judicio, sinuntur dæmones in cordibus etiam vigilantium tale aliquid posse?

17. Manichæi autem qui se christianos vel putant, vel putari volunt, in hac opinione translationis vel revolutionis animarum eo sunt illis Gentium philosophis, vel si qui alii vani homines hoc putent, deteriores et detestabiliores, quod illi animæ naturam a Dei natura discernunt, isti autem cum aliud nihil dicant esse animam quam ipsam Dei substantiam, atque id omnino quod Deus est, non trepidant eam tam turpiter commutabilem dicere, ut nullum sit herbæ seu vermiculi genus, ubi eam non esse permixtam, vel quo revolvi non posse mirabili opinentur insaniam. Qui tamen si remotis ab animo suo rerum obscurissimarum questionibus, quas carnali corde versantes, necesse est ut in opiniones falsas, noxias monstrosasque

SANCT. AUGUST. III.

labantur et provolvantur, usum illud firmissime teneant, quod omni animæ rationali sine ullius disputationis ambagibus naturaliter et veraciter insitum est, esse omnino incommutabilem et incorruptibilem Deum; tota eorum mille formis fabula repente dilabitur, quam in suis vanis ac sacrilegis mentibus, monnisi de Dei turpissima mutabilitate fluxerunt.

18. Non est igitur materies animæ humanæ, anima irrationalis.

CAPUT XII. — *Anima non est ex corporeo elemento.*

Quid est ergo, unde anima statu Dei facta est? An corpus aliquod erat terrenum quidem et humidum? Nullo modo: hinc enim potius caro facta est. Nam quid aliud est limus quam terra humida? Nec de humore solo anima facta credenda est, quasi caro de terra et anima de aqua. Nimis enim absurdum est, inde factam putare animam hominis, unde facta est caro piscis et volucris.

19. Ergo fortassis ex aere? Huic enim elemento etiam status competit; sed noster, non Dei. Unde supra diximus hoc potuisse congruenter putari, si animam mundi tanquam unius maximi animantis Deum crederemus, ut ita eam flaverit de aere corporis sui, sicut fiat nostra de sui. Cum vero Deum esse constet supra omne mundi corpus, et supra omnem spiritum quem creavit, incomparabili omnino distantia; quomodo id recte dici potest? An forte quanto magis Deus universæ suæ creaturæ præsens est omnipotentia singulari, tanto magis potuit ex aere statum facere, quæ anima hominis esset? Sed cum anima non sit corporea, quidquid autem ex mundi corporeis elementis sit, corporeum sit necesse est, inque mundi elementis etiam aer iste numeretur; nec si de puri illius cœlestisque ignis elemento facta anima diceretur, credi oporteret. Omne quippe corpus in omne corpus posse mutari, non defuerunt qui assererent. Corpus autem aliquod sive terrenum sive cœleste, converti in animam, fierique naturam incorpoream, nec quemquam sensisse scio, nec fides hoc habet.

CAPUT XIII. — *Medicorum sententia de corpore humano.*

20. Deinde si non est contemnendum quod medici non tantum dicunt, verum etiam probare se affirmant, quamvis omnis caro terrenam soliditatem in promptu gerat, habet tamen in se et aeris aliquid, quod et pulmonibus continetur, et a corde per venas, quas arterias vocant, diffunditur; et ignis non solum fervidam qualitatem, cujus sedes in jecore est, verum etiam luculentam, quam velut eliquari ac subvolare ostendunt in excelsum cerebri locum, tanquam in cœlum corporis nostri; unde et radii emicant oculorum, et de cujus medio velut centro quodam, non solum ad oculos, sed etiam ad sensus cæteros tenues fistulæ deducuntur, ad aures scilicet, ad nares, ad palatum, propter audiendum, olfaciendum, atque gustandum;

¹ Sic Mss. in editis, sola.

² In excusis additur, *et in cerebro*; quod abest a Mss.

ipsamque tangendi sensum qui per totum corpus est, ab eodem cerebro dirigi dicunt per medullam cervicis, et eam quæ continetur ossibus, quibus dorsi spina conscribitur, ut inde se tenuissimi quidam rivuli, qui tangendi sensum faciunt, per cuncta membra diffundant.

CAPUT XIV. — *Animam non esse ex elementis.*

Cum igitur his quasi nuntiis accipiat anima quid eam corporalium non latet, ipsa vero usque adeo aliud quiddam sit, ut cum vult intelligere, vel divina, vel Deum, vel omnino etiam seipsam, suasque considerare virtutes, ut aliquid veri certique comprehendat, ab hac ipsorum quoque oculorum luce se avertat, eamque ad hoc negotium, non tantum nullo adjumento, verum etiam nonnullo impedimento esse sentiens, se in obtutum mentis attollat, quomodo ex eo genere aliquid est, cum ejusdem generis summum non sit nisi lumen, quod ex oculis emicat, quo illa non adjuvatur nisi ad corporeas formas coloresque sentiens; habetque ipsa innumerabilia longe dissimilia cuncto generi corporum, quæ nonnisi intellectu atque ratione conspiciat, quo nullus carnis sensus aspirat.

CAPUT XV. — *Anima incorporea.*

21. Quapropter non est quidem humanæ animæ natura, nec de terra, nec de aqua, nec de aere, nec de igne quolibet; sed tamen crassioris corporis sui materiam, hoc est, humidam quamdam terram, quæ in carnis versa est qualitatem, per subtilioris naturam corporis administrat, id est per lucem et aerem. Nullus enim sine his duobus vel sensus in corpore est, vel ab anima spontaneus corporis motus. Sicut autem prius esse debet nosse quam facere, ita prius est sentire quam movere. Anima ergo quoniam res est incorporea, corpus quod incorporeo vicinum est, sicuti est ignis, vel potius lux et aer, primitus agit, et per hæc cætera quæ crassiora sunt corporis, sicuti humor et terra, unde carnis corpulentia solidatur, quæ magis sunt ad patiendum subdita, quam prædita ad faciendum.

CAPUT XVI. — *Cur dictum sit, Factus est homo in animam vivam.*

22. Non mihi ergo videtur dictum, *Factus est homo in animam vivam*, nisi quia sentire cepit in corpore; quod est animatae viventisque carnis certissimum indicium. Nam moventur et arbusta, non tantum vi extrinsecus impellente, veluti cum ventis agitantur, sed illo motu quo intrinsecus agitur quidquid ad incrementum speciemque arboris pertinet, quo ducitur succus in radicem, vertiturque in ea quibus constat herbe natura vel ligni: nihil enim horum sine interno motu. Sed iste motus non est spontaneus, qualis ille qui sensui copulatur ad corporis administrationem, sicut in omnium animalium genere, quam vocat Scriptura *animam vivam* (*Gen. 1, 21*). Nam et nobis nisi incesset etiam ille motus, nec crescerent nostra corpora, nec unguis capillosque producerent. Sed si hoc solum esset in nobis sine sensu motuque illo spontaneo, non diceretur homo *factus in animam vivam*.

CAPUT XVII. — *In faciem hominis cur dicitur Deus sufflasse.*

23. Proinde quoniam pars cerebri anterior, unde sensus omnes distribuuntur, ad frontem collocata est, atque in facie sunt ipsa velut organa sentiendi, excepto tangendi sensu qui per totum corpus diffunditur; qui tamen etiam ipse ab eadem anteriori parte cerebri ostenditur habere viam suam, quæ retrorsus per verticem atque cervicem ad medullam spinæ, de qua loquebamur paulo ante, deducitur, unde habet utique sensum in tangendo et facies, sicut totum corpus, exceptis sensibus videndi, audiendi, olfaciendi, gustandi, qui in sola facie prælocati sunt: ideo scriptum arbitrator, quod *in faciem Deus sufflaverit homini flatum vitæ*, cum *factus est in animam vivam*. Anterior quippe pars posteriori merito præponitur; quia et ista ducit, illa sequitur, et ab ista sensus, ab illa motus est, sicut consilium præcedit actionem.

CAPUT XVIII. — *Tres ventriculi cerebri.*

24. Et quoniam corporalis motus, qui sensum sequitur, sine intervallis temporum nullus est, agere autem intervalla temporum spontaneo motu nisi per adiutorium memoriæ non valemus; ideo tres tanquam ventriculi cerebri demonstrantur: unus anterior ad faciem, a quo sensus omnis; alter posterior ad cervicem, a quo motus omnis; tertius inter utrumque, in quo memoriæ vigere demonstrant, non cum sensum sequitur motus, non connectat homo quod faciendum est, si fuerit quod fecit oblitus. Hæc illi certis iudiciis probata esse dicunt, quando et ipsæ partes aliquo affectu morbo vel vitio, cum defecissent officia vel sentiendi, vel movendi membra, vel motus corporis comminiscendi, satis quid valerent singulæ declarantur. eisque tributa curatio cui rei reparandæ profecerit exploratum est. Sed anima in istis tanquam in organis agit; nihil horum est ipsa: sed vivificat et regit omnia, et per hæc corpori consulit, et huic vitæ, in qua factus est homo in animam vivam.

CAPUT XIX. — *Animæ præstantia supra res corporeas.*

25. Unde ergo sit ipsa, id est, de qua velut materie Deus hunc flatum fecerit, quæ anima dicitur, dum quaeritur, nihil corporeum debet occurrere. Sicut enim Deus omnem creaturam, sic anima omnem corpoream creaturam naturæ dignitate præcellit. Per lucem tamen et aerem, quæ in ipso quoque mundo præcellentia sunt corpora, magisque habent faciendi præstantiam, quam patiendi corpulentiam sicut humor et terra, tanquam per ea quæ spiritui similiora sunt, corpus administrat. Nuntiat enim aliquid lux corporea: cui autem nuntiat, non hoc est quod illa; et hæc est anima cui nuntiat, non illa quæ nuntiat. Et cum afflictiones corporis moleste sentit, actionem suam, qua illi regendo adest, turbato ejus temperamento impediri offenditur, et hæc offensio dolor vocatur. Et aer qui nervis infusus est, paret voluntati ut membra moveant, non autem ipse voluntas est. Et illa pars media motum membrorum nuntiat, ut memoria teneatur¹, non

¹ Sic Mss. At editi, *memorata teneantur*.

ipsa memoria est. Denique dum hæc ejus tanquam ministeria vitio quolibet seu perturbatione omni modo deficiunt, desistentibus nuntiis sentiendi et ministris movendi, tanquam non habens cur adsit, abscedit. Si autem non ita deficiunt, ut in morte assolet, turbatur ejus intentio, tanquam conantis redintegrare labentia, nec valentis. Et in rebus quibus turbatur, inde cognoscitur quæ pars ministeriorum in causa sit, ut si poterit, medicina succurrat.

CAPUT XX. — *Aliud anima, aliud organa corporis.*

26. Namque aliud esse ipsam, aliud hæc ejus corporalia ministeria, vel vasa, vel organa, vel si quid aptius dici possunt, hinc evidentè elucet, quod plerumque se vehemènti cogitationis intentione avertit ab omnibus, ut præ oculis patentibus recteque valentibus multa posita nesciat; et si major intentio est, dum ambulabat, repente subsistat, avertens utique imperandi nutum a ministerio motionis qua pedes agebantur: si autem non tanta est cogitationis intentio, ut figat ambulanti loco, sed tamen tanta est ut partem illam cerebri mediam nuntiantem corporis motus non vacet advertere; obliviscitur aliquando et unde veniat, et quo eat, et transit imprudens villam quo tendebat, natura sui corporis sana, sed sua¹ in aliud advocata. Quapropter istas corporei cœli corporeas quasdam particulas, id est, lucis et aeris, quæ primæ excipiunt nutus animæ vivificantis, eo quod incorporeæ naturæ propinquiores sunt quam humor et terra, ut ad earum proximum ministerium tota moles administraretur, utrum Deus de hoc circumfuso et superfuso cœlo corpori viventis miscuerit, aut adjunxerit, an et ipsas de limo sicut carnem fecerit, non est ad rem pertinens quæstio. Omne quippe corpus in omne corpus mutari posse, credibile est: quodlibet autem corpus mutari posse in animam, credere absurdum est.

CAPUT XXI. — *Anima nequa ullo ex corpore, neque ullum corpus est.*

27. Quamobrem nec illud audiendum est, quod quidam putaverunt, quantum quoddam esse corpus unde sit anima², quod nec terra, nec aqua sit, nec aer, nec ignis, sive iste turbulentiore atque terrenus, sive ille cœlestis purus et lucidus; sed nescio quid aliud quod careat usitato nomine, sed tamen corpus sit (*Cic. lib. 1 Tusc. quæst.*). Si enim qui hoc sentiunt, hoc dicunt corpus quod et nos, id est, naturam quamlibet longitudine, latitudine, altitudine, spatium loci occupantem, neque hoc est anima, neque inde facta credenda est. Quidquid enim tale est, ut multa non dicam, in quæcumque sui parte lineis dividi vel circumscribi potest: quod anima si pateretur, nullo modo nosse posset tales lineas, quæ per longum secari non queunt, quales in corpore non posse inveniri nihilominus novit.

28. Nec ipsa sibi tale aliquid occurrit, cum se nescire non possit, etiam quando se ut cognoscat inquirat. Cum enim se quærit, novit quod se quærat; quod nosse non posset, si se non nosset. Neque enim

aliunde se quærit, quam a seipsa. Cum ergo quærentem se novit, se utique novit; et omne quod novit tota novit: cum itaque se quærentem novit, tota se novit, ergo et totam se novit: neque enim aliquid aliud, sed seipsam tota novit¹. Quid ergo adhuc se quærit, si quærentem se novit? Neque enim si nesciret se, posset quærentem se scire se: sed hoc in præsentem; quod autem de se quærit, quid antea fuerit, vel quid futura sit quærit. Desinat ergo nunc interim suspicari se esse corpus; quia si aliquid tale esset, talem se nosset, quæ magis se novit quam cœlum et terram, quæ per sui corporis oculos novit.

29. Omitto dicere quia illud ejus quod etiam pecora habere intelliguntur, vel cœli volatilia cum habitacula sua seu nidos repetunt, quo capiuntur imagines omnium rerum corporalium, nullo modo cuiquam corpori simile est; et utique hoc potius corpori simile esse deberet, ubi corporearum rerum similitudines continentur. At si hoc corpus non est, quia certum est, eas similitudines corporum illic non solum memoriter detineri, verum etiam innumerabiles pro arbitrio figurari; quanto minus alia qualibet vi sua corpori esse anima similis potest?

30. Si autem corpus esse dicunt alia qualibet notione omne quod est, id est, omnem naturam atque substantiam; non quidem admittenda est ista locutio, ne non inveniamus quomodo loquentes, ea quæ corpora non sunt, a corporibus distinguamus: non tamen nimis est de nomine laborandum. Nam et nos dicimus, quidquid anima est, non esse horum quatuor notissimorum elementorum, quæ manifesta sunt corpora; sed neque hoc esse quod Deus est. Quid sit autem, non dicitur melius quam anima vel spiritus vitæ. Ideo enim additur, vitæ, quia et iste aer plerumque dicitur spiritus. Quamquam et animam eundem acrem appellaverunt, ut jam non possit inveniri nomen, quo proprie distinguatur ista natura, quæ nec corpus, nec Deus est, nec vita sine sensu, qualis potest credi in arboribus, nec vita sine rationali mente, qualis est in pecoribus; sed vita nunc minor quam Angelorum, et futura quod Angelorum, si ex præcepto sui creatoris hic vixerit.

31. Unde sit autem, id est, de qua velut materia facta sit, vel de qua perfecta beataque natura defluxerit, vel utrum omnino ex nihilo facta sit, etiamsi dubitatur, et quæritur; illud tamen minime dubitandum est, et si aliquid antea fuit, a Deo factum esse quod fuit, et eam nunc a Deo factam, ut anima viva sit: aut enim nihil fuit, aut hoc quod est non fuit. Sed illam partem, qua quærebamus quasi ejus materiam unde facta sit jam satis tractavimus.

CAPUT XXII. — *An causalis ratio animæ fuerit condita in diebus Genesios.*

32. Nunc, si omnino non fuit, quærendum est quomodo possit intelligi quod causalis ejus ratio fuisse dicebatur in primis sex diebus operibus Dei, quando fecit Deus hominem ad imaginem suam, quod nisi

¹ In editis, sua rī. Deest, rī, in omnibus prope Mas.

² Mas. plerique, unde sibi anima.

¹ In Mss. paucis, sed seipsam totam novit: quod, optinatur. erratum est.

secundum animam non recte intelligitur. Verendum est autem, ne cum dicimus non ipsis tunc naturas atque substantias quæ futuræ fuerant, Deum creasse, dum crearet omnia simul, sed earum futurarum causales quasdam rationes, putemur inania quædam dicere. Quæ sunt enim istæ causales rationes, secundum quas posset jam dici Deus fecisse hominem ad imaginem suam, cujus corpus nondum de limo fixerat, cui nondum animam afflando fecerat? Et corporis quidem humani etiamsi fuit aliqua occulta ratio, qua futurum erat ut formaretur, erat et materies de qua formaretur, id est terra, in qua videri potest illa ratio velut in semine latuisse: animæ autem faciendæ, id est status faciendi, qui esset anima hominis, quæ ibi ratio causalis primitus condita est, cum diceret Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest), si nulla erat natura ubi conderetur?

33. Si enim hæc ratio in Deo erat, non in creatura; nondum ergo erat condita: quomodo ergo dictum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem Dei* (*Gen. 1, 26, 27*)? Si autem jam in creatura erat, hoc est, in iis quæ simul omnia creaverat Deus, in qua creatura erat? utrum spirituali, an corporali? Si spirituali, agebatne aliquid in corporibus mundi, seu cælestibus, seu terrestribus? An in ea erat hæc vacans antequam homo in sua natura propria conderetur, sicut in ipso homine jam propriam ducente vitam latenter otioseque inest ratio generandi, quæ non operatur, nisi per concubitum atque conceptum? An et illa natura creaturæ spiritualis², in qua latente erat hæc ratio, nihil agebat sui operis? Et utquid creata erat? An ut contineret rationem futuræ animæ humanæ, vel futurarum animarum, tanquam in seipsis esse non possent, sed in aliqua creatura propria vita jam vivente, sicut generandi ratio non potest esse nisi in aliquibus jam existentibus perfectisque naturis? Pater ergo animæ instituta est aliqua creatura spiritualis, in qua sit ratio futuræ animæ, quæ non inde existat, nisi cum eam Deus homini inspirandum facit. Neque enim et ex homine fetum vel seminis vel ipsius jam proles creat et format nisi Deus, per Sapientiam attingentem ubique propter suam munditiam, ita ut nihil inquinatum in eam incurrat (*Sap. vii, 24 et 25*), dum pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (*Id. viii, 1*). Sed nescio quemadmodum possit intelligi, ad hoc tantum creatam nescio quam creaturam spiritualem, quæ in Dei conditionibus per illos sex dies factis non commemoraretur, cum Deus hominem sexto die fecisse dicitur, quem nondum in propria natura fecerat, sed adhuc ratione causaliter in illa creatura quæ commemorata non est. Magis enim debuit ipsa commemorari, quæ sic consummata erat, ut non adhuc esset secundum suæ causæ præcedentem rationem faciendæ.

¹ Er. et Lov., unde. At Am. et Mss., ubi.

² Editi: *in illa creatura spiritualis*. Prætulimus hic lectionem Mss. consensione firmatam.

CAPUT XXIII. — *An illa causalis ratio animæ fuerit inserta in angelica natura.*

34. An forte in illius diei natura, quem primitus condidit, si spiritus intellectualis dies ille recte accipitur, hanc faciendæ animæ causalem rationem Deus inseruit, cum sexto die fecit hominem ad imaginem suam; causans scilicet rationemque præfigens secundum quam eam post illos septem dies faceret; ut videlicet corporis ejus causalem rationem in natura terræ, animæ autem in natura illius diei creasse credatur? Sed quid aliud dicitur, cum hoc dicitur; nisi angelicum spiritum quasi parentem esse animæ humanæ, si sic in illo inest animæ humanæ creandæ præcondita ratio, sicut in homine futuræ proles suo: ut corporum quidem humanorum parentes homines sint, animarum autem Angeli, creator vero et animarum et corporum Deus, sed corporum ex hominibus, animarum ex Angelis; aut prioris corporis ex terra, et prioris animæ ex angelica natura, ubi rationes eorum causales præfixerat, quando primitus fecit hominem in iis quæ simul omnia creavit; deinceps vero jam homines ex hominibus, corpus ex corpore, animam ex anima? Durum est hoc, Angeli aut Angelorum filiam dicere esse animam: sed multo durius, cæci corporei; quanto magis ergo, maris et terræ? Multo minus igitur in aliqua corporali creatura, causalis animæ ratio præcondita est, cum faceret Deus hominem ad imaginem suam, antequam eum suo tempore de limo formatum flatu animaret, si absurde creditur animam causaliter in natura angelica condidisse.

CAPUT XXIV. — *Anima an creata sit priusquam corpori inserta.*

35. Illud ergo videamus, utrum forsitan verum esse possit, quod certe humanæ opinioni tolerabilis mihi videtur, Deum in illis primis operibus quæ simul omnia creavit, animam etiam humanam creasse, quam suo tempore membris ex limo formati corporis inspiraret, cujus corporis in illis simul conditis rebus rationem creasset causaliter, secundum quam fieret, cum faciendum esset, corpus humanum. Nam neque illud quod dictum est, *ad imaginem suam*, nisi in anima; neque illud quod dictum est, *masculum et feminam*, nisi in corpore recte intelligimus. Creditur ergo, si nulla Scripturarum auctoritas seu veritatis ratio contradicit, hominem ita factum sexto die, ut corporis quidem humani ratio causaliter in elementis mundi; anima vero jam ipsa crearetur, sicut primitus conditus est dies, et creata lateret in operibus Dei, donec eam suo tempore sufflando, hoc est inspirando, formato ex limo corpori insereret.

CAPUT XXV. — *Anima si extra corpus existebat, an suo tempore ad corpus venerit.*

36. Sed hic rursus non speranda oritur questio. Si enim jam facta erat anima, et latebat, ubi ei posset esse melius quam ibi? Quid ergo fuit causæ ut anima innocenter vivens insereretur vitæ hujus carnis, in qua peccando, ipsum qui eam creavit offenderet; unde eam merito sequeretur laboris ærumna

damnationisque cruciatus? An illud dicendum est, quod ad corpus administrandam voluntate propria fuerit inclinata, in qua vite corporis, quoniam et iuste et iniuste vivi potest, quod eligeret hoc haberet, vel præcipium de iustitia, vel de iniquitate explicitum, ut nec illi apostolica sententiæ sit contrarium, qua dicit nondum natos nihil egisse boni seu mali (Rom. ix, 11)? Illa quippe inclinatio voluntatis ad corpus, nondum actio vel iustitiæ vel iniquitatis, de qua ratio reddenda est in iudicio Dei, receptum unoquoque secundam ea quæ per corpus gessit, sive bonum, sive malum (II Cor. v, 10). Cur ergo non jam et illud credatur, quod Dei nutu ad corpus venerit; ubi si vellet secundum præceptum ejus agere, mercedem acciperet vite æternæ, atque Angelorum societatis: si autem contemneret, poenas justissimas lueret, sive laboris diurni, sive ignis æterni? An quia hoc ipsum, Deo volenti obtemperasse, jam utique actio bona est, et erit contrarium nondum natos nihil egisse vel boni vel mali?

CAPUT XXVI. — *Anima si proprio nutu corpori inserta, non fuit præscia futuri. Liberum arbitrium.*

37. Quæ si ita sunt, faciemur etiam non in eo proprio genere animam præsciam creatam, ut esset præscia futuri operis sui, vel iusti, vel iniqui. Nihil quippe incredibile est eam potuisse propria voluntate inclinari ad corporis vitam, si se ita in quibusdam peccaturam præsciret, ut iuste supplicio perpetuo puniretur. Iuste sane Creator laudatur in omnibus quæ fecit omnia bona valde. Neque enim ex iis tantum laudandus est, quibus præscientiam dedit; cum recte laudetur etiam quia pecora creavit, quibus est natura humana præstantior etiam in ipsis peccantibus. Natura quippe hominis ex Deo est, non iniquitas, qua se ipse involvit male utendo libero arbitrio: quod tamen si non haberet, in natura rerum minus excelleret. Cogitandus quippe est homo iuste vivens etiam non præscius futurorum, et ibi videndum est, excellens voluntatis bonæ quam non impediatur ad recte vivendum et Deo placendum, quod ignarus futuri vivit ex fide. Huiusmodi ergo creaturam quisquis esse nolit in rebus, contradicit Dei bonitati. Quisquis autem poenas eam non vult luere pro peccatis, inimicus est æquitati.

CAPUT XXVII. — *Animam naturali appetitu ferri in corpus.*

38. Sed si ad hoc sit anima, ut mittatur in corpus, quæri potest utrum, si noluerit, compellatur. Sed melius creditur hoc naturaliter velle, id est, in ea natura creari ut velit, sicut naturale nobis est velle vivere: male autem vivere jam non est naturæ, sed perversæ voluntatis quam iuste poena consequitur.

39. Frustra ergo jam queritur ex qua veluti materie facta sit anima, si recte intelligi potest in primis illis operibus facta, cum factus est dies. Sicut enim illa quæ non erant, facta sunt, sic et hæc inter illa. Quod si ex materie aliqua formabilis fuit, et corpo-

¹ editi, societatem: cujus loco Mss., societatis.

ralis et spiritualis, non tamen et ipsa instituta nisi a Deo, ex quo sunt omnia, quæ quidem formationem suam non tempore, sed origine præcederet, sicut vox cantum; quid nisi de materia spirituali facta anima congruentius creditur?

CAPUT XXVIII. — *Difficultates, cum dicitur animam Adæ non prius creatam quam ejus corpori inspiratam fuisse.*

40. Si autem aliquis non vult eam existimare factam, nisi eum jam formato corpori est inspirata, videat quid respondeat, cum queritur unde facta sit. Aut enim ex nihilo dicturus est Deum aliquid secluse vel facere post illam consummationem operum suorum; et debet intueri quomodo explicet sexto die factum hominem ad imaginem Dei (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest), id est, in qua natura causalis ratio facta fuerit ejus rei quæ nondum fuit: aut non de nihilo, sed de aliquo jam existente factam dicit animam; et laborabit inquirendo quenam illa natura sit, an corporalis, an spiritualis, secundum eas questiones quas superius versavimus; manente illa quoque molestia, ut adhuc queratur in qua substantia creaturarum in sex diebus primitus conditarum, causalem illam rationem fecerit animam, quam nondum de nihilo, vel de aliquo fecerat.

41. Quam si eo modo devitare voluerit, ut dicat, sexto die etiam de limo factum esse hominem, sed hoc recapitulando postea commemoratum; videat de muliere quid dicat, quia masculum et feminam, dixit, fecit eos, et benedixit eos (Gen. i, 27, 28). Quod si et ipsam eo die factam esse de viri osse responderit, attendat quomodo asserat sexto die facta volatilia, quæ adducta sunt ad Adam, cum Scriptura omne genus volatillum quinto die creatum ex aquis insinuet; item sexto die ligna etiam quæ in paradiso plantata sunt, cum eadem Scriptura hoc creaturæ genus tertio die tribuerit. Ipsa etiam verba consideret quid sit, *Ejecit adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam*; tanquam illa quæ tertio die terra eiecerat, non erant pulchra ad aspectum et bona ad escam, cum in his essent operibus quæ fecit Deus omnia bona valde: quid sit etiam, *Fixit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli* (Id. ii, 19); tanquam illa non fuerint omnia, quæ primo producta erant, vel potius nulla ante producta erant. Neque enim dictum est, *Et fixit Deus adhuc de terra cæteras bestias agri, et cætera volatilia cæli*, quasi quæ minus vel terra sexto, vel aqua quinto die produxerit; sed, *omnes bestias, inquit, et omnia volatilia*. Necnon et illud cogitet, quemadmodum Deus et sex diebus fecerit omnia; primo, ipsum diem; secundo, firmamentum; tertio, speciem maris et terræ, atque ex terra herbam et ligna; quarto, luminaria et sidera; quinto, aquarum animalia; sexto, terræ; et postea dicatur, *Cum factus est dies, fecit Deus cælum et terram, et omne viride agri*: quandoquidem cum factus est dies, non fecit nisi ipsum diem. Quomodo etiam omne viride agri fecerit antequam esset suncr terram, et tenum

omne antequam exoriretur (*Gen. ii, 4, 5*). Tunc enim factum cum exortum est, non antequam exoriretur, quis non diceret, nisi Scripturæ verba revocarent? Meminerit etiam scriptum esse, *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul (Eccli. xviii, 1)*; et videat quemadmodum simul creata dici possint, quorum creatio spatiis temporalibus distat, non horarum tantum, sed etiam dierum. Curet quoque ostendere quomodo utrumque sit verum, quod contrarium videri potest, et Deum in die septimo ob omnibus operibus suis requiescisse, quod Geneseos liber dicit (*Gen. ii, 2*), et usque nunc eum operari, quod Dominus dicit (*Joan. v, 17*). Respicat etiam quæ dicta sunt consummata, quomodo eadem dicta sint inchoata.

42. His enim omnibus divinæ Scripturæ testimoniis, quam esse veracem nemo dubitat nisi infidelis aut impius, ad illam sententiam ducti sumus, ut diceremus Deum ab exordio sæculi primum simul omnia creavisse, quædam conditis jam ipsis naturis, quædam præconditis causis; sicut non solum præsentia, verum etiam futura fecit¹ omnipotens, et ab eis factis requievit, ut eorum deinceps administratione atque regimine crearet etiam ordines temporum et temporalium: qui et consummaverat ea propter omnium generum terminationem, et inchoaverat propter sæculorum propagationem, ut propter con-

¹ Ita veteres codices. At vulgati ferunt, sic ut non solum præsentia, verum etiam futura fecerit. Pauloque post, requiescit et earum deinceps, etc.

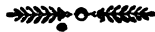
summata requiesceret, et propter inchoata usque nunc operetur. Sed si possunt hæc melius intelligi, non solum non resisto, verum etiam faveo.

43. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit homini sufflando in ejus faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei; et sit incorporea, id est, non sit corpus¹, sed spiritus; non de substantia Dei genitus, nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus ut in ejus naturam natura ulla corporis vel irrationalis animæ verteretur; ac per hoc, de nihilo: et quod sit immortalis secundum quemdam vitæ modum, quem nullo modo potest amittere; secundum quamdam vero mutabilitatem, qua potest vel deterior vel melior fieri, non immerito etiam mortalis. possit intelligi; quoniam veram immortalitatem solus ille habet, de quo proprie dictum est, *Qui solus habet immortalitatem (1 Tim. vi, 16)*. Cætera quæ in hoc libro disputando locutus sum, ad hoc valeant legenti, ut aut noverit quemadmodum sine affirmandi temeritate quærenda sint quæ non aperte Scriptura loquitur; aut, si ei quærendi modus iste non placet, quemadmodum ipse quæsierim sciat, ut si me potest docere non abnuat, si autem non potest, a quo ambo discamus mecum requirat.

¹ Habebant excusæ: *Ut non sit substantia Dei, et sic incorporea, ut non sit corpus. At Mss., ut non sit substantia Dei, et sit incorporea, id est, non sit corpus.*

LIBER OCTAVUS.

De eo quod legitur *Gen. 2, vers. 8: Et plantavit Deus paradysum in Eden, etc.*, usque ad illud, *vers. 17: De ligno autem cognoscendi bonum et malum non manducabitis de illo, etc.*

CAPUT PRIMUM. — *Paradysus in Eden plantatus et proprie et figurate accipiendus.*

1. *Et plantavit Deus paradysum in Eden ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxit.* Non ignoro de paradiso multos multa dixisse; tres tamen de hac re quasi generales sunt sententiæ. Una eorum qui tantummodo corporaliter paradysum intelligi volunt: alia eorum qui spiritualiter tantum; tertia eorum qui utroque modo paradysum accipiunt; alias corporaliter, alias autem spiritualiter. Breviter ergo ut dicam, tertiam mihi fateor placere sententiam. Secundum hanc suscepi nunc loqui de paradiso, quod Dominus donare dignabitur, ut homo factus e limo, quod utique corpus humanum est, in paradiso corporali collocatus intelligatur: ut quemadmodum ipse Adam, etsi aliquid aliud significat secundum id quod eum formam futuri dixit esse Apostolus (*Rom. v, 14*), homo tamen in natura propria expressus accipitur, qui vixit certo numero annorum, et propagata numerosa prole mortuus est, sicut moriuntur cæteri homines, etsi non sicut cæteri ex parentibus natus, sed sicut primitus oportebat ex terra factus est; ita et paradysus, in quo eum collocavit Deus, nihil aliud quam locus quidam intelligatur, terra scilicet ubi habitaret homo terrenus.

2. Narratio quippe in his libris non genere locutionis figuratarum rerum est, sicut in Cantico canticorum, sed omnino gestarum, sicut in Regnorum libris et hujuscemodi cæteris. Sed quia illic ea dicuntur quæ vitæ humanæ usus notissimus habet, non difficile, imo promptissime primitus accipiuntur ad litteram, ut deinde ex illis quid etiam saturorum res ipsæ gestæ significaverint, exculpatur: hic autem quia ea dicuntur quæ usitatum naturæ cursum influentibus non occurrant, nolunt ea quidam proprie, sed figurate dicta intelligi; atque ex illo loco volunt incipere historiam, id est, rerum proprie gestarum narrationem, ex quo dimissi de paradiso Adam et Eva convenerunt atque genuerunt. Quasi vero usitatum nobis sit, vel quod tot annos vixerunt, vel quod Enoch translatus est, vel quod et grandæva et sterilis peperit, et cætera hujusmodi.

3. Sed alia est, inquit, narratio factorum mirabilium, alia institutarum creaturarum. Illic enim ea ipsa insolita ostendunt alios esse tanquam naturales modos rerum, alios miraculorum, quæ magna nominantur; hic autem ipsa insinuat institutio naturarum. Quibus respondetur, Sed ideo insolita et ipsa, quia prima. Nam quid tam sine exemplo, et sine pari

facto in rerum mundanarum constitutione quam mundus? Num ideo credendum non est Deum fecisse mundum, quia jam non facit mundos; aut non fecisse solem, quia jam non facit soles? Et hoc quidem non de paradiso, sed de ipso homine permotis debuit responderi: nunc vero cum ipsum sic credant a Deo factum, sicut alius nullus factus est; cur paradisi volunt ita factum credere, quemadmodum nunc vident silvas fieri?

4. Ad eos quippe loquor, qui auctoritatem harum Litterarum sequuntur: eorum enim quidam non proprie, sed figurate paradisi intelligi volunt. Nam qui omnino adversantur his litteris, alias cum eis atque aditer egimus (*Lib. de Gen. cont. Manich.*): quanquam et hæc in hoc ipso opere nostro, quantum valeamus, ita defendamus ad litteram, ut qui non rationabiliter moti, propter animum pervicacem vel hebetem, credere ista detrectant, nullam tamen inveniant rationem unde falsa esse convincant. Verum isti nostri qui fidem habent his divinis Libris, et nolunt paradisi ad proprietatem litteræ intelligi, locum scilicet amœnissimum fructuosum nemoribus opacatum, eundemque magnum et magno fonte secundum, cum videant nulla humana opera tot ac tanta vireta silvescere occulto opere Dei; miror quemadmodum credunt ipsum hominem ita factum, quemadmodum nunquam viderunt. Aut si et ipse figurate intelligendus est, quis genuit Cain, et Abel, et Seth? An et ipsi figurate tantum fuerunt, non etiam homines ex hominibus nati? De proximo ergo attendant istam præsumptionem quo tendat, et conentur nobiscum cuncta primitus quæ gesta narrantur in expressionem proprietatis accipere. Quis enim eis postea non faveat intelligentibus quid ista etiam figurata significatione commoneant, sive ipsarum spiritualium naturarum vel affectionum, sive rerum etiam futurarum? Sane si nullo modo possent salva fide veritatis ea, quæ corporaliter hic nominata sunt, corporaliter etiam accipi, quid aliud remaneret, nisi ut ea potius figurate dicta intelligeremus, quam Scripturam sanctam impie culparem? Porro autem si non solum non impediunt, verum etiam solidius asserunt divini eloquii narrationem hæc etiam corporaliter intellecta; nemo erit, ut opinor, tam infideliter pertinax, qui cum ea secundum regulam fidei exposita proprie viderit, malit in pristina remanere sententia, si forte illi visa fuerant, non nisi figurate posse accipi.

CAPUT II. — *Genesis aliam contra Manichæos cur secundum allegoriam exposuerit.*

5. Nam et ego contra Manichæos, qui has litteras Veteris Testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meæ; cito volens eorum vel confutare deliramenta, vel erigere intentionem ad quærendam in Litteris quas oderunt, christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse

! Mss. nonnulli, figuræ.

accipi videbantur, aut vix posse aut difficile; ne retardarer, quid figurate significarent ea quæ ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate et perspicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent. Memor tamen quid maxime volumus nec potuerim, ut non figurate sed proprie primitus cuncta intelligerentur, nec omnino desperans etiam sic posse intelligi, id ipsum in prima parte secundi libri ita posui. *Sane, inquam, quisquis voluerit omnia quæ dicta sunt, secundum litteram accipere, id est, non aliter intelligere quam littera sonat, et potest evitare blasphemias; et omnia congruentia fidei catholicæ prædicare; non solum ei non est invidendum, sed præcipuus multumque laudabilis intellectus habendus est. Si autem nullus exitus datur, ut pie et digne Deo quæ scripta sunt intelligantur, nisi figurate atque in ænigmatibus proposita ista credamus; habentes auctoritatem apostolicam, a quibus tam multa de libris Veteris Testamenti solvantur ænigmata, modum quem intendimus teneamus, adjuvante illo qui nos petere, quærere et pulsare adhortatur (*Matth. vii, 7*): ut omnes istas figuras rerum secundum catholicam fidem, sive quæ ad historiam, sive quæ ad prophetiam pertinent, explicemus; non præjudicantes meliori diligentiorique tractatui, sive per nos, sive per alios, quibus Dominus revelare dignatur (*De Gen. contra Manich. lib. 2, cap. 2*). Hæc tunc dixi. Nunc autem quia voluit Dominus ut ea diligentius intuens atque considerans, non frustra, quantum opinor, existimarem etiam per me posse secundum propriam, non secundum allegoricam locutionem hæc scripta esse monstrari, sicut ea quæ superius valui ostendere, sic etiam quæ sequuntur de paradiso perscrutemur.*

CAPUT III. — *De vers. 8 et 9, ubi rursus de creatione ligni.*

6. Plantavit ergo Deus paradisi in deliciis (hoc est enim in Eden) ad orientem, et posuit ibi hominem quem finxerat. Sic enim scriptum est, quia sic factum est. Deinde recapitulat, ut hoc ipsum quod breviter posuit, ostendat quemadmodum factum sit; hoc est, quemadmodum paradisi Deus plantaverit, et illic hominem, quem finxerat, constituerit. Sic enim sequitur: *Et ejecit adhuc Deus de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam.* Non dixit, *Et ejecit de terra Deus aliud lignum vel cæterum lignum; sed, Ejecit, inquit, adhuc de terra omne lignum pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam.* Jam ergo tunc produxerat terra omne lignum et pulchrum ad aspectum, et bonum ad escam, hoc est tertio die: nam sexto die dixerat, *Ecce dedi vobis omne pabulum seminale, seminans semen, quod est super omnem terram; et omne lignum fructiferum, quod habet in se fructum seminis seminalis, quod erit vobis ad escam* (*Gen. 1, 29*). Num ergo aliud eis tunc dedit, aliud nunc dare voluit? Non opinor: sed cum ex his generibus sint ista ligna instituta in paradiso, quæ jam terra tertio die produxerat, adhuc ea produxit in tempore suo: quia tunc scilicet, quod scriptum est, ea produxisse

terram, causaliter factum erat in terra; hoc est, quia tunc ea prodecondi virtutem latenter acceperat, qua virtute fit ut etiam nunc talia terra progignat in manifesto atque in tempore suo.

7. Verba ergo Dei sexto die dicentis, *Ecces dedi vobis omne pabulum seminale seminans semen, quod est super omnem terram*, et cætera, non sonabili vel temporali voce prolata verba sunt, sed sicut in ejus Verbo est creandi potentia. Dicit autem hominibus, quid sine temporalibus sonis Deus dixerit, non nisi per temporales sonos potuit. Futurum enim erat ut homo jam de limo formatus, et flatu ejus animatus, et quidquid ex illo humani generis existisset, uteretur eis ad escam, quæ super terram exortura erant ex illa virtute generandi, quam terra jam acceperat. Cujus futuri causales rationes in creatura condens, tanquam jam existisset, loquebatur interna atque intima veritate, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed Spiritus ejus scribenti utique revelavit.

CAPUT IV. — *De altera parte vers. 9, lignum vitæ et vere creatum esse, et sapientiam figurasse.*

8. Illud plane quod sequitur, *Et lignum vitæ in medio paradisi, et lignum scientiæ dignoscendi bonum et malum*, diligentius considerandum est, ne cogat in allegoriam, ut non ista ligna fuerint, sed aliud aliquid nomine ligni significant. Dictum est enim de sapientia: *Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam* (Prov. iii, 18). Verumtamen cum sit Jerusalem æterna in cælis, etiam in terra civitas qua illa significaretur, condita est; et Sara et Agar quamvis duo Testamenta significarent, erant tamen quædam etiam mulieres duæ (Galat. iv, 24-26); et cum Christus per ligni passionem fluente spiritali nos irriget, erat tamen et petra, quæ aquam sitienti populo ligno percussa manavit, de qua diceretur, *Petra autem erat Christus* (1 Cor. x, 4). Aliud quam erant illa omnia significaverunt, sed tamen etiam ipsa corporaliter fuerunt. Et quando a narrante commemorata sunt, non erat illa figurata locutio, sed earum rerum expressa narratio, quarum erat figurata præcessio. Erat ergo et lignum vitæ, quemadmodum petra Christus: nec sine mysteriis rerum spiritalium corporaliter præsentatis voluit hominem Deus in paradiso vivere. Erat ei ergo in lignis cæteris alimentum, in illo autem sacramentum; quid significans, nisi sapientiam, de qua dictum est, *Lignum vitæ est amplectentibus eam*: quemadmodum de Christo diceretur, *Petra manans est sitientibus eam*? Recte quippe appellatur quod ad eum significandum præcessit. Ipse est ovis quæ immolatur in Pascha; tamen et illud non tantum dicendo figurabatur, sed etiam faciendo. Neque enim ovis illa non erat ovis; plane ovis erat, et occidebatur, et manducabatur (Exod. xii, 3-11): et tamen eo vero facto, aliud etiam quiddam figurabatur. Non sicut ille vitulus saginatus, qui minori filio revertenti in epulas cæsus est (Luc. xv, 23). Ibi quippe ipsa narratio figurarum est, non rerum figurata significatio gestarum. Non enim hoc evangelista, sed Dominus ipse narravit: evangelista vero hoc Domi-

nus narrasse narravit. Proinde quod narravit evangelista, etiam factum est; Dominum scilicet talia locutum fuisse: ipsius autem Domini narratio parabola fuit, de qua nunquam exigitur ut etiam ad litteram facta monstrantur, quæ sermone proferuntur. Christus est et lapis unctus a Jacob (Gen. xxviii, 18), et lapis reprobatus ab ædificantibus, qui factus est in caput anguli (Psalm. cxvii, 22): sed illud etiam in rebus gestis factum est, hoc autem tantum in figuris prædictum. Illud quippe scripsit narrator rerum præteritarum, hoc prænuntiat tantummodo laterarum.

CAPUT V. — *De eodem ligno vitæ, ipsum et figuram et nihilominus rem veram fuisse.*

9. Sic et Sapientia, idem ipse Christus, lignum vitæ est in paradiso spiritali, quo misit de cruce latronem (Luc. xxiii, 43): creatum¹ est autem, quod eam significaret, lignum vitæ etiam in paradiso corporali; quia hoc illa Scriptura dixit, quæ res suis temporibus gestas narrans, et hominem corporaliter factum, et in corpore viventem ibi constitutum esse narravit. Aut si quisquam putat animas, cum a corpore excesserint, locis corporaliter visibilibus contineri, cum sint sine corpore, asserat sententiam suam: non deerunt qui sic faveant, ut illum etiam divitem sitientem in loco utique corporali fuisse contendat, ipsamque animam omnino esse corpoream, propter arentem linguam et stillam aquæ de Lazari digito concupitam (Id. xvi, 24), prænuntiare non dubitent, cum quibus ego de tam magna quæstione nulla temeritate confli. Melius est enim dubitare de occultis, quam litigare de incertis. Illum quippe divitem in ardore poenarum et illum pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos esse non dubito. Sed quomodo intelligenda sit illa flamma inferni, ille sinus Abrahamæ, illa lingua divitis, ille digitus pauperis, illa sitis tormenti, illa stilla refrigerii, vix fortasse a mansuete quærentibus, a contentiose autem certantibus nunquam invenitur. Cito sane respondendum est, ne nos profunda ista quæstio, et multis sermonibus indigens tardet. Si corporalibus locis animæ continentur, etiam exiit corporibus; potuit ille latro in eum introduci paradysum, ubi fuerat corpus primi hominis; ut aptiore Scripturarum loco, si ulla necessitas flagitaverit, etiam de hac re quid vel quæramus vel arbitremur, utcumque promamus.

10. Nunc vero, quod sapientia non sit corpus, et ideo nec lignum, nec dubito, nec dubitari a quoquam puto: potuisse autem per lignum, id est, per corpoream creaturam, tanquam sacramento quodam significari sapientiam in paradiso corporali, ille credendum non existimat, qui vel tam multa in Scripturis rerum spiritalium corporalia sacramenta non videt, vel hominem primum cum ejusmodi aliquo sacramento vivere non debuisse contendit; cum Apostolus dicat etiam hoc quod de muliere dixit, quam ei factam esse de latere credimus, *Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ; et erunt duo in carne una* (Gen. ii, 24); *sacramentum magnum esse in Christo et in Ecclesia* (Ephes. v, 31, 32). Mirum est autem,

¹ Editi, certum. At Mss. decem, creatum.

et vix ferendum, quemadmodum velint homines paradysum figurate dictum, et nolint etiam figurate factam. Quod si concedant sicut de Agar et Sara, sicut de Iamuel et Isaac, hæc quoque et facta, et tamen etiam figurata; cur non admittant etiam lignum vitæ, et vere aliquod signum fuisse, et tamen sapientiam figurasse, non video.

11. Illud quoque addo, quanquam corporalem cibum, talem tamen illam arborem præstitisse, quo corpus hominis sanitate stabiliri cerneretur, non sicut ex alio cibo, sed per nulla inspiratione salubritatis occulta. Profecto enim licet vitæ panis, aliquid tamen amplius habuit, cujus una collyride (a) hominem Deus ab indigentia famis dierna quadraginta spatia viadicavit (III Reg. XIX, 8). An forte credere dubitabimus, per alicujus arboris cibum, cujusdam altioris significationis gratia, homini Deum præstitisse ne corpus ejus vel infirmitate vel ætate in deterius mutaretur, aut in occasum etiam laboretur; qui ipsi cibo humano præstitit tam mirabilem statum, ut in fictilibus vasculis farina et oleum deficientes reficeret, nec deficeret (Id. XVII, 6)? Jam hic de genere contentiosorum quisquam existat, et dicat Deum in terris nostris miracula tanta facere debuisse, in paradiso autem non debuisse: quasi vero non vel de pulvere hominem, vel de latere viri mulierem, majus sibi miraculum fecit, quam quod hic mortuos suscitavit.

CAPUT VI. — *Lignum scientiæ boni et mali arbor vera et innocua. Obedientia. Inobedientia.*

12. Sequitur ut videamus de ligno scientiæ dignoscendi bonum et malum. Prorsus et hoc lignum erat visibile ac corporale, sicut arbores cæteræ. Quod ergo lignum esset, non est dubitandum; sed cur hoc nomen acceperit, requirendum. Mihi autem etiam atque etiam consideranti dici non potest quantum placeat illa scientia, non fuisse illam arborem cibo noxiam; neque enim qui fecerat omnia bona valde (Gen. I, 31), in paradiso instituerat aliquid mali: sed malum fuisse hominî transgressionem præcepti. Oportebat autem ut homo sub Domino Deo positus alicunde prohiberetur, ut ei promerendi Dominum suum virtus esset ipsa obedientia, quam possum verissime dicere solam esse virtutem omni creaturæ rationali agentî sub Dei potestate, primumque esse et maximum vitium tumoris ad ruinam sua potestate velle uti, cujus vitii nomen est inobedientia. Non esset ergo unde se homo Dominum habere cogitaret atque sentiret, nisi aliquid ei juberetur. Arbor itaque illa non erat mala, sed appellata est scientiæ dignoscendi bonum et malum, quia si post prohibitionem ex illa homo ederet, in illa erat præcepti futura transgressio, in qua homo per experimentum pœnæ disceret, quid interesset inter obedientiæ bonum, et inobedientiæ malum. Proinde et hoc non in figura dictum, sed quoddam vere lignum accipiendum est; cui non de fructu vel pomo quod inde nasceretur, sed ex ipsa re nomen impositum est, quæ illo contra vetitum tacto fuerat secutura.

(a) Collyride pane subcinericio, quem alio nomine *colluram* vocant.

CAPUT VII. — *De vers. 10, 11, 13 et 14; illis accipienda esse vera flumina. Tiberis prius Abuda. Nilus, qui prius Geon. Gangea, qui prius Phison.*

13. Flumen autem exiit de Eden, quod irrigabat paradysum, et inde divisum est in quatuor partes. Ex his unum nomen est Phison; hoc est quod circuit totam terram Evilath, ubi est aurum: aurum autem terræ illius bonum, et ibi est carbunculus, et lapis prasinus. Et nomen flumini secundo Geon; hoc est quod circuit totam terram Æthiopiæ. Flumen autem tertium Tigris; hoc est quod fuit contra Assyrios. Flumen autem quartum Euphrates. De his autem fluminibus quid amplius satagim confirmare quod vera sint flumina, nec figurate dicta quæ non sint, quasi tantummodo aliquid nomina ipsa significent, cum et regionibus per quas fluunt notissima sint, et omnibus fere gentibus diffamata? Quinimo ex his, quoniam constat ea prorsus esse (nam duobus eorum nomina vetustas mutavit, sicut Tiberis dicitur fluvius qui prius Abuda vocabatur; Geon quippe ipse est, qui nunc dicitur Nilus; Phison autem illo dicebatur, quem nunc Gangem appellant; duo vero cætera, Tigris et Euphrates, antiqua etiam nomina tenuerunt), nos admoneri oportet cætera quoque primitus ad proprietatem litteræ accipere, non in eis figuratam locutionem putare, sed res ipsas quæ ita narrantur et esse, et aliquid etiam figurare. Non quia non posset parabola locutionis assumere aliquid de re quam non proprie quoque esse constaret, sicut de illo Dominus loquitur, qui descendebat ab Jerusalem in Jericho, et incidit in latrones (Luc. x, 30): quis enim non sentiat et plane videat esse parabolam, locutionemque illam totam esse figuratam? verum duæ civitates quæ ibi nominatæ sunt, hodieque in locis propriis demonstrantur. Sed hoc modo acciperemus et quatuor hæc flumina, si cætera quæ de paradiso narrantur, non proprie sed figurate accipere ulla necessitas cogeret: at nunc cum primitus proprie res ipsas intelligere ratio nulla prohibeat, cur non potius auctoritatem Scripturæ simpliciter sequimur in narratione rerum gestarum, res vere gestas prius intelligentes, tum demum quidquid aliud significant perscrutantes?

14. An eo movebimur, quod de his fluminibus dicitur, aliorum esse fontes notos, aliorum autem prorsus incognitos, et ideo non posse accipi ad litteram; quod ex uno paradisi flumine dividuntur? cum potius credendum sit, quoniam locus ipse paradisi a cognitione hominum est remotissimus, inde quatuor aquarum partes dividi, sicut fidelissima Scriptura testatur; sed ea flumina, quorum fontes noti esse dicuntur, alibi iisse sub terras, et post tractus prolixarum regionum locis aliis erupisse, ubi tanquam in suis fontibus nota esse perhibentur. Nam hoc solere nonnullas aquas facere, quis ignorat? Sed ibi hoc scitur, ubi non diu sub terris currunt. Exibat ergo flumen de Eden, id est de loco deliciarum, et irrigabat paradysum, id est ligna omnia pulchra atque fructuosa, quæ omnem terram regionis illius opacabant.

¹ Abest non ab Fr. M.

CAPUT VIII. — *Ds vers. 15; an homo positus in paradiso ut agriculturæ operam daret.*

15. *Et suscipit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso, ut operaretur et custodiret. Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens: Ab omni ligno quod est in paradiso esca edes¹; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo. Quod die autem ederitis ab eo, morte moriemini.* Cum superius breviter dixerit Deum plantasse paradysum, et constituisse ibi hominem quem fluxerat, recapitulavit ut narraret quomodo sit paradysus constitutus. Nunc ergo et illud recapitulando commemoravit quomodo ibi Deus posuerit hominem quem fecit. Vidcamus itaque quid sit quod dictum est, *ut operaretur et custodiret. Quid operaretur, et quid custodiret? Numquid forte agriculturam Dominus voluit operari primum hominem? An non est credibile quod eum ante peccatum damnaverit ad laborem? Ita sane arbitræmur, nisi videremus cum tanta voluptate animi agricolari quosdam, ut eis magna poena sit inde ad aliud avocari. Quidquid ergo deliciarum habet agriculturæ, tunc utique longe amplius erat, quando nihil accidebat adversi, vel terra vel cælo. Non enim erat laboris afflictio, sed exhilaratio voluntatis, cum ea quæ Deus creaverat, humani operis adjutorio lætius feraciusque provenirent; unde Creator ipse uberius laudaretur, qui animæ in corpore animali constitutæ rationem dedisset operandi, ac facultatem, quantum animo volenti satis esset, non quantum invitum indigentia corporis cogeret.*

16. Quod enim majus mirabiliusque spectaculum est, aut ubi magis cum rerum natura humana ratio quodammodo loqui potest, quam cum positus seminibus, plantatis surculis, translatis arbusculis, insitis malleolis, tanquam interrogatur quæque vis radicis et geminis quid possit, quidve non possit; unde possit, unde non possit; quid in ea valeat numerorum invisibilis interiorque potentia, quid extrinsecus adhibita diligentia: inque ipsa consideratione perspicere, quia neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus (1 Cor. iii, 7); quia et illud operis quod accedit extrinsecus, per illum accedit, quem nihilominus creavit, et quem regit atque ordinat invisibiliter Deus?

CAPUT IX. — *Agriculturæ opus allegorice.*

17. Hinc jam in ipsum mundum, vel in quamdam magnam arborem rerum, oculus cogitationis attollitur; atque in ipso quoque gemina operatio providentiæ reperitur, partim naturalis, partim voluntaria. Naturalis quidem per occultam Dei administrationem, qua etiam lignis et herbis dat incrementum; voluntaria vero, per Angelorum opera et hominum. Secundum illam primam cœlestia superius ordinari, inferiusque terrestria; luminaria sideraque fulgere, diei noctisque vices agitari, aquis terram fundatam interlui atque circumlui, aerem alius superfundit, arbusta et animalia concipi et

¹ Hic et paulo post omnes Lov. Mss. ferunt; *escam edes*. Et contra Er. Lugd. Ven. nunc legunt, *escam edes*, nunc. *esca edes* nunc. *edes ad escam*. M.

nasci, crescere et senescere, occidere, et quidquid aliud in rebus interiore naturalique motu geritur. In hac autem altera signa dari, doceri et disci¹, agros colli, societates administrari, artes exerceri, et quæque alia sive in superna societate aguntur, sive in hac terrena atque mortali, ita ut bonis consulatur et per neccientes malos. Inque ipso homine eandem geminam providentiæ vigere potentiam: primo erga corpus naturalem, scilicet eo mota quo fit, quo creascit, quo senescit; voluntariam vero, quo illi ad victum, tegumentum, curationemque consulitur. Similiter erga animam naturaliter agitur ut vivat, ut sentiat; voluntarie vero ut discat, ut consentiat.

18. Sicut autem in arbore id agit agricultura forinsecus, ut illud proficiat quod geritur intrinsecus; sic in homine secundum corpus, ei quod intrinsecus agit natura, servit extrinsecus medicina: itemque secundum animam, ut natura beatificetur intrinsecus, doctrina ministratur extrinsecus. Quod autem ad arborem colendi negligentia, hoc ad corpus medendi incuria, hoc ad animam discendi segnitia: et quod ad arborem humor inutilis, hoc ad corpus vietus exitibilis, hoc ad animam persuasio iniquitatis. Deus itaque super omnia, qui condidit omnia, et regit omnia, omnes naturas bonus creat, omnes voluntates justus ordinat. Quid ergo abhorret a vero, si credamus hominem ita in paradiso constitutum, ut operaretur agriculturam, non labore servili, sed honesta animi voluptate? Quid enim hoc opere innocentius vacantibus, et quid plenius magna consideratione prudentibus?

CAPUT X. — *Quid sit, Ut operaretur et custodiret.*

19. *Ut custodiret* autem, quid? An ipsum paradysum? Contra quos? Nullus certe vicinus metuebatur invasor, nullus limitis perturbator, nullus fur, nullus aggressor. Quomodo ergo intellecturi sumus corporalem paradysum potuisse ab homine corporaliter custodiri? Sed neque Scriptura dixit, *Ut operaretur et custodiret paradysum*; dixit autem, *Ut operaretur et custodiret*. Quanquam si de græco diligentius ad verbum exprimatur, ita scriptum est, *Et accepit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum et custodire*. Sed utrum ipsum hominem posuit operari, hoc enim sensit qui interpretatus est, *ut operaretur*; an eundem paradysum operari, id est, ut homo paradysum operaretur, ambigue sonat: et videtur magis exigere locutio, ut non dicatur, *Operaretur paradysum*; sed, in paradiso.

20. Verumtamen ne forte sic dictum sit, *Ut operaretur paradysum*, sicut superius dictum est, *Nec erat homo qui operaretur terram* (eadem quippe locutio est, operari terram, quæ operari paradysum); ambiguum sententiam ad utrumque tractemus. Si enim non est necesse ut accipiamus, Paradysum custodire, sed, in paradiso; quid ergo in paradiso custodire? Nam quid operari in paradiso, jam ut visum est disseruimus. An ut quod operaretur in terra per agriculturam, in eipso custodiret per disciplinam; id est, ut sicut ei

¹ Juxta Er. Lugd. Ven. Lov., *discere*. M.

ager obtemperaret solenti se, ita et ipse precipienti Domino suo, ut sumpto præcepto obedientiæ fructum, non spinas isobedienciæ redderet? Denique quoniam similitudinem a se culti paradisi in seipso custodire subditus noluit, similem sibi agrum damnatus accepit: *Spinas, inquit, et tribulos pariet tibi (Gen. iii, 18).*

21. Quod si et illud intelligamus, ut paradisum operaretur, et paradisum custodiret, operari quidem paradisum posset, sicut supra diximus, per agriculturam; custodire autem non adversus improbos aut inimicos, qui nulli erant, sed fortassis adversus bestias. Quomodo istud? aut quare? Numquid enim bestie jam in hominem sæviebant, quod nisi peccato non fieret? Ipse quippe bestiis omnibus ad se adductis, sicut post commemoratur, nomina imposuit: ipse etiam sexto die lege verbi Dei cum omnibus communes cibos accepit. Aut si erat jam quod timeatur in bestiis, quonam pacto posset unus homo illum munire paradisum? Neque enim exiguus locus erat, quem tantus fons irrigabat. Custodire quidem ille deberet, si posset paradisum tali et tanta maceria communire, ut eo serpens non posset intrare: sed mirum si priusquam communiret, omnes serpentes inde posset excludere.

22. Proinde intellectum ante oculos cur præmittimus? Positus est quippe homo in paradiso, ut operaretur eundem paradisum, sicut supra disputatum est, per agriculturam non laboriosam, sed deliciosam, et mentem prudentis magna atque utilia commonentem: custodiret autem eundem paradisum ipsi sibi, ne aliquid admitteret, quare inde mereretur expelli. Denique accepit et præceptum, ut sit per quod sibi custodiat paradisum, id est, quo conservato non inde projiciatur. Recte enim quisque dicitur non custodisse rem suam, qui sic egit ut amitteret eam, etiamsi alteri salva sit, qui eam vel invenit vel accipere meruit.

23. Est alius in his verbis sensus, quem puto non immerito præponendum, ut ipsum hominem operaretur Deus et custodiret (a). Sicut enim operatur homo terram, non ut eam faciat esse terram, sed ut cultam atque fructuosam: sic Deus hominem multo magis, quem ipse creavit ut homo sit, eum ipse operatur ut justus sit, si homo ab illo per superbiam non abscedat; hoc est enim apostatare a Deo, quod initium superbiæ Scriptura dicit: *Initium, inquit, superbiæ hominis apostatare a Deo (Eccli. x, 14).* Quia ergo Deus est incommutabile bonum, homo autem et secundum animam et secundum corpus mutabilis res est; nisi ad incommutabile bonum, quod est Deus, conversus substituerit, formari ut justus beatusque sit, non potest. Ac per hoc Deus idem qui creat hominem, ut homo sit, ipse operatur hominem atque custodit, ut etiam bonus beatusque sit. Quapropter qua locutione dicitur homo operari terram, quæ jam terra erat, ut ornata atque secunda sit, ea locutione

(a) Altera tamen expositio aptius congruit hebræo, in quo pronomen *eum*, refertur ad *paradisum*, genere feminino cum ista voce conveniens.

dicitur Deus operari hominem, qui jam homo erat, ut pius sapiensque sit, eumque custodire, quod homo sua potestate in se, quam illius supra se delectatus, dominationemque ejus contemnens tutus esse non possit.

CAPUT XI. — *Cur hic addita dictio, Dominus.*

Dominus verus.

24. Proinde nullo modo vacare arbitror, sed nos aliquid, et magnum aliquid admonere, quod ab ipso divini libri hujus exordio, ex quo ita coeptus est, *In principio fecit Deus cælum et terram*, usque ad hunc locum, nusquam positum est, Dominus Deus; sed tantum modo, *Deus*: nunc vero ubi ad id ventum est, ut hominem in paradiso constitueret, eumque per præceptum operaretur et custodiret, ita Scriptura locuta est, *Et sumpsit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum et custodire*: non quod supra dictarum creaturarum Dominus non esset Deus; sed quia hoc nec propter Angelos, nec propter alia que creata sunt, sed propter hominem scribebatur, ad eum admonendum quantum ei expediat habere Dominum Deum, hoc est, sub ejus dominatione obedienter vivere, quam licentiose abuti propria potestate, nusquam hoc prius ponere voluit, nisi ubi perventum est ad eum in paradiso collocandum, operandum et custodiendum: ut non diceret sicut et cætera omnia superius, *Et sumpsit Deus hominem quem fecit*; sed diceret, *Et sumpsit Dominus Deus hominem, quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum, ut justus esset, et custodire*, ut tutus esset, ipsa utique dominatione sua, quæ non est illi sed nobis utilis. Ille quippe nostra servitute non indiget, nos vero dominatione illius indigemus, ut operetur et custodiat nos; et ideo verus solus est Dominus, quia non illi ad suam, sed ad nostram utilitatem salutemque servimus. Nam si nobis indigeret, eo ipso non verus Dominus esset, cum per nos ejus adjuvaretur necessitas, sub qua et ipse serviret. Merito ille in Psalmo: *Domi, inquit, Domino, Deus meus es tu; quoniam bonorum meorum non eges (Psal. xv, 2).* Nec ita sentiendum est quod diximus, nos illi ad utilitatem nostram salutemque servire, tanquam aliud aliquid ab illo expectemus quam eum ipsum, qui summa utilitas et salus nostra est. Sic enim eum gratis secundum illam vocem diligimus: *Mihi autem adherere Deo bonum est (Psal. lxxii, 23).*

CAPUT XII. — *Hominem non posse quidquam boni agere sine Deo. Discessus a Deo.*

25. Neque enim tale aliquid est homo, ut factus, deserente eo qui fecit, possit aliquid agere bene tanquam ex seipso; sed tota ejus actio bona, est converti ad eum a quo factus est, et ab eo justus, pius, sapiens, beatusque semper fieri: non fieri et recedere, sicut a corporis medico sanari et abire: quia medicus corporis operarius fuit extrinsecus, serviens nature intrinsecus operanti sub Deo, qui operatur omnem salutem gemino illo opere providentiæ, de quo supra locuti sumus (Cap. 9). Non ergo ita se debet homo ad Dominum convertere, ut cum ab eo factus fuerit ju-

etus abscedat, sed ita ut ab illo semper fiat. Eo quippe ipso cum ab illo non discedit, ejus ipse præsentiâ justificatur, et illuminatur, et beatificatur, operante et custodiente Deo, dum obedienti subiectoque dominatur.

26. Neque enim, ut dicebamus, sicut operatur homo terram, ut culta atque secunda sit, qui eum fuerit operatus abscedit, relinquens eam vel aratam, vel satam, vel rigatam, vel si quid aliud, manente opere quod factum est, cum operator abcesserit, ita Deus operatur hominem justum, id est justificando eum, ut si abcesserit, maneat in abscedente quod fecit: sed potius sicut aer præsente lumine non factus est lucidus, sed fit; quia si factus esset, non autem fieret, etiam absente lumine lucidus maneret; sic homo Deo sibi præsente illuminatur, absente autem continuo tenebatur; a quo non locorum intervallis, sed voluntatis aversione disceditur.

27. Ille itaque operetur hominem bonum atque custodiat, qui incommutabiliter bonus est. Semper ab illo fieri, semperque perfici debemus, inhaerentes ei, et in ea conversione quæ ad illum est permanentes, de quo dicitur, *Mihi autem adherere Deo bonum est*; et cui dicitur, *Fortitudinem meam ad te custodiam* (*Psal. LIII, 10*). Ipsi enim sumus signatum, non tantum ad hoc ut homines simus, sed ad hoc etiam ut boni simus. Nam et Apostolus cum fidelibus ab impietate conversis, gratiam qua salvi facti sumus, commendaret (*Ephes. II, 8-10*): *Gratia enim, inquit, salvi facti estis per fidem; et hoc non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur. Ipsi enim sumus signatum creati in Christo Jesu, in operibus bonis quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus*. Et sibi cum dixisset, *Cum timore et tremore vestram ipsorum salutem operamini; ne sibi putaret tribuendum, tanquam ipsi se facerent justos et bonos, continuo subiecit: Deus enim est qui operatur in vobis* (*Philipp. II, 12, 13*). *Sumpsit ergo Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso operari eum, hoc est, operari in eo, et custodire eum.*

CAPUT XIII. — *Cur bono prohibitus a ligno scientiæ boni et mali.*

28. *Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens: Ab omni ligno quod est in paradiso, edes ad escam; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabis de illo. Qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini.* Si aliquid mali esset lignum illud, unde prohibuit hominem Deus, ejus ipsius mali natura venenatus videretur ad mortem. Quia vero ligna omnia in paradiso bona plantaverat (*Gen. I, 12*), qui fecit omnia bona valde, nec ulla ibi natura mali erat, quia nusquam est mali ulla natura (quod diligentius, si Dominus voluerit, disseremus, cum de illo serpente dicere cœperimus); ab eo ligno quod malum non erat prohibitus est, ut ipsa per se præcepti conservatio bonum illi esset, et transgressio malum.

29. Nec potuit melius et diligentius commendari quantum malum sit sola inobedientia, cum ideo reus iniquitatis factus est homo, quia eam rem tetigit contra prohibitionem, quam si non prohibitus tetigisset,

non utique peccasset. Nam qui dicit, verbi gratia, *Noli tangere hanc herbam, si forte venenosa est mortemque præcuntiat, si tetigerit, sequitur quidem mors contemptorem præcepti; sed etiam si nemo prohibuisset, atque ille tetigisset, nihilominus utique moreretur.* Illa quippe res contraria saluti vitæque ejus esset, sive inde velaretur, sive non velaretur. Nempe cum quisque prohibet eam rem tangi, quæ non quidem tangenti, sed illi qui prohibuit obesset, velut si quisquam in alienam pecuniam misisset manum, prohibitus ab eo cujus erat pecunia illa; ideo esset prohibito peccatum, quia prohibenti poterat esse damnosum. Cum vero illud tangitur, quod nec tangenti obesset si non prohiberetur, nec cuiquam alteri quando libet tangeretur; quare prohibita est, nisi ut ipsius per se bonum obedientiæ, et ipsius per se malum inobedientiæ monstraretur?

30. Denique a peccato nihil aliud appetitum est, nisi non esse sub dominatione Dei, quando illud admittitur, in quo ne admitteretur, sola deberet jussio dominantis attendi. Quæ si sola attendetur, quid aliud quam Dei voluntas attendetur? quid aliud quam Dei voluntas amaretur? quid aliud quam Dei voluntas humanæ voluntati præponeretur? Dominus quidem cur jusserit, viderit; faciendum est a servo. Quod jussit, et tunc forte videndum est a promerentibus cur jusserit. Sed tamen ut causam jussionis hujus nobis diutius requiramus, si hæc ipsa magna est utilitas homini quod Deo servit, jubendo Deus utilis facit quicquid jubere voluerit, de quo metuendum non est, ne jubere quod inutile est possit.

CAPUT XIV. — *Ex divini præcepti contemptu experientia mali.*

31. Nec fieri potest ut voluntas propria non grandi ruinæ pondere super hominem cadat, si eam voluntati superioris extollendo præponat. Hoc expertus est homo contemnens præceptum Dei, et hoc experimento didicit quid interesset inter bonum et malum, bonum scilicet obedientiæ, malum autem inobedientiæ, id est, superbiæ et contumaciæ, perversæ imitationis Dei et noxiæ libertatis. Hoc autem in quo ligno accidere potuit, ex ipsa re, ut jam supra dictum est, nomen accepit (*Gen. 3*). Malum enim nisi experimento non sentiremus, quia nullum esset, si non fecissemus. Neque enim ulla natura mali est, sed amissio boni hoc nomen accepit. Bonum quippe incommutabile Deus est; homo autem quantum ad ejus naturam, in quo cum Deus condidit, pertinet, bonum est quidem, sed non incommutabile ut Deus. Mutabile autem bonum, quod est post incommutabile bonum, melius bonum fit, cum bono incommutabili adhererit, amando atque serviendo rationali et propria voluntate. Ideo quippe et hæc magni boni natura est, quia et hoc accepit, ut possit summi boni adherere naturæ. Quod si noluerit, bono se privat, et hoc ei malum est, unde per justitiam Dei etiam cruciatus consequitur. Quid enim tam iniquum, quam ut bene sit desertori boni? Neque ullo modo fieri potest ut ita sit: sed aliquando amissi superioris boni non sentitur malum, cum habetur quod

amatum est inferius bonum. Sed divina justitia est ut qui voluntate amisit quod amare debuit, amittat cum dolore quod amavit, dum naturarum creator ubique laudetur. Adhuc enim est bonum quod dolet amissum bonum: nam nisi aliquod bonum remansisset in natura, nullus boni amissi dolor esset in pœna.

32. Cui autem sine mali experimento placet bonum, id est, ut antequam boni amissionem sentiat, eligat tenere ne amittat, super omnes homines prædicandus est. Sed hoc nisi cujusdam singularis laudis esset, non illi pœro tribueretur, qui ex genere Israel factus Emmanuel nobiscum Deus (*Matth. 1, 23*), reconciliavit nos Deo, hominum et Dei homo mediator (*1 Tim. 2, 5*), Verbum apud Deum, caro apud nos (*Joan. 1, 1, 14*). Verbum caro inter Deum et nos. De illo quippe propheta dicit, *Priusquam sciat puer bonum aut malum, contemnet malitiam, ut eligat bonum (Isai. vii, 16, sec. LXX)*. Quomodo quod nescit, aut contemnit aut eligit, nisi quia hæc duo sciuntur aliter per prudentiam boni, aliter per experientiam mali? Per prudentiam boni malum scitur, etsi non sentitur. Tenetur enim bonum, ne amissione ejus sentiatur malum. Item per experientiam mali scitur bonum; quoniam quid amiserit, sentit, cui de bono amisso male fuerit. Priusquam sciret ergo puer per experientiam, aut bonum quo careret, aut malum quod boni amissione sentiret, contempsit malum ut eligeret bonum, id est, noluit amittere quod habebat, ne sentiret amittendo quod amittere non debebat. Singulare exemplum obedientiæ; quippe qui non venit facere voluntatem suam, sed ejus voluntatem a quo missus est (*Joan. vi, 38*): non sicut ille qui elegit facere voluntatem suam, non ejus a quo factus est. Merito sicut per unius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita per unius obedientiam justi constituuntur multi (*Rom. v, 19*); quia sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur (*1 Cor. xv, 22*).

CAPUT XV. — *Lignum scientiæ boni et mali cur sic appellatum.*

33. Frustra autem nonnulli acute obtusi sunt¹, cum requirunt quomodo potuerit appellari lignum dignoscenciæ boni et mali, antequam in eo transgressus esset homo præceptum, atque ipsa experientia dignosceret quid interesset inter bonum quod amisit, et malum quod admisit. Lignum enim tale nomen accepit, ut eo secundum prohibitionem non tacto cavetur, quod eo contra prohibitionem tacto sentiretur. Neque enim quia inde contra præceptum manducaverunt, ideo factum est illud lignum dignoscenciæ boni et mali; sed utique etiamsi obedientes essent, et nihil inde contra præceptum usurpassent, id recte vocaretur, quod ibi eis accideret, si usurpassent. Quemadmodum si vocaretur arbor saturitatis, quod inde possent homines saturari; numquid si nemo accessisset, ideo nomen illud esset incongruum? quandoquidem cum accederent et saturarentur, tunc probarent quam hoc recte arbor illa vocaretur.

¹ Antiqui codices, constanter, *obtusi sicut*: ut et in lib. 4 de Doctrina Christ., n. 7, *oluntate*.

CAPUT XVI. — *Hominem ante malum experimentum potuisse intelligere quid esset malum.*

34. Et quomodo, inquit, intelligeret homo quod ei dicebatur lignum dignoscenciæ boni et mali, quando ipsam malum quid esset omnino nesciebat? Hoc qui sapiunt parum attendunt quemadmodum a contrariis notis sic pleraque intelligantur ignota, et etiam verba rerum quæ non sunt, cum in loquendo interponuntur, nullus caliget auditor. Hoc enim quod omnino non est, nihil vocatur; et hæc duas syllabas nomine non intelligit, qui latine audit et loquitur. Unde, nisi eum sensus intuetur id quod est, et ejus privatione quid etiam non sit agnoscit? Sic et inane cum dicitur, intendo corporis plenitudinem, privatione ejus tanquam contraria, quid dicatur inane intelligimus; sicut audiendi sensu non solum de vocibus, verum etiam de silentio judicamus: sic ex vita quæ inerat homini, posset ejus cavere contrarium, id est, vitæ privationem quæ mors vocatur; et ipsam causam qua perderet quod amabat, id est quodlibet factum suum quo fieret ut amitteret vitam, quibuslibet syllabis appellaretur, quemadmodum latine cum dicitur peccatum vel malum, tanquam signum ejus intelligeret, quod mente discerneret. Nos enim quomodo intelligimus, cum dicitur resurrectio, quam nunquam experti sumus? Nonne quia sentimus quid sit vivere, et ejus rei privationem vocamus mortem, unde reditum ad id quod sentimus, resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacumque lingua id ipsum appellatur, menti utique signum insinuat in voce loquentium, quo sonante agnoscat quod etiam sine signo cogitaret. Mirum est enim quemadmodum rerum quas habet amissionem, etiam inexpertam natura deviet. Quis enim pecora docuit devitationem mortis, nisi sensus vitæ? quis parvulum puerum adhærescere bajulo suo, si eum fuerit ex alto jacere minitatus? quod ex quodam tempore incipit, sed tamen antequam aliquid hujusmodi expertus sit.

35. Sic ergo illis primis hominibus jam vita erat dulcis, quam profecto amittere devitabant; idque ipsum quibuscumque modis vel sonis significentem Deum intelligere poterant: nec aliter eis posset persuaderi peccatum, nisi prius persuaderetur eos ex illo facto non esse morituros, id est, illud quod habebant et se habere gaudebant, non amissuros; unde suo loco loquendum est. Advertant itaque, si quos movet, quomodo potuerint intelligere inexperta nominantem vel minantem Deum; et videant nos omnium inexpertorum nomina, nonnisi ex contrariis quæ jam novimus, si privationum sunt, aut ex similibus, si specierum sunt, sine ullo æstu dubitationis agnoscere. Nisi forte aliquem movet quemadmodum loqui potuerint, vel loquentem intelligere, qui non didicerant vel crescendo inter loquentes, vel aliquo magisterio; quasi magnum fuerit Deo loqui eos docere, quos ita fecerat, ut hoc possent etiam ab hominibus discere, si essent a quibus.

CAPUT XVII. — *An utrique, Adamo et Evæ, datum sit præceptum.*

36. Merito sane quæritur utrum hoc præceptum viro tantum dederit Deus, an etiam femine? Sed nondum narratum est quemadmodum facta sit femina. An forte jam erat facta? sed hoc quemadmodum gestum sit quod prius erat gestum, postea recapitulando narratum est. Verba enim Scripturæ sic se habent: *Et præcepit Dominus Deus Adæ, dicens; non dixit, præcepit eis: deinde sequitur, Ab omni ligno quod est in paradiso esca edes; non dixit, edetis. Deinde adjungit, De ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo: jam hic tanquam ad ambos pluraliter loquitur, et pluraliter præceptum terminat dicens, Qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini. An sciens quod ei facturus erat mulierem, ita præcepit ordinatissime, ut per virum præceptum Domini ad feminam perveniret? Quam disciplinam in Ecclesia servat Apostolus, dicens: Si quid autem discere volunt, domi viros suos interrogent (I Cor. xiv, 35).*

CAPUT XVIII. — *Quomodo Deus locutus sit homini.*

37. Item quæri potest quomodo nunc Deus locutus sit ad hominem quem fecit, jam certe sensu ac mente præditum, ut audire et intelligere loquentem valeret? Neque enim aliter præceptum posset accipere, quo transgresso reus¹ esset, nisi hoc acceptum intelligeret. Quomodo ergo illi locutus est Deus? Utrum intus in mente secundum intellectum, id est, ut sapienter intelligeret voluntatem ac præceptum Dei sine ullis corporalibus sonis vel corporalium similitudinibus rerum? Sed non sic existimo primo homini locutum Deum. Talia quippe Scriptura narrat, ut potius credamus sic esse Deum locutum homini in paradiso, sicut etiam postea locutus est Patribus, sicut Abraham, sicut Moysi, id est in aliqua specie corporali. Hinc est enim quod audierunt ejus vocem ambulantis in paradiso ad vesperam, et absconderunt se (Gen. iii, 8).

CAPUT XIX. — *Ut intelligatur operatio Dei in creaturis, quid in primis de ipso sentiendum.*

38. Locus itaque magnus neque prætereundus proponitur, ut intueamur quantum possumus, quantum ipse adjuvare et donare dignatur, opus divinæ providentiæ bipartitum, quod superius cum de agricultura loqueremur, transitoria quadam occasione perstrinximus, ut inde jam inciperet legentis animus hoc assuescere contueri, quod adjuvat plurimum, ne quid indignum de ipsa Dei substantia sentiamus. Dicimus itaque ipsum summum, verum, unum ac solum Deum, Patrem et Filium, et Spiritum sanctum, id est, Deum Verbumque ejus et utriusque Spiritum, Trinitatem ipsam, neque confusam, neque separatam, Deum qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibleem, quem nemo hominum vidit, nec videre potest (I Tim. vi, 16), nec locorum vel finito vel infinito spatio contineri nec temporum vel finito vel infinito volumine variari. Neque enim est in ejus substantia qua Deus est, quod brevius sit in parte quam in toto, sicut necesse est esse quæ in locis

¹ Sic san. At editi, quo transgressor ejus.

immoto cardine moveatur: sic tota palma ab articulo sunt; aut fuit in ejus substantia quod jam non est, vel erit quod nondum est, sicut in naturis quæ possunt temporis mutabilitatem pati.

CAPUT XX. — *Creatura corporalis loco et tempore, spiritualis tempore tantum, Creator ipse neutro modo mutabilis.*

39. Hic ergo incommutabili æternitate vivens creavit omnia simul, ex quibus curterent tempora, et implerentur loca, temporalibusque et localibus rerum motibus sæcula volverentur. In quibus rebus quædam spiritualia, quædam corporalia condidit, formans materiam quam nec alius nec nullus, sed omnino ipse informem ac formabilem instituit, ut formationem suam non tempore, sed origine præveniret. Spiritualem autem creaturam corporali præposuit; quod spiritualis tantummodo per tempora mutari posset, corporalis autem per tempora et loca. Exempli enim gratia, per tempus movetur animus, vel reminiscendo quod oblitus erat, vel discendo quod nesciebat, vel volendo quod nolebat: per loca autem corpus, vel a terra in cælum, vel a cælo in terram, vel ab oriente in occidentem, vel si quo alio simili modo. Omne autem quod movetur per locum, non potest nisi et per tempus simul moveri: at non omne quod movetur per tempus, necesse est etiam per locum moveri. Sicut ergo substantiam quæ movetur per tempus et locum, præcedit substantia quæ tantum per tempus; ita ipsam præcedit illa quæ nec per locum nec per tempus. Ac per hoc sicut per tempus et locum movet corpus ipse tantum per tempus motus conditus spiritus; ita per tempus movet conditum spiritum ipse nec per tempus nec per locum motus conditor Spiritus: sed spiritus creatus movet seipsum per tempus, et per tempus ac locum corpus; Spiritus autem creator movet seipsum sine tempore ac loco, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum.

CAPUT XXI. — *Quomodo Deus immotus moveat creaturas, exemplo animæ deprehendi.*

40. Quocirca quisquis intelligere conatur quemadmodum vere æternus et vere immortalis atque incommutabilis Deus, ipse nec per tempus nec per locum motus moveat temporaliter et localiter creaturam suam; non eum puto posse assequi, nisi prius intellexerit quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus, non per locum, sed tantum per tempus motus, moveat corpus per tempus et locum. Si enim quod in seipso agitur capere nondum potest, quanto minus illud quod supra est?

41. Affecta quippe anima carnalium sensuum consuetudine, etiam seipsam cum corpore per locum moveri putat, dum id per locum movet. Quæ si possit diligenter inspicere, tanquam cardines membrorum corporis sui, quemadmodum articulati dispositi sunt, a quibus initia motionum nitantur; inveniet ea quæ per spatia locorum moventur, nisi ab eis quæ loco fixa sunt, non moveri. Non enim movetur solus digitus, nisi manus fixa sit, a cujus articulo velut

cubiti, sic cubitus ab articulo humeri, humerus ab scapula cum movetur, stantibus utique cardinibus quibus motio nitatur, it per loci spatium quod movetur. Sic plantæ in talo est articulus, quo stante movetur; sic cruris in genu et totius pedis in coxa: et nullius membri motus omnino est, quem voluntas movet, nisi ab aliquo articuli¹ cardine, quem nutus ejusdem voluntatis primitus figit, ut ab eo quod loci spatio non movetur, agi valeat quod movetur. Denique nec in ambulando pes levatur, nisi alius fixus totum corpus ferat, donec ille qui motus est a loco unde fertur, ad locum quo fertur, immoto articulo sui cardinis innitatur.

42. Porro, si in corpore nullum membrum per locum voluntas movet, nisi ab eo membri articulo quem non movet, cum et illa pars corporis quæ movetur, et illa qua fixa sit ut moveatur, corporeas habeant quantitates suas, quibus occupent spatia locorum suorum; quanto magis ipse animæ nutus, cui membra deserviunt, ut quod placuerit figatur, unde id quod movendum est innitatur; cum anima non sit natura corporea, nec locali spatio corpus impleat, sicut aqua utrum sive spongiam; sed miris modis ipso incorporeo nutu commixta sit vivificando corpori, quo et imperat corpori, quadam intentione non mole: quanto magis, inquam, nutus ipse voluntatis ejus non per locum movetur, ut corpus per locum moveat, quando totum per partes movet, nec aliquas loco movet nisi per illas quas loco non movet?

CAPUT XXII. — *Quomodo Deus moveat, quomodo anima.*

43. Quod si intelligere difficile est, utrumque credatur, et quod creatura spiritualis non per locum mota moveat corpus per locum, et quod Deus non per tempus motus moveat creaturam spirituales per tempus. Quod si de anima quisque non vult hoc credere, quod quidem sine dubio non solum crederet, verum etiam intelligeret, si eam posset, sicuti est, incorpoream cogitare: cui enim non facile occurrat, quod per locum non moveatur quod per loci spatia non distenditur? quidquid autem per loci spatia distenditur corpus est; ac per hoc consequens est ut anima per locum moveri non putetur, si corpus non esse credatur: sed, ut dicere cœperam, si de anima hoc quisque non vult credere, non nimis argendus est. Substantiam vero Dei nisi credat nec per tempus nec per locum moveri, nondum perfecte incommutabilem credit.

CAPUT XXIII. — *Deus semper quietus, omnia tamen agens.*

44. Verum quia omnino incommutabilis est illa natura Trinitatis, et ob hoc ita æterna, ut ei aliquid coæternum esse non possit, ipsa apud seipsam et in seipsa sine ullo tempore ac loco, movet tamen per tempus et locum sibi subditam creaturam, naturas creans bonitate, voluntates ordinans potestate: ut in naturis nulla sit, quæ non ab illo sit; in voluntatibus

¹ Editi, *articulorum*. Nss., *articuli*.

autem nulla bona sit, cui non præsit, nulla mala sit, qua bene uti non possit. Sed quia non omnibus naturis dedit voluntatis arbitrium, illæ autem quibus dedit, potentiores ac superiores sunt; illæ naturæ quæ non habent voluntatem, subditæ sint necesse est illis quæ habent, et hoc ordinatione Creatoris, qui nunquam ita punit voluntatem malam, ut naturæ perimat dignitatem. Cum igitur omne corpus et omnis anima irrationalis non habeat voluntatis arbitrium, subdita ista sunt eis naturis quæ præditæ sunt arbitrio voluntatis; nec omnibus omnia, sed sicut distribuit justitia Creatoris. Ergo Dei providentia regens atque administrans universam creaturam, et naturas et voluntates, naturas ut sint, voluntates autem ut nec infructuosæ bonæ, nec impunitæ malæ sint; subdit primitus omnia sibi, deinde creaturam corporalem creaturæ spirituali, irrationalem rationali, terrestrem cœlesti, femineam masculinæ, minus valentem valentiori, indigentiorum copiosiori. In voluntatibus autem, bonas sibi, cæteras vero ipsis servientibus sibi; ut hoc patiat voluntas mala, quod ex jussu Dei fecerit bona, sive per seipsam, sive per malam, in rebus duntaxat quæ naturaliter sunt etiam malis voluntatibus subditæ, id est in corporibus. Nam in seipsis malæ voluntates habent interiore pœnam suam, eandem ipsam iniquitatem suam.

CAPUT XXIV. — *Quænam beatis Angelis subdita creaturæ.*

45. Ac per hoc sublimibus Angelis Deo subdite fruentibus, et Deo beate servientibus, subdita est omnis natura corporea, omnis irrationalis vita, omnis voluntas vel infirma vel prava; ut hoc de subditis vel cum subditis agant, quod naturæ ordo poscit in omnibus, jubente illo cui subjecta sunt omnia. Proinde illi in illo veritatem incommutabilem vident, et secundum eam suas dirigunt voluntates. Fiunt ergo illi participes æternitatis, veritatis, voluntatis ejus semper¹, sine tempore et loco. Moventur autem ejus imperio etiam temporaliter, illo non temporaliter moto. Nec ita ut ab ejus contemplatione resiliant aut defluant; sed simul et illum sine loco ac tempore contemplantur, et ejus in inferioribus jussa perficiunt, moventes se per tempus, corpus autem per tempus et locum, quantum eorum congruit actioni. Et ideo Deus bipartito providentiæ suæ opere præest universæ creaturæ; naturis, ut fiant; voluntatibus autem, ut sine suo jussu vel permissu nihil faciant.

CAPUT XXV. — *Natura universitatis, partesque ejus quomodo a Deo administrantur.*

46. Natura igitur universitatis corporalis non adjuvatur extrinsecus corporaliter. Neque enim est extra eam ullum corpus, alioquin non est universitas. Intrinsecus autem adjuvatur incorporaliter, Deo il agente ut omnino natura sit; quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia (*Rom.* xi, 36). Partes vero ejusdem universitatis et intrinsecus incorporaliter adjuvantur, vel potius fiunt, ut naturæ sint; et extrinsecus corporaliter, quo se melius habeant, sicut

¹ Sic Mss. At editi, *voluntatem ejus semper facientis*.

alimentis, agricultura, medicina, et quaecumque etiam ad ornatum fiunt, ut non solum salvas ac secundiores, verum etiam decentiores sint.

47. Spiritualis autem creata natura si perfecta atque beata est, sicut Angelorum sanctorum, quantum attinet ad seipsam, quo sit, sapiensque sit, non nisi intrinsecus incorporaliter adjuvatur. Iatus et quippe loquitur Deus miro et ineffabili modo, neque per scripturam corporalibus instrumentis affixam, neque per voces corporalibus auribus insonantes, neque per corporum similitudines, quales in spiritu imaginatiter fiunt, sicut in somnis, vel in aliquo excessu spiritus, quod graece dicitur *θεωρασις*, et nos eo verbo jam utimur pro latino: quia et hoc genus visionum, quamvis interius fiat quam sunt ea quae animo per sensus corporis nuntiantur; tamen quia simile est eis, ita ut cum sit, discerni ab eis aut omnino non possit, aut certe vix et rarissime possit, et quia exterius est quam illud quod in ipsa incommutabili veritate mens rationalis et intellectualis intuetur, eaque luce de his omnibus iudicat; inter illa quae extrinsecus fiunt arbitror esse deputandum. Creatura ergo spiritualis et intellectualis perfecta et beata, qualis Angelorum est, sicut dixi, quantum attinet ad seipsam quo sit, sapiensque ac beata sit, non nisi intrinsecus adjuvatur aeternitate, veritate, charitate Creatoris. Extrinsecus vero si adjuvari dicenda est, eo fortasse solo adjuvatur, quod invicem vident, et de sua societate gaudent in Deo, et quod perspectis etiam in eis ipsis omnibus creaturis, undique gratias agit laudatque Creatorem. Quod autem attinet ad creaturae angelicae actionem, per quam universarum rerum generibus, maximeque humano providentia Dei prospicitur; ipsa extrinsecus adjuvat, et per illa visa quae similia sunt corporalibus, et per ipsa corpora quae angelicae subjacent potestati.

CAPUT XXVI. — *Deus semper idem et immotus administrat omnia.*

48. Quae cum ita sint, cum Deus omnipotens et omnitenens, incommutabili aeternitate, veritate, voluntate semper idem, non per tempus nec per locum motus, movet per tempus creaturam spirituales, movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem; ut eo motu naturas quas intrinsecus substituit, etiam extrinsecus¹ administret, et per voluntates sibi subditas, quas per tempus, et per corpora sibi atque illis voluntatibus subdita, quae per tempus et locum movet, eo tempore ac loco cujus ratio in ipso Deo vita est sine tempore ac loco: cum ergo tale aliquid Deus agit, non debemus opinari ejus substantiam qua Deus est, temporibus locisque mutabilem, aut per tempora et loca mobilem, sed in opere divinae providentiae ista cognoscere; non in illo opere quo naturas creat, sed in illo quo intrinsecus creatas etiam extrinsecus administrat, cum sit ipse, nullo locorum vel intervallo vel spatio, incommutabili excellentique potentia et interior omni re, quia in ipso sunt omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. Item

¹ *Ass. aliquot hic et paulo infra, etiam intrinsecus*

nullo temporum vel intervallo vel spatio, incommutabili aeternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et novior omnibus, quia idem ipse post omnia.

CAPUT XXVII. — *Quomodo locutus sit Deus Adae.*

49. Quapropter cum audimus Scripturam dicentem, *Et praecipit Dominus Deus Aed, dicens: Ab omni ligno quod est in paradiso esca edes; de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabis de illo. Qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini*; si modum quaerimus quomodo ista locutus sit Deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendendi non potest: certissime tamen tenere debemus, Deum aut per suam substantiam loqui, aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas, ad spirituales vero atque intellectuales non solum creandas, sed etiam illuminandas, cum jam possunt capere locutionem ejus, qualis est in Verbo ejus quod in principio erat apud Deum, et Deus erat Verbum, per quod facta sunt omnia (*Joan. 1, 1-3*). Illis autem qui eam capere non possunt, cum loquitur Deus, non nisi per creaturam loquitur, aut tantummodo spirituales, sive in somnis, sive in ecstasi in similitudine rerum corporalium; aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis vel aliqua species apparet, vel insonant voces.

50. Si ergo Adam talis erat, ut possit capere illam locutionem Dei, quam mentibus angelicis per suam praebet substantiam; non dubitandum est quod ejus mentem per tempus moverit miro et ineffabili modo, non motus ipse per tempus, eique utile ac salubre praecipitum veritatis impresserit, et quae transgressoris poena deberetur, ea ipsa ineffabiliter veritate monstraverit: sicut audiuntur vel videntur omnia bona praecipitum in ipsa incommutabili Sapientia, quae in animas sanctas se transfert (*Sap. vii, 27*) ex aliquo tempore, cum ipsius nullus sit motus in tempore. Si autem ad eum modum Adam justus erat, ut ei adhuc opus esset alterius creaturae sanctioris et sapientioris auctoritas, per quam cognosceret Dei voluntatem atque jussionem, sicut nobis Prophetae, sicut ipsi Angeli; cur ambigimus per aliquam hujusmodi creaturam ei esse locutum Deum, talibus vocum signis quae intelligere posset? Illud enim quod postea scriptum est, cum peccassent eos audisse vocem Domini Dei ambulantis in paradiso (*Gen. iii, 8*), quia non per ipsam Dei substantiam, sed per subditam ei creaturam factum est, nullo modo dubitat qui fidem catholicam sapit. Ad hoc enim et aliquanto latius de hac re disserere volui, quia nonnulli haeretici (a) putant substantiam Filii Dei nullo assumpto corpore per seipsam esse visibilem, et ideo antequam ex Virgine corpus acciperet, ipsum visum esse Patribus opinantur, tanquam de solo Deo Patre dictum sit, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest* (*I Tim. vi, 16*); quia Filius visus sit ante acceptam servi formam, etiam per ipsam substantiam suam: quae impietas

(a) Ariani.

procul à catholicis mentibus repellenda est. Sed de hoc plenius alias, si Domino placuerit, disseremus: nunc terminato isto volumine, id quod sequitur,

quomodo sit mulier ex viri sui latere creata, in consequentibus parandum est.

LIBER NONUS.

De eo quod legitur, Gen. cap. 2, vers. 18: *Et dixit Dominus Deus: Non est bonum hominem esse solum, etc.*, usque ad illud, vers. 21: *Et erunt duo in carne una.*

CAPUT PRIMUM. — *Cur dictum sit, Et finxit Deus adhuc de terrâ, etc. De Terræ vocabulo.*

1. *Et dixit Dominus Deus: Non bonum est hominem esse solum; faciamus ei adiutorium secundum ipsum. Et finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli, et adduxit illa ad Adam, ut videret quid vocaret illa. Et omne quodcumque vocavit illud Adam animam vivam, hoc est nomen ejus. Et vocavit Adam nomina omnibus pecoribus, et omnibus volatilibus cæli, et omnibus bestiis agri. Ipsi autem Adam non est inventus adiutor similis ei. Et immisit Deus eccliam in Adam, et obdormivit. Et accepit unam costarum ejus, et adimplevit carnem in loco ejus: et edificavit Dominus Deus costam, quam accepit de Adam, in mulierem; et adduxit eam ad Adam. Et dixit Adam: Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea; hæc vocabitur mulier, quoniam ex viro suo sumpta est. Et propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur uxori suæ; et erunt duo in carne una.* Si aliquid adjuvant lectorem, quæ in libris superioribus considerata atque conscripta sunt, non debemus in hoc diutius immorari, quod finxit adhuc Deus de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli: cur enim dictum sit, adhuc, id est propter¹ peccatam conditionem creaturarum sex diebus consummatam, in qua causaliter perfecta sunt omnia simul et inclinata, ut deinde ad effectus suos causæ perducerentur, jam quantum potuimus, in præcedentibus intimavimus (Lib. 6, cap. 5). Et si quis hoc aliter enodandum putat, tantum diligenter attendat illa omnia, quæ ut hoc sentiremus attendimus; et si probabilior inde potuerit enucleare sententiam, non solum resistere non debemus, sed debemus etiam gratulari.

2. Si quem autem movet quia non dixit, Finxit Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et de aquis omnia volatilia cæli, sed tanquam utraque genera de terra finxerit, *Et finxit, inquit, Deus adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia cæli*; videat duobus modis esse intelligendum: aut tacuisse nunc unde finxerit volatilia cæli, quia et tacitum posset occurrere, ut non de terra utrumque accipiatur Deum finxisse, sed tantummodo bestias agri; ut volatilia cæli etiam taceente Scriptura intelligamus unde finxerit, velut qui sciamus in prima causalium rationum conditione ex aquis ea esse producta: aut terram universaliter sic appellatam simul cum aquis, quæma-

¹ Legatur in editis, præter At in Mss., propter, quod in eundem sensum redit.

SANCT. AUGUST. III.

modum appellata est in illo psalmo, ubi cælestium laudibus terminatis, ad terram facta est conversio sermonis, et dictum, *Laudate Dominum de terra, dracones et omnes abyssi, etc.* (Psal. cxlviii, 7), nec postea dictum est, *Laudate Dominum de aquis.* Ibi enim sunt omnes abyssi, quæ tamen de terra laudant Dominum: ibi etiam reptilia et volatilia pennata, quæ nihilominus de terra laudant Dominum. Secundum istam universalem appellationem terræ, secundum quam etiam de toto mundo dicitur, Deus qui fecit cælum et terram, sive de arida sive de aquis quæcumque creata sunt, de terra creata veraciter intelliguntur. CAPUT II. — *Quomodo id locutus sit Deus: Non est bonum, etc.*

3. Nunc jam videamus quomodo accipiendum sit quod dixit Deus, *Non est bonum esse hominem solum; faciamus ei adiutorium secundum ipsum*: utrum temporaliter vocibus ac syllabis editis hoc dixerit Deus; an ipsa ratio commemorata est, quæ in Verbo Dei principaliter erat, ut sic femina fieret: quam rationem suscipiebat etiam tunc Scriptura cum diceret, *Et dixit Deus, Fiat hoc aut illud, quando primitus omnia condebantur.* An forte in mente ipsius hominis hoc dixit Deus, sicut loquitur quibusdam servis suis in ipsis servis suis? Ex quo genere servorum ejus erat etiam ille qui dixit in Psalmo: *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus* (Psal. lxxxiv, 9). An aliqua de hac re ipsi homini in ipso homine per angelum est facta revelatio in similitudinibus vocum corporalium, quamvis tacuerit Scriptura utrum in somnis, an in ecstasi; ita enim fieri hæc solent: an aliquo alio modo, sicut revelatur Prophetis; unde illud est, *Et dixit mihi angelus qui loquebatur in me* (Zach. ii, 3): an per corporalem creaturam vox ipsa sonuerit, sicut de nube, *Hic est Filius meus* (Matth. iii, 17). Quid ergo ex his omnibus factum sit, ad liquidum comprehendere non valeamus; verumtamen certissime teneamus et dixisse hoc Deum, et si corporali voce vel temporaliter expressa similitudine corporis dixit, non eum per substantiam suam, sed per aliquam imperio suo subditam dixisse creaturam, sicut in libro præcedente tractavimus (Cap. 27).

4. Nam visus est Deus etiam postea sanctis viris, alias capite albo sicut lana, alias inferiore parte corporis sicut aurichalcum (Apoc. i, 14, 15), alias aliter atque aliter: non tamen illas visiones hominibus per substantiam quæ ipse est, sed per sibi subdita quæ creavit, cum præbuisse, et per similitudines formarum vocumque corporalium, quod voluit ostendisse ac

(Treize.)

dixisse, certissimum est eis qui substantiam Trinitatis incommutabiliter æternam, nec per tempus nec per locum moveri, et per tempus et per locum movere vel fideliter credunt, vel etiam excellenter intelligunt. Non ergo jam queramus quomodo istud dixerit, sed potius intelligamus quid dixerit. Adjutorium quippe homini secundum ipsum fuisse faciendum, æterna ipsa veritas habet, per quam creata sunt omnia; et in illa hoc audit qui potest in ea cognoscere quid quare creatum sit.

CAPUT III. — *Mulier in adjutorium propter sobolem facta.*

5. Si autem queritur, ad quam rem fieri oportuerit hoc adjutorium, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreandos, sicut adjutorium semini terra est, ut virgultum ex utroque nascatur: hoc enim et in prima rerum conditione dictum erat, *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini ejus (Gen. 1, 27, 28)*. Quæ ratio conditionis et conjunctionis masculi et femine atque benedictio, nec post peccatum hominis penamque defecit. Ipsa enim est secundum quam nunc terra hominibus plena est dominantibus ejus.

6. Quanquam enim jam emissi de paradiso convenisse et genuisse commemorarentur; tamen non video quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiæ, et torus immaculatus (*Hebr. xiii, 4*): hoc Deo præstante fideliter justeqque viventibus, eique obedienter sancteqque servientibus, ut sine ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi, fetus ex eorum semine gignerentur; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis qui genuissent in aliquo formæ statu manentibus, et ex ligno vitæ, quod ibi plantatum erat, corporalem vigorem sumentibus, et illi qui gignerentur ad eundem perducerentur statum, donec certo numero impleto, si juste omnes obedienterque viverent, tunc fieret illa commutatio, ut sine ulla morte animalia corpora conversa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deservirent, et solo spiritu vivificante sine ullis alimentorum corporalium sustentaculis viverent, spiritualia vocarentur. Potuit hoc fieri, si non præcepti transgressio mortis supplicium mereretur.

7. Qui enim hoc fieri potuisse non credunt, nihil aliud quam consuetudinem naturæ jam post peccatum penamque humanam sic currentis attendunt: non autem in eorum genere nos esse debemus, qui non credunt nisi quod videre consueverunt. Quis enim dubitet homini obedienter et pie viventi præstari potuisse quod diximus, qui non dubitat vestibus Israelitarum imperitum esse quemdam in suo genere statum, ut per annos quadraginta nulla vetustatis detrimenta paterentur (*Deut. xxxix, 5*)?

CAPUT IV. — *Quare non coierint primi parentes in paradiso.*

8. Cur ergo non coierunt, nisi cum existiissent de paradiso? Cito responderi potest, Quia mox creata mulie-

re, prius quam coirent, facta est illa transgressio, cujus merito in mortem destinati, etiam de loco illius felicitatis exierunt. Non enim Scriptura tempus expressit, quantum interfuerit inter eos factos, et ex eis natum Cain. Potest etiam dici quia nondum Deus jusserat ut coirent. Cur enim non ad hanc rem divina expectaretur auctoritas, ubi nulla concupiscentia tanquam stimulus inobedientis carnis urgebat? Ideo autem hoc non jusserat Deus, quia secundum suam præscientiam disponebat omnia, in qua et eorum casum procul dubio præciebat, unde jam mortale genus propagandum esset humanum.

CAPUT V. — *Mulier facta in adjutorium non alia quam sobolis causa.*

9. Aut si ad hoc adjutorium gignendi filios, non est facta mulier viro, ad quod ergo adjutorium facta est? Si quæ simul operaretur terram; nondum erat labor ut adjumento indigeret, et si opus esset, melius adjutorium masculus fieret: hoc et de solatio dici potest, si solitudinis fortasse tædebat. Quanto enim congruentius ad convivendum et colloquendum duo amici pariter quam vir et mulier habitarent? Quod si oportebat alium jubendo, alium obsequendo pariter vivere, ne contrariis voluntates pacem cohabitantium perturbarent; nec ad hoc retinendum ordo defuisset, quo prior unus, alter posterior, maxime si posterior ex prioro crearetur, sicut femina creata est. An aliquis dixerit de costa hominis Deum feminam tantum, non etiam masculum, si hoc vellet, facere potuisse? Quapropter non invenio ad quod adjutorium facta sit mulier viro, si pariendi causa subtrahitur.

CAPUT VI. — *Filiorum successio qualis si Adam non peccasset.*

10. Nam si parentes filijs suis cedere ex hac vita oportebat, ut ita omne humanum genus per decedentes et successiones certa numerositate impleretur, potuerunt etiam homines genitis filijs, perfecta que humani officii justitia, hinc ad meliora transferri, non per mortem, sed per aliquam commutationem, aut illam summam qua receptis corporibus fiunt sancti sicut Angeli in cælis (*Matth. xxii, 30*); aut si illam dari non oportet, nisi omnibus simul in sæculi fine, aliquam inferioriorem quam illa erit: quæ tamen haberet meliorem statum, quam vel hoc corpus habet, vel illa etiam quæ prinitus facta sunt, viri ex limo terræ, mulieris ex viri carne.

11. Neque enim arbitrandum est Eliam vel sic esse jam sicut erunt sancti, quando peracto operis die denarium pariter accepturi sunt (*Id. xx, 10*); vel sic quemadmodum sunt homines qui ex ista vita nondum emigrarunt, de qua ille tamen non morte, sed translatione migravit (*IV Reg. ii, 11*): Jam itaque aliquid melius habet, quam in hac vita posset; quamvis nondum habeat quod ex hac vita recte gesta in fine habiturus est: pro nobis enim meliora providerunt¹, ne sine nobis perfecti perficerentur (*Hebr. xi, 40*). Aut si quisquam putat hoc Eliam mereri non potuisse, si

¹ Miss. tres, *provista sunt*. Alii, *provid. sunt*: uti passim Augustinus ex Hebr. ii, ad quem locum hic alludit.

duxisset uxorem, filiosque procreasset (creditur enim non habuisse, quia hoc Scriptura non dixit, quamvis et de cœlibatu ejus nihil dixerit); quid de Enoch respondebit, qui filiis genitis Deo placens non mortuus, sed translatus est¹ (*Gen. v, 24*)? Cur ergo et Adam et Eva, si juste viventes caste filios procreassent, non eis possent translatione, non morte, succedentibus cedere? Nam si Enoch et Elias in Adam mortui, mortisque propaginem in carne gestantes, quod debitum ut solvant, creduntur etiam redituri ad hanc vitam, et, quod tamdiu dilatatum est, morituri (*Malach. iv, 5; et Apoc. xi, 3-7*), nunc tamen in alia vita sunt, ubi ante resurrectionem carnis, antequam animale corpus in spirituale mutetur, nec morbo nec senectute deficiunt: quanto justius atque probabilius primis illis hominibus præstaretur, sine ullo suo parentumve peccato viventibus, ut in meliorem aliquem statum filii genitis cederent, unde sæculo finito cum omni posteritate sanctorum, in angelicam formam, non per carnis mortem, sed per Dei virtutem multo felicius mutarentur?

CAPUT VII. — *Mulier pariendi causa. Unde laudabilis virginitas et nuptiæ. Matrimonii triplex bonum.*

12. Non itaque video ad quod aliud adjutorium mulier facta sit viro, si generandi causa subtrahitur: quæ nihilominus quare subtrahatur ignoro. Unde enim magnum magisque honoris meritum apud Deum fidelis et pia virginitas habet, nisi quia isto jam tempore continendi ab amplexu cum ex omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima suppetat copia, percipiendæ sordidæ voluptatis libido non sibi vindicat quod jam sufficiendæ prolis necessitudo non postulat? Denique utriusque sexus infirmitas propendens in ruinam turpitudinis, recte excipitur honestate nuptiarum, ut quod sanis esse posset officium, sit ægrotis remedium. Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum: imo vero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum veniale est illud malum; quoniam id quod bonum habent nuptiæ, et quo bonæ sunt nuptiæ peccatum esse nunquam potest. Hoc autem tripartitum est; fides, proles, sacramentum. In fide attenditur ne præter vinculum conjugale, cum altera vel altero concumbatur: in prole, ut amanter suscipiatur, benigne nutriatur, religiose educetur: in sacramento autem, ut conjugium non separetur, et dimissus aut dimissa nec causa prolis alteri conjugatur. Hæc est tanquam regula nuptiarum, qua vel naturæ decoratur fecunditas, vel incontinentiæ regitur pravitas. Unde quia satis disseruimus in eo libro quem de Bono Conjugali nuper edidimus, ubi et continentiam vidualem et excellentiam virginalem pro suorum graduum dignitate distinguimus, diutius hic noster stilus non est occupandus.

CAPUT VIII. — *Fuga vitiorum in contraria.*

13. Nunc enim quærimus cui adjutorio mulier facta sit viro, si eis ad gignendos filios misceri sibi in paradiso non licebat. Qui enim hoc sentiunt, forte

¹ Edm., sed vicus translatus est. Abest vicus a Km.

peccatum esse omnem concubitum putant. Difficile est namque, ut dum perverse homines vitia devitant, non in eorum contraria perniciousiter currant. Etenim sicut exhorrens avaritiam, fit profusus; aut exhorrens luxuriam, fit avarus; aut inquietus fit, cujus pigritiam reprehenderit; aut cujus inquietudinem, piger; aut qui reprehensus odisse cœperit audaciam suam, ad timiditatem fugit; aut qui timidus non esse conatur, tanquam abrupto vinculo fit temerarius, dum non ratione, sed opinione erimina metiuntur: ita dum nesciunt homines quid in adulteriis et fornicationibus divino jure damnetur, etiam causa procreandi conjugalem concubitum detestantur.

CAPUT IX. — *Mulier propter gignendos filios, etiamsi ex peccato non fuisset necessitas moriendi.*

14. Quod qui non faciunt, sed tamen fecunditatem carnis propter successionem mortalitatis divinitus datam sentiunt; nec ipsi putant primos illos homines potuisse concumbere, nisi, propter peccatum quod admiserant morituri, gignendo requirerent successores: nec attendunt, si recte potuerunt successores quæri morituris, multo rectius socios quæri potuisse victuris. Impleta enim terra genere humano, recte proles nonnisi quæ morientibus succederet, quæreretur: ut autem per duos homines terra impleretur, quomodo ipsi, nisi gignendo, officium societatis impleant? An vero ita quis cæcus est mente, ut non cernat quanto terris ornamento sit genus humanum, etiam cum a paucis recte laudabiliterque vivatur; quantumque valeat ordo reipublicæ, in cujusdam pacis terrenæ vinculum coercens etiam peccatores? Neque enim tantum depravati sunt homines, ut non etiam tales pecoribus et volatilibus antecellant; quorum tamen omnium generibus hanc infamam mundi partem pro sui loci sorte decoratam, quem non considerare delectet? Quis autem ita sit excors, ut putet minus eam ornari potuisse, si justis non morientibus impleteret?

15. Nam quia numerosissima est superna civitas Angelorum, ideo non recte connubio copularentur, nisi morerentur. Hanc quippe numerositatem perfectam etiam in resurrectione sanctorum Angelis sociandam Dominus præsciens ait, *In resurrectione neque nubent, neque uxores ducent; non enim incipient mori, sed erunt æquales Angelis Dei* (*Matth. xxii, 30*): hic vero cum implenda esset hominibus terra, et eam, propter cognitionis arctiorem necessitudinem et unitatis vinculum maxime commendandum, ex uno oporteret impleri; propter quid aliud secundum ipsum quæsitus est femineus sexus adjutor, nisi ut serenem genus humanum natura muliebris, tanquam terræ fecunditas, adjuvaret?

CAPUT X. — *Libidinis morbus ex peccato.*

16. Quamvis honestius meliusque credatur, ita fuisse tunc illorum hominum corpus animale constitutorum in paradiso, nondum mortis lege damnatum, ut non haberent appetitum carnalis voluptatis, qualem nunc habent ista corpora, quæ jam ex mortis propagine ducta sunt. Neque enim nihil est in eis factum, cum de ligno prohibito edissent: quandoquidem Deus

Atxerat, non, Si ederitis, morte moriemini; sed, *Quo die ederitis, morte moriemini* (*Gen. II, 17*): ut hoc ipsum in eis illa faceret dies, quod Apostolus gemit dicens, *Condelector legi Dea secundam interiorem hominem; video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum* (*Rom. VII, 22, 25*). Non enim sufficeret ei, si diceret, Quis me liberabit de hoc mortali corpore? sed, *de corpore*, inquit, *mortis hujus*. Sicut etiam illud, *Corpus quidem*, inquit, *mortuum est propter peccatum* (*Id. VIII, 10*): nec ibi ait mortale, sed *mortuum*; quamvis utique et mortale, quia moriturum; non ita credendum est fuisse illa corpora, sed licet animalia, nondum spiritualia, non tamen mortua, *id est*, quae necesse esset ut morerentur: quod eo die factum est, quo lignum contra vetitum¹ tetigerunt.

17. Sicut in ipsis nostris corporibus quaedam pro suo modo sanitas dicitur, quae si perturbata sic fuerit, ut letalis morbus jam viscera depascatur, quo inspecto, medici mortem imminere pronuntiant; mortale utique corpus etiam tunc dicitur, sed aliter quam cum esset sanum, quamvis quandoque sine dubio moriturum: ita illi homines animalia quidem corpora gerentes, sed non moritura nisi peccassent, acceptura autem angelicam formam caelestemque qualitatem, mox ubi praecipuum transgressi sunt, eorum membris venit aliqua aegritudo letalis, mors ipsa concepta est; mutavitque illam qualitatem, qua corpori sic dominabantur, ut non dicerent, *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae*; quia etsi nondum spirituale, sed animale corpus erat, nondum tamen erat mortis hujus, de qua et cum qua nati sumus. Quid enim aliud, non dicam nati, sed omnino concepti, nisi aegritudinem quamdam inchoavimus, qua sumus necessario morituri? Neque enim tam necesse est eum ipso morbo mori, qui hydrops, vel dysentericus, vel elephantiosus factus fuerit, quam eum qui hoc corpus habere coeperit, in quo omnes homines natura sunt filii irae (*Ephes. II, 3*), quia hoc non fecit nisi poena peccati.

18. Quae cum ita sint, cur non credamus illos homines ante peccatum ita genitalibus membris ad procreandos filios imperare potuisse, sicut caeteris, quae in quolibet opere anima sine ulla molestia, et quasi pruritu voluptatis movet? Si enim Creator omnipotens ineffabiliterque laudandus, qui et in minimis suis operibus magnus est, apibus donavit ut sic operentur generationem filiorum, quemadmodum ceræ speciem liquoremque mellis; cur incredibile videatur primis hominibus talia fecisse corpora, ut si non peccassent, et morbum quemdam quo morerentur, continuo non concepissent, eo nutu imperarent membris quibus fetus exoritur, quo pedibus cum ambulatur, ut neque cum ardore seminareretur, neque cum dolore pareretur. Nunc vero transgrediendo praecipuum, motum legis illius, quae repugnat legi mentis, in membris conce-

¹ sic Mss. in editis, quo lignum vetitum.

ptae mortis habere meruerunt; quem nuptiae ordinaunt continentia cohibet et refrenat, ut quemadmodum de peccato factum est supplicium, sic de supplicio fiat meritum.

CAPUT XI. — *Femineus sexus conformatus propter sobolem, non tamen cum libidine, nisi homo peccasset, procreandam. Obedientia.*

19. Factam itaque feminam viro, de viro, in eo sexu. in ea forma et distinctione membrorum, qua feminae notae sunt; quae peperit Cain et Abel, et omnes fratres eorum, ex quibus omnes homines nascerentur, in quibus peperit etiam Seth (*Gen. IV, 1 et 25*), per quem ventum est ad Abraham et ad populum Israel, gentemque omnibus jam notissimam gentibus, et per Noe filios omnes gentes; quisquis dubitaverit, omnia cogit nutare quae credimus, longeque a fidelium mentibus repellendus est. Cum ergo quaeritur ad quod adiutorium factus sit ille sexus viro, diligenter, quantum valeo, cuncta consideranti, non nisi causa prolis occurrit, ut per eorum stirpem terra impleretur; sed non eo modo procreata, quo nunc procreantur homines, cum inest peccati lex in membris repugnans legi mentis, etiamsi per Dei gratiam virtute superatur: hoc enim esse non potuisse credendum est, nisi in corpore mortis hujus, quod corpus mortuum est propter peccatum. Et quid hac poena justius, quam ut non ad omnem nutum serviat corpus, id est, suus famulus animae, sicut Domino suo detrectavit ipsa servire; sive utrumque ex parentibus creet Deus, corpus ex corpore, animam ex anima; sive alio modo faciat animas: non utique ad opus impossibile nec mercede parva, ut cum anima pietate Deo subdita legem istam peccati, quae est in membris corporis mortis hujus, quam primus homo accepit in poenam, vicerit ipsa per gratiam, praemium caeleste percipiat majore gloria, demonstrans quanta sit laus obedientiae, quae alienae inobedientiae poenam potuit virtute superare?

CAPUT XII. — *Animalia vere adducta esse ad Adam, ut eis nomina imponeret: sed hac re gesta aliquid figurari.*

20. Sed quoniam cui adiutorio femina facta sit viro, satis, quantum existimo, requisitum est; illud jam videamus quare sit factum, quod adductae sunt ad Adam omnes bestiae agri, et omnia volatilia caeli, ut eis nomina imponeret; atque ita velut necessitas oriretur creandi ei feminam ex ejus latere, cum inter illa animalia simile illi adiutorium non fuisset inventum. Videtur enim mihi propter aliquam significationem prophetica factum, sed tamen factum, ut re gesta confirmata figurae interpretatio libera relinquatur. Quid est enim hoc ipsum quod volatilibus terrestribusque animalibus, non etiam piscibus atque omnibus natatilibus Adam nomina imposuit? Si enim linguae humanae consulantur, sic apellantur haec omnia, quemadmodum eis homines loquendo nomina imposuerunt. Non solum haec quae sunt in aquis et terris, verum etiam ipsa terra, et aqua, et caelum, et quae videntur in caelo, et quae non videntur, sed creduntur, pro diversitate linguarum gentilium, diversis nominibus ap-

pellantur. Unam sane linguam primitus fuisse didicimus, antequam superbia turris illius post diluivium fabricata, in diversos signorum sonos humanam divideret societatem (Gen. xi, 1-8). Quæcumque autem illa lingua fuerit, quid attinet querere? Illa certo tunc loquebatur Adam, et in ea lingua, si adhuc usque permanet, sunt istæ voces articulatae, quibus primus homo animalibus terrestribus et volatilibus nomina imposuit. Num igitur ullo modo credibile est, in eadem lingua nomina piscium non ab homine, sed divinitus instituta, quæ Deo docente homo postea disceret? Quod si ita etiam factum esset, quare ita factum esset, procul dubio mystica significatio resonaret. Sed credendum est, paulatim cognitis piscium generibus nomina imposita: tunc autem cum pecora, et bestiarum, et volatilia ad hominem adducta sunt, ut eis ad se congregatis, generatimque distinctis, nomina imponeret, quibus etiam ipsis paulatim, et multo citius quam piscibus, si hoc factum non esset, posset nomina imponere; quid fuit causæ, nisi ratio aliquid significandi, quod ad prænuntiationem futurorum valeret? Cui rei maxime ordo narrationis hujus invigilat.

21. Deinde, numquid ignorabat Deus, nihil tale se creasse in naturis animalium, quod simile adjutorium posset esse homini? An opus erat ut hoc etiam ipse homo cognosceret, et eo commendatorem haberet uxorem suam, quod in omni carne creata sub cælo, et de hoc acre sicut ipse vivente, nihil ejus simile inveniret? Mirum si hoc scire non posset, nisi omnibus ad se adductis atque perspectis. Si enim Deo crederet, posset hoc illi eo modo dicere, quomodo et præceptum dedit, quomodo et peccantem interrogavit, atque judicavit. Si autem non crederet, profecto neque hoc scire poterat, utrum ad eum omnia ille, cui non crederet, adduxerit; an forte in aliquibus ab illo remotioribus terræ partibus aliqua ei similia, quæ non demonstrasset, absconderit. Non itaque arbitrari dubitandum hoc alicujus prophetiæ significationis gratia factum, sed tamen factum.

22. Neque hoc opere suscepimus prophetica ænigmata perscrutari, sed rerum gestarum fidem ad proprietatem historiæ commendare, ut quod impossibile videri vanis atque incredulis potest, aut ipsi auctoritati sanctæ Scripturæ velut testificatione contraria repugnare, id pro meis viribus, quantum Deus adjuvat, disserendo demonstrarem, neque impossibile esse, neque contrarium; quod autem possibile quidem apparet, nec habet ullam speciem repugnantiam, sed tamen quasi superfluum, vel etiam stultum quibusdam videri potest, hoc ipsum disputando demonstrarem, quod ideo non tanquam rerum gestarum naturali vel usitato ordine factum est, ut cordibus nostris fidelissima sanctarum Scripturarum auctoritate prælata, quia stultum esse non potest, mysticum esse credatur, quamvis ejus expositionem vel inquisitionem aut alibi jam exhibuerimus, aut in tempus aliud differamus.

¹ Negationem hic restitimus ex Mss.; quæ quidem in excessu immerito rejecta fuerat ad marginem.

CAPUT XIII. — *Formatio mulieris eo modo quo narratur facta est, ut quidpiam prænuntiaretur.*

23. Quid ergo sibi vult etiam illud, quod mulier viro de latere facta est? Verum esto propter ipsius conjunctionis vim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus; numquid etiam ut dormienti fieret, eadem ratio vel necessitas flagitabat; ut denique osso de racto, in cujus locum caro suppleretur? Num enim non potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus infirmior, mulier formaretur? An vero tam multis additis, costam Deus ædificare potuit in mulierem, et carnem pulpamve non potuit, qui de pulvere ipsum hominem fecit? Aut si jam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa reposita est? Cur etiam non dictum est, Finxit, aut, fecit sicut in omnibus supra operibus; sed, *ædificavit*, inquit, *Dominus Deus illam costam*, non tanquam corpus humanum, sed tanquam domum? Non est itaque dubitandum, quoniam hæc facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliquid significandum esse facta, fructum futuri sæculi ab ipso jam primordio generis humani Deo præscio in ipsis suis operibus misericorditer prædicante; ut certo tempore servis suis, sive per hominum successiones, sive per suum Spiritum vel Angelorum ministerium revelata atque conscripta, et promittendis rebus futuris et recognoscendis impletis testimonium perhiberent: quod magis magisque in consequentibus apparebit.

CAPUT XIV. — *Quomodo animalia adducta ad Adam.*

24. Videamus ergo, quod isto opere suscepimus, non secundum præfigurationem rerum futurarum, sed secundum rerum gestarum non allegoricam, sed propriam significationem, quemadmodum hæc accipi possint: *Et finxit Deus*, inquit, *adhuc de terra omnes bestias agri, et omnia volatilia coli*; unde jam quod visum est, et quantum visum est, disseruimus. *Et adduxit omnia ea ad Adam, ut videret quid ea vocaret.* Quomodo hæc adduxerit Deus ad Adam, ne carnaliter sapiamus, adjuvare nos debet quod de bipartito opere divinæ providentiæ in libro superiore tractavimus (Cap. 9, 19-26). Neque enim sicut indagant atque adigunt venantes vel aucupantes ad retia, quæcumque animantia capiunt, ita hoc factum esse credendum est; aut vox aliqua junctionis de nube facta est eis verbis, quæ rationales animæ audientes, intelligere, atque obedire assolent. Non enim hoc acceperunt ut possint bestiæ, vel aves: in suo tamen genere obtemperant Deo; non rationali voluntatis arbitrio, sed sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter motus, per angelica ministeria, quæ capiunt in verbo ejus quid quo tempore fieri debeat: et illo non temporaliter moto, moventur ipsa temporaliter ut in iis quæ sibi subjecta sunt, jussa ejus efficiant.

25. Omnis enim anima viva, non solum rationalis, sicut in hominibus, verum etiam irrationalis, sicut in pecoribus, et volatilibus, et piscibus, visis movetur. Sed anima rationalis voluntatis arbitrio vel consenti visis, vel non consentit: irrationalis autem non ha-

bet hoc iudicium; pro suo tamen genere atque natura viso aliquo tacta propellitur. Nec in potestate ullius¹ animæ est, quæ illi visa veniant, sive in sensum corporis, sive in ipsum spiritum interioris: quibus visus appetitus moveatur cujuslibet animantis. Ac sic cum ea visa per Angelorum obedientiam desuper ministrantur, pervenit jussio Dei non solum ad homines, nec solum ad aves et pecora, verum etiam ad ea quæ sub aquis latent, sicut ad cetum qui glutivit Jonam (Jonæ 11, 4): nec solum ad ista majora, verum etiam ad vermiculum; nam et huic legimus divinitus jussum, ut radicem cucurbitæ roderet, sub cujus umbraculo Propheta requieverat (Id. 11, 6, 7). Si enim homini donavit Deus, sic eum instituit, ut etiam carnem peccati portans, possit non solum pecora et jumenta suis visibus subdita, nec tantum domesticas aves, sed etiam libere volitantes² quaslibet etiam sævas feras et capere, et mansuetas facere, et eis mirabiliter imperare potentia rationis, non corporis; cum earum appetitus et dolores captans, paulatimque illectando, premendo, laxandoque moderans, agresti eas exiit consuetudine, et tanquam humanis moribus induit: quanto magis Angeli hoc possunt, qui jussione Dei in ipsa ejus, quam sempiternæ inveniuntur, incommutabili veritate perspecta, moventes se per tempus, et corpora sibi subdita per tempus³ et locum, agilitate mirabili, et visa quibus moveatur⁴, et appetitum carnalis indigentia, valent efflicere omni animæ vivæ, ut quo eam venire opus est, nesciens adducatur?

CAPUT XV. — *Formatio mulieris non per alium quam Deum.*

26. Jam ergo videamus, ipsa mulieris formatio, quæ mystice etiam ædificatio dicta est, quemadmodum facta sit. Natura quippe mulieris creata est, quamvis ex virili, quæ jam erat, non aliquo motu⁵ jam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam: solus enim unus cujuslibet naturæ, seu magnæ seu minimæ, creator est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus sanctus. Aliiter ergo quaeritur, quemadmodum sit soporatus Adam, costaque ejus sine ullo doloris sensu a corporis compage detracta sit. Hæc enim fortasse dicantur potuisse per Angelos fieri; formare autem vel ædificare costam, ut mulier esset, usque adeo non potuit nisi Deus, a quo universa natura subsistit, ut ne illud quidem carnis supplementum in corpore viri, quod in illius costæ successit locum, ab Angelis factum esse crediderim, sicut nec ipsum hominem de terræ pulvere: non quod nulla sit Angelorum opera, ut aliquid creatur, sed non ideo creatores sunt; quia nec agricolæ creatores segetum atque arborum dicimus. Non enim qui plantat est aliquid, nec

¹ Sic Mss. in editis, *illius*.

² Sic Mss. At editi, *liberæ voluntatis*.

³ Apud Lov. desunt hæc verba, *et corpora sibi subdita per tempus*, quæ exstant in cæteris codicibus.

⁴ Editi, *et jussa quibus moveantur*. Mss. non omnes, *visa*; sed omnes, *moveatur*, scilicet anima vivæ.

⁵ Hic Mss. magno consensu ferunt, *non aliqui motus*. An forte subintelligendum est, *erant*?

que qui rigat, sed qui incrementum dat Deus (1 Cor. 11, 7). Ad hoc incrementum pertinet etiam in corpore humano, quod osse dempto, locus carne suppletus est, illo scilicet opere Dei, quo naturas substituit ut sint, quo ipsos quoque Angelos creavit.

27. Opus itaque agricolæ est ut aquam ducat cura rigat: non autem opus ejus est ut aqua per declivia prolatur; sed illius qui omnia in mensura, et numero, et pondere disposuit (Sap. 11, 21). Item opus agricolæ est ut surculus avellatur ex arbore, terraque mandetur: at non opus ejus est ut succum imbibat, ut germen emittat, ut aliud ejus solo figat. quo radicem stabiliat, aliud in auras promovet, quo robur nutriat, ramosque diffundat; sed illius qui dat incrementum. Medicus etiam agro corpori alimentum adhibet, et vulnerato medicamentum: primum non de rebus quas creavit, sed quas creatas opere Creatoris invenit: deinde cibum vel potum præparare potuit et ministrare, emplastrum formare et medicamento illitum⁶ apponere; num etiam ex iis quæ adhibet, operari et creare vires vel carnes potest? Natura id agit interiore motu, nobisque occultissimo. Cui tamen si Deus subtrahat operationem intimam, qua eam substituit et facit, continuo tanquam extincta, nulla remanebit.

28. Quapropter cum Deus universam creaturam suam bipartito quodammodo opere providentiæ, de quo in superiore libro locuti sumus (Cap. 9, 19 26), et in naturalibus et in voluntariis motibus administret, creare naturam tam nullus angelus potest, quam nec seipsum. Voluntas vero angelica obedienter Deo subdita, ejusque exsecuta jussionem, naturalibus motibus de rebus subjectis tanquam materiam ministrare, ut secundum illas principales in Verbo Dei non creatas, vel secundum illas in primis sex dierum operibus causaliter creatas rationes aliquid in tempore creetur, more agricolandi vel medendi potest. Quale itaque ministerium Deo exhibuerint Angeli in illa mulieris formatione, quis audeat affirmare? Certissime tamen dixerim, supplementum illud carnis in costæ locum, ipsiusque feminae corpus et animam conformationemque membrorum, omnia viscera, sensus omnes, et quidquid erat quo illa et creatura et homo et femina erat, non nisi in illo opere Dei factum, quod Deus non per Angelos, sed per semetipsum, non operatus est et dimisit, sed ita continuanter operatur, ut nec ullarum aliarum rerum, nec ipsorum Angelorum natura subsistat, si non operetur.

CAPUT XVI. — *Tarditas ingenii humani non assequitur opera Dei.*

29. Sed quoniam carnem animatam atque sentientem, quantum naturam rerum pro humano captu experiri potuimus, non novimus nasci, nisi aut ex istis tanquam materialibus elementis, hoc est aqua et terra, aut ex fruticibus vel lignorum fructibus, vel etiam ex carnibus animalium, sicut innumerabilia genera vermium sive reptilium, aut certe ex concubitu parentum, nullam autem carnem natam scimus ex

⁶ Editi, *medicamenta illico*. At Mss., *medicamento illitum*.

carne ejuslibet animantis, quæ tam esset ei similis, ut sexu tantum discerneretur; quærimus in rebus creationis hujus similitudinem, qua mulier de viri latere facta est, nec possumus invenire: non ob aliud, nisi quia homines quemadmodum operentur in hac terra novimus; quemadmodum autem Angeli in hoc mundo quodammodo agricolentur, non utique novimus. Nam profecto si remota hominum industria fructuum genus naturæ cursus operaretur, nihil aliud nossemus quam ex terra nasci arbores et herbas, et ex æerum seminibus, ab eis itidem in terram cadentibus: numquid innotesceret nobis quid valeret insitio, ut alterius generis lignum radice propria, poma portaret aliena, et, coalescente unitate, jam sua? Hæc per agriculturalium opera didicimus, cum ipsi creatores arborum nullo modo essent, sed naturæ cursum Deo creanti suum quoddam officium ministeriumque præberent. Nequaquam enim quidquam per eorum opera existeret, si hoc in Dei opere intima naturæ ratio non haberet. Quid ergo mirum si hominem ex osse hominis factam non novimus, quando creanti Deo quemadmodum Angeli serviant ignoramus; qui nec arborem ex arboris surculo in robore alieno factam nosse possemus, si et ista Deo creanti quemadmodum agricolæ serviant, similiter nesciremus?

30. Nullo modo tamen dubitamus et hominum et arborum nonnisi Deum esse creatorem, fideliterque credimus factam feminam ex viro, nullo interveniente concubitu, etiamsi forte costa hominis ministrata sit per Angelos in opere Creatoris: sicut fideliter credimus etiam virum factum ex femina nullo interveniente concubitu, cum semen Abrahæ dispositum est (a) per Angelos in manu mediatoris (*Galat. iii, 19*). Utrumque infidelibus incredibile est; fidelibus autem cur ad rei gestæ proprietatem quod de Christo factum est, et tantum ad figuratam significationem quod de Eva scriptum est, credibile videatur? An vero sine ejusquam concubitu vir ex femina fieri potuit, femina ex viro non potuit? et virginalis uterus nude vir fieret habebat, virile autem latus unde femina fieret non habebat, cum hic Dominus de famula nasceretur, ibi de servo famula formaretur? Poterat et Dominus carnem suam de costa vel de aliquo membro Virginis creare; sed qui posset ostendere in corpore suo hoc se iterum fecisse quod factum est, utilius in matris corpore ostendit nihil pudendum esse quod castum est.

CAPUT XVII. — *Mulieris formandæ ratio an in hominis causali conditione ad sextum diem pertinere præexistabat.*

31. Quod si queritur, quomodo se habeat causalis illa conditio, in qua primum hominem Deus fecit ad imaginem ac similitudinem suam (ibi quippe et hoc dictum est, *Masculum et feminam fecit eos [Gen. i, 27]*): ntrum jam illa ratio, quam mundi primis operibus concreavit, atque concrevit Deus, id habebat, ut secundum eam jam necesse esset ex viri latere feminam

fieri; an hoc tantum habebat ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi jam conditum, sed in Deo erat absconditum: si hoc ergo queritur, dicam quid mihi videatur sine afflicandi temeritate; quod tamen cum dixerò, fortasse prudenter ista considerantes, quos jam christiana fides imbuit, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, non esse dubitandum judicabunt.

32. Omnis iste naturæ usitatissimus cursus habet quasdam naturales leges suas, secundum quas et spiritus vitæ, qui creatura est, habet quosdam appetitus suos determinatos quodammodo, quos etiam mala voluntas non possit excedere. Et elementa mundi hujus corporei habent definitam vim qualitatemque suam, quid unumquodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quæ gignantur, suo quoque tempore exortus processusque sumunt, finesque et decessiones sui cujusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum¹ cursumque rerum naturalem, potestas Creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id quod non in eis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit². Neque enim potentia temeraria, sed sapientiam virtute omnipotens est; et hoc de unaquaque re in tempore suo facit, quod ante in ea fecit ut possit. Alius ergo est rerum modus quo illa herba sic germinat, illa sic; illa ætas parit, illa non parit; homo loqui potest, pecus non potest. Horum et tallum modorum rationes non tantum in Deo sunt, sed ab illa etiam rebus creatis inditæ atque concreatæ³. Ut autem lignum de terra excisum, aridum, perpolitum, sine radice ulla, sine terra et aqua repente floreat, et fructum gignat (*Num. xvii, 8*), ut per juventam sterilis femina in senecta pariat (*Gen. xviii, 11, et xxi, 2*), ut asina loquatur (*Num. xxii, 28*), et si quid ejusmodi est, dedit quidem naturis, quas creavit, ut ex eis et hæc fieri possent (neque enim ex eis vel ille faceret quod ex eis fieri non posse ipse præfigeret, quoniam seipso non est nec ipse potentior): verumtamen alio modo dedit, ut non hæc haberent in motu naturali, sed in eo quo ita creata essent, ut eorum natura voluntati potentiori amplius subjaceret.

CAPUT XVIII. — *Mulieris formandæ ratio sic præexistebat uti erat Mysterio conveniens.*

33. Habet ergo Deus in seipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit; easque implet non illo opere providentiæ, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit. Ibi est et gratia, per quam salvi fiunt peccatores. Nam quod attinet ad naturam iniqua sua volutate depravatam, recursum per semetipsam non habet, sed per Dei gratiam, qua

¹ Mss. sex, modum.

² Sic Mss. omnes. At excusi sublata negatione perperam ferebant: quod in eis posuit, ut de his fieri vel absque ipso possit.

³ Mss., concreatæ.

¹ In editis, non videatur. Absc. non a Mss.
(a) II Retract. c. 21, n. 2.

adjuvatur et instauratur. Neque enim desperandi sunt homines in illa sententia, in qua scriptum est: *Omnes qui ambulat in ea, non revertentur* (*Prov. II, 19*). Dicitur enim secundum pondus iniquitatis suæ, ut quod revertitur, qui revertitur, non sibi tribuat, sed gratiæ Dei, non ex operibus, ne forte extolatur (*Ephes. II, 9*).

34. Propterea mysterium gratiæ hujus Apostolus absconditum dixit, non in mundo, in quo sunt absconditæ causales rationes omnium rerum naturaliter oriturarum, sicut absconditus erat Levi in lumbis Abrahæ, quando et ipse decimatus est (*Hebr. VII, 9, 10*); sed in Deo, qui universa creavit. Quamobrem omnia etiam quæ ad hanc gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam absconditæ causæ in Deo fuerant: quorum etiam si unum erat ¹, quod ita mulier facta est de latere viri, et hoc dormientis, quæ per ipsum firma facta est, tanquam ejus osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costæ non costata sed caro suppleta est; non habuit hoc prima rerum conditio, quando sexto die dictum est, *Masculum et feminam fecit eos*, ut femina omnino sic fieret; sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri posset, ne contra causas quas voluntate instituit, mutabili voluntate aliquid fieret. Quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, qui universa creavit.

35. Sed quoniam sic dixit absconditum, ut innotesceret principibus et potestatibus in cælestibus per Ecclesiam multiformis sapientia Dei (*Ephes. III, 9, 10*); probabiliter creditur, sicut illud semen cui promissum est, dispositum est per Angelos in manu mediatoris, sic omnia quæ ad ipsius seminis adventum vel prænuntiandum vel annuntiandum in rerum natura,

¹ Sic Mss. Editi vero habent, *etiam summum erat*.

præter usitatum naturæ cursum mirabiliter facta sunt, ministrantibus Angelis esse facta: ut tamen ubique creator vel reparator creaturarum non sit, nisi qui plantatore et rigatore quolibet solus incrementum dat Deus (*I Cor. III, 7*).

CAPUT XIX. — *Ecstasis Adæ.*

36. Ac per hoc etiam illa ecstasis quam Deus immisit in Adam, ut soporatus obdormiret, recte intelligitur ad hoc immissa, ut et ipsius mons per ecstasim particeps fieret tanquam angelicæ curiæ, et intrans in sanctuarium Dei intelligeret in novissima ¹ (*Psal. LXXII, 17*). Denique evigilans tanquam prophetiæ plenus, cum ad se adductam costam ², mulierem suam videret, eructavit continuo, quod magnum sacramentum commendat Apostolus (*Ephes. V, 31, 32*): *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Hæc vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est: et propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et adhærebit uxori suæ; et erunt duo in carne una*. Quæ verba cum primi hominis fuisse Scriptura ipsa testatur, Dominus tamen in Evangelio Deum dixisse declaravit. Ait enim, *Non legistis quia qui fecit ³ ab initio, masculum et feminam fecit eam: et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ; et erunt duo in carne una* (*Matth. XIX, 4*)? ut hinc intelligeremus propter ecstasim quæ præcesserat in Adam, hoc eum divinitus tanquam prophetam dicere potuisse. Sed jam iste hujus libri terminus placet, ut ea quæ sequuntur, ab alio exordio renovent intentionem legentium.

¹ Editi, *intelligeret novissima*. At Mss., *in novissima*: ut passim Augustinus in *Psal. LXXII, 17*, juxta græc. interpr. *LXX, sumo eis ta eschala*.

² Nonnulli codices omittunt, *costam*. Et paulo post Mss. vetustissimi scriptum habent, *eructavit*.

³ Vulgata versio in Evangelio addit hic, *hominem*: quæ vox abest a græco textu, imo et a latino in Germanensibus Bibliis Mss., necnon ab omnibus libris in hoc opere Augustini.

LIBER DECIMUS.

In quo tractatur de animarum origine.

CAPUT PRIMUM. — *Animam mulieris ex anima viri factam esse quorundam opinio.*

1. Jam quidem ordo ipse videtur exposcere ut de peccato primi hominis disseramus; sed quia de carne mulieris, quemadmodum facta sit, Scriptura narravit, tacuit autem de anima, multo magis nos fecit intentos, ut de hoc diligentius inquiramus, quoniam modo refelli possint, sive non possint, qui credunt animam de anima hominis, sicut carnem de carne fieri, a parentibus in filios utriusque rei transfusis seminibus. Hinc enim primitus ad hoc moventur, ut dicant quod unam animam Deus fecerit, sufflando in faciem hominis, quem de pulvere slexerat, ut ex illa jam cæteræ crearentur animæ hominum, sicut ex illius carne omnis etiam caro hominum. Quoniam primo Adam formatus est, deinde Eva: et ille quidem

unde habuerit corpus, unde animam, dictum est; corpus videlicet pulverem terræ, animam vero flatum Dei: at illa de illius latere cum facta dicatur, non dicitur quod eam Deus flando similiter animaverit, tanquam utrumque de illo ductum sit, qui jam fuerat animatus. Aut enim taceri oportuit, inquit, etiam de anima viri, ut eam, sicut possemus, datam divinitus vel intelligeremus, vel certe crederemus: aut si hoc propterea Scriptura non tacuit, ne animam quoque sicut carnem hominis de terra factam esse putaremus, debuit et de mulieris anima non taceri, ne putaretur ex traduce, si hoc verum non est. Quapropter ideo tacitum est, inquit, quod in ejus faciem flaverit Deus, quia illud verum est, quod et anima ex homine propagata est.

2. Huic suspitioni facile occurritur. Si enim vro-

pterea putant animam mulieris ex anima viri factam, quia non scriptum est quod in mulieris faciem flaverit Deus; cur credunt ex viro animatam feminam, quando ne id quidem scriptum est? Unde si Deus omnes animas hominum nascentium, sicut primam, fecit, propterea Scriptura de aliis tacuit, quoniam posset quod in una factum commemoratum est, etiam de cæteris prudenter intelligi. Itaque si oportuit nos per hanc Scripturam de hac re aliquid admoneri, magis si aliquid aliud fiebat in femina, quod in viro factum non erat, ut ex carne animata ejus anima duce-retur, non sicut viri ejus aliunde corpus, aliunde anima; hoc ipsum quod alio modo fiebat, Scriptura potius tacere non debuit, ne hoc itidem factum puta-remus quod jam de illo didiceramus. Proinde quia non dixit ex anima viri factam esse animam mulieris, convenientius creditur eo ipso nos admonere voluisse, nihil hic aliud putare, quam de viri anima noveramus, id est, similiter datam esse mulieri: cum præsertim esset evidentissima occasionis locus, ut si non tunc quando formata est, postea certe diceretur, ubi ait Adam, *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea* (Gen. 2, 23). Quanto enim charius amantiusque diceret, Et anima de anima mea? Non tamen hinc tam magna quæstio jam soluta est, ut unum horum manifestam certumque teneamus.

CAPUT II. — *Quid in superioribus libris investigatum circa originem animæ.*

3. Quamobrem primum videndum est, utrum sancta Scriptura libri hujus, ab ejus exordio pertractata, hinc nos dubitare permittat: tunc recte fortasse requiremus, aut quamnam sententia potius eligenda sit, aut in rei hujus incerto quem modum tenere debeamus. Certe enim sexto die *fecit Deus hominem ad imaginem suam*; ubi etiam dictum est, *Masculum et feminam fecit eos* (Gen. 1, 27). Quorum illud superius, ubi imago Dei commemorata est, secundum animam; hoc autem, ubi sexus differentia, secundum carnem accipiebamus (Lib. 6 et 7). Et quoniam tot ac tanta testimonia, quæ ibi considerata atque tractata sunt, nos non sinebant eodem ipso sexto die etiam formatum de limo hominem mulieremque de latere ejus accipere, sed hoc postea factum esse post illa primitus opera Dei, in quibus creavit omnia simul (Eccli. XVIII, 1); quæsi-vimus quid de hominis anima crederemus, discussisque omnibus disceptationis nostræ partibus, illud credibilius vel tolerabilius dici visum est, quod ipsa hominis anima in illis operibus facta est, corporis vero ejus in mundo corporeo tanquam in semine ratio: ne cogere-mur contra verba Scripturæ aut sexto die totum factum dicere, id est, et de limo virum, et de ejus latere feminam; aut in illis sex dierum operibus nullo modo esse factum hominem; aut corporis humani causalem rationem tantummodo factam, animæ autem nullam, cum potius secundum ipsam sit homo ad imaginem Dei: aut certe etsi non contra verba Scripturæ aperte posita, tamen dure atque intolerabiliter diceremus, vel in ea creatura spiritali, quæ ad hoc tantummodo creata esset, factam fuisse ani-

mæ humanæ rationem, cum ipsa creatura, in qua ista ratio facta diceretur, non commemoraretur in operibus Dei; vel in aliqua creatura, quæ in illis commemoraretur operibus, factam rationem animæ, velut in hominibus qui jam sunt, facta ratio¹ latet generandorum filiorum: ac sic eam vel Angelorum filiam, vel, quod est intolerabilius, alicujus elementi corporei crederemus.

CAPUT III. — *Originis animarum triplex modus.*

4. Sed nunc si ob hoc mulier non de viro, sed similiter ut ille, a Deo factam animam asseritur accepisse, quia singulas singulis Deus facit, non erat facta in illis primis operibus anima feminæ: aut si generalis omnium animarum ratio facta fuerat, sicut in hominibus ratio gignendi, reditur ad illud durum ac molestum, ut vel Angelorum, vel, quod indignissimum est, cœli corporei, vel alicujus etiam inferioris elementi filias animas hominum esse dicamus. Ac per hoc videndum est, etsi latet quid verum sit, quid saltem tolerabilius dici possit: utrum hoc quod modo dixi, an in illis primis Dei operibus unam animam primi hominis factam, de cujus propagine omnes hominum animæ crearentur; an novas subinde animas fieri, quarum nulla vel ratio facta præcesserit in primis illis sex dierum operibus Dei. Horum autem trium duo priora non repugnant primis illis conditionibus, ubi simul omnia creata sunt. Sive enim in aliqua creatura tanquam in parente ratio animæ facta sit, ut omnes animæ ab illa generentur, a Deo autem creentur, quando singulis hominibus dantur, sicut a parentibus corpora; sive non ratio animæ velut in parente ratio prolis, sed ipsa omnino cum factus est dies facta sit anima, sicut ipse dies, sicut cœlum et terra, et luminaria cœli; congruenter dictum est, *Fecit Deus hominem ad imaginem suam.*

5. Hoc vero tertium quomodo non repugnet ei sententiæ qua et sexto die factus accipitur homo ad imaginem Dei, et post diem septimum visibiliter creatus, non tam facile videri potest. Novas quippe animas fieri, quæ neque ipsæ, neque ratio earum, tanquam in parente prolis, sexto illo die facta sit cum his operibus, a quibus consummatis, et inchoatis Deus in die septimo requievit; si dixerimus, cavendum est ne frustra tam diligenter Scriptura commendat sex diebus consummasse Deum omnia opera sua, quæ fecit bona valde, si aliquas adhuc naturas fuerat creaturas, quas nec ipsas nec earum ibi rationes causaliter fecerit: nisi intelligatur, rationem quidem singillatim faciendarum animarum nascentibus quibusque dandarum in seipso habere, non in creatura aliqua condidisse; sed quia non alterius generis creatura est anima, quam illius secundum quam sexto die factus est homo ad imaginem Dei, non recte dici² Deum eam facere nunc, quæ tunc non consummavit. Jam enim tunc animam fecerat, quales et nunc facit; et ideo non aliquid novum creaturæ genus nunc facit, quod tunc in suis consummatis operibus non creavit: nec con-

¹ Editi: *velut in omnibus, qui scem sunt facti, ratio.* Melius Mss., *velut in hominibus qui jam sunt, facta ratio.*

² Editi, *dicimus*; sed concinnius Mss., *dicit*.

tra illas causales rationes rerum futurarum, quas universitati tunc indidit, hæc ejus operatio est, sed potius secundum ipsas; quandoquidem corporibus humanis, quorum ex illis primis operibus propagatio continuata successione protenditur, tales congruit animas inseri, quales nunc facit atque inserit.

6. Quapropter jam nihil timentes, ne contra verba libri hujus, quæ de prima illa sex dierum conditione conscripta sunt, quælibet harum trium sententiarum probabilitas viccrit, sentire videamur; suscipiamus diligentiorum questionis hujus pertractationem, quantum adjuvat Deus: ne forte fieri possit ut si non liquidam, de qua dubitari ultra non debeat, tam certe acceptabilem de hac re sententiam nanciscamur, ut eam tenere donec certum aliquid clucescat, non sit absurdum. Quod si ne hoc quidem potuerimus, documentorum momentis undique pariterque nutantibus, saltem non videbitur nostra dubitatio laborem devitasse querendi, sed affirmandi temeritatem: ut me, si quis recte jam certus est, docere dignetur; si quem vero nec divini eloquii, nec perspicuæ rationis auctoritas, sed sua præsumptio certum fecerat, dubitare mecum non dedignetur.

CAPUT IV. — *De animæ natura et origine quid certum.*

7. Ac primum illud firmissime teneamus, animæ naturam nec in naturam corporis converti, ut quæ jam fuit anima, fiat corpus; nec in naturam animæ irrationalis, ut quæ fuit anima hominis, fiat pecoris; nec in naturam Dei, ut quæ fuit anima, fiat quod est Deus: atque ita vicissim nec corpus, nec animam irrationalem, nec substantiam quæ Deus est, converti et fieri animam humanam. Illud etiam non minus certum esse debet, animam non esse nisi creaturam Dei. Quapropter si neque de corpore, neque de anima irrationali, neque de seipso Deus animam hominis fecit, restat ut aut de nihilo eam faciat, aut de aliqua spiritali, tamen rationali creatura. Sed de nihilo fieri aliquid consummatis operibus, quibus creavit omnia simul, violentum est velle monstrare; et utrum perspicuis documentis obtineri possit, ignoro. Nec exigendum est a nobis quod vel comprehendere homo non valet; vel si jam valeat, mirum si persuadere cuiquam potest, nisi tali, qui etiam nullo homine docere conante, potest etiam ipse tale aliquid intelligere. Tutius est igitur de hujusmodi rebus non humanis agere conjecturis, sed divina testimonia perscrutari.

CAPUT V. — *Anima nec ex Angelis, nec ex elementis, nec ex Dei substantia.*

8. Quod ergo ex Angelis, tanquam parentibus Deus creet animas, nulla mihi de canonicis Libris occurrit auctoritas. Multo minus itaque ex mundi corporeis elementis: nisi forte illud movet, quod apud Ezechielem prophetam cum demonstratur resurrectio mortuorum, redintegratis corporibus, ex quatuor ventis cæli advocatur spiritus, quo perfante vivificentur, ut surgant. Sic enim scriptum est: *Et dixit mihi Dominus, Propheta super spiritum; propheta, filii hominis, et dic ad spiritum, Hæc dicit Dominus, A quatuor partibus*

*ventorum cæli veni, et inspira in mortuos hos, et vivant. Et prophetavi, sicut præcepit mihi Dominus, et introivit spiritus vitæ in eos, et revixerunt, et steterunt super pedes suos, congregatio multa valde (Ezech. xxxvii, 9, 10). Ubi mihi videtur propheticæ significationum, non ex illo tantum campo ubi res ipsa demonstrabatur, sed ex toto orbe terrarum resurrecturos homines, et hoc per flatum quatuor mundi partium fuisse figuratum. Neque enim etiam flatus ille ex corpore Domini, substantia erat Spiritus sancti, quando sufflavit et ait, *Accipite Spiritum sanctum (Joan. xx, 22)*; sed utique significatum est, sic etiam ab ipso procedere Spiritum sanctum, quomodo ab ejus corpore flatus ille processit. Sed quia mundus non ita Deo coaptatur ad unitatem personæ, sicut caro illa Verbo ejus unigenito Filio; non possumus dicere ita esse animam de substantia Dei, quemadmodum flatus ille a quatuor ventis de natura mundi factus est: sed tamen aliud eum fuisse, aliud significasse puto; quod exemplo flatus ex corpore Domini procedentis recte intelligi potest: etiamsi Ezechiel propheta illo loco non resurrectionem carnis, qualis proprie futura est, sed inopinatum desperati populi reparationem per Spiritum Domini, qui replevit orbem terrarum (*Sap. 1, 7*), figurata revelatione prævidit.*

CAPUT VI. — *Opiniones de anima duæ ad Scripturæ testimonia expendendæ.*

9. Illud ergo jam videamus, cuiam potius sententiæ divina testimonia suffragentur: eina qua dicitur animam unam Deum fecisse, et dedisse primo homini, unde cæteras faceret, sicut ex ejus corpore cætera hominum corpora; an ei qua dicitur singulas singulis facere, sicut illi unam, non ex illa cæteras. Illud enim quod per Isaiam dicit, *Omnes statum ego feci (Isai. lvii, 16)*, cum hoc eum de anima dicere, quæ sequuntur satis ostendant, ad utrumque accipi potest. Nam sive ex una primi hominis anima, sive ex aliquo suo secreto, omnes procul dubio animas ipse facit.

10. Et illud quod scriptum est, *Qui fixit singillatim corda eorum (Psal. xxxii, 15)*, si nomine cordium voluerimus animas intelligere, neque hoc repugnat cuiquam duorum de quibus nunc ambigimus. Sive enim ex una illa quam flavit in faciem primi hominis, ipse utique singulas fingit, sicut etiam corpora; sive singulas vel fingat et mittat, vel in eis ipsis quibus miserit, eas fingat: quanquam hoc non mihi videatur dictum, nisi ex eo quod per gratiam nostræ animæ ad imaginem Dei renovatione formantur. Unde dicit Apostolus: *Gratia enim salvi facti estis per fidem, et hoc non ex vobis, sed donum Dei est; non ex operibus, ne forte quis extollatur. Ipsius enim sumus figuratum, creatum in Christo Jesu in operibus bonis (Ephes. ii, 8-10)*. Non enim per hanc gratiam fidei corpora nostra creata vel ficta possumus intelligere, sed sicut in Psalmo dictum est, *Cor mundum crea in me, Deus (Psal. l, 12)*.

11. Hinc etiam illud esse puto, *Qui fixit spiritum hominis in ipso (Zach. xii, 1)*; tanquam aliud sit factam animam mittere, aliud in ipso homine facere,

id est, reficere ac renovare. Sed etiam hoc si non de gratia, in qua renovamur, sed de natura, in qua nascimur, intelligamus, ad utramque sententiam duci potest: quia vel ex una illa primi hominis tanquam semen animæ attractum ipse fugit in homine, ut vivificet corpus; sive spiritum vitæ, non ex illa propagine, sed aliunde corpori infusum, ipse itidem fugit per mortales seusus carnis, ut fiat homo in animam vivam.

CAPUT VII. — *Utri opinioni faveat illud, Sortitus sum animam bonam, etc.*

12. Illud sane de libro Sapientiæ, ubi ait, *Sortitus sum animam bonam, et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum* (Sap. viii, 19, 20); diligentior considerationem flagitat. Magis enim videtur attestari opinioni qua non ex una propagari, sed desuper animæ venire creduntur ad corpora. Verumtamen quid est, *Sortitus sum animam bonam?* quasi aut in illo animarum fonte, si ullus est, aliæ sint animæ bonæ, aliæ non bonæ, quæ sorte quadam exeant, quænam cui homini tribuatur; aut alias Deus ad horam conceptorum vel nascentium faciat bonas, alias non bonas, quarum quisque habeat sorte, quæ acciderit. Mirum si hoc eos saltem adjuvat, qui credunt animas alibi factas, singillatim mitti a Deo singulis quibusque corporibus hominum, ac non illos potius, qui pro meritis operum, quæ ante corpus egerunt, in corpora mitti animas dicunt. Secundum quid enim aliæ bonæ, aliæ non bonæ venire ad corpora possunt putari, nisi secundum opera sua? Neque enim secundum naturam, in qua sunt ab illo qui omnes naturas bonas facit. Sed absit ut contradicamus Apostolo, qui dicit nondum natos nihil egisse boni aut mali, unde confirmat non potuisse ex operibus dici, sed ex vocante, *Major serviet minori*; cum de geminis ageret adhuc in Rebecæ utero constitutis (Rom. ix, 10-13). Sequestremus ergo paululum hoc de libro Sapientiæ testimonium: neque enim negligendi sunt, seu errent, seu verum sapiant, qui hoc specialiter et singulariter de anima illa dictum putant mediatoris Dei et hominum hominis Christi Jesu. Quod, si necesse fuerit, quale sit postea considerabimus, ut si Christo convenire non potuerit, quæramus quemadmodum id accipere debeamus, ne contra apostolicam veniamus fidem, putantes habere animas aliqua merita operum suorum, priusquam incipiant in corporibus vivere.

CAPUT VIII. — *Neutri sententiæ adversari illud, Auferes spiritum, etc.*

13. Nunc illud videamus, quemadmodum dictum sit, *Auferes spiritum eorum, et deficiet, et in pulverem cinis convertentur. Emittes spiritum tuum, et creabuntur; et innovabis faciem terræ* (Psal. ciii, 29, 30). Pro illis enim qui arbitrantur animas ex parentibus sicut corpora creari, hoc videtur sonare, cum sic intelligatur, ut spiritum eorum propterea dixerit, quod eum homines ex hominibus acceperint: qui cum mortui fuerint, non eis poterit ab hominibus reddi, ut resurgant; quia non rursus, quemadmodum quando nati sunt, a parentibus ducitur, sed Deus eum reddet, qui

resuscitat mortuos (II Machab. vii, 25). Ac per hoc eundem spiritum dixit eorum cum moriuntur, Dei autem cum resurgunt. Quod possunt illi, qui non ex parentibus, sed Deo mittente, animas venire asserunt, pro sua opinione sic intelligere, ut eorum dixerit spiritum cum moriuntur, quia in eis erat, et ab eis exit; Dei autem cum resurgunt, quod ab ipso mittitur, ab ipso redditur: proinde hoc etiam testimonium neutris eorum adversatur.

14. Ego vero arbitror melius intelligi hoc dictum de gratia Dei, qua interius renovamur. Omnium enim superbiorum secundum terrenum hominem viventium, et de sua vanitate præsumentium, quodammodo auferitur spiritus proprius, cum exuunt se veterem hominem, et infirmantur, ut perficiantur expulsa superbia, dicentes Domino per humilem confessionem, *Memento quia pulvis sumus* (Psal. cii, 14): quibus dictum erat, *Quid superbit terra et cinis* (Eccli. x, 9)? Per oculum quippe fidei contuentes Dei justitiam, ut non velint constituere suam (Rom. x, 3), semetipsos despiciunt, sicut Job dicit, et distabescunt, et æstillant se terram et cinerem: hoc est enim, *Et in pulverem suum convertentur*. Accepto autem Spiritu Dei, dicunt: *Vivo autem jam non ego, vivit autem in me Christus* (Galat. ii, 20). Sic innovatur facies terræ, per Novi Testamenti gratiam, numerositate sanctorum.

CAPUT IX. — *Item illud, Et convertatur, etc., inter utramque opinionem consistere.*

15. Illud etiam quod apud Ecclesiasten scriptum est, *Et convertatur pulvis in terram, sicut fuit, et spiritus revertatur ad Deum qui dedit eum* (Eccli. xii, 7), neutri sententiæ contra alteram suffragatur, sed inter utramque consistit. Cum enim isti dixerint hinc probari non a parentibus, sed a Deo animam dari, quod converso pulvere in terram suam, id est carne, quæ de pulvere facta est, revertetur spiritus ad Deum qui dedit illum; respondent illi: Utique ita est. Redit enim spiritus ad Deum, qui eum dedit homini primo, quando in ejus faciem sufflavit (Gen. ii, 7), converso pulvere, id est humano corpore, in terram, unde primitus factum est (Id. iii, 19). Neque enim ad parentes erat spiritus rediturus, quamvis inde sit creatus ex illo uno qui homini primo datus est; sicut nec ipsa caro post mortem ad parentes revertitur, a quibus eam certe constat esse propagatam. Quemadmodum ergo caro non redit ad homines ex quibus creata est, sed ad terram unde primo homini formata est; ita et spiritus non redit ad homines a quibus transfusus est, sed ad Deum a quo primæ illi carni datus est.

16. Quo testimonio sane satis admonemur, ex nihilo Deum fecisse animam quam primo homini dedit, non ex aliqua jam facta creatura, sicut corpus ex terra: et ideo cum redit, non habet quo redeat, nisi ad auctorem qui eam dedit; non ad eam creaturam ex qua facta est, sicut corpus ad terram. Nulla est enim creatura ex qua facta est, quia ex nihilo facta

¹ Juxta græcum *mnesthêti*. Sic etiam vetus Psalterium et Romanum, itemque Arabicum et Æthiopicum. At vulgata, *recordatus est*.

est; ac per hoc ad factorem redit quæ redit, a quo ex nihilo facta est. Non enim omnes redeunt, quoniam sunt de quibus dicitur, *Spiritus ambulans, et non revertens* (*Psal. LXXVII, 30*).

CAPUT X. — *Quæstio de anima non facile solvitur ex Scripturis.*

17. Quocirca difficile est quidem omnia de hac re Scripturarum sanctarum testimonia colligere; quod etsi fieri possit, ut non solum commemorentur sed etiam pertractentur, in magnam sermonis longitudinem pergunt: sed tamen nisi aliquid tam certum profertur, quam certa proferuntur quibus ostenditur quod Deus animam fecerit, vel quod eam primo homini dederit, quoniam modo per divini eloquii testimonium ista quæstio solvatur ignoro. Si enim scriptum esset quod similiter sufflaverit Deus in faciem formatæ mulieris, et facta fuerit in animam vivam; jam quidem plurimum lucis accederet, qua cuique formatæ carni hominis non ex parentibus dari animam crederemus: adhuc tamen expectaretur quid proprie teneretur in prole, qui nobis modus usitatus est hominis ex homine. Prima vero mulier aliter facta est, et ideo adhuc dici posset animam propterea non ex Adam divinitus Evæ datam, quia non ex illo tanquam proles orta est. Si autem homini qui primus ex illis natus est, commemoraret Scriptura non ex parentibus ductam, sed desuper animam datam, illud jam in cæteris, etiam tacente Scriptura, oporteret intelligi.

CAPUT XI. — *An utrique sententiæ possit accommodari illud, Per unum hominem, etc. Baptismus infantium.*

18. Nunc itaque et illud consideremus, utrum neutram confirmet sententiam, sed utrique possit accommodari, quod scriptum est, *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt*: et paulo post, *Sicut per unius delictum in omnes homines ad condemnationem, ita et per unius justificationem in omnes homines ad justificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justi constituentur multi* (*Rom. v, 12, 13, 19*). Ex his enim verbis Apostoli, qui defendunt animarum propaginem, sententiam suam sic astruere moliantur: Si secundum solam carnem, inquirunt, potest intelligi peccatum vel peccator, non cogimur in his verbis ex parentibus animam credere; si autem quamvis per illecebram carnis, non tamen peccat nisi anima, quomodo accipiendum est quod dictum est, *in quo omnes peccaverunt*, si non ex Adam etiam anima, sicut caro, propagata est? aut quomodo per illius inobedientiam peccatores constituti sunt, si tantum secundum carnem in illo, non etiam secundum animam fuerunt?

19. Cavendum est enim ne vel Deus videatur auctor esse peccati, si dat animam carni, in qua eam peccare necesse sit; vel possit esse anima, præter ipsius Christi, cui liberandæ a peccato non sit christiana gratia necessaria, quia non peccavit in Adam,

si omnes in eo peccasse secundum carnem tantum quam de illo creata est, non etiam secundum animam dictum est: quod usque adeo contrarium est ecclesiasticæ fidei, ut parentes ad percipiendam gratiam sancti Baptismi etiam cum parvulis atque infantibus currant; in quibus si hoc vinculum peccati solvitur quod tantummodo carnis, non etiam quod animæ est, merito quæritur quid eis obsesset, si in illa ætate de corpore sine Baptismo exirent. Si enim per hoc Sacramentum corpori eorum consulitur, non et animæ, deberent et mortui baptizari: at cum videamus hoc universaliter Ecclesiam retinere, ut cum viventibus curratur, et viventibus succurratur, ne cum mortali fuerint nihil possit fieri quod prosit; non videmus quid aliud possit intelligi, nisi unumquemque parvulum non esse nisi Adam et corpore et anima, et ideo illi Christi gratiam necessariam. Ætas quippe illa in seipsa nihil egit vel boni vel mali; proinde ibi anima innocentissima est, si ex Adam propagata non est: unde quomodo possit juste ire in condemnationem, si de corpore sine Baptismo exierit, quisquis istam sententiam de anima tenens potuerit demonstrare, mirandus est.

CAPUT XII. — *Carnalis concupiscentiæ causam non in carne sola, sed etiam in anima esse.*

20. Verissime quippe ac veracissime scriptum est, *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem* (*Galat. v, 17*): sed tamen carnem sine anima concupiscere nihil posse, puto quod omnis doctus indoctusque non dubitet. Ac per hoc ipsius concupiscentiæ carnalis causa non est in anima sola, sed multo minus est in carne sola. Ex utroque enim fit: ex anima scilicet, quod sine illa delectatio nulla sentitur; ex carne autem, quod sine illa carnalis delectatio non sentitur. Carnem itaque concupiscentem adversus spiritum dicit Apostolus carnalem procul dubio delectationem, quam de carne et cum carne spiritus habet adversus delectationem, quam solus habet. Solus quippe habet, nisi fallor, illud desiderium, non cum carnis voluptate, vel carnalium rerum cupiditate commixtum, quo desiderat et deficit anima in atria Domini (*Psal. LXXXIII, 3*). Solus habet etiam illud, de quo ei dicitur, *Concupisti sapientiam; serva mandatum, et Dominus præbet illam tibi* (*Eccli. I, 33*). Nam cum spiritus imperat membris corporis, ut huic desiderio serviant, quo solus accenditur, velut cum assumitur, codex, cum aliquid scribitur, legitur, disputatur, auditur, cum denique panis frangitur esurienti, et cætera humanitatis ac misericordiæ præstantur officia; obedientiam caro exhibet, non concupiscentiam movet. His atque hujusmodi bonis desideriis quibus sola anima concupiscit, cum adversatur aliquid quod eandem animam secundum carnem delectat, tunc dicitur caro concupiscere adversus spiritum, et spiritus adversus carnem.

21. Sic enim dicta est caro in eo quod secundum ipsam facit anima, cum ait, *Caro concupiscit*; quemadmodum dictum est, *Auris audit, et oculus videt. Quis enim nescit quod anima potius et per aurem au*

u. at, et per oculum videat? Ita loquimur et cum dicimus, *Manus tua subvenit homini*; cum aliquid porrecta manu datur, quo cuiquam subveniatur. Quod si de ipso etiam fidei oculo, ad quem pertinet credere quæ per carnem non videntur, dictum est, *Videbit omnis caro salutare Dei* (*Luc. III, 6*); non utique nisi de anima, qua vivit caro, cum etiam per ipsam carnem nostram Christum pie videre, id est, formam qua indutus est propter nos, non pertineat ad concupiscentiam, sed ad ministerium carnis, ne forte aliquis ita velit accipere quod dictum est, *Videbit omnis caro salutare Dei*: quanto congruentius dicitur caro concupiscere, quando anima non solum carni animale vitam præbet, verum etiam secundum ipsam carnem aliquid concupiscit; quod in potestate non est ne concupiscat, quamdiu incest peccatum in membris, id est, violenta quædam carnis illecebra in corpore mortis hujus, veniens de vindicta illius peccati, unde propaginem ducimus, secundum quam omnes ante gratiam filii sunt iræ (*Ephes. II, 3*). Contra quod peccatum militant sub gratia constituti, non ut non sit in eorum corpore, quamdiu ita mortale est, ut et mortuum jure dicatur, sed ut non regnet. Non autem regnat, cum desideriis ejus, id est, his quæ secundum carnem contra spiritum concupiscuntur, non obeditur. Proinde Apostolus numquid ait, Non sit peccatum in vestro mortali corpore (sciebat quippe inesse peccati delectationem, quam peccatum vocat, depravata scilicet ex prima transgressione natura)? sed, *Non, inquit, regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus; nec exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato* (*Rom. VI, 12, 13*).

CAPUT XIII. — *Illæ sententiæ de concupiscentiâ carnis, quam sit expedita. Peccata puerorum.*

22. Secundum hanc sententiâ, nec rem absurdissimam dicimus, quod caro sine anima concupiscat; nec Manichæis consentimus, qui cum viderent non posse carnem sine anima concupiscere, aliam quamdam animam suam ex alia natura Deo contraria carnem habere putaverunt, unde concupiscat adversus spiritum. Nec alicui animæ non esse necessariam Christi gratiam dicere cogimur, cum dicitur nobis: Quid meruit anima infantis, unde illi perniciosum sit non percepto christiani Baptismi sacramento exire de corpore, si nec proprium aliquod peccatum commisit, nec ex illa est quæ in Adam prima peccavit?

23. Non enim de pueris grandiusculis agimus, quibus quidem peccatum proprium nolunt attribuere quidam, nisi ab anni quarti decimi articulo, cum pubescere cœperint. Quod merito crederemus, si nulla essent peccata, nisi quæ membris genitalibus admittuntur: quis vero audeat affirmare, furta, mendacia, perjuria, non esse peccata, nisi qui talia vult impune committere? At his plena est puerilis ætas, quamvis in eis non ita ut in majoribus puniendi videantur, quod sperentur annis accedentibus, quibus ratio convalescat, posse præcepta salutaria melius intelligere, eisque libentius obedire. Sed nunc de pueris non agimus, quorum carnalem ac puerilem voluptatem vel

corporis vel animi si veritas et æquitas oppugnaverit, quibus possunt viribus dictorum atque factorum repugnant; pro qua, nisi pro falsitate et iniquitate, quæ suffragari videbitur eis, vel ad percipienda quæ alliciunt, vel ad vitanda quæ offendunt? De infantibus loquimur, non quia nascuntur plerumque de adulteriis¹ (neque enim in pravis moribus naturæ dona culpanda sunt; aut propterea non debuerunt germinare frumenta, quod ea severit furantis manus: aut vero ipsis parentibus obfutura sit iniquitas sua, si se ad Deum convertendo correxerint; quanto minus filiis, si recte vixerint?).

CAPUT XIV. — *Argumentum pro opinione animarum ex traduce, desumptum ex reatu et baptismo parvulorum, discutitur.*

Sed illa ætas hic vehementem quæstionem movet, cujus anima cum peccatum nullum habeat de proprio voluntatis arbitrio, quæritur quomodo possit justificari per illius unius hominis obedientiam, si per alterius unius inobedientiam rea non est? Hæc vox eorum est, qui animas hominum ex hominibus parentibus creatas volunt, non quidem nisi a creatore Deo, sed sicut etiam corpora. Non enim et hæc parentes creant, ac non ille qui ait: *Priusquam te formarem in utero, novi te* (*Jerem. I, 5*).

24. Quibus respondetur, animas quidem corporibus hominum Deum novas singillatim dare, ad hoc ut in carne peccati de originali peccato veniente recte vivendo, carnalesque concupiscentias sub Dei gratia subigendo, meritum comparent, quo cum ipso corpore in melius transferantur tempore resurrectionis, et in Christo in æternum cum Angelis vivant. Sed necesse esse ut², cum membris terrenis atque mortalibus, maximeque de peccati carne propagatis, miro modo coaptantur, ut ea primitus vivificare, post etiam ætatis accessu regere possint, tanquam oblivione prægraventur. Quæ si esset quodammodo indigestibilis, Creatori tribueretur: cum vero paulatim ab hujus oblivionis torpore anima resipiscens possit converti ad Deum suum, ejusque misericordiam et veritatem primo ipsa pietate conversionis, deinde servandi præcepti ejus perseverantia promereri; quid ei obest illo velut somno paululum immergi, unde paulatim evigilans in lucem intelligentiæ, propter quam rationalis anima facta est, potest per voluntatem bonam eligere vitam bonam? quod quidem non poterit, nisi adjuverit gratia Dei per Mediatorem. Hoc si neglexerit homo, non tantum secundum carnem, verum etiam secundum spiritum erit Adam: si autem curaverit, erit Adam secundum carnem tantummodo; secundum spiritum autem recte vivens, illud etiam quod de Adam culpabile tractum est, mundatum a labe peccati recipere merebitur illa commutatione quam sanctis resurrectione pollicetur.

25. Sed antequam per ætatem possit secundum spiritum vivere, necessarium habet Mediatoris Sacramentum, ut quod per ejus fidem nondum potest, per

¹ In plurimis Mss., *de adulteris*.

² Lov. cum omnibus Mss. omittunt, *ut. M.*

eorum qui cum diligunt fiat. Ejus enim Sacramento solvitur etiam in ætate infantili originalis pœna peccati; a quo nisi adjutus, etiam juvenis, carnalem concupiscentiam non domabit; nec ea subjugata æternæ vitæ meritum apprehendet, nisi ejus dono, quem promereri studet. Ideo vivus oportet etiam infans baptizetur, ne obsit animæ societas carnis peccati, qua participata sit ut nihil possit anima infantis secundum spiritum sapere. Ipsa quippe affectio gravat etiam corpore exutam, nisi cum in corpore est, per unicum sacrificium Mediatoris ¹ veri sacerdotis expietur.

CAPUT XV. — *Idem argumentum penitus examinatur.*

26. Quid ergo, ait aliquis, si hoc non curaverint sui, vel infidelitate, vel negligentia? Hoc quidem etiam de majoribus dici potest. Possunt enim vel repente enori, vel apud eos ægrotare, ubi eis quo baptizentur, nemo subveniat. Sed illi, inquit, habent etiam propria peccata, quorum indigeant remissione, quæ si dimissa non fuerint, nemo eos recte dicit immerito plecti pro iis quæ in sua vita sua voluntate commiserint: illa vero anima, cui quædam contagio tracta de carne peccati, si de illa prima anima peccatrice non creata est, nullo modo imputari potest (neque enim ullo peccato, sed natura qua sic facta est, et Deo dante carni data est); cur alienabitur ab æterna vita, si baptizando infanti nemo subvenit? An forte nihil oberit? Quid ergo prodest ei cui subvenitur, si nihil oberit cui non subvenitur?

27. Illic pro sua causa quid respondere possint, qui secundum Scripturas sanctas, vel quod apud eas invenitur, vel quod eis non adversetur, conantur asserere animas novas non de parentibus tractas corporibus dari; nondum me audisse, vel uspiam legisse fateor. Non ideo sane absentium negotium deserendum est, si quid mihi, quo adjuvari videatur, occurrerit. Possunt enim adhuc dicere, Deum præscium quomodo quæque anima victura esset, si diutius in corpore viveret, ei procurare lavacri salutaris ministrationem, cujus futuram fuisse prævidet pietatem, eum ad annos fidei capaces veniret, si non eum oporteret propter aliquam occultam causam morte præveniri. Occultum itaque est, atque ab humano, vel certe ab ingenio meo remotissimum, cur nascatur infans, vel continuo vel cito moriturus: sed hoc ita occultum est, ut neutros adjuvet, de quorum nunc sententiis disceptamus. Illa enim explosa opinione qua putantur animæ pro anteactæ vitæ meritis in corpora detrudi, ut ea citius solvi meruisse videatur, quæ non multa peccaverat, ne contradicamus Apostolo, nihil nondum natos boni vel mali egisse testanti (Rom. ix, 11); nec illi qui animæ traducem affirmant, possunt pro se ostendere cur aliorum mors acceleretur, retardetur aliorum, nec qui eas dari novas volunt singulis singulas. Occulta ergo ista causa est, et utrisque pariter, quantum existimo, nec suffragatur, nec adversatur.

¹ Abest vox, *Sacerdotis*, a plerisque Mss. et ab editis Am. et Fr.

CAPUT XVI. — *De eodem argumento.*

28. Proinde qui de infantium moribus urgebantur, cur omnibus sit necessarium Baptismi sacramentum, quorum animæ non ex illa ductæ sunt, cujus inobedientia peccatores constituti sunt multi; cum respondent, peccatores quidem omnes constitui secundum carnem, secundum animam vero non nisi eos qui eo tempore male vixerunt, quo et bene potuissent; omnes autem animas, hoc est et infantum, ideo habere necessarium Baptismi sacramentum, sine quo ex hac vita etiam in illa ætate emigrare non expedit, quia contagio peccati ex carne peccati, qua obruitur anima, cum his inseritur membris, oberit ei post mortem, nisi cum adhuc in ipsa carne est, Sacramento Mediatoris expietur; eique divinitus hoc auxilium procurari, quam Deus præscit, si usque ad annos fidei congruos hic viveret, pie fuisse victuram, quam propter aliquid quod ipse novit, et nasci voluit in corpore, et cito extraxit e corpore: cum ergo hæc respondent, quid eis contradici potest, nisi incertos nos eorum salutis fieri, qui hac vita bene gesta, in Ecclesiæ pace defuncti sunt; si non solum secundum id quod quisque vixit, verum etiam secundum id quod victurus esset, si amplius viveret potuisset, quisque judicandus est? quandoquidem valent apud Deum merita mala, non tantum præteritorum, sed futurorum etiam delictorum, a quorum reatu nec mors liberat, si antequam fuerint commissa provenerit; nec aliquid ei præstitum est, qui raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus (Sap. iv, 11). Deus enim præscius illius futuræ malitiæ, cur non eum secundum ipsam potius judicaturus est, si morituræ animæ infantis, ne obsessus ei ex corpore peccati participata colluvies, ideo subveniendum judicavit per Baptismum, quia præscivit eam, si viveret, pie fideliterque fuisse victuram?

29. An ideo potius refelli hoc inventum potest, quia meum est: illi autem qui de hac sententia certos se esse confirmant, alia fortasse proferunt vel testimonia Scripturarum, vel documenta rationum, quibus hanc auferant ambiguitatem, vel certe ostendant, non esse contra id quod sentiunt illud Apostoli, quo gratiam qua salvi efficimur, magna intentione commendans, ait, *Sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (1 Cor. xv, 22); et, *Sicut per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, sic per obedientiam unius hominis justii constituentur multi*; eosdemque multos peccatores, non quibusdam exceptis, sed omnes intelligi volens, superius ait de Adam, *In quo omnes peccaverunt* (Rom. v, 12, 12): unde utique infantum animas non posse secerni, et eo quod dictum est, *omnes*, et eo quod eis per Baptismum subvenitur, non absurde credunt, qui animas ex unius traduce sapiunt, nisi aliqua manifesta et liquida vel ratione, quæ Scripturis sanctis non repugnet, vel earum ipsarum Scripturarum auctoritate redarguantur?

CAPUT XVII. — *Testimonium ex libro Sapientiæ in utramque partem tractatur.*

30. Jam itaque videamus, quantum suscepti hujus operis necessitas patitur, quale etiam illud sit, quod

paulo ante distulimus. Scriptum est enim in libro Sapientiae: *Puer autem eram ingeniosus, et sortitus sum animam bonam; et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoquinatum* (Sap. viii, 19, 20). Cum enim videatur illos adjuvare hoc testimonium, qui non ex parentibus creari, sed venire ad corpus vel descendere Deo mittente animas dicunt; rursus hoc impedit eorum sententiam, quod ait, *Sortitus sum animam bonam: cum procul dubio vel ex uno fonte manare quodammodo tanquam rivulos, vel pari natura fieri animas credant, quas Deus mittit in corpora; non autem alias bonas vel magis bonas, et alias non bonas vel minus bonas. Unde enim bonae aut magis bonae, seu non bonae aut minus bonae animae, nisi vel moribus secundum liberum voluntatis arbitrium, vel differentia temperaturae corporum, dum aliae magis, aliae minus gravantur corpore, quod corrumpitur et aggravat animam* (Id. ix, 15)? Sed neque actio erat aliqua singularum quarumque animarum, qua earum mores discernentur, antequam venirent ad corpora; nec ex corpore minus gravante potuit iste dicere animam suam bonam, qui ait, *Sortitus sum animam bonam; et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoquinatum*. Accessisse enim dixit bonitati qua bonus erat, sortitus videlicet animam bonam, ut etiam ad corpus incoquinatum veniret. Aliunde ergo bonus antequam veniret ad corpus: sed utique non differentia morum, quia nullum antea vitae gestae meritum; non differentia corporis, quia prius bonus quam veniret ad corpus. Unde igitur?

31. Hoc autem illis qui ex traduce animae illius praevaricatoris animas creari asserunt, quamvis pro eis sonare non videatur, quod dictum est, *Veni ad corpus*, tamen in ceteris non incongrue coaptatur; ut cum dixisset, *Puer autem eram ingeniosus*, id ipsum explicans quibus causis ingeniosus esset, continuo subjungeret, *Et sortitus sum animam bonam*, videlicet ex paterno ingenio vel corporali temperamento. Deinde, *Cum essem*, inquit, *magis bonus, veni ad corpus incoquinatum*: quod si maternum intelligatur, ne hoc quidem quod dictum est, *Veni ad corpus*, huic opinioni refragabitur, cum ex anima et corpore paterno venisse ad maternum corpus accipitur incoquinatum, videlicet vel a crure menstruo; dicuntur enim ex hoc ingenia gravari; vel a contaminatione adulterina. Ita et haec verba libri huius aut magis eis favent, qui animarum traducem loquuntur; aut si et isti ea possunt pro se interpretari, inter utrosque alternant.

CAPUT XVIII. — *De anima Christi: an possit in ipsum convenire illud, Puer autem ingeniosus eram, etc.*

32. Quae si de Domino secundum humanam, quae a Verbo assumpta est, creaturam velimus accipere, sunt quidem in eadem circumstantia lectionis, quae illi excellentiae non convenient; maxime illud, quia idem ipse qui haec in eodem libro loquitur, aliquanto superius quam ista verba, de quibus nunc agimus, diceret, confessus est se ex semine viri in sanguine coagulatam (Sap. vii, 2): a quo nascendi modo utique

alienus est Virginis partus, quam non ex semine viri carnem concepisse Christi, nullus ambigit christianus. Sed quia est in Psalmis, ubi ait, *Foderunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me: dividerunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem*, quae proprie illi uni congruunt; ibi etiam dixit, *Deus, Deus meus, respice in me, ut quid me dereliquisti? longe a salute mea verba delictorum meorum* (Psal. xxi, 17, 18, 19, 2), quae rursus ei non conveniunt, nisi transfiguranti in se corpus humilitatis nostrae, quoniam membra sumus corporis ejus: et quia in ipso Evangelio, *puer proficiebat aetate, et sapientia*: si possunt etiam ista, quae circum hanc sententiam in libro Sapientiae leguntur, propter humilem formam servi et unitatem corporis Ecclesiae cum capite suo, eidem ipsi Domino coaptari; quid ingeniosius illo puero, cujus in annis duodecim seniores sapientiam mirabantur (Luc. ii, 42-52)? et quid illa anima melius, quae, etiamsi vincant non certando, sed probando, qui animarum traducem affirmant, non erit consequens ut etiam ipsa ex illius praevaricatoris traduce venisse credenda sit; ne per illius hominis inobedientiam etiam ipse peccator constituitur, per cujus unius obedientiam ab illo reatu liberati, iusti constituuntur multi? et quid incoquinatus illo utero Virginis, cujus caro etiamsi de peccati propagine venit, non tamen de peccati propagine concepit; ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis, repugnat legi mentis? quam sancti patres conjugati refrenantes, non quidem nisi quousque licebat in concubitu relaxarunt; nec tamen tantummodo quousque licebat, ejus impetum pertulerunt. Proinde corpus Christi quamvis ex carne feminae assumptum est, quae de illa carnis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa erat caro peccati, sed similitudo carnis peccati. Non enim accepit inde reatum moriendi, qui apparet in motu carnis non voluntario, quamvis voluntate superando, adversus quem spiritus concupiscit (Galat. v, 17): sed accepit inde, non quod contagioni praevaricationis, sed quod exsolvendae indebitae morti, et ostendendae promissae resurrectioni sufficeret; quorum unum nobis ad non timendum, alterum ad sperandum valeret.

33. Denique si a me quaeratur unde acceperit animam Jesus Christus, malle quidem hinc audire meliores atque doctiores: sed tamen pro meo capto libentius responderim, unde Adam², quam de Adam. Si enim pulvis assumptus ex terra, in qua nullus hominum fuerat operatus, meruit divinitus animari; quanto magis corpus assumptum ex carne, in qua tamen nullus hominum fuerat operatus, sortitum est animam bonam, cum illic erigeretur casurus, hic descenderet levaturus? Et fortasse ideo ait, *Sortitus sum animam bonam* (si tamen hoc de illo oportet intelligi), quia solent quae sorte dantur, divinitus dari: aut,

¹ Sic omnes Mss. in editis, et sapientia, sic possunt.

² Editi, non de Adam. At omnes Mss., unde Adam.

quod fidenter dicendum est, ne vel illa anima aliquibus operibus præcedentibus ad tantum apicem subvecta putaretur, ut cum ea Verbum caro fieret, et habitaret in nobis (*Joan. i. 14*), ad auferendam suspicionem præcedentium meritorum sortis nomen accessit.

CAPUT XIX. — *Anima Christi non fuit in lumbis Abrahamæ, ideoque non est ex traduce.*

34. Est in Epistola quæ inscribitur ad Hebræos, locus quidam diligenti consideratione dignissimus. Cum enim per Melchisedech, in quo hujus rei futuræ figura præcesserat, discerneret sacerdotium Christi a sacerdotio Levi, *Videte ergo, inquit, qualis hic est, cui et decimam partem Abraham dedit de primitiis patriarchæ. Et ii quidem qui de filiis sunt Levi, sacerdotium accipientes, mandatum habent a decimis populi secundum Legem, hoc est a fratribus suis, quamvis et ipsi ex lumbis Abrahamæ exierint: qui autem non est ex genere eorum, decimam Abraham, et habentem promissionem benedixit. Sine ulla autem contradictione, qui minor est a majore benedicitur: et hic quidem decimas morientes homines accipiunt; ibi autem qui testificatur se vivere, et sicut oportet dicere, propter Abraham, et Levi accipiens decimam decimatus est: adhuc enim in lumbis patris sui fuit (*Hebr. vii. 4-10*). Si ergo etiam hoc valet ad istam distantiam, quantum præcineat sacerdotio Levitico sacerdotium Christi, quod sacerdos Christus per illum præfiguratus est, qui decimavit Abraham, in quo et ipse Levi decimatus est, profecto Christus ab eo non est decimatus. At si propterea decimatus est Levi, quia erat in lumbis Abrahamæ; propterea non est decimatus Christus, quia non erat in lumbis Abrahamæ. Porro autem si non secundum animam, sed tantum secundum carnem accipimus Levi fuisse in Abraham; ibi erat et Christus, quia et Christus secundum carnem ex semine est Abrahamæ; et ipse itaque decimatus est. Quid est ergo quod affertur pro magna differentia sacerdotii Christi a sacerdotio Levi, quod Levi decimatus est a Melchisedech, cum esset in lumbis Abrahamæ, ubi et Christus erat, unde pariter decimatus est; nisi quia necesse est intelligamus, secundum aliquem modum ibi Christum non fuisse? Quis autem neget eum secundum carnem ibi fuisse? Ergo secundum animam ibi non fuit. Non est igitur anima Christi de traduce prævaricationis Adæ, alioquin etiam ipsa ibi fuisset.*

CAPUT XX. — *Ad argumentum nunc allatum quid respondendum pro defendentibus animarum traducem.*

35. Hic existunt illi qui traducem animarum defendunt, et dicunt confirmatam esse sententiam suam, si Levi constat etiam secundum animam fuisse in lumbis Abrahamæ, in quo eum decimavit Melchisedech, ut possit ab eo Christus in ista decimatione discerni: qui quoniam decimatus non est, et tamen in lumbis Abrahamæ secundum carnem fuit, restat ut secundum animam ibi non fuerit, et ideo sit consequens ut ibi Levi secundum animam fuerit. Hoc ad me non multum attinet, qui utrorumque collationem adhuc audire sum proptior, quam utrorumlibet jam confirmare

¹ Er. Lugd. Ven. Lov. ferunt, *hinc*. M.

sententiam. Interim Christi animam ab origine hujus traducis per hoc testimonium scernere volui. Invenient isti qui eis pro cæteris fortasse respondeant, et dicant, quod etiam me non parum movet, quamvis nullius hominis anima sit in lumbis patris sui, secundum carnem tamen in lumbis Abrahamæ constitutum Levi decimatum, et ibi constitutum secundum carnem Christum non decimatum. Secundum rationem quippe illam seminalem ibi fuit Levi, qua ratione per concubitum venturus erat in matrem, secundum quam rationem non ibi erat Christi caro, quamvis secundum ipsam ibi fuerit Mariæ caro. Quapropter nec Levi, nec Christus in lumbis Abrahamæ secundum animam: secundum carnem vero et Levi, et Christus; sed Levi secundum concupiscentiam carnalem, Christus autem secundum solam substantiam corporalem. Cum enim sit in semine et visibilis corpulentia, et invisibilis ratio, utrumque occurrit ex Abraham, vel etiam ex ipso Adam usque ad corpus Mariæ; quia et ipsum eo modo conceptum et exortum est: Christus autem visibilem carnis substantiam de carne Virginis sumpsit; ratio vero conceptionis ejus non a semine virili, sed longe aliter ac desuper venit. Proinde secundum hoc quod de matre accepit, etiam in lumbis Abrahamæ fuit.

36. Ille est igitur decimatus in Abraham, qui licet secundum carnem tantum, sic tamen fuit in lumbis ejus, quemadmodum in sui patris etiam ipse Abraham; id est, qui sic est natus de patre Abraham, quemadmodum de suo patre natus est Abraham, per legem scilicet in membris repugnantem legi mentis et invisibilem concupiscentiam, quamvis eam casta et bona jura nuptiarum non sinant valere, nisi quantum ex ea possunt generi substituendo prospicere: non autem et ille ibi decimatus est, cujus caro inde non fervorem vulneris, sed materiam medicaminis traxit. Nam cum ipsa decimatio ad præfigurandam medicinam pertinuerit, illud in Abrahamæ carne decimabatur quod curabatur, non illud unde curabatur. Eadem namque caro non Abrahamæ tantum, sed ipsius primi terrenique hominis, simul habebat et vulnus prævaricationis et medicamentum vulneris: vulnus prævaricationis in lege membrorum repugnante legi mentis, quæ per omnem inde propagatam carnem semirationali ratione quasi transcribitur; medicamentum autem vulneris in eo, quod inde sine opere concupiscentiali, in sola materia corporali, per divinam conceptionis formationisque rationem de Virgine assumptum est, propter mortis sine iniquitate consortium, et sine falsitate resurrectionis exemplum. Quapropter quod anima Christi non sit ex traduce animæ illius primæ prævaricatoris, puto quod etiam ipsi qui animarum traducem defendunt, consentiant; per semen quippe concubentis patris transfundi etiam semen animæ volunt, a quo genere conceptionis Christus alienus est: et quod in Abraham si secundum animam fuisset, etiam ipse decimatus esset; non esse autem decimatum, Scriptura testatur, quæ hinc quoque sacerdotium ejus a Levitico sacerdotio distinguit.

CAPUT XXI. — *Christum, si in Abrahamo secundum animam fuisset, non potuisse non decimari.*

37. An forte dicent: Sicut potuit ibi esse secundum carnem et non decimari, cur non etiam secundum animam sine decimatione potuerit: hic respondetur, Quia utique simplicem animæ substantiam incrementis augeri corporalibus, nec illi putaverunt qui eam corpus existimant, quorum in parte sunt maxime qui eam ex parentibus creari opinantur. Proinde in corporis semine potest esse vis invisibilis, quæ incorporaliter numeros agit, non oculis sed intellectu discernenda ab eâ corpulentia, quæ visu tactuque sentitur: et ipsa quantitas corporis humani, quæ utique modulam seminis incomparabiliter excedit, satis ostendit posse inde aliquid sumi, quod non habeat illam vim seminalem, sed tantum corporalem substantiam, quæ divinitus, non de propagine contambentibus, in carnem Christi assumpta atque formata est. Hoc autem de anima quis valet affirmare, quod utrumque habeat, et materiam seminis manifestam, et rationem seminis occultam? Sed quid laborem in re quæ persuaderi verbis nemini forsitan potest, nisi tantum ac tale ingenium sit, quod possit loquentis prævolare conatum, nec totum expectare a sermone? Breviter itaque colligam: si potuit et de anima fieri (quod cum de carne diceremus, forsitan intellectum sit), ita est de traduce animæ Christi, ut non secum libem prævaricationis attraxerit, si autem sine isto reatu non posset inde esse, non est inde. Jam de cæterarum animarum adventu, utrum ex parentibus an desuper sit, vincant qui potuerint: ego adhuc inter utrosque ambigo, et moveor, aliquando sic, aliquando autem sic, salvo eo duntaxat, ut vel corpus esse animam, vel aliquam corpoream qualitatem sive coaptationem, si ita dicenda est, quam Græci *ἀπορτία* vocant, non credam, nec quolibet ista garriente me crediturum esse confidam, adjuvante Deo mentem meam.

CAPUT XXII. — *Utrique opinioni de animæ origine accommodatur locus ille Joannis: Quod natum, etc.*

38. Est aliud testimonium non negligendum quod se possunt proferre, qui venire desuper animas credunt, dicente ipso Domino: *Quod natum est ex carne, caro est; et quod natum est ex spiritu, spiritus est (Jouan. iii, 6).* Quid hæc, inquiunt, sententia determinatius, non posse ex carne animam nasci? Quid est enim aliud anima, quam spiritus vitæ, creatus utique, non creator? Contra quos illi alii: Quid enim, inquiunt, nos aliud sentimus, qui dicimus carnem ex carne, animam ex anima? Nam ex utroque constat homo, de quo utrumque venire sentimus, carnem de carne operantis, spiritum de spiritu concupiscentis: ut interim omittatur, quod illud Dominus non de carnali generatione, sed de spiritali regeneratione dicebat.

CAPUT XXIII. — *Ex duabus de anima sententiis quænam præponderet. Consuetudo Ecclesiæ in Baptismo parvulorum.*

39. His igitur quantum pro tempore potuimus
SANCT. AUGUST. III.

pertractatis, omnia paria vel pene paria ex utroque latere, rationum testimoniorumque momenta pronuntiare, nisi eorum sententia qui animas ex parentibus creari putant, de baptismo parvulorum præponderaret. De quibus quid eis responderi possit, nondum mihi interim occurrit: si quid forte postea Deus dederit, si quam etiam scribendi concesserit facultatem studiosis talium, non gravabor. Nunc tamen non esse contemnendum testimonium parvulorum, ut quasi refelli, si veritas contra est, negligatur, ante denuntio. Aut enim de hac re nihil querendum est, ut sufficiat fidei nostræ scire nos quo pie vivendo venturi sumus, etsi nesciamus unde venerimus: aut si non impudenter æstuat anima rationalis etiam hoc nosse de seipsa, absit perveracia contendendi, adsit diligentia requirendi, humilitas petendi, perseverantia pulsandi; ut si nobis hoc expedire novit, qui melius quam nos quid nobis expediat utique novit, det etiam hoc, qui dat bona data filiis suis (*Matth. vii, 7, 11*). Consuetudo tamen matris Ecclesiæ in baptizandis parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua deputanda, nec omnino credenda nisi apostolica esset traditio. Habet enim et illa parva ætas magnum testimonii pondus, quæ prima pro Christo meruit sanguinem fundere.

CAPUT XXIV. — *Quid cavendum his qui opinantur animas esse ex traduce.*

40. Adinoneo sane, quantum valeo, si quos ista præoccupavit opinio, ut animas ex parentibus credant propagari, quantum possunt seipsos considerent, et interim sapiant corpora non esse animas suas. Nulla enim propior natura est, qua diligenter inspecta, possit etiam Deus, qui supra omnem creaturam suam incommutabilis permanet, incorporaliter cogitari, quam ea quæ ad ipsius imaginem facta est: et nihil vicinius, aut fortasse nihil tam consequens, quam ut credito quod anima corpus sit, etiam Deus corpus esse credatur. Propter hoc enim corporalibus assuefacti et affecti sensibus, nolunt animam credere aliud esse quam corpus, ne si corpus non fuerit, nihil sit: ac per hoc tanto magis timent etiam de Deo credere quod corpus non sit, quanto magis timent Deum credere nihil esse. Ita enim feruntur in phantasias vel phantasmata imaginum, quæ cogitatio de corporibus versat, ut his subtractis tanquam per inane pereundum sit, reformident. Ita necesse est ut et justitiam et sapientiam pingant quodammodo in cordibus suis cum formis et coloribus, quas non possunt incorporeas cogitare: nec tamen dicunt, quando justitia vel sapientia moventur, ut vel laudent eas, vel secundum eas aliquid agant, quem colorem, quam staturam, quæ lineamenta vel quales formas conspexerint. Sed de his alias et multa jam diximus, et si Deus voluerit, ubi res videbitur postulare, dicemus. Nunc quod dicere cœperamus, si de traduce animarum a parentibus vel non dubitant quidam quod ita sit, vel dubitant an ita sit, animam tamen corpus esse non audeant credere aut dicere; maxime propter quod
(*Quatorze.*)

dixi, ne Deum quoque ipsum nihil aliud opinenter esse quam corpus, etsi excellentissimum, etsi naturæ rursusdam propriæ cætera supergredientis, corpus tamen.

CAPUT XXV. — *Tertulliani error de anima.*

41. Denique Tertullianus, quia corpus esse animam credidit, non ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare non potuit, et ideo timuit ne nihil esset, si corpus non esset, nec de Deo valuit aliter sapere: qui sane quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa-veritate superatur. Quid enim verius dicere potuit, quam id quod ait quodam loco, *Omne corporale passibile est* (*Tertull. in lib. de Anima, cap. 7*)? Debit ergo mutare sententiam, qua paulo superius dixerat etiam Deum corpus esse. Neque enim arbitror eum ita desipuisse, ut etiam Dei naturam passibilem crederet, ut jam Christus non in carne tantum, neque in carne et anima, sed in ipso Verbo per quod facta sunt omnia, passibilis et commutabilis esse credatur: quod absit a corde christiano. Item cum animæ etiam colorem daret aerium ac lucidum, ventum est ad sensus quibus eam membratim quasi corpus instruere conatus est, et ait: *Illic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus, habens et ille oculos et aures suas, quibus populus Dominum audire et videre debuerat; habens et cæteros artus, per quos et in cogitationibus utitur, et in somnis fungitur* (*Ibid., cap. 9*).

42. Ecce quibus auribus et quibus oculis debuit audire et videre Deum populus, quibus anima in somnis fungitur: cum si ipsum Tertullianum quisquam videret in somnis, nunquam se diceret ab eo visum, et cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset. Postremo, si anima seipsam videt in somnis, cum, jacentibus utique uno loco membris corporis sui, ipsa per varias imagines evagatur, quas videt; quis eam vidit aliquando in somnis aërii coloris ac lucidi, nisi forte ut cætera quæ similiter falso videt? Nam et hoc potest videre: sed absit ut eam talem, cum evigilaverit, credat; alioquin quando se aliter viderit, quod magis crebrum est, aut mutata erit anima ejus, aut nec tunc animæ videtur substantia, sed imago corporis incorporea, quæ miro modo sicut in cogitatione formatur. Quis enim Æthiops non pene semper nigrum se vidit in somnis; aut si in alio colore se vidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria? Aërio tamen colore ac lucido nescio utrum se unquam vidisset, si nunquam istum legisset, vel audisset.

43. Quid, quod ducuntur homines talibus visis, et de Scripturis nobis volunt præscribere, tale aliquid esse, non animam, sed ipsum Deum, qualis figuratim sanctorum spiritibus demonstratus est, qualis etiam in sermone allegorico ponitur? similia quippe sunt illa visa talibus dictis. Ac sic errant, constituentes in cordē suo simulacra vanæ opinionis, nec intelligentes ita sanctos de suis visis talibus judicasse, qualiter judicarent: sicut septem spicæ et septem boves, septem anni sunt (*Gen. xli, 26*); sicut linteum quatuor lineis

alligatum, velut discus plenus variis animalibus, orbis terrarum est cum omnibus gentibus (*Act. x, 11*): sic omnia cætera, et multo magis quæ de rebus incorporeis, corporalibus significantur non rebus, sed imaginibus.

CAPUT XXVI. — *De animæ incrementis quid Tertulliano visum.*

44. Noluit tamen Tertullianus animam crescere substantia sicut corpus; asserens etiam timoris sui causam: *Ne etiam decrescere substantia dicatur, inquit, atque ita et defectura credatur.* Et tamen quia per corpus eam localiter tendit, non invenit exitum incrementorum ejus, quam vult de semine exiguo æquari corporis quantitati; et ait: *Sed vis ejus in quo¹ naturalia peculia consita retinentur, salvo substantiæ modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur².* Hoc forte non intelligeremus, nisi adhibita similitudine eorum quæ videmus, planum faceret quod dicebat. *Constitutus, inquit, certum pondus auri vel argenti rudem adhuc massam: collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti: dehinc cum in laminam massa laxatur, major efficitur initio suo, per dilatationem ponderis certi, non per adjectionem, dum extenditur, non dum augetur; etsi sic quoque augetur, dum extenditur. Licet enim et habitus augeri, cum statu non licet. Tunc et splendor ipse prorehitur auri vel argenti, qui prius fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen nullus: tunc et alii aique alii habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo nisi efficiem. Ita et animæ incrementa reputanda non substantiva, sed provocativa* (*Lib. de Anima, cap. 37*).

45. Quis hunc crederet, cum isto corde tam disertum esse potuisse? sed tremenda ista sunt, non ridenda. Ad hoc enim numquid cogere, si aliquid cogitare posset, quod et sit, et corpus non sit? Quid autem absurdius, quam putare nasam cujuscumque metalli ex aliqua parte crescere posse dum tunditur, nisi decrescat ex altera; vel augeri latitudine, nisi crassitudine minuatur? aut ullum esse corpus manente naturæ suæ quantitate, quod undique crescat, nisi rareseat? Quomodo igitur implebit anima ex illa stilla seminis magnitudinem corporis, quod animat, si et ipsa corpus est, cujus substantia nullo accessu crescat? Quomodo, inquam, implebit carnem, quam, vivificat, nisi tanto rarior fuerit, quanto grandius quod animaverit? Timuit videlicet ne deficeret etiam minuendo, si cresceret; et non timuit ne deficeret rarescendo, cum cresceret. Sed quid amplius immorer, quando et sermo pergit in prolixiorem modum, quam petit terminandi necessitas, et sententia mea jam satis sit nota, vel quid certum teneam, vel unde adhuc dubitem, et quare dubitem? Proinde et hoc volumen jam concludatur, ut quæ sequuntur deinde videamus.

¹ Apud Tertullianum, *in qua.*

² Editi hic addunt, *in membris*; quod a Mss. et a Tertulliano abest.

LIBER UNDECIMUS.

In illud cap. 2 Geneseos, vers. 25: *Et erant nudi*, etc., et in totum cap. 3, cujus illustrandi causa dicitur de conditione et casu diaboli.

CAPUT PRIMUM. — Recitato textu Geneseos explicatur vers. 25 cap. 2.

1. *Et erant nudi ambo Adam et mulier ejus, et non pudebat illos. Serpens autem erat prudentissimus omnium bestiarum quæ sunt super terram, quas fecit Dominus Deus. Et dixit serpens mulieri, Quid, quia dixit Deus, Non edetis ab omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti, A fructu ligni quod est in paradiso edemus, de fructu autem ligni quod est in medio paradisi, dixit Deus, Non edetis ex eo, neque tangentis illud, ne moriamini. Et dixit serpens mulieri, Non morte moriemini: sciebat enim Deus, quoniam qua die manducaveritis de eo, aperientur vobis oculi, et eritis tanquam dii, scientes bonum et malum. Et vidit mulier quia bonum lignum ad escam, et quia placet oculis videre, et decorum est cognoscere. Et sumens de fructu ejus edit, et dedit viro suo secum, et ederunt. Et aperti sunt oculi amborum, et agnoverunt quia nudi erant, et consuerunt folia fici, et fecerunt sibi campestria. Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vespem, et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei, in medio ligni paradisi. Et vocavit Dominus Deus Adam, et dixit illi, Ubi es? Et dixit ei, Vocem tuam audivi deambulantis in paradiso, et timui, quia nudus sum, et abscondi me. Et dixit illi, Quis nuntiavit tibi quia nudus es, nisi a ligno quod præceperam tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti? Et dixit Adam, Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi dedit de ligno, et edi. Et dixit Dominus Deus mulieri, Quid hoc fecisti? Et dixit mulier, Serpens seduxit me, et manducavi. Et dixit Dominus Deus serpenti, Quia fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab omnibus bestiis, quæ sunt super terram. Super pectus tuum et ventrem tuum ambulabis, et terram edes omnes dies vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et semen ejus: ipsa tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum. Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum. In tristitiis paries filios, et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur. Adam autem dixit, Quia audisti vocem mulieris tuæ, et edisti de ligno, de quo præceperam tibi de eo solo non edere, maledicta terra in operibus tuis: in tristitiis edes illam omnes dies vitæ tuæ; spinas et tribulos germinabit tibi, et edes fenum agri. In sudore faciei tuæ edes panem tuum, donec converteraris in terram, ex qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis. Et vocavit Adam nomen mulieris suæ, Vita¹, quoniam hæc est mater omnium viventium. Et fecit Dominus Deus Adam*

¹ Editi, *illo*. At Mss. ut in sacris Bibliis, *omni*.

² Editi, *nomen mulieris suæ Eva, id est, vita*. At Mss. omnes earent his verbis, *Eva, id est: quæ nec leguntur apud interpretes I.XX.*

et mulieri ejus tunicas pecticeas, et induit eos. Et dixit Dominus Deus, Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum. Et nunc: aliquando extendat manum suam, et sumat de ligno vitæ, et edat, et vivat in æternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradiso voluptatis operari terram, ex qua sumptus est. Et ejecit Adam, et collocavit eum contra paradysum voluptatis: et ordinavit Cherubim, et flammæam rhomphæam quæ vertitur, custodire viam ligni vitæ.

2. Antequam hujus propositionis Scripturæ textum ex ordine pertractemus, admonendum arbitror, quod jam me et alibi in hoc opere memini prælocutum, illud a nobis esse flagitandum, ut ad proprietatem litteræ defendatur quod gestum narrat ipse qui scripsit. Si autem in verbis Dei, vel cujusquam personæ in officium propheticum assumptæ, dicitur aliquid quod ad litteram nisi absurde non possit intelligi, procul dubio figurate dictum ob aliquam significationem accipi debet; dictum tamen esse dubitare fas non est: hoc enim a fide narratoris, et pollicitatione expositoris exigitur (*Lib. 8, c. 1-7*).

3. *Erant ergo ambo nudi*: verum est, omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conversantium. *Nec pudebat eos*: quid enim puderet, quando nullam legem senserant in membris suis repugnantem legi mentis suæ (*Rom. vii, 23*)? quæ illos pœna peccati post perpetrationem prævaricationis secuta est, usurpante inobedientia prohibitum, et justitia pueniente commissum. Quod antequam fieret, nudi erant ut dictum est, et non confundebantur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur; nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrinandum. Quemadmodum propagaturi essent filios, jam antea disputatum est (*Supra, lib. 9, c. 3 11*): non tamen eo modo credendum est, quo propagaverunt posteaquam crimen admissum prædicta ultio consecuta est; cum priusquam morerentur, jam in corpore inobedientium hominum justissimo reciprocatu inobedientium membrorum tumultum mors concepta versaret. Nondum erant tales Adam et Eva, cum ambo nudi essent, et non confundentur.

CAPUT II. — *Serpentis sapientia qualis, et unde.*

4. *Serpens autem erat ibi prudentissimus* quidem, sed omnium bestiarum quæ erant super terram, quas fecerat Dominus Deus. Translato enim verbo dictum est, *prudentissimus*, vel sicut plures latini codices habent, *sapientissimus*, non proprio quo in bonum accipi solet sapientia vel Dei, vel Angelorum, vel animarum rationalis; tanquam si sapientes apes etiam formicasque dicamus, propter opera velut imitantia sapientiam. Quanquam iste serpens non irrationali anima

sua, sed alieno jam spiritu, id est diabolico, posset sapientissimus dici omnium bestiarum. Quantumlibet enim prævaricatores angeli de supernis sedibus suæ perversitatis et superbiæ merito dejecti sint, natura tamen excellentiores sunt omnibus bestiis propter rationis eminentiam. Quid ergo mirum si suo instinctu diabolus jam implens serpentem, eique spiritum suum miscens, eo more quo vates dæmoniorum implere solet¹, sapientissimum eum reddiderat omnium bestiarum secundum animam vivam irrationalemque viventium? Abusione quippe nominis ita sapientia dicitur in malo, quemadmodum in bono astutia; cum proprie magisque usitate in latina duntaxat lingua sapientes laudabiliter appellentur, astuti autem male cordati intelligantur. Unde nonnulli, sicut in plerisque codicibus invenimus, ad usum latinæ locutionis, non verbum, sed potius sententiam transferentes, astutiorom omnibus bestiis istum serpentem, quam sapientiorom dicere maluerunt. Quid autem habeat hebræa proprietas, utrum illic in malo, non abusive, sed proprie possint dici et intelligi sapientes, viderint qui eam probe noverunt. Nos tamen aperte legimus alio Scripturarum sanctarum loco sapientes ad malum, non ad bonum (*Jerem. iv, 22*); et Dominus dicit sapientiores esse filios sæculi filiis lucis, ad consulendum sibi in posterum quamvis fraude, non jure (*Luc. xvi, 8*).

CAPUT III. — *Diabolus non nisi per serpentem tentare permissus.*

5. Nec sane debemus opinari quod serpentem sibi, per quem tentaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit; sed cum esset in illo propter perversam et invidiam voluntatem decipiendi cupiditas, non nisi per illud animal potuit, per quod posse permissus est. Nocendi enim voluntas potest esse a suo quoque animo prava; non est autem potestas nisi a Deo, et hoc ab dita atque justitia, quoniam non est iniquitas apud Deum.

CAPUT IV. — *Tentatio hominis quare permissa.*

6. Si ergo quaeritur cur Deus tentari permiserit hominem, quem tentatori consensurum esse præsciebat; altitudinem quidem consilii ejus penetrare non possum, et longe supra vires meas hoc esse confiteor. Est ergo aliqua causa fortassis occultior, quæ melioribus sanctoribusque reservatur, illius gratia potius quam meritis eorum: sed tamen quantum vel donat sapere, vel sinit dicere, non mihi videtur magnæ laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene vivere, quia nemo male vivere suaderet; cum et in natura posse, et in potestate haberet² velle non consentire suadenti, adjuvante tamen illo qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (*Jacobi iv, 6*). Cur itaque tentari non sineret, esse consensurum esse præsciebat, cum id facturus esset propria voluntate per culpam, et ordinandus esset illius æquitate per penam:

¹ In plerisque Mss., *impleri solent.*

² Mss. nonnulli, *habere.* Tum quidam prosequuntur, *si vellet non consentire.* Alii plerique, *habeat velle non consentire.* Sic etiam Am. et Er. Al Lov., *habeat velle et non consentire.*

ut etiam sic ostenderet animæ superbiæ ad eroditionem futurorum sanctorum, quam recte ipse uteretur animarum voluntatibus etiam malis, cum illæ perverse uterentur naturis bonis?

CAPUT V. — *Homo a tentatore dejectus, quia superbus.*

7. Nec arbitrarium est quod esset hominem dejecturus iste tentator, nisi præcessisset in anima hominis quædam elatio comprimenda, ut per humiliationem peccati, quam de se falso præsumpsit, disceret. Verissime quippe dictum est: *Ante ruinam exaltatur cor, et ante gloriam humiliatur* (*Prov. xvi, 18*). Et hujus forte hominis vox est in Psalmo: *Ego dixi in abundantia mea, Non movebor in æternum*¹. Deinde jam expertus quid mali habeat superba præsumptio propriæ potestatis, et quid boni adiutorium gratiæ Dei: *Domine, inquit, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem; avertisti autem faciem tuam, et factus sum conturbatus* (*Psal. xxix, 7, 8*). Sed sive illud de hoc homine, sive de alio dictum sit, extollenti se tamen animæ, et nimium tanquam de propria virtute præcedenti, etiam experimento pœnæ fuerat demonstrandum quam non bene se habeat facta natura, si a faciente recesserit. Hinc enim etiam maxime commendatur quale bonum sit Deus, quando nulli ab eo recedenti bene est: quia et qui gaudent in mortiferis voluptatibus, esse sine dolorum timore non possunt; et qui omnino malum desertionis suæ majore superbiæ stupore non sentiunt, aliis qui hæc discernere novorum, miseres prorsus apparent; ut si nolunt recipere medicinam talia devitandi, valeant ad exemplum, quo possint talia devitari. Sicut enim apostolus Jacobus dicit, *Unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus: deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum; peccatum autem cum consummatum fuerit, generat mortem* (*Jacobi i, 14, 15*). Unde sanato superbiæ tumore resurgitur, si voluntas quæ ante experimentum defuit, ut permaneretur cum Deo, saltem post experimentum adsit, ut redeatur ad Deum.

CAPUT VI. — *Cur Deus permiserit hominem tentari.*

8. Sic autem quidam moventur de hac primi hominis tentatione, quod eam fieri permiserit Deus, quasi nunc non videant universum genus humanum diaboli insidiis sine cessatione tentari. Cur et hoc permittit Deus? An quia probatur et exercetur virtus, et est palma gloriosior non consensisse tentatum, quam non potuisse tentari: cum etiam ipsi qui deserto Creatore eunt post tentatorem, magis magisque tentent eos qui in verbo Dei permanent, præbeantque illis contra cupiditatem devitationis exemplum, et incutiant contra superbiam timorem pium? Unde dicit Apostolus: *Intendens teipsum, ne et tu tenteris* (*Galat. vi, 1*). Mirum est enim quantum ista humilitas, qua subdimur Creatori, ne tanquam ejus adiutorio non egentes de nostris viribus præsumamus, per Scripturas omnes divinas cura continua commendatur. Cum ergo etiam per injustos justi, ac per impios pii proficiant, frustra

¹ veteres codices, *in sæculum.* Sic interdum Augustinus, propter ambiguitatem lectionis græcæ apud LXX, *eis ton aïna.*

dicitur: Non crearet Deus, quos præsciebat malos futuros. Cur enim non crearet quos præsciebat bonis profuturos, ut et utiles eorum bonis voluntatibus exerceendis admonendisque nascantur, et juste pro sua mala voluntate puniantur?

CAPUT VII. — *Cur homo non talis creatus qui nollet unquam peccare.*

9. Talem, inquit, faceret hominem, qui nollet omnino peccare. Ecce nos concedimus meliorem esse naturam quæ omnino peccare nollet; concedant et ipsi non esse malam naturam quæ sic facta est, ut posset non peccare si nollet, et justam esse sententiam qua punita est, quæ voluntate non necessitate peccavit. Sicut ergo ratio vera docet meliorem esse naturam quam prorsus nihil delectat illicitum; ita ratio vera nihilominus docet etiam illam bonam esse quæ habet in potestate illicitam delectationem, si exstiterit, ita cohibere, ut non solum de cæteris licitis recteque factis, verum etiam de ipsius prævæ delectationis cohibitione lætetur. Cum ergo hæc natura bona sit, illa melior, cur illam solam, et non utramque potius faceret Deus? Ac per hoc qui parati erant¹ de illa sola Deum laudare, uberius eum debent laudare de utraque. Illa quippe est in sanctis Angelis, hæc in sanctis hominibus. Qui autem sibi partes iniquitatis elegerunt, laudabilemque naturam culpabili voluntate depravarunt. non quia præsciti sunt, ideo creari minime debuerunt, habent enim et ipsi locum suum, quem in rebus implicat pro utilitate sanctorum. Nam Deus nec justitia cojnquam recti hominis eget; quanto minus iniquitate perversi?

CAPUT VIII. — *Quare creati qui præsciebantur futuri mali.*

10. Quis autem sobria consideratione dicat: Melius non crearet quem præsciebat ex alterius iniquitate posse corrigi, quam crearet etiam quem præsciebat pro sua iniquitate debere damnari? Hoc est enim dicere, melius non esse qui alterius malo bene utendo misericorditer coronaretur, quam esse etiam malum qui pro suo merito juste puniretur. Cum enim ratio certa demonstrat duo quædam non æqualia bona, sed unum superius, alterum inferius; non intelligunt tardi corde, cum dicunt, Utrumque tale esset; nihil se aliud dicere quam, Solum illud esset. Ac sic cum æquare volunt genera bonorum, numerum minuunt; et immoderate augendo unum genus, alterum tollunt. Quis autem hos audiret, si dicerent: Quoniam excellentior sensus est videndi quam audiendi, quatuor oculi essent, et aures non essent? Ita, si excellentior est creatura illa rationalis, quæ sine ullius pœnæ comparatione, sine ulla superbia Deo subditur; aliqua vero in hominibus ita creata est, ut in se Dei beneficium non possit agnoscere, nisi alterius videndo supplicium, ut non altum sapiat, sed timeat (*Rom. xi, 20*), id est non de se præsidat, sed confidat in Deum: quis recte intelligens dicat, Talis esset ista qualis illa; nec videat se nihil aliud dicere quam, Non esset ista, sed sola esset illa? Quod si inerudite atque insipienter dicitur,

¹ Mas., paraverant.

cur ergo non crearet Deus etiam quos malos futuros esse præsciebat, volens ostendere iram et demonstrare potentiam suam, et ob hoc sustinens in multa patientia vasa iræ, quæ perfecta sunt in perditionem, ut notas faceret divitiis gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam (*Id. ix, 22, 23*)? Sic enim qui gloriatur, non nisi in Domino gloriatur (*II Cor. x, 17*), cum cognoscit non suum, sed illius esse, non solum ut sit, verum etiam ut non nisi ab illo bene sibi sit, a quo habet ut sit.

11. Nimis itaque importune dicitur: Non essent quibus Deus tantam beneficentiam misericordiæ suæ tribueret, si aliter esse non possent, nisi essent et hi in quibus vindictæ justitiam demonstraret.

CAPUT IX. — *De eadem difficultate.*

Cur enim non utrique potius essent, quando in utriusque et bonitas Dei et æquitas jure prædicatur?

12. At enim si Deus vellet, etiam isti boni essent. Quanto melius hoc Deus voluit, ut quod vellet essent: sed boni infructuose, mali autem impune non essent, et in eo ipso aliis utiles essent? Sed præsciebat quod eorum futura esset¹ voluntas mala. Præsciebat sane, et quia falli non potest ejus præscientia, ideo non ipsius, sed eorum est voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse præsciebat? Quia sicut prævidit quid mali essent facturi, sic etiam prævidit de malis factis eorum quid boni esset ipse facturus. Sic enim eos fecit, ut eis relinqueret unde et ipsi aliquid facerent, quo quidquid etiam culpabiliter eligerent, illum de se laudabiliter operantem invenirent. A se quippe habent voluntatem malam, ab illo autem et naturam bonam, et justam pœnam; sibi debitum locum, aliis exercitationis adminiculum et timoris exemplum.

CAPUT X. — *Malorum voluntatem in bonum convertere potest Deus: quare non faciat.*

13. Sed posset, inquit, etiam ipsorum voluntatem in bonum convertere, quoniam omnipotens est. Posset plane. Cur ergo non fecit? Quia noluit. Cur røherit, penes ipsum est. Debemus enim non plus sapere quam oportet sapere (*Rom. xii, 3*). Puto autem paulo ante satis nos ostendisse non parvi boni esse rationalem creaturam, etiam istam quæ malorum comparatione cavet malum: quod genus bonæ creaturæ utique non esset, si omnium malas voluntates in bonum Deus convertisset, et nulli iniquitati pœnam debitam infligeret; ac sic non esset nisi solum illud genus, quod nulla vel peccati vel supplicii malorum comparatione proficeret. Ita velut aucta numerositate excellentioris generis, ipsorum generum bonorum numerus minueretur.

CAPUT XI. — *Malorum pœnis non indiget Deus, sed ex eis consulit bonorum saluti.*

14. Ergo, inquit, est aliquid in operibus Dei, quod alterius malo indigeat, quo proficiat ad bonum? Itane absurderunt et excæcati sunt homines, nescio quo studio contentionis, ut non audiant vel videant, quibusdam punitis, quam plurimi corrigantur? Quis

¹ Sic Mas. et editi, quid eorum factura esset.

enim paganus, quis Judæus, quis hæreticus non hoc in dramo sua quotidie probet? Verum cum venit ad disputationem inquisitionemque veritatis, nolunt advertere sensus suos homines, ex quo opere divinæ providentiæ in eos veniat imponendæ commotio disciplinæ; ut si non corriguntur qui puniuntur, eorum tamen exemplo ceteri metuant, valeatque ad eorum salutem justa perniciæ aliorum. Num enim malitiæ eorum vel nequitia Deus auctor est, de quorum justa pœna consulit, quibus hoc modo consulendum esse constituit? Non utique: sed cum eos vitis propriis malos futuros esse præsciret, non eos tamen creare destitit; utilitati deputans eorum, quos in hoc genere creavit, ut ad bonum proficere, nisi malorum comparatione¹, non possent. Si enim non essent, nulli rei utique proficere. Parumne boni est actum ut sint, qui certe illi generi utiles sunt; quod genus quisquis non vult ut sit, nihil aliud agit, nisi ut ipse in eo non sit?

15. Magna opera Domini; exquisita in omnes voluntates ejus (*Psal.* cx, 2): prævidet bonos futuros, et creat; prævidet malos futuros, et creat: se ipsum ad fruendum præbens bonis, multa munerum suorum largiens et malis, misericorditer ignoscens: juste ulciscens; itemque misericorditer ulciscens, juste ignoscens: nihil metuens de cujusquam malitia, nihil indigens de cujusquam justitia; nihil sibi consulens nec de operibus honorum, et bonis consulens etiam de pœnis malorum. Cur ergo non permitteret tentari hominem illa tentatione probandum², convincendum, puniendum, cum superba concupiscentia propriæ potestatis quod conceperat pareret, suoque fetu confundere, iustoque supplicio a superbiam atque inobedientiæ malo posteros deterreret, quibus ea conscribenda et annuntianda parabatur?

CAPUT XII. — *Cur tentatio per serpentem fieri permissa.*

16. Si autem quaeritur cur potissimum per serpentem diabolus tentare permissus sit; jam hoc significandi gratia factum esse, quem non admoneat Scriptura tantæ auctoritatis, tantis divinitatis documentis agens in prophetando, quantis effectis jam mundus impletus est? Non quod diabolus aliquid ad instructionem nostram significare voluerit, sed cum accedere ad tentandum non potest nisi permissus, num per aliud posset, nisi per quod permittebatur accedere? Quidquid igitur serpens ille significavit, ei providentiæ tribuendum est, sub qua et ipse diabolus suam quidem habet cupiditatem nocendi; facultatem autem non nisi quæ datur, vel ad subvertenda ac perdenda vasa iræ, vel ad humilianda sive probanda vasa misericordiæ. Natura itaque serpentis unde sit, novimus: produxit enim terra in verbo Dei omnia pecora, et bestias, et serpentes; quæ universa creatura habens in se animam vivam irrationalem, universæ rationali creaturæ sive bonæ sive malæ voluntatis, lege divini ordinis subdita est (*Gen.* i, 20-26). Quid ergo mirum si per serpentem aliquid agere permissus est diabolus, cum dæmonia in porcos intrare Christus ipse permiserit (*Math.* viii, 32)?

¹ Editi hic, *cooperatione*. Mss. constanter, *comparatione*.

² In Mss. probæ notæ, *prodendum*.

CAPUT XIII. — *In Manichæos qui diabolum in creaturis Dei censerunt.*

17. Magis de ipsa natura diaboli scrupulosius quaeri solet, quam totam quidam hæretici, offensi molestia malæ voluntatis ejus, alienare conantur a creatura summi et veri Dei, et alterum ei dare principium, quod sit contra Deum. Non enim valent intelligere, omne quod est, in quantum aliqua substantia est, et bonum esse, et nisi ab illo vero Deo, a quo omne bonum est, esse non posse: malam vero voluntatem inordinate moveri, bona inferiora superioribus præponendo; atque ita factum esse ut rationalis creaturæ spiritus, sua potestate propter excellentiam delectatus, tumesceret superbia, per quam caderet a beatitudine spiritualis paradisi, et invidentia contabesceret. In quo tamen bonum est hoc ipsum quod vivit, et vivificat corpus, sive aerium, sicut ipsius diaboli vel dæmonum spiritus, sive terrenum, sicut hominis anima, cujusvis etiam maligni atque perversi. Ita dum nolunt aliquid, quod Deus fererit, propria voluntate peccare, ipsius Dei substantiam dicunt primo necessitate, et post inexcipiabiliter voluntate corruptam atque perversam. Sed de istorum dementissimo errore alias jam diximus multa.

CAPUT XIV. — *Causa ruinæ anglicæ. Superbia; invidia.*

18. In hoc autem opere quaerendum est secundum sanctam Scripturam, quid de diabolo dicendum sit. Primo, utrum ab initio ipsius mundi sua potestate delectatus abstiterit ab illa societate et charitate, qua beati sunt Angeli qui fruuntur Deo; an aliquo tempore in sancto cœtu fuerit Angelorum, et tamen ipse pariter justus, et pariter beatus. Nonnulli enim dicunt ipsum ei fuisse casum a supernis sedibus, quod inviderit homini factio ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non præcedit: non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi superbia. Cum igitur superbia sit amor excellentiæ propriæ, invidia vero sit odium felicitatis alienæ, quid unde nascatur satis in promptu est. Amando enim quisque excellentiam suam, vel paribus individet, quod ei cœquantur; vel inferioribus, ne sibi cœquantur; vel superioribus, quod eis non cœquetur. Superbiendo igitur invidus, non invidendo quisque superbus est.

CAPUT XV. — *Superbia et amor privatus fontes malorum. Amores duo. Civitates duæ. Opus de Civitate Dei pollicetur.*

19. Merito initium omnis peccati superbiam Scriptura designavit, dicens: *Initium omnis peccati superbia* (*Eccli.* x; 15). Cui testimonio non inconvenienter aptatur etiam illud quod Apostolus ait, *Radix omnium malorum est avaritia* (*I Tim.* vi, 10); si avaritiam generalem intelligamus, qua quisque appetit aliquid amplius quam oportet, propter excellentiam suam, et quemdam propriæ rei amorem: cui sapienter nomenclatura latina lingua indidit, cum appellavit privatum, quod potius a detrimento quam ab incremento dictum elucet. Omnis enim privatio minuit. Unde itaque vult eminere superbia inde in angustias egestatemque

contraditur, cum ex communi ad proprium damnoso sui amore redigitur. Specialis est autem avaritia, quæ usitatius appellatur amor pecuniæ. Cujus nomine Apostolus per speciem genus significans, universalem avaritiam volebat intelligi dicendo, *Radix omnium malorum est avaritia*. Ille enim et diabolus cecidit, qui utique non amavit pecuniam, sed propriam potestatem. Proinde perversus sui amor privat sancta societate turgidum spiritum, eumque coarctat miseria jam per iniquitatem satiari cupientem. Hinc alio loco cum dixisset, *Erunt enim homines seipso amantes*; continuo subjecit, *amatores pecuniæ* (II Tim. III, 2), ab illa generali avaritia cujus superbia caput est, ad hanc specialem descendens quæ propria hominum est. Neque enim essent etiam homines amatores pecuniæ, nisi eos se putarent excellentiores, quo ditiores. Cui morbo contraria charitas non querit quæ sua sunt, id est non privata excellentia lætatur: merito ergo et non inflatur (I Cor. XIII, 5, 4).

20. Illi duo amores, quorum alter sanctus est, alter immundus; alter socialis, alter privatus; alter communi utilitati consulens propter supernam societatem, alter etiam rem communem in potestatem propriam redigens propter arrogantem dominationem; alter subditus, alter æmulus Deo; alter tranquillus, alter turbulentus; alter pacificus, alter seditiosus; alter veritatem laudibus errantium præferens, alter quoquo modo laudis avidus; alter amicalis¹, alter iuvidus; alter hoc volens proximo quod sibi, alter subjicere proximum sibi; alter propter proximi utilitatem regens proximum, alter propter suam præcesserunt in Angelis; alter in bonis, alter in malis; et distinxerunt conditas in genere humano civitates duas, sub admirabili et ineffabili providentia Dei, cuncta quæ creata sunt administrantis et ordinantis, alteram justorum, alteram iniquorum. Quarum etiam quadam temporali commixtione peragitur sæculam, donec ultimo judicio separentur, et altera conjuncta Angelis bonis in rege suo vitam consequatur æternam, altera conjuncta angelis malis in ignem cum rege suo mittatur æternum. De quibus duabus civitatibus latius fortasse alio loco, si Dominus voluerit, disseremus.

CAPUT XVI. — *Diabolus quandonam lapsus sit.*

21. Quando ergo dejecerit superbia diabolus, ut naturam suam bonam prava voluntate perverteret, Scriptura non dicit: ante tamen factum fuisse, et ex hac eum homini invidisse, ratio manifesta declarat. In promptu est enim omnibus hæc intuentibus, non ex invidentia superbiam nasci, sed ex superbia potius invidentiam. Non autem frustra putari potest, ab initio temporis diabolus superbia cecidisse, nec fuisse ullam antea tempus quo cum Angelis sanctis pacatus vixerit et beatus, sed ab ipso primordio creaturæ a suo creatore apostatasse; ut illud quod Dominus ait, *Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit* (Joan. VIII, 44), utrumque ab initio intelligamus, non solum quod homicida fuit, sed etiam quia in veritate

non stetit. Et homicida quidem ab illo initio ex quo homo potuit occidi; non autem potuit occidi, antequam esset qui occideretur. Ab initio ergo homicida diabolus, quia ipse occidit hominem primum, ante quem nullus hominum fuit. In veritate autem non stetit, et hoc ab initio ex quo ipse creatus est, qui staret si stare voluisset.

CAPUT XVII. — *An beatus fuerit diabolus ante peccatum.*

22. Quomodo enim duxisse etiam vitam beatam inter beatos Angelos credi potest, qui futuri sui peccati atque supplicii, id est desertionis et ignis æterni, præsciis non fuit? Si præsciis non fuit, merito queritur cur non fuerit¹. Neque enim sancti Angeli æternæ suæ vite ac beatitudinis incerti sunt. Nam quomodo beati, si incerti? An dicemus hoc Deum diabolo revelare noluisse, cum adhuc esset angelus bonus, vel quid facturus, vel quid passurus esset; cæteris vero hoc revelasse quod essent in æternum in ejus veritate mansuri? Quod si ita est, ideo jam non æqualiter beatus, imo jam nec plane beatus fuit, quandoquidem plane beati de sua beatitudine certi sunt, ut eam nullus perturbet metus. Quo autem malo merito ita discernatur a cæteris, ut ei Deus nec ea quæ ad ipsum pertinerent, futura revelaret? Numquid ille prius ultor, quam iste peccator? Absit: neque enim Deus damnat innocentes. An forte ex alio genere angelorum fuit, quibus Deus non dedit vel de seipsis præscientiam futurorum? qui quoniam modo beati possint esse non video, quibus incerta est ipsa sua beatitudo. Nam et hoc quidam senserunt, non fuisse diabolus in illa sublimi natura Angelorum, quæ supercælestis est; sed in eorum qui aliquanto inferius in mundo facti sunt, et per sua officia distributi. Tales enim fortasse posset aliquid etiam illicitum delectare: quam tamen delectationem si peccare nolent, libero arbitrio coliberent; sicut homo, maxime ille primus, qui peccati pœnam nondum habebat in membris, quandoquidem et ipsa a sanctis viris Deo subditis per ejus gratiam pietate superatur.

CAPUT XVIII. — *Homo ante peccatum quomodo beatus fuerit.*

23. Porro ista quæstio de beata vita, utrum eam quisquam jam habere dicendus sit, cui incertum est² utrum secum permansura sit, an ei miseria quandoque succedat, potest et de ipso primo homine oriri. Nam si futuri sui peccati præsciis erat divineque vindictæ, beatus esse unde poterat? Ergo erat in paradiso non beatus. Sed enim non erat futuri peccati sui præsciis? Ergo per hanc ignorantiam aut ejusdem beatitudinis incertus; et quomodo jam vere beatus? aut falsa spe certus, non scientia; et quomodo non stultus?

24. Sed tamen hominis adhuc in corpore animali constituti, cui obedienter viventium dandum adhuc esset Angelorum consortium, et mutatio corporis ex animali in spirituale, possumus intelligere beatam vitam secundum quemdam modum, etiamsi non erat præ-

¹ Er. Lugd. Von. legunt, *id est desertionis et ignis æterni si præsciis non fuit, merito queritur cur non fuerit.* M.

² Mss., *cujus incertus est utrum,* etc.

¹ Er. et Lov., *amicatiss;* pro quo Am. et Mss. *amicalis.*

sciens futuri sui peccati. Neque enim et illi præscii fuerunt, quibus Apostolus dicit, *Vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, intendens te ipsum, ne et tu tenteris (Galat. vi, 1)*; non absurde tamen nec improbe dicimus, beatos jam fuisse hoc ipso quod spirituales essent, non corpore, sed justitia fidei, spe gaudentes, in tribulatione patientes (*Rom. xii, 12*). Quanto magis ergo, et ampliore modo beatus erat homo in paradiso ante peccatum, quamvis incertus futuri sui casus, qui spe ita gaudebat propter præmium futuræ commutationis, ut nulla esset tribulatio cui tolerandæ patientia militaret? Quamvis enim non vana præsumptione de incerto certus velut stultus, sed spe non infidelis; antequam apprehenderet illam vitam, ubi certissimus ipsius æternæ vitæ suæ futurus esset, posset exsultare, quemadmodum scriptum est, *cum tremore (Psal. ii, 11)*; et hac exsultatione, multo abundantius in paradiso, quam sancti in his terris, beatus esse, modo quodam inferiore quam in illa vita æterna sanctorum supercælestiumque Angelorum, non tamen nullo.

CAPUT XIX. — Angelorum conditio.

25. Dicere autem de aliquibus angelis quod in suo quodam genere beati esse possint, futuræ suæ iniquitatis et damnationis, vel certe perpetuæ salutis incerti, quibus nec spes subesset quod aliquando et ipsi aliqua in melius mutatione certi de hac re futuri essent, vix ferenda præsumptio est: nisi forte et hoc dicatur, ita creatos istos angelos mundanis ministeriis distributos sub aliis sublimioribus et beatoribus, ut pro recte gestis præposituris suis accipiant illam vitam beatam ac sublimiorem, de qua possint esse certissimi, cujus utique spe gaudentes possint non incongrue dici jam beati. Ex quorum numero si diabolus cecidit cum sociis iniquitatis suæ, simile est hoc ei quod cadunt a justitia fidei etiam homines, simili superbia prævaricati, vel seipsos seducentes, vel illi seductori consentientes.

26. Sed asserant hæc duo genera bonorum Angelorum qui potuerint, unum supercælestium, in quibus nunquam fuit qui cadendo diabolus factus est; alterum autem mundanorum, in quibus fuit: mihi autem, fateor, unde hoc secundum Scripturas asseram, non interim occurrit; sed coarctatus quæstione illa, qua quæritur utrum sui casus præscius, antequam caderet, fuerit, ne suæ beatitudinis incertos esse vel aliquando fuisse Angelos dicerem, non sine causa putari posse dixi, diabolum ab ipso creaturæ, hoc est ab ipso vel temporis vel suæ conditionis initio cecidisse, nec aliquando in veritate stetisse.

CAPUT XX. — Opinio de diabolo creato in malitia.

27. Unde nonnulli eum non in hanc malitiam libero voluntatis arbitrio esse deflexum, sed in hac omnino creatum putant, quamvis a Domino Deo summo et vero naturarum omnium creatore: adhibentque testimonium de libro Job, quoniam ibi scriptum est, cum de illo sermo esset, *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus (Job. xi, 4, sec. LXX)*: cui sententiæ congruit quod in Psalmo

scriptum est, *Draco hic quem finxisti ad illudendum ei (Psal. ciii, 26)*; nisi quod hic, quem finxisti, dixit; non autem sicut ibi, *Hoc est initium figmenti Domini*: tanquam in initio eum ita finxisset, ut malus, ut invidus, ut seductor, ut omnino diabolus esset, non voluntate depravatus, sed ita creatus.

CAPUT XXI. — Refellit hæc opinio.

28. Hæc opinio quomodo non sit adversa ei, quod scriptum est, *Fecit Deus omnia bona valde (Gen. i, 31)*, quamvis contentur ostendere; nec insulse etiam vel inrudite asseratur, non tantum conditione prima, sed etiam nunc depravatis tot voluntatibus, in summa tamen omnia quæ creata sunt, id est universam omnino creaturam bonam esse valde, non quod boni sint in ea mali, sed quod non efficiant malitia sua ut sub Dei administratoris imperio, virtute, sapientia, decus et ordo universalis aliqua ex parte turpetur sive turbetur; cum suis quibusque voluntatibus, etiam malis, tribuantur certi et congrui limites potestatum et pondera meritorum, ut etiam cum ipsis convenienter justeque ordinatis universitas pulchra sit: tamen quia quilibet occurrit, et verum est atque manifestum, justitiæ ipsi esse contrarium ut nullo præcedente merito, hoc ipsum in quoquam Deus damnet quod in eo ipso creaverit, certa que et evidens damnatio diaboli et angelorum ejus ex Evangelio recitatur, ubi se dicturum Dominus prænuntiavit eis qui a sinistris sunt, *Ite in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus (Matth. xxv, 41)*; nullo modo in eo naturam quam Deus creavit, sed malam propriam voluntatem poena ignis æterni pleciendam esse credendum est.

CAPUT XXII. — Opinioni ejusdem fundamenta convelluntur.

29. Nec ejus naturam esse significatam quod dictum est, *Hoc est initium figmenti Domini, quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus*: sed vel corpus aerium, quod tali voluntati congruenter aptavit; vel ipsam ordinationem, in qua eum fecit etiam volentem utilem bonis; vel quod præscius eum propria voluntate malum futurum, fecit eum tamen, non abstinens bonitatem suam in præbenda vita atque substantia futura etiam noxiæ voluntati¹, simul prævidens quanta de illo bona esset sua mirabili bonitate ac potestate factururus. *Initium autem figmenti Domini* dictus est, *quod fecit ut illudatur ab Angelis ejus*, non quia ipsum prinitus condidit, vel initio malum condidit; sed quia cum sciret eum ad hoc propria voluntate malum futurum ut bonis noceret, creavit eum ad hoc ut de illo bonis ipse prodesset. Hoc est enim, *ut illudatur ab Angelis ejus*; quoniam sic illudatur, cum sanctis præsunt tentationes ejus, quibus eos depravare conatur, ut malitia, in qua ipse esse voluit, eo nolente sit utilis servis Dei; quia hoc prævidens eum finxit. Ideo

¹ Codices editi et Mss. post, *bona valde*, addunt: *Ubi invenitur diabolus non propria voluntate depravatus, sed ab ipso Domino Deo factus malus valde*; quod glossema esse censor quidam nec imprudens nec recens annotavit in Colbertino vs. Mox in editis legebatur: *quamvis contentur ostendere ut insulse*: at in Mss., *nec insulse*.

² Mss. aliquot, *voluntatis*.

initium ad illudendum, quia et mali homines vasa ejusdem diaboli, et tanquam capitis corpus, quos nihilominus Deus malos futuros prævidens, creavit tamen ad utilitatem sanctorum, similiter illuduntur, cum et ipsis nocere volentibus, præstatur sanctis eorum comparatione cautela, et pia sub Deo humilitas et intelligentia gratia¹, et exercitatio ad tolerandos malos, et probatio ad diligendos inimicos. Sed ille est initium figmenti, quod sic illuditur, quia præcedit istos et temporis antiquitate, et principatu malitiæ. Hoc autem illi Deus per sanctos Angelos facit, illo opere providentiæ, quo creatas naturas administrat, subdens videlicet angelos malos Angelis bonis, ut maiorum improbitas, non quantum nititur, sed quantum sinitur possit: nec tantum angelorum malorum, verum et hominum, donec etiam ista justitia, qua vivitur ex fide (Rom. 1, 17), quæ nunc patienter in hominibus exercetur, convertatur in iudicium (Psal. xciii, 15), ut possint et ipsi non solum duodecim tribus Israel (Math. xix, 28), sed etiam angelos iudicare (I Cor. vi, 5).

CAPUT XXIII. — *Ut intelligendum est diabolum in veritate nunquam stetitisse.*

30. Quod ergo putatur nunquam diabolus in veritate stetitisse, nunquam cum Angelis beatam duxisse vitam, sed ab ipso suæ conditionis initio cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus a bono Deo creatus putetur; alioquin non ab ipso cecidisse diceretur: neque enim cecidit, si talis est factus. Sed factus continuo se a luce veritatis avertit, superbia tumidus, et propria potestatis delectatione corruptus: unde beatæ atque angelicæ vitæ dulcedinem non gustavit, quam non utique acceptam fastidivit, sed nolendo accipere deseruit, et amisit. Proinde nec sui casus præscius esse potuit; quoniam sapientia pietatis est fructus. Ille autem continuo impius, consequenter et mente cæcus, non ex eo quod acceperat cecidit, sed ex eo quod acciperet, si subdi voluisset Deo: quod profecto quia noluit, et ab eo quod acceperat erat cecidit, et potestatem illius sub quo esse noluit, non evasit; factumque in illo est pondere meritum, ut nec justitiæ possit lumine delectari, nec ab ejus sententia liberari.

CAPUT XXIV. — *De corpore mystico diaboli intelligendum esse illud, Quomodo cecidit, etc.*

31. Quod ergo per Isaiam prophetam in eum dicitur, *Quomodo cecidit de cælo Lucifer mane oriens? contritus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes? Tu autem dixisti sensu tuo, In cælum ascendam, super sidera cæli ponam thronum meum, sededo in monte excelso super montes excelsos qui sunt ad aquilonem, ascendam super nubes, ero similis Altissimo: nunc autem ad inferos descendes* (Isai. xiv, 12-14); et cætera, quæ in figura regis velut Babylonis in diabolum dicta intelliguntur, plura in ejus corpus conveniunt, quod etiam de humano genere congregat; et in eos maxime qui ei per superbiam coherent, apostatando a mandatis

¹ sic plerique et optimæ notæ MSS. At excusi habent, *humilitatis et intelligentiæ gratia.*

Dei. Sicut enim qui erat diabolus, homo dictus est; ut in Evangelio, *Inimicus homo hoc fecit* (Math. xiii, 28); ita qui homo erat, diabolus dictus est, ut rursus in Evangelio, *Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis diabolus est* (Joan. vi, 71)? Et sicut corpus Christi quod est Ecclesia, dicitur Christus, sicut illud est, *Vos Abraham semen estis*, cum paulo superius dixisset, *Abraham dictæ sunt promissiones et semini ejus: non dicit, Et seminibus, tanquam in multis; sed tanquam in uno, Et semini tuo, quod est Christus* (Galat. iii, 29, 16); et iterum, *Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint multa, unum est corpus; ita et Christus* (I Cor. xii, 12); eo modo etiam corpus diaboli, cui caput est diabolus, id est ipsa impiorum multitudo, maximeque eorum qui a Christo vel de Ecclesia sicut de exco decidunt, dicitur diabolus, et in ipsum corpus figurate multa dicuntur, quæ non tam capiti quam corpori membrisque conveniant. Itaque Lucifer qui mane oriebatur et cecidit, potest intelligi apostatarum genus vel a Christo vel ab Ecclesia; quod ita convertitur ad tenebras amissa luce, quam portabat, quemadmodum qui convertuntur ad Deum, a tenebris ad lucem transeunt, id est, qui fuerunt tenebræ lux fiunt.

CAPUT XXV. — *De eodem corpore diaboli dictum esse illud, Tu es signaculum, etc. Paradisus Ecclesia.*

32. Item in figura principis Tyri per Ezechielem prophetam in diabolum dicta intelliguntur, *Tu es signaculum similitudinis et corona decoris; in deliciis paradisi Dei fuisti, omni lapide pretioso ornatus es* (Ezech. xxviii, 12, 13); et cætera, quæ non tam in ipsum principem spiritum nequitie, quam in corpus ejus dicta conveniunt. Paradisus enim dicta est Ecclesia, sicut legitur in Cantico canticorum, *Hortus conclusus, fons signatus, puteus aquæ vivæ, paradisus cum fructu pomorum* (Cant. iv, 12, 13). Inde ceciderunt vel aperta et corporali separatione omnes hæretici; vel occulta et spirituali, quamvis in ea corporaliter esse videantur, omnes conversi ad vomitum suum, cum post remissionem omnium peccatorum paululum ambulassent in via justitiæ, in quibus facta sunt posteriora deteriora prioribus, et quibus expediebat non cognoscere viam justitiæ, quam cognoscentibus retrorsum reflecti a tradito sibi sancto mandato (Prov. xxvi, 11; et II Petr. ii, 21, 22). Hanc pessimam generationem Dominus describit, cum dicit spiritum nequam exire ab homine, et cum aliis septem redire, et in domo quam mundatam jam invenerat, inhabitare, ut sint novissima hominis illius pejora prioribus (Math. xii, 43-45). Tali enim generi hominum, quod jam factum est corpus diaboli, possunt hæc verba congruere, *A die qua creatus es tu cum cherub*, id est cum sede Dei, quæ interpretatur, *Multipliata scientia, et posuit te in monte sancto Dei*, hoc est in Ecclesia; unde est, *Et exaudivit me de monte sancto suo* (Psal. iii, 5). *Fuisti in medio lapidum flammearum*, id est sanctorum spiritu ferventium, *lapidum vivorum: ambulasti sine rito tu in diebus tuis, ex quo die creatus es tu donec inventa sunt delicta tua in te* (Ezech. xxviii, 14, 15);

possunt diligentius ista tractari, ut fortassis ostendatur non solum et hunc intellectum esse in his verbis posse, sed omnino alium esse non posse.

CAPUT XXVI. — *Conclusio de diaboli conditione et lapsu.*

33. Verum quia longum est, et alium sermonem exigit eidem tantum questionem deputatum; nunc sufficiat ista complexio, aut ab initio conditionis suae diabolum a beatitudine, quam si voluisset percepturus fuerat, impia superbia cecidisse, aut alios esse angelos inferioris ministerii in hoc mundo, inter quos secundum eorum quamdam non praeciam beatitudinem vixerat, et a quorum societate cum sibi subditis angelis suis tanquam archangelus cecidit per superbam impietatem; si hoc ullo modo ascri potest, quod mirum si potest¹: aut certe rationem requirendam, quemadmodum omnes sancti Angeli, si inter illos aliquando pariter beatus cum suis angelis diabolus vixit, nondum haberint etiam ipsi certam praescientiam perpetuae felicitatis suae, sed eam post casum ejus acceperint; aut quo merito ante suum peccatum diabolus cum sociis suis a caeteris Angelis discretus fuerit, ut ipse sui casus futuri esset ignarus, illi autem certi permansionis suae: dum tamen et peccatores angelos minime dubitemus detrusos tanquam in carcerem caliginis hujus aëriae circa terras, secundum apostolicam fidem, in judicio puniendos servari (II Petr. II, 4); et in illa superna beatitudine sanctorum Angelorum non esse incertam vitam aeternam, nec nobis secundum Dei misericordiam et gratiam et fidelissimam pollicitationem incertam futuram, cum fuerimus eis post resurrectionem et istorum mutationem corporum copulati. Ad hanc enim spem vivimus, et ejus promissionis gratia recreamur. Quidquid autem etiam de diabolo dici potest, cur eum Deus creaverit, cum talem praeciret futurum, et cur omnipotens ejus voluntatem non convertat in bonum, secundum ea quae disseruimus cum de malis hominibus similiter quaereremus, sive intelligatur, sive credatur, sive quid melius inveniri potest, inventum.

CAPUT XXVII. — *De tentatione diaboli per serpentem.*

34. Ab illo ergo cujus super omnia quae creavit, summa potestas est, per Angelos sanctos a quibus illuditur diabolus, cum et de ipsius malevolentia consultitur² Ecclesiae Dei, non est permissum tentare feminam nisi per serpentem, nec virum nisi per feminam: sed in serpente ipse locutus est, utens eo velut organo, movensque ejus naturam eo modo quo movere ille, et moveri illa potuit, ad exprimendos verborum sonos et signa corporalia, per quae mulier suadentis intelligeret voluntatem. In ipsa vero muliere, quia illa rationalis creatura erat, quae motu suo posset uti ad verba faciendam, non ipse locutus est, sed ejus operatio atque persuasio; quamvis occulto instinctu adjuvaret interius, quod exterius egerat per serpentem. Quod quidem si

¹ Er. et Lov., per superbie impietatem: sed hoc nullo modo ascri potest, illud mirum si potest. Visum est restituere lectionem Mss.

² Lov., consolantur. Alii codices, consulatur; vel, consulatur.

solo instinctu occultius ageret, sicut egit in Julia ut traderet Christum (Joan. XIII, 2), posset efficere in anima superbo amore suae potestatis inducta: sed, sicut jam dixi, tentandi voluntatem habet diabolus, in potestate autem nec ut faciat habet, nec quomodo faciat. Quia permissus est ergo, tentavit; et quomodo permissus est, ita tentavit: cui autem generi hominum prodesset quod faciebat, neque sciebat, neque volebat, et eo ipso illudebatur ab Angelis.

CAPUT XXVIII. — *An serpens verba prolata intellexerit.*

35. Non itaque serpens verborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. Neque enim conversa credenda est anima ejus in naturam rationalem; quandoquidem nec ipsi homines, quorum rationalis natura est, cum daemon in eis loquitur ea passione cui exorcista requiritur, sciunt quid loquantur; quanto minus ille intelligeret verborum sonos, quos per eum et ex eo diabolus illo modo faciebat, qui hominem loquentem non intelligeret, si cum a diabolica passione immunis audiret? Nam et quod putantur audire et intelligere serpentes verba Marsorum, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica vis operatur, ad cognoscendam ubique providentiam, quam rem cui rei naturali ordine subiciat, et quid etiam voluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habeat usus, serpentes moveri carminibus hominum, quam ullum aliud genus animantium. Etiam haec enim non parva testatio est, naturam primitus humanam serpentis seductam esse colloquio. Gaudet enim daemon hanc sibi potestatem dari, ut ad incantationem hominum serpentes moveant, ut quolibet modo fallant quos possunt. Hoc autem permittantur ad primi facti memoriam commendandam, quod sit eis quaedam cum hoc genere familiaritas. Porro ipsum primum factum ad hoc permissum est, ut per naturam serpentis significaretur generi hominum, cui erudiendo haec gesta conscribi oportebat, omnis diabolicae tentationis similitudo: quod apparebit, cum in serpentem proferri coeperit divina sententia.

CAPUT XXIX. — *Serpens cur dictus prudentissimus.*

36. Proinde prudentissimus omnium bestiarum, hoc est, astutissimus, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quae in illo et de illo agebat dolum; quemadmodum dicitur prudens vel astuta lingua, quam prudens vel astutus movet ad aliquid prudenter astuteque suadendum. Non enim est haec vis seu virtus membri corporalis quod vocatur lingua, sed utique mentis quae utitur ea. Ita etiam dictus est stilus mendax scribarum: neque enim esse mendacem pertinet, nisi ad viventem atque sentientem; sed stilus mendax dictus est, quod per eum mendax mendaciter operetur; quemadmodum si et iste serpens mendax dicretur, quod eo diabolus tanquam stilo mendaciter uteretur.

37. Hoc ideo commendandum putavi, ne quisquam existimans animantia rationis expertia humanum habere intellectum, vel in animal rationale repente mu-

tari, seducatur in illam opinionem ridiculam et noxiam revolutionis animarum vel hominum in bestias, vel in homines bestiarum. Sic ergo locutus est serpens homini, sicut asina in qua sedebat Balaam, locuta est homini (*Num. xxii, 28*), nisi quod illud fuit opus diabolicum, hoc angelicum. Habent enim quædam boni et mali angeli opera similia, sicut Moyses et magi Pharaonis (*Exod. vii, 10, 11*). Verum in his etiam boni Angeli potentiores sunt, nec mali angeli etiam talium operum quidquam possunt, nisi quod per bonos Angelos permiserit Deus, ut retribuatur unicuique secundum cor ejus, vel secundum gratiam Dei; utrumque juste ac benigne per altitudinem divitiarum sapientie Dei (*Rom. xi, 33*).

CAPUT XXX. — *Colloquium serpentis cum muliere.*

38. Dixit ergo serpens mulieri, *Quid, quia dixit Deus, Non edetis ab omni ligno paradisi? Et dixit mulier serpenti, A fructu ligni quod est in paradiso edemus: de fructu autem ligni, quod est in medio paradisi, dixit Deus, Non edetis ex eo, neque tangetis illud, ne moriamini.* Ideo prius interrogavit serpens, et respondit hoc mulier, ut prævaricatio esset inexcusabilis, neque ullo modo dici posset, id quod præceperat Deus oblitam fuisse mulierem. Quanquam et oblitio præcepti, maxime unius et tam necessarij, ad maximam culpam damnabilis negligentie pertineret: veruntamen evidentior ejus transgressio est, cum memoria retinetur, et tanquam in illo Deus assistens præsensque contemnitur. Unde necessarium fuit, cum in Psalmo diceretur, *Et memoria retinentibus mandata ejus, addere, ut faciant ea (Psal. cii, 18)*. Multi enim retinent memoria, et contemnunt ea, prævaricationis majore peccato, ubi oblivionis nulla est excusatio.

39. Dixit ergo serpens mulieri, *Non morte moriamini. Sciebat enim Deus, quoniam quo die manducaveritis de eo, adaperientur vobis oculi, et eritis sicut dii, cognoscentes bonum et malum.* Quando his verbis crederet mulier a homine atque utili re divinitas se fuisse prohibito, nisi jam inesset menti amor ille propriæ potestatis, et quædam de se superba præsumptio, quæ per illam tentationem fuerat convincenda et humilianda? Denique verbis non contenta serpentis consideravit lignum, viditque bonum ad escam, et decorum ad aspectum, et non credens posse inde se mori, arbitratur quod putaverit Deum alicujus significationis causa dixisse, *Si manducaveritis, morte moriamini*: atque ideo sumpsit de fructu ejus, et manducavit, et dedit etiam viro suo secum; fortassis etiam cum verbo suasorio, quod Scriptura tacens intelligendum relinquit. An forte nec suaderi jam opus erat viro, quando illam eo cibo mortuam non esse ceruebat?

CAPUT XXXI. — *Ad quid aperti oculi Adami et Evæ.*

40. Ergo ederunt, et aperti sunt oculi amborum. Quo¹, nisi ad invicem concupiscendum, ad peccati penam carnis ipsius morte conceptam; ut jam esset corpus non animale tantum, quod poterat, si obedientiam conservarent, in meliorem spiritualemque habitum sine morte mutari, sed jam corpus mortis, in quo lex

¹ Editi, Quomodo. At Mss., Quo.

in membris repugnaret legi mentis (*Rom. vii, 23*)? Neque enim clausis oculis facti erant, et in paradiso deliciarum cæci palpantesque oberrabant, ut velillum lignum etiam nescientes attingerent, palpantesque fructus prohibitos ignorando decerperent. Quomodo autem animalia et volatilia adducta sunt ad Adam, ut videret quid ea vocaret, si non videbat? et quomodo ipsa mulier ad virum adducta est, quando facta est, ut de illa quam non videbat diceret, *Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea*, etc. (*Gen. ii, 19, 22, 23*)? Postremo, quomodo vidit mulier quia bonum est lignum in escam, et quia placet oculis ad videndum, et decorum est cognoscere, si eorum clausi erant oculi?

41. Nec tamen ideo propter unius verbi translationem totum figurate accipiendum est. Viderit enim quemadmodum dixerit serpens, *Aperientur vobis oculi*. Hoc enim eum scriptor libri dixisse narravit; in qua vero significatione vel sententia dixerit, lectori considerare permisit. Hoc autem quod scriptum est, *Et aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt quia nudi erant*, ita scriptum est, quemadmodum omnia quæ gesta narrantur; nec tamen ideo in allegoricam narrationem nos debet ducere. Neque enim et evangelista narrator dicta cujusquam figurata ex ejus persona insererat, ac non ex persona sua quæ fuerant gesta narrabat, cum diceret de illis duobus, quorum unus erat Cleophas, quod cum fregisset eis Dominus panem, *aperiti sunt oculi eorum, et cognoverunt eum, quem per viam non cognoverant (Luc. xxiv, 13 31)*; non utique clausis oculis ambulantes, sed eum cognoscere non valentibus. Sicut ergo ibi, sic nec isto loco narratio figurata est, quamvis translato verbo Scriptura usa sit, ut apertos diceret oculos, qui et antea patebant: apertos utique ad aliquid intuendum et cogitandum, quod antea nunquam adverterant. Ubi enim ad transgrediendum præceptum audax curiositas mota est, avida experiri latentia, quidnam tacto vetito sequeretur, et noxia libertate habenas prohibitionis rumpere delectata, probabilibus existimans non esse mortem, quam timebant, securam: tale quippe pomum credendum est fuisse in illa arbore, cujus generis poma jam in aliis arboribus innoxia senserant; unde magis crediderunt Deum posse peccantibus facile ignoscere, quam patienter tulerunt¹ non cognoscere quidnam esset, vel cur eos inde cibum sumere vetuisset: mox ut ergo præceptum transgressi sunt, intrinsecus gratia deserente omnino nudati, quam typho quodam et superbo amore suæ potestatis offenderant, in sua membra oculos injecerunt, eaque motu eo quem non noverant, concupiverunt. Ad hoc ergo aperti sunt oculi, ad quod antea non patebant, quamvis ad alia paterent.

CAPUT XXXII. — *Mortalitatis et libidinis origo. Ficulnea succinctoria.*

42. Hæc mors ea die accidit, qua factum est quod Deus vetuit. Amisso quippe statu mirabili, corpus

¹ Sic Mss. At Am., quam patienter tulerunt. Et., quam patienter tulerunt. Lov., quod patienter tulerunt.

ipsam cui status etiam de ligno vitæ virtute mystica præbebatur, per quem nec morbo tentari, nec mutari ætate potuissent, ut hoc in eorum carne, quamvis adhuc animali et in melius postea commutanda, jam tamen significaretur per escam ligni vitæ, quod ex ipso spirituali alimento sapientiæ, cuius sacramentum illud lignum erat, fit in Angelis per æternitatis participationem, ut in deterius non mutentur: hoc ergo amisso statu, corpus eorum duxit morbidam et mortiferam qualitatem, quæ ipse etiam pecorum carni, ac per hoc etiam eundem motum quo fit in pecoribus concumbendi appetitus, ut succedant nascentia morientibus: sed tamen etiam in ipsa jam pœna suæ generositatis index anima¹ rationalis bestialem motum in membris suæ carnis erubuit, eique incussit pudorem, non solum quia hoc ibi sentiebat, ubi nunquam antea tale aliquid senserat, verum etiam quod ille pudendus motus de præcepti transgressione veniebat. Ibi enim sensit, qua prius gratia vestiretur, quando in sua nuditate nihil indecens patiebatur. Ibi completum est, *Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem; avertisti autem faciem tuam*², et factus sum conturbatus (Psal. XXIX, 8). Denique illa conturbatione ad folia ficulneæ eurrerunt, succinctoria consuerunt, et quia glorianda deseruerant, pudenda texerunt. Nec arbitror eos cogitasse aliquid in illis foliis, quod talibus congrueret contegi jam membra prurientia; sed occulto instinctu ad hoc illa conturbatione impulsus sunt, ut etiam talis pœnæ suæ significatio a nescientibus fieret, quæ peccatorem facta convinceret, et doceret scripta lectorem³.

CAPUT XXXIII. Vox Dei ambulantis in paradiso.

43. *Et audierunt vocem Domini Dei ambulantis in paradiso ad vesperam.* Ea quippe hora tales jam convenerat visitare, qui defecerant a luce veritatis. Fortassis enim aliis intrinsecus vel effabilibus vel ineffabilibus modis Deus cum illis antea loquebatur, sicut etiam cum Angelis loquitur ipsa incommutabili veritate illustrans mentes eorum, ubi est intellectus nosse simul quæcumque etiam per tempora non sunt simul. Forte, inquam, sic cum eis loquebatur, etsi non tanta participatione divinæ sapientiæ, quantum capiunt Angeli; tamen pro humano modulo, quantumlibet minus, sed ipso genere visitationis et locutionis; fortassis etiam illo qui fit per creaturam, sive in ecstasi spiritus corporalibus imaginibus, sive ipsis sensibus corporis aliqua specie præsentata vel ad videndum, vel ad audiendum, sicut in Angelis suis solet videri Deus vel sonare per nubem. Nunc tamen quod audierunt vocem Dei ambulantis in paradiso ad vesperam, non nisi per creaturam visibiliter factum est, ne substantia illa invisibilis et ubique tota, quæ Patris et Filii est et Spiritus sancti, corporalibus eorum sensibus locali et temporalis motu apparuisse credatur.

44. *Et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie*

¹ Am. et Er., *vindex anima*. Lov., *vindex animæ*. At Mss. magno consensu, *index anima*.

² Editti addunt, *a me*; quod abest a Mss. et a versione LXX.

³ Ita in Mss. ubi in excisis legelatur, *quæ peccatorem factum convinceret, et doceret Scriptura lectorem*.

Domini in medio ligno quod est in paradiso. Cum Deus avertit intrinsecus faciem suam, et sit homo conturbatus; non miremur hæc fieri, quæ similia sunt dementiæ, per nimium pudorem ac timorom; illo quoque occulto instinctu non quiescente, ut ea nescientes facerent, quæ aliquid significarent, quandoque scituris posteris, propter quos ista conscripta sunt.

CAPUT XXXIV. — Adam ob nuditatem scævæ abscondens interrogatur a Deo.

45. *Et vocavit Dominus Deus Adam, et dixit illi, Ubi es?* Incepantis vox est, non ignorantis. Et hoc sane ad aliquam pertinet significationem, quod sicut præceptum viro datum est, per quem perveniret ad feminam, ita vir prior interrogatur. Præceptum enim a Domino per virum usque ad feminam: peccatum autem a diabolo per feminam usque ad virum. Hæc mysticis significationibus plena sunt, non id agentibus in quibus facta sunt, sed de his id agente potentissima sapientia Dei. Non autem nunc significata reseramus, sed gesta defendimus.

46. Respondit ergo Adam: *Vocem tuam audivi in paradiso, et timui, quia nudus sum, et abscondi me.* Satis probabile est, solere Deum per creaturam tali actioni congruam in forma humana primis illis hominibus apparere: quos tamen nunquam permisit advertere nuditatem suam, eorum intentionem in superna sustollens, nisi cum post peccatum pudendum in membris motum pœnali membrorum lege sensissent. Sic ergo affecti sunt, ut solent affici homines sub oculis hominum; et talis affectio de peccati pœna erat, eum latere velle quem latere nihil potest, et ab eo carnem occultare, qui cordis inspector est. Sed quid mirum si superbi¹ volentes esse sicut dii, evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum? Sc quippe dixerunt esse sapientes in abundantia sua, et illo avertente faciem, stulti facti sunt (Rom. 1, 21, 22). Quod enim jam ipsos pudebat erga seipsos, unde sibi et succinctoria fecerant, multo vehementius ab illo etiam sic succinetti videri verebantur, qui tanquam familiari temperamento ad eos videndos per creaturam visibilem velut humanos oculos afferebat. Si enim propterea sic apparebat, ut homines tanquam cum homine loquerentur, quemadmodum Abraham ad quercum Mambre (Gen. xviii, 1), illa ipsa prope amicitia pudore onerabat post peccatum, quæ fiduciam dabat ante peccatum; nec jam illam nuditatem audebant ostendere talibus oculis, quæ displicebat et suis.

CAPUT XXXV. — Excusationes Adam et Evæ.

47. Dominus ergo volens jam peccatores more justitiæ interrogatos punire amplius quam erat illa pœna, de qua jam cogebantur erubescere: *Quis nuntiavit tibi tantum ne ex eo manducares, ab eo edisti?* Hinc enim mors concepta, propter Dei sententiam, qui sic fuerat comminatus, fecit adverti concupiscentialiter membra ubi dicti sunt aperti oculi, et secutum

¹ Mss., *superbe*.

est quod paderet. *Et dixit Adam, Mulier quam dedisti mecum, hæc mihi dedit a ligno, et edii.* Eia superbia! numquid dixit, Peccavi? Habet confusionis deformitatem, et non habet confessionis humilitatem. Ad hoc ista conscripta sunt, quia et ipsa interrogationes nimirum ad hoc factæ sunt, ut et veraciter et utiliter scriberentur; quia si mendaciter, non utique utiliter: ut advertamus, quo morbo superbiz laborent homines hodie, non nisi in Creatorem conantes referre si quid egerint mali, cum sibi velint tribui si quid egerint boni. *Mulier, inquit, quam dedisti mecum, id est quam dedisti ut esset mecum, hæc mihi dedit a ligno, et edii: quasi ad hoc data sit, ut non ipsa potius obediret viro, et ambo Deo.*

48. *Et dixit Dominus Deus mulieri, Quid hoc fecisti? Et dixit mulier, Serpens seduxit me, et manducavi.* Nec ista confitetur peccatum, sed in alterum refert, impari sexu, pari fastu. Ex his tamen natus est, nec eos imitatus est, sed plane pluribus malis exercitatus, qui dixit, et dicit usque ad terminum sæculi: *Ego dixi, Domine, miserere mei; sana animam meam, quia peccavi tibi (Psal. xl, 5).* Quanto melius sic et isti? Sed adhuc cervices peccatorum non conciderat Dominus (Psal. cxviii, 4). Restabant labores, dolores mortis, et omnis contritio sæculi, et gratia Dei qua tempore opportuno subvenit hominibus, quos afflictos docuit non de seipsis debere præsumere. *Serpens, inquit, seduxit me, et manducavi: quasi cujusquam suasio præcepto Dei debuerit anteponi.*

CAPUT XXXVI. — Maledictio serpentis.

49. *Et dixit Dominus Deus serpentis, Quis fecisti tu hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus, et ab omnibus bestiis quæ sunt super terram. Super pectus tuum et ventrem tuum ambulabis, et terram edes omnes dies vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te et mulierem, et inter semen tuum et semen illius. Ipsa tibi servabit caput, et tu servabis ejus calcaneum.* Tota ista sententia figurata est, nec aliud debet ei scriptoris fides narrationisque veritas, nisi ne illam dictam fuisse dubitemus. Quod enim positum est, *Et dixit Dominus Deus serpenti, verba sola scribentis sunt; hæc exigenda sunt per proprietatem.* Hoc ergo verum est, dictum est serpenti. Jam cætera verba Dei sunt, quæ libero lectoris intellectu relinquantur utrum proprie an figurate accipi debeant, sicut in exordio voluminis hujus nostri prælocuti sumus. Proinde quod serpens, cur hoc fecerit non est interrogatus, potest videri quod non ipse utique id in sua natura et voluntate fecerat; sed diabolus de illo et per illum et in illo fuerat operatus, qui jam ex peccato impietatis ac superbiz suæ igni destinatus fuerat sempiterno. Nunc ergo quod serpenti dicitur, et ad eum qui per serpentem operatus est utique refertur, procul dubio figuratum est: nam in his verbis tentator ille describitur, qualis generi humano futurus esset; quod genus humanum propagari tunc cepit, quando hæc in diabolum est tanquam

¹ Sic in probæ notæ Mss. In aliis vero codicibus, *et edii. Numquid dixit, Peccavi? Superbia habet.*

² Er. Lugd. Ven. Lov. ferunt, et hæc: et inferius, *hoc ergo vere est dictum serpenti. M.*

in serpentem prolata sententiâ. Hæc itaque verba quomodo figuris expositis accipienda sint, et in illis duobus adversus Manichæos editis libris de Genesi, quantum potuimus disseruimus, et si quid diligentius et congruentius alias potuerimus, Deus aderit ut efficiamus: nunc tamen nostra intentio in aliud quam suscepimus, nullo exigente avertenda est.

CAPUT XXXVII. — Pœna mulieris.

50. *Et mulieri dixit, Multiplicans multiplicabo tristitias tuas et gemitum tuum: in tristitiis paries filios, et ad virum tuum conversio tua, et ipse tui dominabitur.* Hæc quoque in mulierem Dei verba, figurate ac prophetico multo commodius intelliguntur: veram tamen quia nondum pepererat femina, nec dolor et gemitus parientis nisi ex corpore mortis est, quæ illa præcepti transgressione concepta est, animalibus quidem etiam tunc membris, sed si homo non peccasset, non utique moriturus, et alio quodam statu feliciore victuris, donec post vitam bene gestam in melius mutari mererentur, sicut jam supra pluribus locis insinuavimus, refertur hæc pœna et ad proprietatem littere; nisi quia id quod dictum est, *Et ad virum tuum conversio tua, et ipse dominabitur tui, videndum est quemadmodum proprie possit accipi.* Neque enim et ante peccatum, aliter factam fuisse decet credere mulierem, nisi ut vir ei dominaretur, et ad eum ipsa serviendo converteretur. Sed recte accipi potest hanc servitutem significatam, quæ cujusdam conditionis est potius quam dilectionis, ut etiam ipsa talis servitus, qua homines hominibus postea esse servi cœperunt, de pœna peccati reperitur exorta. Dixit quidem Apostolus, *Per charitatem servite invicem (Galat. v. 13);* sed nequaquam diceret, Invicem dominamini. Possunt itaque conjuges per charitatem servire invicem; sed mulierem non permittit Apostolus dominari in virum (I Tim. ii, 12). Hoc enim viro potius Dei sententia detulit, et maritum habere dominum meruit mulieris non natura, sed culpa: quod tamen nisi servetur, depravabitur amplius natura, et augebitur culpa.

CAPUT XXXVIII. — Pœna Adami et nomen mulieris impositum.

51. Dixit ergo et ad virum ejus: *Quia audisti vocem mulieris tuæ, et edisti de ligno, de quo præceperam tibi de eo solo non edere; maledicta terra in operibus tuis: in tristitiis edes illam omnes dies vitæ tuæ; spinas et tribulos edet tibi, et edes fenum agri. In sudore faciei tuæ edes panem tuum, donec convertaris in terram, ex qua sumptus es; quia terra es, et in terram ibis.* Hos esse in terra labores humani generis, quis ignorat? Et quia non essent, si felicitas quæ in paradiso fuerat, teneretur, non est utique dubitandum; ac per hoc etiam proprie verba hæc primitus accipere ne pigeat. Servanda tamen est et expectanda significatio prophetiæ, quam maxime hic intuetur Dei loquentis intentio. Neque enim frustra et ipse Adam miro quodam instinctu tunc vocavit nomen mulieris suæ *Vitam*; subjiciens etiam, *quoniam ista est mater omnium viventium.* Nam et hæc non scriptoris narrantis vel affirmantis, sed

ipsius primi hominis verba intelligenda sunt, ut diceret, *quoniam hæc est mater omnium viventium*, tanquam nominis a se impositi causam inferens, cur eam vocaverit, *Vitam*.

CAPUT XXXIX. — *Tunicæ pellicæ. Exprobratio superbie.*

52. *Et fecit Dominus Deus Adæ et mulieri ejus tunicas pellicæ, et induit eos.* Et hoc significationis gratia factum est, sed tamen factum; sicut illa quæ significationis gratia dicta sunt, sed tamen dicta sunt. Hoc enim, quod scripsit, nec me sæpius piget dicere, a narratore rerum proprie gestarum exigendum est, ut ea narret facta esse quæ facta sunt, et dicta esse quæ dicta sunt. Sicut autem in factis quæritur quid factum sit, et quid significet; ita in verbis et quid dictum sit, et quid significet. Sive enim figurate, sive proprie dictum sit, quod dictum esse narratur, dictum tamen esse non debet putari figuratum.

53. *Et dixit Deus, Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum.* Quoniam hoc, per quodlibet et quomodolibet dictum sit, Deus tamen dixit, non aliter intelligendum est quod ait, *unus ex nobis*, nisi propter Trinitatem numerus pluralis accipiatur; sicut dictum erat, *Faciamus hominem* (Gen. 1, 26); sicut etiam Dominus de se et de Patre, *Venimus ad eum, et mansionem apud eum facimus* (Joan. xiv, 23). Replicatum est igitur in caput superbi, quo exitu concupiverit quod a serpente suggestum est, *Eritis sicut dii: Ecce, inquit, Adam factus est tanquam unus ex nobis*. Verba enim sunt hæc Dei, non tam huic insultantis, quam cæteros ne ita superbiant deterrentis, propter quos ista conscripta sunt. *Factus est, inquit, tanquam unus ex nobis in cognoscendo bonum et malum.* Quid aliud intelligendum, nisi exemplum timoris incutiendi esse propositum, quod non solum non fuerit factus qualis fieri voluit, sed nec illud quod factus fuerat, conservavit?

CAPUT XL. — *Expulsio e paradiso. Excommunicatio.*

54. *Et nunc, inquit Deus, ne aliquando extendat manum, etumat de ligno vitæ, et edat, et vivat in æternum. Et dimisit illum Dominus Deus de paradiso voluptatis operari terram, ex qua sumptus est.* Superiora verba Dei sunt; hoc autem factum propter ipsa verba secutum est. Alienatus enim a vita, non solum quam fuerat, si præceptum servasset, cum Angelis accepturus, sed ab illa etiam quam ducebat in paradiso, felici quodam corporis statu, separari utique debuit a ligno vitæ: sive quod ex ipso illi subsisteret felix ille ipse status corporis, ex re visibili, virtute invisibili, sive quod in eo esset et sacramentum visibile invisibilis sapientiæ; alienandus inde utique fuerat, vel jam moriturus, vel etiam tanquam excommunicatus: sicut etiam in hoc paradiso, id est Ecclesia, solent a Sacramentis altaris visibilibus homines disciplina ecclesiastica removeri.

55. *Et ejecit Adam, et collocavit eum contra paradisum voluptatis.* Et hoc significandi gratia factum est, sed tamen factum, ut contra paradisum, quo beata

vita etiam spiritualiter significabatur, habitaret peccator utique in miscria. *Et ordinavit Cherubim, et flammeam romphæam quæ vertitur, custodire viam ligni vitæ.* Hoc per cœlestes utique potestates etiam in paradiso visibili factum esse credendum est, ut per angelicum ministerium esset illic ignea quædam custodia: non tamen frustra factum esse, nisi quia significat aliquid etiam de paradiso spirituali, non est utique dubitandum.

CAPUT XLI. — *Opiniones de hominis peccato, quale fuerit.*

56. Non autem ignoro quibusdam esse visum, festinatione prævertisse illos homines appetitum scientiæ boni et mali, et immaturo tempore percipere voluisse quod eis dilatum opportunius servabatur; idque egisse tentatorem, ut præoccupando quod nondum talibus congruebat, offenderent Deum, et ab ejus rei utilitate alienarentur exclusi atque damnati, ad quam si suo tempore, sicut Deus volebat, accederent, possent ea salubriter perfrui. Hoc, si forte lignum illud non ad proprietatem ut verum lignum et vera poma ejus, sed ad figuram velint accipere, habeat exitum aliquem recte fidei veritatisque probabilem.

57. Visum est et quibusdam, duos illos primos homines nuptias suas fuisse furator, et ante mixtos esse concubitu, quam eos qui creverat copulasset; quam rem nomine ligni fuisse significatam, unde prohibiti erant, donec opportuno tempore jungerentur. Quasi vero in ea ætate facti esse credendi sint, ut expectanda esset maturitas pubertatis; aut non illud tunc legitimum esset, cum primum fieri potuisset, cum autem non potuisset, non utique fieret: nisi forte sponsa erat a patre tradenda, et expectanda erat votorum solemnitas, et convivii celebratio, et dotis æstimatio, et conscriptio tabularum. Ridiculum istud est; præter quod a rerum gestarum proprietate discedit, quam suscepimus asserendam, et quantum Deus donare voluit asserimus.

CAPUT XLII. — *An Adam crediderit serpenti, quare ratione ad peccandum inductus sit.*

58. Illud magis movet, si jam spiritualis erat Adam, quamvis mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per serpentem dictum est, ideo Deum prohibuisse ne fructu ligni illius vescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut deos propter dignoscantiam boni et mali, tanquam hoc tantum bonum creaturæ suæ Creator inviderit: hoc mirum si homo spirituali mente præditus credere potuisset. An quia hoc credere ipse non posset, propterea mulier addita est, quæ parvi intellectus esset, et adhuc fortasse secundum sensum carnis, non secundum spiritum mentis viveret, et hoc est quod ei Apostolus non tribuit imaginem Dei? Sic enim ait: *Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei; mulier autem gloria viri est* (I Cor. xi, 7). Non quod mens feminæ

¹ Mss. plerique, *præoccupando*.

² Libri omnes, *addita est*: excepto Remigiano codice, in quo a prima manu scriptum fuerat, *adita est*; non omnino male, si subaudias, a serpente.

causam imaginem capere non possit, cum in illa gratia nos dicat nec masculam esse nec feminam (*Galat. III, 27, 28*); sed quod fortassis illa hoc nondum perceperat quod sit in agnitione Dei, et viro regente ac dispensante paulatim fuerat perceptura, Neque enim frustra est illud quod Apostolus ait, *Adam enim primus formatus est, deinde Eva: et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione facta est* (1 Tim. II, 13, 14); id est, ut per illam etiam vir praevaricaretur. Nam et ipsum dicit praevaricantorem, ubi ait: *In similitudinem praevaricationis Adæ, qui est forma futuri* (Rom. V, 14). Seductum tamen negat. Nam et interrogatus non ait, *Mulier quam dedisti mecum, seduxit me, et manducavi; sed, ipsa mihi, inquit, dedit a ligno, et manducavi*. Illa vero, *Serpens, inquit, seduxit me*.

50. Ita Salomon vir tantæ sapientiæ, numquidnam credendum est quod in simulacrorum cultu credidit esse aliquid utilitatis? Sed mulierum amori ad hoc malum trahenti resistere non evaluit, faciens quod sciebat non esse faciendum, ne suas, quibus deperibat atque difflebat, mortiferas delicias contristaret (III Reg. XI, 4). Ita et Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducavit, ei que dedit ut simul ederent, noluit eam contristare, quam crederet

¹ *Ms. aliquot, in praevaricationem. Haud inepte, si ratio interpretationis proxima subsequens habeatur: attamen Apostoli textus græcus habet, en parabasi, quod receptam cæterorum codicum lectionem refutare cogit.*

posse sine suo solatio contabescere, si ab ejus alienaretur animo, et omnino illa interire discordia. Non quidem carnis victus concupiscentia, quam nondum senserat in resistente lege membrorum legi mentis suæ; sed amicali quadam benevolentia, qua plerumque sit ut offendatur Deus, ne homo ex amico fiat inimicus: quod eum facere non debuisset, divinæ sententiæ justus exitus indicavit.

60. Ergo alio modo quodam etiam ipse decedens est; sed dolo illo serpentino, quo mulier seducta est, nullo modo illum arbitror potuisse seduci in illo modo quo illa potuit. Hanc autem proprie seductionem appellavit Apostolus, qua id quod suadebatur, cum falsum esset, verum putatum est; id est, quod Deus ideo lignum illud tangere prohibuerit, quod sciebat eos, si tetigissent, velut deos futuros, tanquam eis divinitatem invideret, qui eos homines fecerat. Sed etiam si virum propter aliam quam mentis elationem, quæ Deum internorum scrutatorem latere non poterat, sollicitavit aliqua experienti cupiditas, cum mulierem videret accepta illa esca non esse mortuam, secundum ea quæ superius tractavimus; non tamen eum arbitror, si jam spirituali mente præditus erat, ullo modo credere potuisse quod eos Deus ab esca illius ligni invideo vetuisset. Sed quid plura? Persuasum est illud peccatum sicut persuaderi talibus posset: conacriptum est autem sicut legi ab omnibus oporteret, etsi a paucis hæc intelligerentur sicut oporteret.

LIBER DUODECIMUS.

In quo de paradiso et tertio cælo quo raptus est Paulus, deque multiplici visionum genere disputatur.

CAPUT PRIMUM. — De paradiso locus Apostoli examinandus.

1. Ab exordio Scripturæ sanctæ, quæ inscribitur Genesis, donec homo primus de paradiso dimissus est, undecim libris sive asserendo atque defendendo quæ certa nobis sunt, sive inquirendo ¹ et ambigendo de incertis, quæ potuimus, et sicut potuimus, disseruimus atque conscripsimus; non tam præscribentes de rebus obscuris unicuique quid sentiat, quam nos docendos in quibus dubitavimus ostendentes, temeritatemque asserendi amoventes a lectore, ubi non valuimus præbere sententiæ firmitatem ²: iste autem duodecimus liber ea jam cura expeditus, qua nos pertractandus textus sacrarum Litterarum occupabat, liberius atque prolixius versabit de paradiso questionem; ne putemur evitasse, quod videtur Apostolus in tertio cælo insinuare paradiso, ubi ait: *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit, raptum ejusmodi usque in tertium cælum: et scio ejusmodi hominem sive in corpore sive extra corpus nescio, Deus scit, quia raptus est in paradiso, et audivi*

¹ *Ms. iures, inquirendo, arbitrando et ambigendo.*

² *In Ms. patrisque, scientiæ firmitatem.*

ineffabilia verba, quæ non scet homini loqui (II Cor. XII, 2 4).

2. In his verbis primum quaeri solet, quid dicat tertium cælum: deinde, utrum illic intelligi voluerit paradiso, an posteaquam raptus est in tertium cælum, raptum esse et in paradiso, ubicumque sit paradiso; non ut hoc fuerit rapti in tertium cælum quod in paradiso, sed prius in tertium cælum, et post inde in paradiso. Et hoc sic ambiguum est, ut non mihi videatur posse dissolvi, nisi aliquis non ex præsentibus Apostoli verbis, sed ex aliis forte Scripturarum locis, vel ratione perspicua, inveniat aliquid, quo doceat sive in tertio cælo esse paradiso, sive non esse; cum et ipsum tertium cælum quid sit non liquido appareat, utrum in rebus corporalibus, an forte in spiritualibus intelligendum sit. Posset quidem dici non nisi in locum aliquem corporalem hominem rapti potuisse cum corpore; sed quia et hoc ita posuit ut nescire se dixerit, utrum in corpore, an extra corpus raptus sit, quis audeat dicere se scire quod se nescire Apostolus dixit? Verumtamen si neque spiritus sine corpore ad loca corporalia rapti potest, nec corpus ad spiritualia, hæc ipsa dubitatio ejus velut cogit intelligi (siquidem de seipso hæc eum

scripsisse nemo ambigit), tale fuisse illud quo raptus est, quod utrum corporale an spirituale esset, dignosci discernique non posset.

CAPUT II. — *Apostolum potuisse nescire an extra corpus paradysum viderit, si vidit in ecclasi.*

3. Cum enim vel in somnis, vel in ecclasi, corporum exprimuntur imagines, non discernuntur omnino a corporibus, nisi cum homo redditus sensibus corporis, recognoscit se in illis fuisse imaginibus, quas non per sensum corporis hauriebat. Quis enim cum a somno evigilaverit, non continuo sentiat imaginaria fuisse quæ videbat, quamvis cum ea videret dormiens, a vigilantium corporalibus visis discernere non valebat? Quanquam mihi accidisse scio, et ob hoc etiam aliis accidere potuisse vel posse non dubito, ut in somnis videns, in somnis me videre sentirem; illasque imagines, quæ ipsam nostram consensionem¹ ludificare consueverunt, non esse vera corpora, sed in somnis eas presentari firmissime, etiam dormiens, tenerem atque sentirem. Hoc tamen fallebar aliquando, quod amico meo, quem similiter in somnis videbam, id ipsum persuadere conabar, non esse illa corpora; quæ videbamus, sed esse imagines somniantium, cum et ipse utique inter illa sic mihi appareret quomodo illa: cui et hoc dicebam, neque id verum esse quod pariter loqueremur, sed etiam ipsum tunc aliud aliquid videre dormientem, et utrum ista ego viderem omnino non scire; verum cum eidem ipsi persuadere moliebar quod ipse non esset, adducebar ex parte etiam ipsum putare esse, cui profecto non loquerer, si omni modo sic afficerer quod ipse non esset. Ita non poterat, quamvis mirabiliter vigilans, anima dormientis, nisi duci imaginibus corporum, ac si corpora ipsa essent.

4. In ecclasi autem unum audire potui, et cum rusticorum vix valentem quod sentiebat exprimere, qui et vigilare se sciret, et videre quiddam non oculis corporis. Nam ut ejus verbis utar, quantum recolere possum: Anima mea, inquit, videbat eum, non oculi mei. Non tamen sciebat utrum corpus esset, an imago corporis. Non enim erat talis, ut ista discerneret, verum tam simpliciter fidelis, ut eum sic audirem, ac si illud quod se vidisse narrabat, ipse vidissem.

5. Ac per hoc si paradysum Paulus ita vidit, ut apparuit Petro ille discus submissus e cælo (*Act. x, 11*), ut Joanni quiddam in Apocalypsi se vidisse conscripsit (*Apoc. i, 12, etc.*), ut Ezechieli campus ille cum ossibus mortuorum et illa eorum resurrectio (*Ezech. xxxvii, 1-10*), ut Isaia sedens Deus, et in conspectu ejus Seraphim, et ara unde carbo assumptus Prophetae labia mundavit (*Isai. vi, 1-7*); manifestum est eum ignorare potuisse utrum in corpore, an extra corpus ea viderit.

CAPUT III. — *Apostolus certus se vidisse tertium cælum, incertus quomodo viderit.*

6. Sed si extra corpus visa sunt, et corpora non fuerunt, adhuc queri potest utrum imagines corporum fuerint, an ea substantia quæ nullam corporis

¹ Editi, consuetudinem: pro quo *hæc*, consensionem.

similitudinem gerit, sicut Deus, sicut ipsa mens hominis, vel intelligentia, vel ratio, sicut virtutes, prudentia, justitia, castitas, charitas, pietas, et quæcumque aliæ sunt, quas intelligendo atque cogitando enumeramus, discernimus, definimus; non utique intuentes lineamenta earum vel colores, aut quomodo sonent, aut quid oleant, aut quid inoro sapiant, aut quid contrectantibus de calore seu frigore, mollitudine seu duritia, lenitate seu asperitate renuntient; sed alia quadam visione, alia luce, alia rerum evidentia, et ea longe cæteris præstantiore atque certiore.

7. Rursus igitur ad eadem ipsa Apostoli verba redeamus, et ea diligentius perscrutemur, hoc sine dubitatione primitus constituto, multo magis atque incomparabiliter amplius Apostolum scisse, quod de incorporea corporeaque natura nos ut sciamus utramque, conamur. Si ergo sciebat, spiritualia per corpus, corporalia extra corpus videri omnino non posse; cur non per ea ipsa quæ vidit, quomodo etiam potuerit videre, discrevis? Si enim certus erat illa esse spiritualia, cur non consequenter extra corpus ea se vidisse certus nihilominus erat? Si autem corporalia esse noverat, non nisi per corpus videri potuisse cur non etiam noverat? Unde ergo dubitat utrum in corpore an extra corpus ea viderit, nisi forte ita etiam dubitat utrum illa corpora an similitudines corporum fuerint? Prius itaque videamus quid sit in verborum istorum contextione unde non dubitet, atque ita cum remanserit unde dubitet, fortassis ex his de quibus non dubitat, quomodo etiam illud dubitet apparebit.

8. Scio, inquit, hominem in Christo ante annos quatuordecim, sive in corpore nescio, sive extra corpus nescio, Deus scit, raptum ejusmodi usque in tertium cælum. Scit ergo ante annos quatuordecim in Christo raptum hominem usque ad tertium cælum, hoc omnino non dubitat; nec nos ergo dubitemus: sed utrum in corpore an extra corpus, dubitat; unde illo dubitante, quis nostrum certus esse audeat? Num forte hinc etiam illud consequens erit ut tertium cælum fuisse dubitemus, quo raptum hominem dixit? Si enim res ipsa demonstrata est, tertium cælum demonstratum est: si autem imago aliqua corporalium similibus facta est, non erat illud tertium cælum, sed illa ostensio sic ordinata est, ut videretur sibi ascendere primum cælum, super quod videret alterum, quo rursus ascendens iterum alterum videret superius, quo cum pervenisset, posset dicere se in tertium cælum raptum. Sed illud quod tertium cælum esset, quo raptus est, neque dubitavit, neque dubitare nos voluit: ad hoc enim præmisit, Scio, et inde cæpit, ut id quod se scire Apostolus dicit, solus ille non crederet verum esse, qui non credit Apostolo.

CAPUT IV. — *Vere tertium cælum fuisse illud quo raptus est Apostolus. Difficultas quomodo Apostolus certus sit de cælo viso, et incertus de modo quo visum fuit.*

9. Scit ergo hominem raptum esse usque in ter-

litium cœlum : proinde illud quo raptus est, vere tertium cœlum est ; non signum aliquod corporale, quod cum ostenderetur Moysi, usque adeo sentiebat aliud esse ipsam Dei substantiam, aliud visibilem creaturam, in qua se Deus humanis et corporalibus sensibus presentabat, ut diceret, *Ostendo mihi temetipsum* (*Exod. xxxiii, 15*) ; nec aliqua imago rei corporalis, quam cum Joannes videret in spiritu, quærebat quid esset, ei que respondebatur, vel, *Civitas est*, vel, *Populi sunt*, vel aliquid aliud, cum videret ille bestiam, sive mulierem, sive aquas, sive quid ejusmodi (*Apoc. xiii, 1, et xvii, 15, 18*) : sed, *Scio*, inquit, *hominem raptum usque in tertium cœlum*.

10. Quod si spirituales imaginem corporali similem cœlum appellare voluisset, sic erat etiam imago corporis ejus, in qua illic raptus ascenderat : sic ergo et eum corpus appellaret, quamvis imaginem corporis, quomodo illud cœlum, quamvis imaginem cœli ; neque curaret discernere quid sciret, et quid nesciret, id est quia sciret raptum hominem usque ad tertium cœlum, nesciret autem utrum in corpore an extra corpus ; sed simpliciter narraret visionem, earum rerum nominibus appellans illa quæ vidit, quarum erant similia. Nam et nos dicimus, cum somnia nostra narraemus vel aliquam in eis revelationem, *Vidi montem, vidi fluvium, vidi tres homines, et si quid ejusmodi ; ea nomina tribuentes illis imaginibus, quæ habent res ipsæ quarum similes erant : Apostolus autem, Illud, inquit, scio, illud nescio*.

11. At si utrumque imaginaliter apparuit, utrumque pariter scitur, pariterve nescitur : si autem proprie cœlum, et ideo scitur ; quomodo potuit imaginaliter corpus illius hominis apparere ?

12. Nam si cœlum corporeum videbatur, quare latebat utrum corporeis oculis videretur ? Si autem incertum erat utrum oculis corporeis an spiritu videretur, et ideo dictum est, *Sive in corpore, sive extra corpus, nescio* ; quomodo non incertum erat et illud, utrum vere cœlum corporeum videretur, an imaginaliter ostenderetur ? Itemque si substantia incorporea videbatur, non in aliqua imagine corporis, sed sicut videtur justitia, sapientia, et si quid ejusmodi, et hoc erat cœlum ; id quoque manifestum est, oculis hujus corporis videri aliquid tale non posse : ac per hoc si aliquid tale se vidisse sciebat, non per corpus se vidisse dubitare non poterat. *Scio*, inquit, *hominem in Christo ante annos quatuordecim* : hoc scio, nemo dubitet qui mihi credit ; sed utrum *in corpore an extra corpus, nescio, Deus scit*.

CAPUT V. — *Eadem difficultas enodatur.*

13. Quid ergo scis, quod discernis ab eo quod nescis, ne credentes fallantur ? *Raptum*, inquit, *eundem hominem usque in tertium cœlum*. At illud cœlum aut corpus erat, aut spiritus : si corpus erat, et corporeis oculis visum est ; cur illud cœlum esse scitur, et in corpore visum esse nescitur ? Si autem spiritus erat ; aut corporis imaginem præbuit, et tam incertum est utrum corpus fuerit, quam incertum est utrum in corpore visum sit ; aut sic visum est, quomodo videtur

SANCT. AUGUST. III.

mente sapientia, sive ullis imaginibus corporum, et nihilominus certum est videri non potuisse per corpus : aut ergo utrumque certum est, aut utrumque incertum ; aut quomodo certum quod visum est, incertum autem per quod visum est ? Manifestum est enim incorpoream naturam ab eo videri non potuisse per corpus. Corpora vero etiam si possunt videri sine corpore, non utique sic videntur per corpus, sed longe ille dispar modus est si quis est ; unde mirum si posset Apostolum tanquam simillimus fallere, aut ad dubitationem cogere, ut si corporeum cœlum non corporeis oculis vidit, incertum sibi esse diceret utrum in corpore an extra corpus id viderit.

14. Restat ergo fortasse ut quoniam mentiri non posset Apostolus, qui tanta cura egit, ut discerneret quid sciret, et quid nesciret, hoc ipsum eum intelligimus ignorasse, utrum quando in tertium cœlum raptus est, in corpore fuerit, quomodo est anima in corpore, cum corpus vivere dicitur, sive vigilantis, sive dormientis, sive in ecstasi a sensibus corporis alienata ; an omnino de corpore exierit, ut mortuum corpus jaceret, donec perfecta illa demonstratione membrum mortuis anima redderetur, et non quasi dormiens evigilaret, aut ecstasi alienatus denuo rediret in sensus, sed mortuus omnino revivisceret. Proinde quod vidit raptus usque in tertium cœlum, quod etiam se scire confirmat, proprie vidit, non imaginaliter. Sed quia ipsa a corpore alienata, utrum omnino mortuum corpus reliquerit, an secundum modum quemdam viventis corporis ibi anima fuerit, sed mens ejus ad videnda vel audienda ineffabilia illius visionis arrepta sit, hoc incertum erat, ideo forsitan dixit, *Sive in corpore sive extra corpus, nescio, Deus scit*.

CAPUT VI. — *Visionum genera tria.*

15. Quod autem non imaginaliter, sed proprie videtur, et non per corpus videtur, hoc ea visione videtur, quæ omnes cæteras superat. Harum species atque differentias, quantum me Dominus adjuverit, explicare curabo. Ecce in hoc uno præcepto cum legitur, *Diliges proximum tuum tanquam teipsum* (*Math. xxii, 39*), tria genera visionum occurrunt : unum per oculos, quibus ipsæ litteræ videntur ; alterum per spiritum hominis quo proximus et absens cogitatur ; tertium per intuitum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. In his tribus generibus, illud primum manifestum est omnibus : in hoc enim videtur cœlum et terra, et omnia quæ in eis conspicua sunt oculis nostris. Nec illud alterum, quo absentia corporalia cogitantur, insinuare difficile est : ipsum quippe cœlum et terram, et ea quæ in eis videre possumus, etiam in tenebris constituti cogitamus ; ubi nihil videntes oculis corporis, animo tamen corporales imagines intuemur, seu veras, sicut ipsa corpora videmus, et memoria retinemus ; seu fictas, sicut cogitatio formare¹ poterit. Aliter enim cogitamus Carthaginem quam novimus, aliter Alexandriam quam non novimus. Tertium vero illud quo dilectio intellecta conspicitur, eas res continet, quæ non ha-

¹ Sic in MSS. Editi, *imaginari*.

(*Quinze.*)

hænt imagines sui similes, quæ non sunt quod ipsæ. Nam homo vel arbor vel sol, et quæcumque alia corpora, sive cœlestia sive terrestria, et præsentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis; et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illæ imagines continentur. Dilectio autem numquid aliter videtur præsens in specie qua est, et aliter absens in aliqua imagine sui simili? Non utique; sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur: si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur.

CAPUT VII. — *Genera visionum: corporale, spirituale, intellectuale. Corporale proprie et translate. Spirituale pluribus modis.*

16. Hæc sunt tria genera visionum, de quibus et in superioribus libris aliquid diximus, sicut res postulare videbatur, non tamen eorum numerum commemoravimus; et nunc breviter eis insinuat, quoniam suscepta quæstio flagitat ut de his aliquanto uberius disseramus, debemus ea certis et congruis signare nominibus, ne assidue circumloquendo moras faciamus. Primum ergo appellemus corporale, quia per corpus percipitur et corporis sensibus exhibetur. Secundum spirituale; quidquid enim corpus non est et tamen aliquid est, jam recte spiritus dicitur: et utique non est corpus, quamvis corpori similis sit, imago absentis corporis, nec ille ipse obtutus quo cernitur. Tertium vero intellectuale, ab intellectu; quia mentale, a mente, ipsa vocabuli novitate nimis absurdum est, ut dicamus.

17. Horum vocabulorum rationem si subtilius redam, et prolixior et perplexior sermo erit, cum hoc vel nulla, vel certe non tanta necessitas exigat. Satis est ergo scire corporale aliquid vel proprie dici, cum de corporibus agitur, vel etiam translato vocabulo, sicut dictum est, *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Neque enim divinitas corpus est, sed quia sacramenta Veteris Testamenti appellat umbras futuri, propter umbrarum comparationem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem divinitatis, quod in illo impleantur omnia, quæ in illis umbris figurata sunt, ac sic quodammodo umbrarum illarum ipse sit corpus (*Coloss. II, 9, 17*), hoc est figurarum et significationum illarum ipse sit veritas. Sicut ergo ipsæ figuræ significative, translato utique vocabulo, non proprie dictæ sunt umbræ; ita et quod ait plenitudinem divinitatis corporaliter habitare, translato verbo usus est.

18. Spirituale autem pluribus modis dicitur. Nam et corpus, quod futurum est in resurrectione sanctorum, spirituale appellat Apostolus, ubi ait, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (*I Cor. xv, 44*); eo quod miris modis ad omnem facilitatem et incorruptionem spiritui subdatur, et sine ulla indigentia corporalium alimentorum solo vivifcetur spiritu; non quod incorpoream substantiam sit habiturum; neque enim et hoc corpus, quale nunc habemus, animæ habet substantiam, et hoc est quod anima, quia

dictum est animale. Item spiritus dicitur, vel aer iste, vel flatus ejus, id est motus ejus, sicut dictum est: *Ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis* (*Psalm. cxlviii, 8*). Dicitur etiam spiritus anima, sive pecoris, sive hominis, sicut scriptum est: *Et quis scit, spiritus filiorum hominis si ascendat ipse deorsum in terram* (*Eccl. III, 21*)? Dicitur spiritus et ipsa mens rationalis, ubi est quidam tanquam oculus animæ, ad quem pertinet imago et agnitio Dei. Unde dicit Apostolus, *Renovamini spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est* (*Ephes. IV, 23, 24*); cum et alibi dicat de interiore homine, *Qui renovatur in agnitione Dei, secundum imaginem ejus qui creavit eum* (*Coloss. III, 10*). Item cum dixisset, *Igitur ipse ego mente servio legi Dei, carne autem legi peccati* (*Rom. VII, 25*); alio loco eandem sententiam commemorans, *Caro*, inquit, *concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non ea quæ vultis faciat* (*Galat. V, 17*), quam dixit mentem, hanc etiam spiritum appellavit. Dicitur spiritus etiam Deus, sicut ait Dominus in Evangelio: *Spiritus est Deus, et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* (*Joan. IV, 24*).

CAPUT VIII. — *Unde spirituale dicitur visionum genus secundum.*

19. Ex his omnibus modis, quos commemoravimus, quibus appellatur spiritus, non traximus hoc vocabulum, quo appellavimus spirituale hoc visionis genus de quo nunc agimus; sed ex illo uno modo quem invenimus in Epistola ad Corinthios, quo spiritus a mente distinguitur evidentissimo testimonio. *Si enim oravero*, inquit, *lingua, spiritus meus orat, mens autem mea infructuosa est*. Cum ergo linguam¹ intelligatur hoc loco dicere obscuras et mysticas significationes, a quibus si intellectum mentis removeas, nemo ædificatur, audiendo quod non intelligit; unde etiam dicit, *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo; nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria: satis indicat eam se linguam hoc loco appellare, ubi sunt significationes velut imagines rerum ac similitudines, quæ ut intelligantur, indigent mentis obtutu. Cum autem non intelliguntur, in spiritu eas dicit esse, non in mente: unde apertius ait, Si benedixeris spiritui; qui supplet locum idiotæ, quomodo dicit, Amen, super tuam benedictionem, quandoquidem nescit quid dicas? Quia ergo etiam lingua, id est membro corporis quod movemus in ore cum loquimur, signa utique rerum dantur, non res ipsæ proferuntur; propterea translato verbo linguam appellavit quamlibet signorum prolationem priusquam intelligantur: quo cum intellectus accesserit, qui mentis est proprius, fit revelatio, vel agnitio, vel prophetia, vel doctrina. Proinde ait, Si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero, nisi loquar vobis in revelatione, aut in agnitione, aut in prophetia, aut in doctrina* (*I Cor. XIV, 14, 2, 16, 6*)? id est cum signis; hoc est, linguæ accesserit intel-

¹ Apud Fr. Lugd. Ven. Lov. legitur, *lingua*. M.

lectus; ut non spiritu tantum, sed etiam mente agatur quod agitur.

CAPUT IX. — *Prophetiam ad mentem pertinere.*

20. Proinde, quibus signa per aliquas rerum corporalium similitudines demonstrabantur in spiritu, nisi accessisset mentis officium, ut etiam intelligerentur, nondum erat prophetia; magisque propheta erat, qui interpretabatur quod alius vidisset, quam ipse qui vidisset. Unde apparet magis ad mentem pertinere prophetiam, quam ad istum spiritum, qui modo quodam proprio vocatur spiritus, vis animæ quædam mente inferior, ubi corporalium rerum similitudines exprimentur. Itaque magis Joseph propheta, qui intellexit quid significarent septem spicæ et septem boves, quam Pharaon qui eas vidit in somnis (*Gen. xii, 1-32*). Illius enim spiritus informatus est, ut videret; hujus mens illuminata, ut intelligeret. Ac per hoc in illo erat lingua, in isto prophetia; quia in illo rerum imaginatio, in isto imaginationem interpretatio. Minus ergo propheta, qui rerum quæ significatur, sola ipsa signa in spiritu per rerum corporalium imagines videt; et magis propheta, qui solo earum intellectu præditus est: sed et maxime propheta, qui utroque præcellit, ut et videat in spiritu corporalium rerum significativas similitudines, et eas vivacitate mentis intelligat, sicut Daniæ excellentia tentata est et probata, qui regi et somnium quod viderat dixit, et quid significaret aperuit (*Dan. ii, 27-45, et iv, 16-24*). Et ipse quippe imagines corporales in spiritu ejus expressæ sunt, et earum intellectus revelatus in mente. Ex hoc ergo modo quo appellatur in ista distinctione spiritus, secundum quem dixit Apostolus, *Orabo spiritu, orabo autem et mente* (*I Cor. xiv, 15*), ut et signa rerum formarentur in spiritu, et eorum refulgeret intellectus in mente; secundum hanc, inquam, distinctionem spirituale nunc appellavimus tale genus visorum, quali etiam corporum absentium imagines cogitamus.

CAPUT X. — *Intellectuale genus visionis.*

21. Intellectuale autem illud excellentius, quod mentis est proprium. Nec mihi occurrit omnino, ita pluribus modis dici posse intellectum, sicut spiritum multis modis appellatum esse comperimus. Sive autem intellectuale dicamus, sive intelligibile, hoc idem significamus. Quanquam nonnihil interesse nonnulli voluerunt, ut intelligibilis sit res ipsa, quæ solo intellectu percipi potest; intellectualis autem, mens quæ intelligit: sed esse aliquam rem quæ solo intellectu cerni possit, ac non etiam intelligat, magna et difficilis quæstio est. Esse autem rem quæ intellectu percipiat, et non etiam intellectu percipi possit, non arbitror quemquam vel putare, vel dicere; mens quippe non videtur nisi mente. Quia ergo videri potest, intelligibilis; quia et videre, intellectualis est, secundum illam distinctionem. Quapropter sequestrata illa difficillima quæstione, utrum sit aliquid quod tantum intelligatur nec intelligat, nunc intellectuale et intelligibile sub eadem significatione appellamus.

CAPUT XI. — *Corporalem visionem referri ad spirituales, hanc vero ad intellectuales.*

22. Tria igitur ista genera visionum, corporale, spirituale, et intellectuale, singillatim consideranda sunt, ut ab inferioribus ratio ad superiora conscendat. Jam quidem superius exemplum proposuimus, quo in una sententia omnia tria videantur genera. Cum enim legitur, *Diligens proximum tuum tanquam teipsum* (*Math. xxii, 39*), corporaliter litteræ videntur, spiritualiter proximus cogitatur, intellectualiter dilectio conspicitur. Sed et litteræ absentes possunt spiritualiter cogitari, et proximus præsens potest corporaliter videri; dilectio autem nec per substantiam suam potest oculis corporis cerni, nec per imaginem corporis similem spiritu cogitari, sed sola mente, id est intellectu, cognosci et percipi. Corporalis sane visio nulli horum generi præsidet, sed quod per eam sentitur, illi spirituali tanquam præsidenti nuntiatur. Nam cum aliquid oculis cernitur, continuo fit imago ejus in spiritu; sed non dignoscitur facta, nisi cum ablati oculis ab eo quod per oculos videbamus, imaginem ejus in animo invenerimus. Et siquidem spiritus irrationalis est, veluti pecoris, hoc usque oculi nuntiant. Si autem anima rationalis est, etiam intellectui nuntiatur, qui et spiritui præsidet, ut si illud quod hauserunt oculi, atque id spiritui, ut ejus illic imago fieret, nuntiaverunt, alicujus rei signum est, aut intelligatur continuo quid significet, aut narretur; quoniam nec intelligi nec requiri nisi officio mentis potest.

23. Vidit rex Balthasar articulos manus scribentis in pariete, continuoque per corporis sensum imago rei corporaliter factæ spiritui ejus impressa est, atque ipso viso facto ac præterito, illa in cogitatione permansit: videbatur in spiritu, et nondum intelligebatur, nec tunc intellectum erat hoc signum, cum corporaliter fieret atque oculis corporalibus apparet; jam tamen signum esse intelligebatur, id habens ex mentis officio. Et quia requirebatur quid significaret, etiam ipsam inquisitionem utique mens agebat. Quo non comperto Daniel accessit, et spiritu prophético mente illustrata, perturbato regi quid illo signo portenderetur aperuit (*Dan. v, 5-28*); ipse potius propheta per hoc genus visionis, quod mentis est proprium, quam ille qui et signum corporaliter factum corporaliter viderat, et transacti ejus imaginem in spiritu cogitando cernebat, nec aliquid intellectu poterat, nisi nosse signum esse, et quid significaret inquirere.

24. Vidit Petrus in alienatione mentis vas quatuor lineis alligatum submitti de caelo plenum variis animalibus, cum audivit et vocem, *Macca, et manduca*. Qui cum redditus sensibus de visu disceptaret, ecce quos Cornelius miserat, nuntiavit ei spiritus dicens: *Eccæ viri quærunt te; sed surge, descende, et vade cum illis, quia ego misi eos*. Qui cum venisset ad Cornelium, quid in illa visione intellexerit, ubi audierat, *Quæ Deus mundavit, tu ne communia dixeris*, ipse indicavit dicens: *Sed mihi Deus ostendit neminem communem aut immun-*

dum hominem dicere (Act. x, 10-28). Cum ergo illum discum videret alienatus a corporis sensibus, et illas voces, *Macta, et manduca, et, Quæ Deus mundavit, tu communia ne dixeris*, in spiritu audiebat. Redditus autem corporis sensibus, idipsum quod visum atque auditum memoria tenuerat, in eodem spiritu cogitando cernebat. Quæ omnia non corporalia, sed corporalium imagines erant, sive cum primum in ipsa alienatione vix sunt, sive cum postea recordatæ atque cogitatæ. Cum vero disceptabatur, et requirebatur ut illa signa intelligerentur, mentis erat actio conantis, sed decretus effectus¹ donec nuntiati sunt qui venerant a Cornelio; hæc vero corporali etiam accedente visione, cum et Spiritus sanctus rursus in spiritu ei diceret, *Vade cum eis*, ubi et illud signum ostenderat, et impresserat voces, adjuncta divinitus mens intellexit quid illis signis omnibus ageretur. His atque huiusmodi rebus diligenter consideratis, satis apparet corporalem visionem referri ad spirituales, eamque spiritualem referri ad intellectualem.

CAPUT XII. — *Corporalis et spiritualis visio.*

25. Sed cum vigilantes, neque mente a sensibus corporis alienata, in visione corporali sumus, discernimus ab ea visionem spiritualem, qua corpora absentia imaginaliter cogitamus, sive memoriter recordantes quæ novimus, sive quæ non novimus et tamen sunt, in ipsa spiritus cogitatione utcumque formantes, sive quæ omnino nusquam sunt, pro arbitrio vel opinatione fingentes. Ab his omnibus ita discernimus illa corporalia quæ videmus, et in quibus presentibus sunt sensus corporis nostri, ut non dubitemus hæc esse corpora, illas vero imagines corporum. Cum autem vel nimia cogitationis intentione, vel aliqua vi morbi, ut phreneticis per febrem accidere solet, vel commixtione cuiusquam alterius spiritus seu mali seu boni, ita corporalium rerum in spiritu exprimuntur imagines, tanquam ipsis corporis sensibus corpora presententur, manente tamen etiam in sensibus corporis intentione; sic videntur quæ in spiritu sunt imagines corporum, quemadmodum corpora ipsa per corpus; ita ut simul cernatur et homo aliquis presentis oculis, et absens alius spiritu tanquam oculis. Nam experti sumus sic affectos et cum eis locutos qui vere aderant, et cum aliis qui non aderant, tanquam adessent. Resipiscentes autem aliqui referunt quod vidissent, aliqui non possunt. Sic enim et somnia quidam obliviscuntur, quidam meminerunt. Quando autem penitus avertitur atque abripitur animi intentio a sensibus corporis, tunc magis ecstasis dici solet. Tunc omnino quæcumque sint presentia corpora, etiam patentibus oculis non videntur, nec ullæ voces prorsus audiuntur: totus animi contuitus aut in corporum imaginibus est per spiritualem, aut in rebus incorporeis nulla corporis imagine figuratis per intellectualem visionem.

¹ Mss. magno consensu, *affectus*: forte melius, eo videlicet significato, quo postea n. 26, *affectionis* vocabulum usurpatur.

26. Sed cum spiritualis visio, penitus alienato a sensibus corporis animo, imaginibus corporalium detinetur, sive in somnis sive in ecstasi, si nihil significant quæ videntur, ipsius animæ sunt imaginationes: sicut etiam vigilantes et sani, et nulla alienatione moti, multorum corporum quæ non adsunt sensibus corporis, cogitatione imagines versant. Verum hoc interest, quod eas a presentibus verisque corporibus constanti affectione discernunt. Si autem aliquid significant; sive dormientibus exhibeantur, sive vigilantibus, cum et oculis vident presentia corpora, et absentium imagines cernunt spiritu, tanquam oculis præsto sint, sive illa quæ ecstasis dicitur, alienato prorsus animo a sensibus corporis; mirus modus est: sed commixtione¹ alterius spiritus fieri potest ut ea quæ ipse scit, per huiusmodi imagines ei cui miscetur ostendat, sive intelligenti, sive ut ab alio intellecta pandantur. Si enim demonstrantur hæc, nec utique a corpore demonstrari possunt, quid restat nisi ut ab aliquo spiritu demonstrantur?

CAPUT XIII. — *An insit in anima vis divinationis.*

27. Nonnulli quidem volunt animam humanam habere vim quandam divinationis in seipsa. Sed si ita est, cur non semper potest, cum semper velit? An quia non semper adjuvatur ut possit? Cum ergo adjuvatur, numquid a nullo, aut a corpore ad hoc adjuvari potest? Proinde restat ut a spiritu adjuvetur. Deinde quomodo adjuvatur? Utrum in corpore fit aliquid, ut inde quasi relaxetur et emicet ejus intentio, quo in id veniat, ubi in seipsa videat significantes similitudines, quæ ibi jam erant, nec videbantur, sicut multa habemus et in memoria, quæ non semper intuemur? An sunt illic, quæ ante non fuerant, vel in aliquo spiritu sunt, quo illa erumpens et emergens ibi eas videat? Sed si jam in illa erant quasi proprie, cur eas non etiam consequenter intelligit? Aliquando enim, imo plerumque non intelligit. An sicut spiritus ejus adjuvatus est, ut eas in se videret, ita et mens nisi adjuvetur, ea quæ habet spiritus, intelligere non potest? An forte non corporea remouentur, vel quasi relaxantur impedimenta, ut suo impetu anima in ea quæ videnda sunt, exseratur; sed ipsa prorsus in hæc assumitur, sive tantum spiritualiter cernenda, sive etiam intellectualiter cognoscenda? An aliquando in seipsa videt ista, aliquando per alterius spiritus commixtionem? Quidquid horum est, temere affirmari non oportet. Illud tamen dubium esse non debet, corporales imagines, quæ spiritu cernuntur, non semper signa esse aliarum rerum, sive in vigilantibus, sive in dormientibus, sive in ægrotantibus: mirum est autem, si aliquando ecstasis fieri potest, ut non illa corporalium rerum similitudines aliquid significant.

28. Non sane mirum est si et dæmonium habentes aliquando vera dicunt, quæ absunt a presentium sensibus; quod certe nescio qua occulta mixtura ejusdem spiritus fit, ut tanquam unus sit patientis atque vexan-

¹ Editi, si *commixtione*, etc. Ita etiam Mss. excepto Marticensi, cujus auctoritate reponimus, *sed*.

vis. Cum autem spiritus bonus in hæc visa humanum spiritum assumit aut rapit, nullo modo illas imagines signa rerum aliarum esse dubitandum est, et earum quas nosse utile est: Dei enim munus est. Discretio sane difficillima est, cum spiritus malignus quasi tranquillitas agit, ac sine aliqua vexatione corporis assumpto humano spiritu dicit quod potest; quando etiam vera dicit, et utilia prædicat, transfigurans se, sicut scriptum est, *velut angelum lucis* (II Cor. xi, 14), ad hoc ut cum illi in manifestis bonis creditum fuerit, seducat ad sua. Hunc discerni non arbitror, nisi dono illo de quo ait Apostolus, cum de diversis Dei muneribus loqueretur, *Alii dijudicatio spirituum* (I Cor. xii, 10').

CAPUT XIV. — *Intellectualis visio non fallit. In aliis falli non semper est perniciosum.*

Non enim magnum est, tunc eum dignoscere, cum ad aliqua pervenerit vel perduxerit, quæ sunt contra bonos mores vel regulam fidei: tunc enim a multis discernitur. Illo autem dono, in ipso primordio quo multis adhuc bonus apparet, continuo dijudicatur an malus sit.

29. Tamen et per corporalem visionem, et per imagines corporalium quæ demonstrantur in spiritu, et boni instruunt, et mali fallunt. Intellectualis autem visio non fallitur. Aut enim non intelligit, qui aliud opinatur quam est; aut si intelligit, continuo verum est. Quid enim faciant oculi non habent, cum simile corpus viderint, quod ab alio discernere non possint: aut quid faciat animi intentio, cum in spiritu facta fuerit corporis similitudo, quam non valeat distinguere a corpore? Sed adhibetur intellectus, quærens quid illa significent vel utile doceant; et aut inveniens ad fructum suum pervenit, aut non inveniens in disceptatione se tenet, ne aliqua perniciose temeritate prolatur in exitabilem errorem.

30. Judicat autem sobrius intellectus divinitus adjutus, quæ vel quanta sint, in quibus etiam aliud putare quam est, non sit animæ perniciosum. Nec enim putantium periculo, et non potius exitio suo, quisque a bonis putatur bonus, etiamsi occultus sit malus, si in rebus ipsis, id est in ipso bono quo fit quisque bonus, non erretur: aut aliquid obest omnibus hominibus, quod cum dormiunt, vera corpora esse arbitrantur, quorum similitudines in somnis vident: aut aliquid obfuit Petro, quod soluto se a vinculis, seque angelo deducente, factum est repentino miraculo ut putaret se visum videre (Act. xii, 7-9): vel cum in illa ecstasi respondit, *Nequaquam, Domine, quia nunquam manducavi omne commune et immundum*; putans ea ipsa quæ in disco demonstrabantur, tanquam vera animalia (Id. x, 11-14). Hæc quando aliter inventa fuerint, quam putata sunt, cum viderentur, non nos poenitet ita nobis fuisse visa, si non arguatur vel infidelitas dura, vel opinatio vana sive sacrilega. Quapropter et cum visis corporalibus diabolus fallit, nihil obest quod ludificantur oculi, si non erratur in veritate fidei, et intelligentiæ sanitate, qua docet Deus subjectos sibi. Aut si ludificet animam spirituali visione imagini-

bus corporum, ut putet corpus esse quod non est, non aliquid obest animæ si perniciosæ suasioni non consentiat.

CAPUT XV. — *Somnia venerea sine peccato contingere.*

31. Unde aliquando fit questio de consensionibus somniantium, cum etiam concumbere sibi videntur, vel contra propositum suum, vel contra etiam licitos mores. Quod non contingit, nisi cum ea quæ vigilantes etiam cogitamus, non cum placito consensionis, sed sicut etiam talia propter aliquid loquimur, sic admoventur in somnis, et exprimentur, ut eis naturaliter etiam caro moveatur, et quod naturaliter colligit, per genitales vias emittat; sicut hoc ipsum dicere utique non possem, nisi etiam cogitarem. Porro imagines rerum corporalium, quas necessario cogitavi, ut hoc dicerem, si tanta expressione præsentarentur in somnis, quanta præsentantur corpora vigilantibus. fieret illud quod sine peccato fieri a vigilante non posset. Quis enim vel cum loquitur, et postulante necessitate sermonis de suo concubitu aliquid dicit, possit non cogitare quod dicit? Porro ipsa phantasia, quæ fit in cogitatione sermocinantis, cum ita expressa fuerit in visione somniantis, ut inter illam et veram commixtionem corporum non discernatur, continuo movetur caro, et sequitur quod eum motum sequi solet, cum hoc tam sine peccato fiat, quam sine peccato a vigilante dicitur, quod ut diceretur, sine dubio cogitatum est. Verumtamen propter animæ affectionem bonam, quæ desiderio meliore mundata multas interficit cupiditates, quæ ad naturalem carnis motum non pertinent; quem casti vigilantes cohibent et refrenant, dormientes autem ideo non possunt, quia non habent in potestate quæ admoveatur expressio corporalis imaginis, quæ discerni non possit a corpore: propter illam ergo affectionem animæ bonam, etiam in somnis quedam ejus merita clarent. Nam etiam dormiens Salomon sapientiam præposuit omnibus rebus, eamque neglectis cæteris est precatus a Domino: et sicut Scriptura testatur, placuit hoc coram Domino, nec distulit retributionem bonam pro desiderio bono (III Reg. iii, 5 15).

CAPUT XVI. — *Corporalium similitudines a spiritu in seipso formari.*

32. Quæ cum ita sint, pertinet corporis sensus ad visa corporalia, qui per quinque quasi rivulos distanter valentes distribuitur: cum illud quod est subtilissimum in corpore, et ob hoc animæ vicinissimum quam cætera, id est lux, primum per oculos sola diffunditur, emicatque in radiis oculorum ad visibilia contuenda; deinde mixtura quadam, primum cum aere puro, secundo cum aere caliginoso atque nebuloso, tertio cum corpulentiore humore, quarto cum terrena crassitudine, quinque sensus cum ipso, ubi sola excellit, oculorum sensu efficit: sicut in libro quarto, itemque in septimo disseruisse me recolo. Est autem hoc cælum oculis conspicuum, unde luminaria et sidera effulgent, excellentius utique omnibus corporeis elementis, sicut oculorum sensus excellit in corpore. Quia vero spiritus omnis omni est corpore sine dubi-

uatione præstantior, sequitur ut non loci positione, sed naturæ dignitate præstantior sit natura spiritualis isto corporeo cœlo, etiam illa ubi rerum corporalium exprimuntur imagines.

33. Hic existit quiddam mirabile, ut cum prior sit corpore spiritus, et posterior corporis imago quam corpus, tamen quia illud quod tempore posterius est, fit in eo quod natura prius est, præstantior sit imago corporis in spiritu, quam ipsum corpus in substantia sua. Nec sane putandum est facere aliquid corpus in spiritu, tanquam spiritus corpori facienti, materiæ vice subdatur. Omni enim modo præstantior est qui facit, ea re de qua aliquid facit; neque ullo modo spiritu præstantius est corpus; imo perspicuo modo spiritus corpore. Quamvis ergo prius videamus aliquod corpus, quod antea non videramus, atque inde incipiat imago ejus esse in spiritu nostro, quo illud cum absens fuerit recordemur: tamen eandem ejus imaginem non corpus in spiritu, sed ipse spiritus in seipso facit celeritate mirabili, quæ ineffabiliter longe est a corporis tarditate; cujus imago mox ut oculis visum fuerit, in spiritu videntis nullius puncti temporalls interpositione formatur. Itemque in auditu, nisi auribus perceptæ vocis imaginem continuo spiritus in seipso formaret, ac memoria retineret, ignoraretur secunda syllaba utrum secunda esset, cum jam prima utique nulla esset, quæ percussa aure transisset: ac sic omnis locutionis usus, omnis cantandi suavitas, omnis postremo in actibus nostris corporalis motus dilapsus occideret; neque ullum progressum nancisceretur, si transactos corporis motus memoriter spiritus non teneret, quibus consequentes in agendo connecteret. Quos utique non tenet, nisi imaginaliter a se factos in se. Ipsorum etiam futurarum motionum imagines præveniunt fines actuum nostrorum. Quid enim agimus per corpus, quod non cogitando præoccupaverit spiritus, omniumque visibilibus operum similitudines in seipso primitus viderit, et quodammodo disposuerit?

CAPUT XVII. — *Similitudines animo expressæ unde innotescant dæmonibus. Visiones quedam miræ. Phrenetici. Puer ægrotans.*

34. Quæ spirituales corporalium similitudines in animo nostro, quemadmodum innotescant spiritibus etiam inmundis, vel quid obstaculi patiatur anima nostra ex isto terreno corpore, ut eas invicem in nostro spiritu videre nequeamus, invenire et explicare difficile est. Certissimis tamen indicis apud nos constitit enuntiatis a dæmonibus cogitationes hominum (a), qui tamen si virtutum internam speciem possent in hominibus cernere, non tentarent: sicut illam in Job nobilem ac mirabilem patientiam procul dubio, si posset diabolus cernere, nollet a tentato utique suspicari. Cæterum alicubi longe jam facta quod nuntiant, quæ post aliquot dies vera esse firmentur, non est mirandum. Possunt enim hoc efficere, non solum ærimonia cernendi etiam corporalia incomparabiliter præstantiore quam nostra est, sed etiam corporum

(a) Lib. I cont. Academicos, capp. 6 et 7.

ipsorum, longe utique subtiliorum, mira velocitate.

35. Comperimus etiam in domo constitutum patientem spiritum immundum, dicere solere quando ad eum venire cœpisset ex duodecim millibus presbyter, et per omnia loca itineris ubi esset, et quam propinquaret, et quando ingrederetur et fundum et domum et cubiculum, donec in conspectu ejus astaret. Quæ omnia etsi non oculis patiens ille cernebat, tamen nisi aliquo modo cerneret, non tam veraciter enuntiaret. Erat autem iste febrilis, et tanquam in phrenesi ista dicebat. Est forte revera phreneticus erat, sed propter ista dæmonium pati putabatur. Nullum refectiois cibum accipiebat a suis, sed a solo presbytero. Resistebat etiam suis violenter quantum valebat; illo solo presbytero veniente quiescebat, illi tantum subditus erat, et subdite respondebat. Nec tamen eidem saltem presbytero illa cessit mentis alienatio sive dæmonium, nisi cum sanus esset a febrilibus, sicut phrenetici sanari solent; nec aliquando postea tale aliquid passus est.

36. Novimus etiam sine dubitatione phreneticum futuram mortem cujusdam femine prædixisse; non sane specie divinandi, sed tanquam factum ac præteritum recolentem. Nam cum ejus apud eum commemoratio fieret, Mortua est, inquit, ego eam vidi efferri, hac cum ejus corpore transierunt; cum illa incolumis viveret: post paucos autem dies repente defuncta, et per eum locum elata est, qua ille prædixerat.

37. Fuit item apud nos puer, qui in exordio pueritatis dolorem acerrimum genitalium patiebatur, medicis nequaquam valentibus quid illud esset agnoscere, nisi quod nervus ipse introrsum reconditus erat, ita ut nec præciso præputio, quod immoderata longitudine propendebat, apparere potuerit, sed postea vix esset inventus. Humor autem viscosus et acer exsudans testes et inguina urebat. Sed acutum dolorem non continuum patiebatur, et cum patiebatur, ejulabat vehementer cum jactatione membrorum mente sanissima, sicut in cruciatibus corporalium dolorum fieri solet. Deinde inter voces suas abripiebatur ab omnibus sensibus, et jacebat patentibus oculis neminem circumstantium videns, ad nullam vellitationem se movens. Post aliquantum tanquam evigilans, nec jam dolens, quæ videret iudicabat. Tum interpositis paucis diebus eadem patiebatur. In omnibus sane vel pene omnibus visionibus suis, duos se dicebat videre, unum provectoris ætatis, alterum puerum, a quibus ei vel dicebantur, vel demonstrabantur, quæ se audisse et vidisse narrabat.

38. Vidit quodam die chorum piorum psallentium, lætantium in luce mirabili, et impiorum in tenebris diversas et atrocissimas pœnas; illis ducentibus et ostendentibus, et felicitatis aliorum, aliorumque infelicitatis meritum insinuantibus. Hoc autem vidit die dominico Paschæ, cum per totam Quadragesimam nihil doluisset, cui vix intervallo tridui antea parcebatur. Viderat autem in ipso ingressu Quadragesimæ illos promittentes sibi quod per quadraginta dies nullum sensurus esset dolorem; postea ipsi ei dederunt

tanquam medicinale consitum, ut ei præputii longitudo præcideretur, quo facto diu non doluit. Cum vero herum similiter doleret, et similia videre cõpisset, accepit ab eis rursus consilium, ut in mare pube tenus intraret, ac post aliquantam moram inde discederet, promittentibus sane quod jam deinceps vehementem illum dolorem non esset passurus, sed solius illius viscosi humoris molestiam: atque ita secutum est; nec unquam talem aliquam postea passus est aversionem mentis a sensibus, nec tale aliquid vidit quale antea cum in mediis doloribus et horrendis vocibus repente obmutescens abriperetur. Postea tamen medicis cætera curantibus et sanantibus, non permansit in proposito sanctitatis.

CAPUT XVIII. — *De visionum causis.*

39. Istarum visionum et divinationum causas et modos vestigare si quis potest, certoque comprehendere, eum magis audire vellem, quam de me expectari ut ipse dissererem. Quid tamen putem, ita ut nec docti me tanquam confirmantem derideant, nec inducti tanquam docentem accipiant, sed atri que discipulantem et querentem potius quam scientem, non occultabo. Ego visa ista omnia visis comparo somniantium. Sicut enim aliquando et hæc falsa, aliquando autem vera sunt, aliquando perturbata, aliquando et tranquilla; ipsa autem vera, aliquando futuris omnino similia, vel aperte dicta, aliquando obscuris significationibus et quasi figuratis locutionibus prænuntiata: sic etiam illa omnia. Sed amant homines inexperta visum, et causas insolitorum requirere, cum quotidiana plerumque talia sæpe etiam latentioris originis nosse non curent. Nam quemadmodum in vocibus, hoc est signis quibus loquendo nitimur, audito verbo inusitato, querunt primo quid sit, hoc est quid significet; quo cognito deinde querunt unde ita dictum sit, cum tam multa sine cura nesciant, quæ in usu sermonis habent, unde ita sint dicta: sic cum aliquid inusitatum in rebus acciderit, sive corporalibus, sive spiritualibus, causas rationemque sollicitè inquirunt, et sibi reddi a doctoribus flagitant.

40. Soleo autem cum me quisque interrogat, verbi gratia, quid sit catus, et respondeo, Prudens vel acutus, nec ei sufficit, sed pergat querere unde dictus sit catus, vicissim referre et querere unde dictus sit acutus, quod nihilominus utique ignorabat, sed quia usitatum nomen erat, patienter ejus originem nesciebat: quod autem novum insonuit auribus, parum putat nosse quid significando valeat, nisi etiam unde dicatur exquirat. Quisquis ergo ex me querit unde visa corporalibus similia in ecstasi appareant, quæ raro accidunt animæ, vicissim quero, unde appareant dormientibus, quæ quotidie sentit anima, et nemo istud aut non multam curat inquirere. Quasi vero ideo minus mira sit talium natura visorum, quia quotidiana est; aut ideo minus curanda, quia omnium est; aut si recte faciunt qui ista non querunt, non rectius fecerint si nec in illa curiosi sint. Ego vero multo amplius admiror, multoque maxime stupeo quanta celeritate ac facilitate in se anima fabricetur

imagines corporum, quæ per corporis oculos viderit, quam somniantium vel etiam in ecstasi visiones. Quæcumque tamen illa natura visorum est, procul dubio corpus non est. Hoc nosse cui non sufficit, unde etiam existant, inquirat ab aliis; me ignorare conatur.

CAPUT XIX. — *Unde nascantur visiones.*

41. Illud plane exemplorum experimentis colligi datur, sicut corporum pallor, rubor, tremor, vel etiam morbus aliquando a corpore habet causas, aliquando ab anima; et a corpore quidem, cum vel humor suffunditur, vel cibus vel aliquid aliud corpori injectum extrinsecus; ab anima vero, cum vel timore turbatur, vel pudore confunditur, vel irascitur, vel amat, vel si quid ejusmodi; nec immerito, si id quod animat et regit, etiam cum vehementius movetur, vehementius exagitat: ita et ipsi animæ ut in ea visa pergat, quæ non ei per sensus corporis nuntiantur, sed per incorporalem substantiam, et ita pergat ut non discernat utrum corpora sint an similitudines corporum, aliquando a corpore accidunt, aliquando a spiritu: et a corpore quidem, sive naturali vicissitudine, ut sunt visa somniantium, dormire quippe a corpore est homini; sive aliqua mala valetudine sensibus perturbatis, ut cum a phreneticis simul et corpora videntur, et visa similia corporibus tanquam et ipsa præ oculis adsint: aut penitus interclusis, sicut sæpe male affecti morbo aliquo ingravescente, præseente corpore diu absentes, deinde hominibus redditi, multa se vidisse dixerunt: a spiritu vero, cum omnino sano atque integro corpore in alienationem rapiuntur, sive ita ut et per sensus corporis corpora videant, et in spiritu quædam similia quæ a corporibus non discernant; sive penitus avertantur a sensibus carnis, et nihil per eos omnino sentientes, illa spirituali visione habitent in similitudinibus corporum. Sed cum malus in hæc arripit spiritus, aut dæmoniacos facit, aut arreptitios, aut falsos prophetas: cum autem bonus, fidelos mysteria loquentes, aut accedente etiam intelligentia veros prophetas, aut ad tempus quod per eos oportet ostendi, videntes atque narrantes.

CAPUT XX. — *Visa quæ a corpore occasionem habent, non tamen exhiberi a corpore.*

42. Sed cum a corpore causa est ut talia visa cerantur, non ea corpus exhibet; neque enim habet eam vim, ut formet aliquid spirituale: sed sopito, aut perturbato, aut etiam intercluso itinere intentionis a cerebro, qua dirigitur sentiendi motus, anima ipsa quæ motu proprio cessare ab hoc opere non potest, quia per corpus non sinitur, vel non plene sinitur corporalia sentire, vel ad corporalia vim suæ intentionis dirigere, spiritu corporalium similitudines agit, aut intuetur objectas. Et si quidem eas ipsa agit, phantasie tantum sunt; si autem objectas intuetur, ostensiones sunt. Donique cum oculi dolent vel extincti sunt, quia non est causa in sede cerebri, unde ipsa dirigitur intentio sentiendi, non fiunt hujusmodi visiones, quamvis cernendis corporalibus obstaculorum

existat a corpore. Magis enim caeci aliquid dormientes quam vigilantes vident. Dormientibus quippe in cerebro consopitur via sentiendi, quae intentionem ad oculos ducit, ideoque ipsa intentio in aliud aversa, cernit visa somniorum tanquam species corporales adsint, ut sibi dormiens vigilare videatur, et non similia corporibus, sed ipsa corpora intueri se putet: cum autem vigilant caeci, ducitur per illa itinera intentio cernendi, quae cum ad loca venerit oculorum, non exseritur foras, sed ibi remanet, ut vigilare se sentiant, potiusque esse in tenebris vigilando etiam per diem, quam dormiendo, sive per diem sive per noctem. Nam et qui caeci non sunt, plerique patientibus oculis dormiunt nihil per eos videntes, sed non ideo nihil videntes, cum spiritu cernant visa somniorum: si autem clausis oculis vigilent, neque dormientium praesto sunt visionibus neque vigilantium. Tantum tamen valet, quod usque ad oculos eorum nec sopita nec perturbata nec interclusa pervenit a cerebro via sentiendi, et animae intentionem usque ad ipsas quamvis clausas fores corporis ducit, ut cogitentur quidem imagines corporum, sed nullo modo pro eis habeantur corporibus quae per oculos sentiuntur.

43. Tantum interest, ubi fiat impedimentum sentiendi corporalia, cum sit in corpore. Si enim non sit nisi in ipsis aditibus, et quasi iannis sensuum, velut in oculis, in auribus, ceterisque sensibus corporalibus, sola impeditur perceptio corporalium: non autem animae intentio in aliud sic avertitur, ut pro corporibus habeat imagines corporum: si autem causa est intus in cerebro, unde diriguntur viæ ad ea quae foris sunt, sentienda; ipsius intentionis vasa sopiuntur, vel turbantur, vel intercluduntur, quibus nititur anima in ea quae foris sunt, intuentia vel sentienda. Quem nisum quoniam non amittit, tanta expressione format similia, ut imagines corporalium a corporibus discernere non valens, utrum in illis an in istis sit nesciat; et cum scit, longe alio modo sciat, quam dum in cogitando versantur sive occurrunt similitudines corporum. Qui modus nisi ab expertis capi utcumque non potest. Hinc enim erat, quod me dormiens in somnis videre sciebam, nec tamen illas corporalium rerum similitudines quas videbam, sic ab ipsis corporalibus discernebam, quemadmodum eas cogitantes etiam clausis oculis vel in tenebris constituti discernere solemus. Tantum valet ipsa animi intentio utrum perlocatur usque ad sensus licet clausos, an in ipso cerebro, unde in hæc nititur, aliqua causa existente in aliud avertatur, ut quamvis aliquando se noverit non corpora, sed corporum similitudines cernere, vel minus erudita etiam ipsa esse corpora existimans, sentiat se non ea corpore, sed spiritu videre, longe sit tamen ab affectione qua suo corpori presentatur: unde se norunt et caeci vigilare, cum similitudines corporum cogitatas a corporibus, quae videre non possunt, certa notione discernunt.

CAPUT XXI. — *Visa corporalibus similia in quæ anima rapitur, non ideo esse naturæ diversæ.*

41. Cum autem sano corpore, nec somno sensibus consopitis, aliquo occulto opere spirituali in ea visa quæ similia sunt corporalibus anima rapitur, non quia modus diversus est, ideo est etiam diversa natura visorum; cum et in illis causis quæ de corpore existunt, sit utique differentia, et aliquando a contrario. Nam phrenetici non dormiendo potius perturbatas habent sentiendi vias in capite, ut talia videant, qualia somniantes vident, quorum dormiendo avertitur intentio a sensu vigilandi, et in ea videnda convertitur. Cum ergo illud fiat non dormiendo, hoc autem dormiendo, non tamen ea quæ videntur ex alio genere sunt, quam ex natura spiritus, de quo vel in quo sunt similitudines corporum. Ita quamvis diversa sit causa intentionis alienatæ, quando sano corpore vigilantis occulta quadam vi spirituali anima rapitur, ut vice corporum expressas corporalium rerum similitudines in spiritu videat, eadem tamen est natura visorum. Neque enim dici potest, cum causa in corpore est, tunc animam sine ulla præsensatione futurorum ex se ipsa versare imagines corporum, sicut etiam cogitando eas solet; cum vero in ea videnda spiritu assumitur, divinitus hæc demonstrari: quandoquidem aperte Scriptura dicit, *Effundam de spiritu meo super omnem carnem, et juvenes visa videbunt, et senes somnia somniantur* (Joel. ii, 28), divinæ operationi utrumque tribuens; et, *Angelus Domini apparuit Joseph in somnis dicens, Noli timere accipere Mariam conjugem tuam; et iterum, Tolle puerum, et vade in Ægyptum* (Matth. i, 20; et ii, 13).

CAPUT XXII. — *Quomodo contingant visa illa, ex quibus divinationes occulto instinctu seu casu factæ.*

45. Itaque bono quidem spiritu assumi spiritum hominis ad has videndas imagines, nisi aliquid significant, non puto: cum vero in corpore causa est, ut in eas expressius intuentas humanus intendatur spiritus, non semper aliquid significare credendum est; sed tunc significant, cum inspirantur a demonstrante spiritu, sive dormienti, sive aliquid aliud ex corpore, ut a carnis sensibus alienaretur, patienti. Vigilantibus etiam neque ullo morbo afflictis nec furore exagitatis, occulto quodam instinctu ingestas esse cogitationes quas promendo divinarent, non solum aliud agentes, sicut Caiphas pontifex prophetavit (Joan. xi, 51), cum ejus intentio non haberet voluntatem prophetandi, verum etiam id suscipientes, ut divinandi modo aliquid dicerent, novimus.

46. Nam quidam juvenes jocando ut fallerent, ubi peregrini iter agebant, mathematicos se esse finxerunt, ignorantes omnino utrum duodecim signa dicerentur. Qui cum hospitem suum mirari cernerent quæ dicebant, et attestari esse verissimum, audacius in plura progressi sunt. At ille attestans ad omnia mirabatur. Postremo ab eis de filii salute quæsit, quem diu absentem desiderabat, et quod inopinate tardaret, ne quid ei accidisset sollicitus erat. At illi non curantes quid post eorum abscessum veri cognosceretur, dum

tamen in præsentia lætam hominem redderent, mox profecturi responderunt saluum ac propinquantem, et eo ipso die quo hæc loquebantur, esse venturam : neque enim metuebant, ne cum totus dies peractus esset, eos ille redarguendos postredie sequeretur. Quid multa? dem jam abire disponerent, ecce subito ad hæc eis illic positus venit.

47. Item alius ante symphonicum saltabat, ubi erant multa idola per quamdam Paganorum solemnitatem, non aliquo spiritu arreptus, sed imitatione ludicra arreptitios æmulatus, scientibus circumstantibus et spectantibus. Moris enim erat ut ante prandium peractis sacrificiis agitatique fanaticis, si qui adolescentes post prandium vellet eo more ludere, nullus prohiberetur. Ille ergo inter saltandum, facto sibi silentio, jocabundus, et ridente multitudine circumseptus, ea nocte quæ impendebat, in ea silva quæ juxta erat, hominem a leone interemptum iri, ad cuius cadaver spectandum illucescente die confluxuram turbam, et illius solemnitatis locum deserturam, prædixit. Et factum est; cum satis cunctis qui aderant in omnibus ejus motibus claruisset, hoc cum ludendo et jocando nusquam perturbata vel alienata mente dixisset; ipso etiam tanto amplius mirante quod accidit, quanto magis nosset quo id animo atque ore protulerit.

48. Quonam modo hæc visa in spiritum hominis veniant, utrum ibi primitus formentur, an formata ingerantur, et quadam conjunctione cernantur, ut sic hominibus angeli ostendant cogitationes suas, et corporalium rerum similitudines, quas in suo spiritu futurorum cognitione præformant, quemadmodum et ipsi nostras cogitationes, non utique oculis, quia non corpore, sed spiritu vident; verum hoc intersit, quod illi nostras, etiam si nolimus, noverunt, nos autem ipsorum, nisi ostendantur, nosse non possumus; quia sic eas, ut opinor, habent in potestate occultare spiritualibus modis, quemadmodum nos quibusdam interjectis obstaculis, nostra corpora ne aliorum oculis videantur, abscondimus: et quid fiat in spiritu nostro, ut aliquando cernantur tantummodo significantes imagines, et utrum aliquid significant ignoretur; aliquando autem aliquid significare sentiantur, sed quid significant nesciatur; aliquando vero tanquam pleniore demonstratione anima humana et spiritu ipsas et mente quid significant videat; et scire difficillimum est, et si jam sciamus, disserere atque explicare operosissimum.

CAPUT XXIII.—*Spiritualem naturam, ubi tam multis causis similitudines corporalium formentur, in nobis existere.*

49. Quod autem nunc insinuare satis arbitror, certum est esse spiritualem quamdam naturam in nobis, ubi corporalium rerum formantur similitudines; sive cum aliquod corpus sensu corporis tangimus, et continuo formatur ejus similitudo in spiritu, memoriaque reconditur; sive cum absentia corpora jam nota cogitamus, ut ex eis formetur quidam spiritualis aspectus, quæ jam erant in spiritu et antequam ea cogitauerimus; sive cum eorum corporum quæ non novimus, sed tamen esse non dubitamus, similitudines, non ita

ut sunt illa, sed ut occurrit, intuemur; sive cum alia, quæ vel non sunt, vel esse nesciuntur, pro arbitrio vel opinione cogitamus; sive unde nate, neque id agentibus, neque volentibus nobis variæ formæ corporalium similitudinum versantur in animo; sive cum aliquid corporaliter acturi, ea ipsa disponimus quæ in illa actione futura sunt, et omnia cogitatione antecedimus; sive jam in ipso actu, vel cum loquimur, vel cum facimus, omnes corporales motus, ut exeri possint, præveniuntur similitudinibus suis intus in spiritu; neque enim ulla vel brevissima syllaba in ordine soni nisi prospecta sonuisset: sive cum a dormientibus somnia videntur, vel nihil vel aliquid significantia; sive cum valetudine corporali turbatis intrinsecutitineribus sentiendi, imagines corporum spiritus veris corporibus ita miscet, ut internosci vel vix possint, vel omnino non possint; et aut significant aliquid, aut sine ulla significatione oboriantur; sive prorsus ingravescente aliquo morbo vel dolore corporis, et intercludente intus vias quibus animæ, ut per carnem sentiret, exerebatur ac nitebatur intentio, alius quam somno absentato spiritu, corporalium rerum existunt aut monstrantur imagines, vel significantes aliquid vel sine ulla significatione apparentes; sive nulla ex corpore causa existente, sed assumente atque rapiente aliquo spiritu tollitur anima in hujusmodi videndas similitudines corporum, miscens eis visa corporalia, cum simul etiam corporis sensibus utitur; sive ita spiritu assumente alienatur ab omni corporis sensu, et avertitur, ut solis similitudinibus corporum spirituali visione teneatur, ubi nescio utrum possint aliqua nihil significantia videri.

CAPUT XXIV.—*Visionem intellectualem spirituali, spiritualem corporali præstare.*

50. Hæc igitur natura spiritualis, in qua non corpora, sed corporum similitudines exprimentur, inferioris generis visiones habet, quam illud mentis atque intelligentiæ lumen, quo et ista inferiora dijudicantur, et ea cernuntur quæ neque sunt corpora, neque ullas gerunt formas similes corporum; velut ipsa mens et omnis animæ affectio bona, cui contraria sunt ejus vitia, quæ recte culpantur atque damnantur in hominibus. Quo enim alio modo ipse intellectus nisi intelligendo conspicitur? Ita et charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, et cætera hujusmodi, quibus propinquatur Deo (*Galat. v. 22, 23*): et ipse Deus, ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia (*Rom. xi. 36*).

51. Quanquam itaque in eadem anima sicut visiones, sive quæ sentiuntur per corpus, sicut hoc corporeum cælum, terra, et quæcumque in eis nota esse possunt, quemadmodum possunt; sive quæ spiritu videntur similia corporum, de quibus multa jam diximus; sive cum mente intelliguntur, quæ nec corpora sunt, nec similitudines corporum; habent utique ordinem suum, et est aliud alio præcellentius. Præstantior est enim visio spiritualis quam corporalis, et rursus præstantior intellectualis quam spiritualis. Corporalis enim sine spirituali esse non potest; quandoquidem mæ-

mento eodem quo corpus sensa corporis tangitur, sit etiam in animo tale aliquid, non quod hoc sit, sed quod simile sit; quod si non fieret, nec sensus ille esset, quo ea quæ extrinsecus adjacent, sentiuntur. Neque enim corpus sentit, sed anima per corpus, quo velut nuntio utitur ad formandum in seipsa quod extrinsecus nuntiatur. Non potest itaque fieri visio corporalis, nisi etiam spiritualis simul fiat: sed non discernitur, nisi cum fuerit sensus ablati a corpore, ut id quod per corpus videbatur, inveniatur in spiritu. At vero spiritualis visio etiam sine corporali fieri potest, cum absentium corporum similitudines in spiritu apparent, et finguntur multæ pro arbitrio, vel præter arbitrium demonstrantur. Item spiritualis visio indiget intellectuali ut dijudicetur, intellectualis autem ista spirituali inferiore non indiget; ac per hoc spirituali corporalis, intellectuali autem utraque subjecta est. Cum ergo legimus, *Spirituales omnia judicat, ipse autem a namine dijudicatur* (1 Cor. ii, 15); non secundum spiritum, a quo mens discernitur, sicut illud quod dictum est, *Orabo spiritu, orabo et mente* (Id. xiv, 15), sed ex illa notione debemus accipere qua dictum est, *Renovamini autem spiritu mentis vestræ* (Eph. iv, 23). Jam enim supra docuimus alio modo et ipsam mentem spiritum dici, secundum quam spiritualis omnia dijudicat. Quapropter non absurde neque inconvenienter arbitror spirituales visionem inter intellectualem et corporalem tanquam medicatam quandam obtinere. Puto enim non incongruenter medium dici, quod corpus quidem non est, sed simile est corporis, inter illud quod vere corpus est, et illud quod nec corpus est, nec simile corporis.

CAPUT XXV. — *Solum intellectualem visionem non fallere.*

52. Illuditur autem anima similitudinibus rerum, non earum vitio, sed opinionis suæ, cum approbat quæ similia sunt pro iis quibus similia sunt, ab intelligentia deficiens. Fallitur ergo in visione corporali, cum in ipsis corporibus fieri putat quod sit in corporis sensibus; sicut navigantibus videntur in terra moveri quæ stant, et intuentibus cælum stare sidera quæ moventur, et divaricatis radiis oculorum duas lucernæ species apparere, et in aqua remus infractus, et multa hujusmodi: aut cum putat aliquid hoc esse, quod similiter coloratum est, vel similiter sonat, vel olet, vel sapit, vel tangitur; hinc enim et medicamentum aliquod ceratum coctum in cacabo putatur legumen, et tonitus transeuntis vehiculi putatur ex tonitruo, et si nullis aliis sensibus exploretur, sed soli adjacet olfactui, citrium putatur herba quæ vocatur apiaria, et cibus aliquo dulciculo succo affectus putatur melle conditus; et ignotus annulus contrectatus in tenebris, putatur aureus, cum sit æreus aut argenteus. aut cum repentinis inopinatisque corporalibus visis anima turbata vel in somnis videre se putat, vel aliquo hujusmodi spirituali viso affici: unde in omnibus corporalibus visis, et aliorum sensuum contestatio, et maxime ipsius mentis atque rationis adhibetur, ut

quod in hoc rerum genere verum est, inveniatur quantum inveniri potest. In visione autem spirituali, id est in corporum similitudinibus, quæ spiritu videntur, fallitur anima, cum ea quæ sic videt, ipsa corpora esse arbitratur; vel quod sibi suspitione falsaque conjectura fluxerit, hoc etiam in corporibus putat, quæ non visa coniectat. At vero in illis intellectualibus visis non fallitur: aut enim intelligit, et verum est; aut si verum non est, non intelligit: unde aliud est in his errare quæ videt, aliud ideo errare quia non videt.

CAPUT XXVI. — *Raptus animæ duplex, spirituali visione et intellectuali.*

53. Quapropter cum rapitur anima in ea visa quæ spiritu cernuntur similia corporalibus, ita ut omnino a sensibus corporis avertatur amplius quam in somno solet, sed minus quam in morte; jam divinæ admonitionis est et adjutorii, ut se non corpora, sed visa corporum similia spiritualiter noverit cernere, sicut quæ se in somnis videre, etiam antequam evigilent sciunt. Ibi si etiam videntur futura, ita ut omnino futura noscantur, quorum imagines præsentibus videntur, sive ipsa hominis mente divinitus adjuncta, sive aliquo inter ipsa visa quid significant exponente, sicut in Apocalypsi Joanni exponebatur (Apoc. i, 10 sqq.), magna revelatio est: etiamsi forte ignoret ille cui hæc demonstrantur, utrum e corpore exierit, an adhuc sit in corpore, sed spiritu a sensibus corporis alienato ista videat; potest enim sic raptus id ignorare, si ei et hoc non ostendatur.

54. Porro autem, si quemadmodum raptus est a sensibus corporis, ut esset in istis similitudinibus corporum, quæ spiritu videntur, ita et ab ipsis rapiatur, ut in illam quasi regionem intellectualium vel intelligibilium subvehatur, ubi sine ulla corporis similitudine perspicua veritas cernitur; nullis opinionum falsarum nebulis offuscatur: ibi virtutes animæ non sunt operosæ ac laboriosæ. Neque enim opere temperantiæ libido frenatur, aut opere fortitudinis tolerantur adversa, aut opere justitiæ iniqua puniuntur, aut opere prudentiæ mala devitantur. Una ibi et tota virtus est amare quod videas, et summa felicitas habere quod amas. Ibi enim beata vita in fonte suo bibitur, inde aspergitur aliquid huic humanæ vitæ, ut in tentationibus hujus sæculi, temperanter, fortiter, juste, prudenterque vivatur. Propter illud quippe adipiscendum, ubi secunda quies erit et ineffabilis visio veritatis, labor suscipitur, et continendi a voluptate, et sustinendi adversitates, et subveniendi indigentibus, et resistendi decipientibus. Ibi videtur claritas Domini, non per visionem significantem, sive corporalem, sicut visa est in monte Sina (Exod. xix, 18), sive spirituales, sicut vidit Isaias (Isai. vi, 1), vel Joannes in Apocalypsi: sed per speciem, non per ænigmata, quantum eam capere mens humana potest, secundum assumptionis Dei gratiam, ut os ad os loquatur ei quem dignum tali Deo colloquio fecerit; non os corporis, sed mentis,

CAPUT XXVII. — *Quo genere visionis Deus a Moyse visus.*

Sicut intelligendum arbitror quod de Moyse scriptum est (*Num. xii, 8*).

55. Concupiverat enim, sicut in Exodo legimus, videre Deum; non utique sicut viderat in monte, nec sicut videbat in tabernaculo (*Exod. xix, 18, et xxxiii, 9*), sed in ea substantia qua Deus est, nulla assumpta corporali creatura, quæ mortalis carnis sensibus præsentetur: neque in spiritu figuratis similitudinibus corporum; sed per speciem suam, quantum eam capere creatura rationalis et intellectualis potest, sevocata ab omni corporis sensu, et ab omni significativo ænigmate spiritus. Sic enim scriptum est, *Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi teipsum manifeste, ut videam te*; cum paulo superius legatur locutus Dominus ad Moysen *facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum*. Sentiebat ergo quid videbat, et quod non videbat desiderabat. Nam et paulo post, cum dixisset ei Deus, *Invenisti enim gratiam in conspectu meo, et scio te præ omnibus*; respondit ei, *Ostende mihi claritatem tuam*. Et tunc quidem responsum accepit a Domino figuratum, de quo nunc longum est disputare, quando ei dixit: *Non poteris videre faciem meam, et vivere. Non enim videbit homo faciem meam, et vivere. Deinde subiecit et ait illi: Ecce locus penes me, et stabis super petram, statim ut transiet mea majestas, et ponam te in spelunca petræ, et tegam manu mea super te donec transeam; et auferam manum, et tunc videbis posteriora mea: nam facies mea non apparebit tibi* (*Id. xxxiii, 11-23*). Nec tamen secuta Scriptura hoc etiam corporaliter factum esse narravit, satisque per hoc demonstratum est figurate dictum esse in Ecclesiæ significatione. Ipse enim locus ponens Dominum, quia Ecclesia est templum ejus et ipsa edificata est super petram, et cætera quæ ibi dicta sunt, eidem intelligentiæ congruunt. Nisi tamen concupitam et desideratam Dei claritatem Moyses videre meruisset, non in libro Numerorum diceret Deus ad Aaron et Mariam fratres ejus: *Audite verba mea, Si fuerit propheta inter vos Domino, in visione illi cognoscar¹, et in somno loquar illi; non ita quomodo famulus meus Moyses in tota domo mea fidelis est. Os ad os loquar ad illum in specie, et non per ænigmata, et claritatem Domini vidit* (*Num. xii, 6-8*). Neque enim hoc secundum substantiam corporis, quæ carnis sensibus præsentatur, intelligendum est; nam utique sic loquebatur ad Moysen *facie ad faciem*, contra in contra, quando tamen dixit ei, *Ostende mihi teipsum*; et nunc etiam ad ipsos quos objurgabat, et quibus Moysi meritum ita præferbat, sic loquebatur per creaturam corporalem præsentatam sensibus carnis. Illo ergo modo, in illa specie qua Deus est, longe ineffabiliter secretius et præsentius loquitur locutione ineffabili, ubi eum nemo videns vivet² vita ista, qua mortaliter vivitur in istis sensibus corporis: sed nisi ab hac vita quisque

¹ *Num.* aliquot probe notæ, *Si fuerit propheta vester, in visione illi Dominus cognoscur.*

² in Jerusalem *Num.*, *vivens videt.*

quodammodo moriatur, sive omnino exiens de corpore, sive ita aversus et alienatus a carnalibus sensibus, ut merito nesciat, sicut Apostolus ait, utrum in corpore an extra corpus sit (*II Cor. xn, 3*), cum in illam rapitur et subvehitur visionem.

CAPUT XXVIII. — *Tertium cælum et paradysum de quo Apostolus, posse intelligi tertium genus visionis.*

56. Quapropter si hoc tertium visionis genus, quod superius est, non solum omni corporali, quo per corporis sensus corpora sentiuntur, verum etiam omni illo spiritali, quo similitudines corporum spiritus et non mente cernuntur, tertium cælum appellavit Apostolus; in hoc videtur claritas Dei, cui videndæ corda mundantur, unde dictum est, *Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt* (*Matth. v, 8*): non per aliquam corporaliter vel spiritaliter figuratam significationem tanquam per speculum in ænigmate, sed facie ad faciem (*I Cor. xiii, 12*), quod de Moyse dictum est, *os ad os*; per speciem scilicet qua est Deus quidquid est, quantumcumque eum mens, quæ non est quod ipse, etiam ab omni terrena labe mundata, et ab omni corpore et similitudine corporis alienata et abrepta capere potest: a quo peregrinatur mortali et corruptibili onere gravati, quamdiu per fidem ambulamus, non per speciem (*II Cor. v, 6, 7*), et cum hic justo vivimus. Cur autem non credamus, quod tanto Apostolo doctori Gentium, raptus usque ad istam excellentissimam visionem, voluerit Deus demonstrare vitam, in qua post hanc vitam vivendum est in æternum? Et cur non dicatur iste paradysus, excepto illo in quo corporaliter vixit Adam inter ligna nemorosa atque fructuosa? Quandoquidem et Ecclesia, quæ nos congregat in charitatis sinum, *paradysus dicta est cum fructu pomorum* (*Cant. iv, 13*). Sed hoc figurate dictum est, tanquam illo paradiso, ubi proprie fuit Adam, Ecclesia significata sit per formam futuri. Quanquam diligentius considerantibus fortassis occurrat illo paradiso corporali, in quo Adam corporaliter fuit, et istam vitam sanctorum significatam, quæ nunc agitur in Ecclesia, et illam quæ post hanc erit in æternum: sicut Jerusalem, quæ interpretatur Visio pacis, et tamen quædam terrena civitas demonstratur, significat Jerusalem matrem nostram æternam in cælis, sive in iis qui spe salvi facti sunt, et quod non vident sperantes per patientiam expectant (*Rom. viii, 24, 25*), secundum quos multi alii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum (*Galat. iv, 26, 27*); sive in ipsis Angelis sanctis per Ecclesiam multiformis sapientiæ Dei (*Ephes. iii, 10*), cum quibus post hanc peregrinationem sine labore et sine fine vivendum est.

CAPUT XXIX. — *An ut plures cæli, ita in spiritali et intellectuali visione plures gradus.*

57. Si autem sic accipimus tertium cælum quo Apostolus raptus est, ut quartum etiam, et aliquot ultra superius cælos esse credamus, infra quos est hoc tertium cælum, sicut eos alii septem, alii octo, alii novem vel etiam decem perhibent, et in ipso quo quod dicitur firmamentum, multos graduum esse

confirmant; ac per hoc corporeus esse vel ratiocinantur vel opinantur, de quorum ratione sive opinione nunc disserere longum est: potest etiam¹ fieri, ut etiam in spiritualibus vel intellectualibus multos quosdam gradus quisquam esse contendant, aut si possit ostendat, eosque distinctos juxta aliquem provectum magis minusve illustrium revelationum. Sed utcumque se ista habeant, et accipiantur ut libet, ab alio sic, ab alio autem sic; ego visorum vel visionum præter ista tria genera, aut corpore, aut spiritu, aut mente, usque adhuc vel nosse vel docere non possum. Sed quot et quantæ singulorum generum sint differentiæ, ut in unoquoque aliud alio gradatim superferatur, ignorare me fateor.

CAPUT XXX. — *In spirituali genere visionis alia visa quasi divina, alia humana.*

58. Sicut autem in ista luce corporea est cælum, quod super terras suspicimus, unde luminaria clarent et sidera, quæ corpora longe sunt meliora terrestribus: sic in illo genere spirituali, in quo videntur corporum similitudines luce quadam incorporali ac sua, sunt quædam excellentia et merito divina, quæ demonstrant Angeli miris modis; utrum visa sua facili quadam et præpotenti junctione vel commixtione etiam nostra esse facientes, an scientes nescio quomodo nostram in spiritu nostro informare visionem, difficili perceptu, et difficili dictu res est. Sunt autem alia visa usitata et humana, quæ sive ex ipso spiritu nostro multipliciter existunt, sive ex corpore spiritui quodammodo suggeruntur, sicut fuerimus affecti vel carne vel animo. Non solum enim vigilantes homines curas suas cogitando versant in similitudinibus corporum, verum etiam dormientes hoc sæpe somniant, quo indigent: nam et negotia sua gerunt ex animi cupiditate, et epulis poculisque inbiantes insistunt, si forte esurientes sitientesque dormierunt. Quæ omnia puto comparata illis angelicis demonstrationibus sic habenda, ac si in ista natura corporum terrena celestibus comparentur.

CAPUT XXXI. — *In intellectuali visione alia sunt quæ in anima videntur, aliud lumen quo ipsa illustratur. Lumen animæ Deus.*

59. Sic etiam in illo genere intellectualium visorum alia sunt, quæ in ipsa anima videntur, velut virtutes quibus vitia sunt contraria; sive permansuræ, ut pietas; sive utiles huic vitæ, et postea non futuræ, sicut fides qua credimus ea quæ nondum videmus, et spes qua futura cum patientia exspectamus, et ipsa patientia qua omnia toleramus adversa, donec quo volumus veniamus. Istæ quippe et hujusmodi virtutes, quæ nunc propter transigendam istam peregrinationem valde necessariæ sunt; non erunt in illa vita, propter quam adipiscendam sunt necessariæ: et tamen etiam ipsæ intellectualiter videntur; neque enim aut corpora sunt, aut species habent similes corporum. Aliud autem est ipsum lumen, quo illustratur anima, ut omnia vel in se vel in illo veraciter intellecta conspiciat: nam illud jam ipse Deus est, hæc autem

¹ In Er. Lugd. Ven. Lov. autem. M.

creatura, quamvis rationalis et intellectualis ad ejus imaginem facta, quæ cum conatur lumen illud intueri, palpitat infirmitate, et minus valet. Inde est tamen quidquid intelligit sicut valet. Cum ergo illuc rapitur, et a carnalibus abstracta sensibus, illi visioni expressius præsentatur non spatiis localibus, sed modo quodam suo, etiam supra se videt illud, quo adjuncta videt quidquid etiam in se intelligendo videt.

CAPUT XXXII. — *Anima corpore exuta quo feratur.*

60. Si autem quaeritur, cum anima de corpore exierit, utrum ad aliqua loca corporalia feratur, an ad incorporalia corporalibus similia, an vero nec ad ipsa, sed ad illud quod et corporibus et similitudinibus corporum est excellentius; cito quidem responderim, ad corporalia loca eam vel non ferri nisi cum aliquo corpore, vel non localiter ferri. Jam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc corpore exierit, ostendat qui potest; ego autem non puto: spiritualem enim arbitror esse, non corporalem¹. Ad spiritualia vero pro meritis fertur, aut ad loca pœnalia similia corporibus: qualia sæpe demonstrata sunt iis qui rapti sunt a corporis sensibus, et mortuis similes jacuerunt, et infernales pœnas viderunt, cum et ipsi in seipsis gererent quamdam similitudinem corporis sui, per quam possent ad illa ferri, et talia similitudinibus sensuum experiri. Neque enim video cur habeat anima similitudinem corporis sui, cum, jacente sine sensu ipso corpore, nondum tamen penitus mortuo, videt talia, qualia multi ex illa subductione vivis redditi narraverunt; et non habeat, cum perfecta morte penitus de corpore exierit. Aut ergo ad illa fertur pœnalia, aut ad illa itidem similia corporalibus, nec tamen pœnarum, sed quietis atque gaudiorum.

61. Neque enim recte dici potest, vel illas falsas esse pœnas, vel illam falsam requiem atque lætitiã: tunc enim hæc falsa sunt, quando per opinionis errorem alia pro aliis putantur. Nam Petrus non solum cum discum illum videbat, et in eo non similitudines corporum, sed corpora putabat (*Act. x, 11, 12*), in hoc utique fallabatur; verum etiam cum alio tempore ab angelo solutus e vinculis ibat in corpore ambulans, et præsentatus corporalibus formis, et putabat se visum videre (*Id. xii, 7-9*), nihilominus fallabatur. Nam et illæ in disco erant spirituales formæ corporalibus similes; et ista corporalis expressio soluti de vinculis, propter miraculum spirituali similis erat. Fallabatur autem anima in utrisque, non nisi cum alia pro aliis approbaret. Quamvis ergo non sint corporalia, sed similia corporalibus, quibus animæ corporibus exutæ afficiuntur, seu bene seu male, cum et ipsæ corporibus suis similes sibimet appareant; sunt tamen et vera lætitiã et vera molestia facta de substantia spirituali. Nam et in somnis magni interest utrum in lætis an in tristibus simus. Unde quidam in rebus quas concupiverant constituti, se evigilasse do-

¹ Mss. aliquot optimæ notæ carent his verbis, *spiritualem enim arbitror esse, non corporalem*, quæ rursus habentur in fine n. 61, quo forte ex loco huc translata sunt: nam et in pluribus Mss. insignis hic transpositio versuum tere 50, commissa est.

laerant; et rursus gravibus terroribus atque cruciatibus exagitati atque vexati, cum expergefacti essent, dormire timebant, ne in eadem mala revocarentur. Et utique dubitandum non est quod expressiora sint illa quæ inferna dicuntur, atque ob hoc vehementius sentiantur. Nam et qui subtracti sunt sensibus corporis, minus quidem quam si omni modo morerentur, sed tamen amplius quam si dormirent, expressiora se vidisse narraverunt, quam si somnia narravissent. Est ergo prorsus inferorum substantia, sed eam spiritualement arbitror esse, non corporalem.

CAPUT XXXIII.— *De inferis questio. Animam esse incorpoream Sinus Abraham.*

62. Nec audiendis sunt, qui affirmant inferos in hac vita explicari, nec esse post mortem. Viderint enim quemadmodum poetica signa interpretentur; nos ab auctoritate divinarum Scripturarum, quibus solis de hac re fides habenda est, recedere non debemus. Quanquam possimus ostendere, illorum quoque sapientes de inferorum substantia minime dubitasse, quæ post hanc vitam excipit animas mortuorum. Unde autem sub terris esse dicantur inferi, si corporalia loca non sunt, aut unde inferi appellentur, si sub terris non sunt, merito queritur (a). Animam vero non esse corpoream non me putare, sed plane scire, audio profiteri: tamen habere posse similitudinem corporis et corporalium omnium membrorum quisquis negat, potest negare animam esse, quæ in somnis videt vel se ambulare, vel sedere, vel hac atque illac gressu aut etiam volatu ferri ac referri, quod sine quadam similitudine corporis non fit. Proinde si hanc similitudinem etiam apud inferos gerit, non corporalem, sed corpori similem; ita etiam in locis videtur esse non corporalibus, sed corporalium similibus, sive in requie, sive in doloribus.

63. Quanquam et illud me nondum invenisse confiteor, inferos appellatos, ubi iustorum animæ requiescunt. Et Christi quidem animam venisse usque ad ea loca in quibus peccatores cruciantur, ut eos solveret a tormentis quos esse solvendo occulta nobis sua iustitia iudicabat, non immerito creditur. Quomodo enim aliter accipiendam sit quod dictum est, *Quem Deus suscitavit ex mortuis, solutis doloribus inferorum, quia non poterat teneri ab eis* (Act. II, 24), non video nisi ut quorundam dolores apud inferos eum solvisse accipiamus, ea potestate qua Dominus est, cui omne genua flectitur, caelestium, terrestrium, et inferorum (Philipp. II, 10), per quam potestatem etiam illis doloribus, quos solvit, non potuit attingeri. Neque enim Abraham, vel ille pauper in sinu ejus, hoc est in secreto quietis ejus, in doloribus erat, inter quorum requiem et illa inferni tormenta¹ legimus magnum chaos² firmatum: sed nec apud inferos esse dicti sunt. *Contigit enim, inquit, mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum Abraham: mortuus est autem et dives, et sepultus est; et*

cum apud inferos in tormentis esset (Luc. XVI, 22-26), et cætera. Videmus itaque inferorum mentionem non esse factam in requie pauperis, sed in supplicio divitis.

64. Illud etiam quod Jacob dicit ad filios suos, *Deducetis senectam meam cum tristitia ad inferos* (Gen. XLIV, 29), videtur hoc magis timuisse, ne nimia tristitia sic perturbaretur, ut non ad requiem beatorum iret, sed ad inferos peccatorum. Neque enim parvum animæ malum est tristitia, cum et Apostolus eundem tam sollicitè timuerit, ne majore tristitia absorberetur (II Cor. II, 7). Proinde, ut dixi, nondum inveni, et adhuc quero, nec mihi occurrit inferos alicubi in bono posuisse Scripturam duntaxat canonicam: non autem in bono accipiendum sinum Abraham, et illam requiem quo ab Angelis pius pauper ablati est, nescio utrum quisquam possit audire; et ideo quomodo eam¹ apud inferos credamus esse, non video. CAPUT XXXIV.— *De Paradiso et tertio cælo quo raptus est Paulus.*

65. Verum hoc dum quarimus, et aut invenimus, aut non invenimus, urget nos longitudo libri hujus cum aliquando concludere. Quapropter quoniam de paradiso sermonem instituimus, propter illud quod Apostolus ait, scire se raptum hominem usque in tertium cælum, nescire autem sive in corpore sive extra corpus, et quia raptus est in paradysum, et audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui; non temere affirmamus, utrum in tertio cælo sit paradysus, an etiam in tertium cælum, et inde rursus in paradysum raptus sit. Si enim proprie quidem nemorosus locus; translato autem verbo, omnis etiam spiritualis quasi regio, ubi animæ bene est, merito paradysus dici potest; non solum tertium cælum, quicquid illud est, quod profecto magnum sublimiterque præclarum est, verum etiam in ipso homine lætitia quædam bonæ conscientiæ paradysus est. Unde et Ecclesia in sanctis temperanter et juste et pie viventibus paradysus recte dicitur (Eccli. XL, 28), pollens affluentia gratiarum, castisque deliciis: quandoquidem et in tribulationibus gloriatur de ipsa patientia plurimum gaudens, quia secundum multitudinem dolorum in corde consolationes Dei jucundant animam ejus (Psal. XCIII, 19). Quanto magis ergo post hanc vitam etiam sinus ille Abraham paradysus dici potest, ubi jam nulla tentatio, ubi tanta requies post omnes dolores vitæ hujus? Neque enim et lux ibi non est propria quædam et sui generis, et profecto magna, quam dives ille de tormentis et tenebris inferorum, tam utique de longinquo, cum magnum chasma esset in medio, sic tamen vidit, ut ibi illum quondam contemptum pauperem agnosceret.

66. Quæ si ita sunt, ideo sub terris dicuntur inferi vel creduntur, quia congruenter in spiritu per illas corporalium rerum similitudines sic demonstrantur, ut quoniam defunctorum animæ inferis dignæ, carnis amore peccaverunt, hoc eis per illas corporalium similitudines exhibeatur, quod ipsi carni mortuæ solet,

¹ Mas. magno consensu: *Et illa inferna tormenta.*

² Mas. plerique, *chasma.*

(a) II Retract. c. 24, n. 2.

¹ Pålmi, emm. At omnes nostri Mas., emm, quod ad requiem refertur.

ut sub terram recondatur. Denique inferi eo quod infra sint, latine appellantur: sicut autem secundum corpus si ponderis sui ordinem teneant, inferiora sunt omnia graviora; ita secundum spiritum inferiora sunt omnia tristiora: unde et in græca lingua origo nominis quo appellantur inferi, ex eo quod nihil suave habeant, resonare perhibetur. Nec ipsam tamen rerum partem noster Salvator mortuus pro nobis visitare contempsit, ut inde solveret quos esse solvandos secundum divinam secretamque justitiam ignorare non potuit. Quapropter animæ illius latronis cui dixit, *Hodie mecum eris in paradiso* (*Luc. xiii, 43*), non utique inferos præstitit, ubi pœnæ sunt peccatorum: sed aut illam requiem sinus Abraham; non enim alicubi non est Christus, cum ipse sit Sapiencia Dei attingens ubique propter suam munditiam (*Sap. vii, 24*); aut illum paradysum, sive in tertio cœlo, sive ubicumque alibi est, quo post tertium cœlum est raptus Apostolus: si tamen non aliquid unum est diversis nominibus appellatum, ubi sunt animæ beatorum.

67. Si ergo cœlum primum recte accipimus hoc omne corporeum generali nomine quidquid est super aquas et terram; secundum autem, in similitudine corporali quod spiritu cernitur, sicut illud unde animalibus plenus in epistola Petro discus ille submissus est (*Act. x, 10-12*); tertium vero, quod mente conspicitur ita secreta et remota et omnino abrepta a sensibus carnis atque mundata, ut ea quæ in illo cœlo sunt, et ipsam Dei substantiam, Verbumque Deum per quod facta sunt omnia, in charitate Spiritus sancti ineffabiliter valeat videre et audire: non incongruenter arbitramur, et illuc esse Apostolum raptum (*1 Cor. xii, 2-4*), et ibi fortassis esse paradysum omnibus meliorem, et si dici oportet, paradysum paradysorum. Si enim animæ bonæ lætitia in rebus bonis est in omni creatura, quid ea lætitia præstantius quæ in Verbo Dei est per quod facta sunt omnia?

CAPUT XXXV. — *Resurrectio corporum ad perfectam beatitudinem animæ cur sit necessaria.*

68. Sed si quem movet, quid opus sit spiritibus defunctorum corpora sua in resurrectione recipere, si potest eis etiam sine corporibus summa illa beatitudo præberi; difficilior quidem questio est, quam ut perfecte possit hoc sermone finire: sed tamen minime dubitandum est, et raptam hominis a carnis sensibus mentem, et post mortem ipsa carne deposita, transcendens etiam similitudinibus corporalium, non sic videre posse incommutabilem substantiam, ut sancti Angeli vident; sive alia latentiore causa, sive ideo quia iust ei naturalis quidam appetitus corpus administrandi; quo appetitu retardatur quodammodo ne tota intentione pergat in illud summum cœlum, quamdiu non subest corpus, cuius administratione appetitus ille conquiescat. Porro autem si tale sit corpus, cuius sit difficilis et gravis administratio, sicut hæc caro quæ corrumpitur, et aggravat animam (*Sap. ix, 15*), de propagine transgressionis existens, multo magis avertitur mens ab illa visione summi cœli: unde necessario abripienda erat ab ejusdem carnis sensibus,

ut ei, quomodo capere posset, illud ostenderetur. Proinde cum hoc corpus jam non animale, sed per futuram commutationem spirituale receperit Angelis cœquata, perfectum habebit naturæ suæ modum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili facilitate, ut sit ei gloriæ quod sarcinæ fuit. CAPUT XXXVI. — *Tria visionum genera quomodo erunt in beatis.*

69. Nimirum enim erunt et tunc ista tria genera visionum, sed nulla falsitate aliud pro alio approbabitur, nec in corporalibus, nec in spiritualibus visis; multo minus in intellectualibus, quibus ita presentatis et perspicuis perfruetur¹ ut longe minore evidentia nunc nobis adiaceant istæ species corporales, quas sensu carnis attingimus, et eis multi ita sunt dediti, ut solas esse arbitrentur, et quidquid tale non est, putent omnino non esse. Sapientes autem ita sunt in his corporalibus visis, ut quamvis ea præsentiora videantur, certiores sint tamen in illis quæ præter corporis speciem præterque corporis similitudinem intelligendo utcumque perspiciunt; quamvis ea non valeant ita mente conspiciere, ut hæc sensu corporis intuentur. Sancti vero Angeli et his corporalibus judicandis atque administrandis præsent, nec eis tanquam præsentioribus familiariter inclinantur; et eorum significativas similitudines in spiritu ita discernunt, et tanta potentia quodammodo tractant, ut eas possint etiam hominum spiritibus revelando miscere; et illam incommutabilem substantiam Creatoris ita conspiciunt, ut visione atque amore et eam præponant omnibus, et secundum eam judicent de omnibus, et in eam dirigantur ut agant, et ex ea dirigant quidquid agunt. Denique quamvis abrepto Apostolo a carnis sensibus in tertium cœlum et paradysum, hoc ipsum certe defuit ad plenam perfectamque cognitionem rerum, quæ Angelis inest, quod sive in corpore sive extra corpus esset, nesciebat. Hoc utique non deerit, cum receptis corporibus in resurrectione mortuorum corruptibile hoc induetur in corruptione, et mortale hoc induetur immortalitate (*1 Cor. xv, 53*). Omnia enim evidentia erunt sine ulla falsitate, sine ulla ignorantia, suis ordinibus distributa et corporalia et spiritualia et intellectualia, in natura integra et beatitate perfecta.

CAPUT XXXVII. — *Sententia quorundam de tertio cœlo.*

70. Scio quidem nonnullos eorum qui Scripturas sanctas ante nos in fide catholica tractasse laudantur, etiam sic exposuisse quod ait Apostolus, tertium cœlum, ut corporalis et animalis et spiritualis hominis hic differentias accipi vellent, atque ad illud incorporearum rerum genus excellenti evidentia contemplandum esse Apostolum raptum: quod genus etiam in hac vita spirituales homines præ cæteris rebus diligunt, eoque perfrui concupiscunt. Ego autem cur maluerim spirituale et intellectuale dicere, quod illi fortasse animale et spirituale dixerunt, ut earumdem rerum alia tantummodo nomina ponerem, jam in primis hujus libri partibus me diservisse suffecerit. Quæ si rite

¹ Falli, perfructur. At Man. omnes, perfruitur.

pro modo nostro disputavimus, aut spiritualis lector hæc approbabit, aut etiam ut sit spiritualis, adjuvante Spiritu sancto, aliquid ex ista lectione proficiet. Sed

jam universum hoc opus, quod duodecim voluminibus continetur, isto tandem fine concludimus.

DE SUBSEQUENTI LOCUTIONUM OPERE.

LIBRI II RETRACTATIONUM CAPUT LIV.

Septem libros de septem libris divinarum Scripturarum, id est Moysi quinque, et uno Jesu Nave, et altero Jedicum feci, notatis locutionibus singulorum quæ minus usitatæ sunt linguæ nostræ: quas parum advertendo sensum quærant, qui legunt, divinatorum eloquiorum, cum sit locutionis genus, et nonnunquam exsculpunt aliquid quod a veritate quidem non abhorreat; non tamen id sensisse auctor a quo hoc scriptum est invenitur, sed genere locutionis hoc dixisse credibilis apparet. Multa autem in Scripturis sanctis obscura, cognito locutionis genere dilucescunt. Propter quod cognoscenda sunt eadem genera locutionum ubi sententiæ patent; ut etiam ubi latent cognitio ipsa succurrat, easque intentioni legentis aperiat. Hujus operis titulus est, Locutiones de Genesi; atque ita de singulis libris. Quod autem in libro primo posui scriptum esse: *Et fecit Noe omnia verba quæcumque præcepit illi Dominus, sic fecit (Locut. in Gen. vi, 22)*, eamque locutionem dixi esse similem ei, quod in conditione creaturæ posteaquam dicitur, *Et sic est factum*, additur, *et fecit Deus (Gen. 1)*; non omni modo simile hoc eidem mihi videtur. Denique ibi etiam sensus latet; hic sola locutio est. Hoc opus sic incipit: *Locutiones Scripturarum.*

S. AURELII AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

In Heptateuchum

LOCUTIONUM

LIBRI SEPTEM ^(a).

LIBER PRIMUS.

Locutiones de Genesi.

Locutiones Scripturarum, quæ videntur secundum proprietates, quæ idiomata græce vocantur, linguæ hebraicæ vel græcæ.

[GEN. cap. 1, § 14.] *Et dividant inter medium diei, et inter medium noctis.*

[Ib. 20, 26.] *Volatilia volantia super terram secundum firmamentum caeli.* Queritur quomodo accipiendum sit, secundum firmamentum. Sic etiam, *Faciamus hominem secundum imaginem et secundum similitudinem*: quod multi latini codices habent, *ad imaginem et similitudinem.*

[Ib. 28.] *Implete terram, et dominamini ejus*: latini enim locutio est, *Dominamini ei.*

[Ib. 11, 5.] *Et homo non erat operari terram*: quod latini codices habent, *qui operaretur terram.*

[Ib. 8.] *Plantavit Deus paradysum secundum orientem*: quod latini habent, *ad orientem.*

[Ib. 9.] Quod habent multi latini codices, *Et lignum sciendi bonum et malum*, vel, *lignum scientiæ boni et mali*, vel, *lignum sciendi boni et mali*; et si quæ sunt aliæ varietates de hac re interpretum, græcus habet, *et lignum ad sciendum cognoscibile boni et mali*: quod

ADMONITIO PP. BENEDICTINORUM.

Castigati sunt de novo (hi septem libri) ad BSS. Victorinos duos, ad Vaticanum, Sorbonicum, Cisterciensem, Boccensem, Michaelinum, PP. Bernardinorum collegii Parisiensis unum, ad Corbeisensem vetustissimum et optimæ notæ, ad variantes Lovaniensium lectiones ex quatuor Belgicis: et demum ad editiones AM. ER. et LOY.

Comparavimus præterea eas omnes editiones initio Retr. et Confess., t. 1, memoratas. M.

(a) Hoc opus ad annum circiter 419 referre idcirco visum est, quia in Retractationibus locum habet proximum post libros de Nuptiis et Concupiscentiis, quos eo fere tempore scriptos fuisse liquet.